ESKİ TÜRKÇEDE ÇOKLUK VE TOPLULUK YAPILARI

Onur NİZAM

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2017

ESKİ TÜRKÇEDE ÇOKLUK

VE TOPLULUK YAPILARI

Onur NİZAM

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2017

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Onur NİZAM tarafından hazırlanan "Eski Türkçede Çokluk ve Topluluk Yapıları" başlıklı bu çalışma 19../09./2017 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Türk Dili Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Can ÖZGÜR

Üye Prof.Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye Doç. Dr. Gökhan TUNÇ

ONAY

..../ ..../ 20...

İMZA

Prof.Dr. H.Hüseyin ADALIOĞLU

Enstitü Müdürü

…….//……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Onur NİZAM

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE ÇOKLUK VE TOPLULUK YAPILARI

NİZAM, Onur

Yüksek Lisans-2017

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Çalışma, dünya dillerinde bulunan çokluk ve topluluk yapılarının Eski Türkçedeki gelişimini incelemek için oluşturulmuştur. Çokluk ve topluluk yapısının Türkler tarafından ne zamandan itibaren kullanılmaya başlandığı, bu yapının Eski Türkçedeki durumu, çokluk ve topluluk yapısının eklerle mi yoksa kelimelerle mi kullanıldığı, eklerle yapılan çoklukların hangi anlamlara sahip olduğu, bu anlamları koruyup koruyamadıklarını irdelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, Köktürk dönemi, Uygur dönemi ve Karahanlı dönemi eserleri incelenmiştir. İncelemeler sonucunda da çokluk ve topluluk yapılarının, ekler ve kelimeler ile yapıldığı, çokluk eklerinin +lAr, +t ve +s ekleri olduğu, topluluk eklerinin ise +An ve +AgU/+AgUn şeklinde görüldüğü tespit edilmiştir. Çokluk yapısının Köktürk yazıtlarında daha çok sözlüksel ifadelerle yapıldığı, çokluk ve topluluk ifadesi için birden fazla ekin kullanıldığı, Uygur Türkçesinden itibaren ise, ek sayısının azaldığı, +lAr çokluk ekinin ise kullanımının genişlediği görülmüştür. Türk dilinde ilk önce topluluk yapısının olduğu daha sonra, yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte çokluk ifadesinin ortaya çıktığı izah edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Çokluk, Topluluk, Yapı, Eski Türkçe, Köktürk Yazıtları, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Dilbilim, Biçimbilim, Sözcükbilim.

ABSTRACT

Plural and Collective Forms in Old Turkish

NİZAM, Onur

Master Degree-2017

Turkish Language And Literature Department

Adviser: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

This study was made to analyze the development of plural and collective forms, found in all the world's languages, in Old Turkish. The study was designed to examine the development of the plurality structure of the world languages in the Old Turkic. The situation in the Old Turkic has been explored since the time when the plurality and the collectivity forms started to be used by the Turks. It was done in order to investigate the forms of plurality and collectivity, whether it was used with suffixes or words and what meanings are possessed by the suffixes and whether they can protect them. In the study, the works of Köktürk period, Uygur period and Karahanlı period were examined. As a result of the examinations, it is determined that the the plurality and collectivity forms are made with the suffixes and words. Plurality suffixes is determined that +lAr, +t and +s; also collectivity suffixes; +An and +AgU/+AgUn. It is seen that the forms of collectivity is made more lexical expressions in the Köktürk inscriptions, and more suffixes are used for the plurality and collectictivity expression. From Uighur Turkish, it is seen that the number of suffixes is decreasing while that of +lAr multiplicity is expanding. It is known that in the Turkish language, first the collective forms and then to the settlement of life, together with the emergence of the expression of plurality.

Key Words

Plurality, Collectivity, Forms, Old Turkic, İnscription of Köktürk, Old Uighur Turkic, Karakhanid Turkish, Linguistic, Morphology, Lexicology.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..V

ABSTRACT…….....VI

ÖN SÖZ……...1

GİRİŞ……...4

ÇALIŞMANIN KONUSU 4
ÇALIŞMANIN AMACI 5
ÇALIŞMANIN KAPSAMI 5
ÇALIŞMADA UYGULANAN METOD VE TEKNİKLER 6
KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR 7

1. BÖLÜM

ÇOKLUK VE TOPLULUK İFADESİNİN TANIMI

1.1. DİLBİLGİSİ KİTAPLARINDA ÇOKLUK VE TOPLULUK YAPISININ TANIMI 9
1.2. DİLBİLİM KİTAPLARINDA ÇOKLUK VE TOPLULUK YAPISININ TANIMI 13
1.3. DÜNYA DİLLERİNDE ÇOKLUK YAPISI..... 29
1.4. ALTAY DİLLERİNDE ÇOKLUK YAPISI 33

2. BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE ÇOKLUK YAPISI

2.1. ESKİ TÜRKÇEDE ÇOKLUK YAPISININ GÖRÜNÜMÜ 36
2.2. ESKİ TÜRKÇEDE BİÇİMBİRİMSEL ÇOKLUK İFADELERİ 51
2.2.1.+lAr Çokluk Eki..... 57
2.2.1.1. Köktürk Harfli Yazıtlarda, Yazmalarda ve Uygur Bitiglerinde +lAr Ekinin Kullanımı 70

2.2.1.1.1. Köktürk Harfli Yazıtlarda, Yazmalarda ve Uygur Bitiglerinde +lAr Ekinin Diğer Eklerle Kullanımı 88
2.2.1.1.1.1. +lAr Ekinin Hal Ekleriyle Kullanımı 89
2.2.1.1.1.1.1. +lAr Ekinin Akuzatif Ekiyle Kullanımı..... 89
2.2.1.1.1.1.2. +lAr Ekinin Datif Ekiyle Kullanımı..... 89
2.2.1.1.1.1.3. +lAr Ekinin Lokatif Ekiyle Kullanımı..... 90
2.2.1.1.1.1.4. +lAr Ekinin İlgi Ekiyle Kullanımı..... 90
2.2.1.1.1.1.5. +lAr Ekinin İyelik Ekleri İle Kullanımı..... 91
2.2.1.1.1.1.2. +lAr Ekinin Kip Ekleriyle Kullanımı 94
2.2.1.2. Uygur Harfiyle Yazılan Metinlerde +lAr Ekinin Kullanımı 96
2.2.1.2.1. Maniheist Metinlerde +lAr Ekinin Kullanımı 96
2.2.1.2.2. Budist Uygur Metinlerinde +lAr Ekinin Kullanımı 115
2.2.1.2.3. Uygur Metinlerinde +lAr Ekinin Diğer Eklerle Kullanımı 131
2.2.1.2.3.1. +lAr Ekinin Yapım Ekleriyle Kullanımı..... 131
2.2.1.2.3.2. +lAr Ekinin Çekim Ekleriyle Kullanımı..... 132
2.2.1.2.3.2.1. İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı 132
2.2.1.2.3.2.1.1. +lAr Ekinin Yalın Hâl İle Kullanımı 132
2.2.1.2.3.2.1.2. +lAr Ekinin İlgi Hâli İle Kullanımı..... 133
2.2.1.2.3.2.1.3. +lAr Ekinin Yükleme Hâli İle Kullanımı 134
2.2.1.2.3.2.1.4. +lAr Ekinin Yönelme Hâli İle Kullanımı..... 136
2.2.1.2.3.2.1.5. +lAr Ekinin Bulunma Hâli İle Kullanımı..... 137
2.2.1.2.3.2.1.6. +lAr Ekinin Çıkma Hâli İle Kullanımı 138
2.2.1.2.3.2.1.7. +lAr Ekinin İyelik Ekleri İle Kullanımı..... 139
2.2.1.2.3.2.2. +lAr Çokluk Ekinin Fiil Çekim Ekleriyle Kullanımı 142
2.2.1.2.3.2.2.1. Geniş Zaman Kipi..... 143
2.2.1.2.3.2.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi..... 144
2.2.1.2.3.2.2.3. Duyulan Geçmiş Zaman..... 145
2.2.1.2.3.2.2.4. Gelecek Zaman..... 145
2.2.1.2.3.2.2.5. Şart Kipi 146
2.2.1.2.3.2.2.6. Emir Kipi..... 147
2.2.1.2.3.2.2.7. Birleşik Fiiller..... 148
2.2.1.2.3.2.2.8. İsim-Fiil ve Sıfat-Fiil İle Kullanımı..... 149

2.2.1.2.3.3. +lAr Ekinin Zamirlerle Kullanımı 151
2.2.1.2.3.4. +lAr Ekinin Sayı Sıfatlarıyla Kullanımı 152
2.2.1.2.3.5. +lAr Ekinin Alıntı Kelimelerle Kullanımı 153
2.2.1.3. Karahanlı Türkçesinde +lAr Çokluk Ekinin Kullanımı..... 155
2.2.2. +t Çokluk Eki 168
2.2.2.1. Altay Dillerinde +t Çokluk Ekinin Görünümü 177
2.2.3. +s, +ş Çokluk Eki 178
2.2.3.1. Altay Dillerinde +s Çokluk Ekinin Görünümü 181
2.2.4. +z Çokluk Eki 181
2.2.5. İyelik Ekleri 184
2.3. KELİME HALİNDEKİ ÇOKLUK İFADELERİ..... 187
alku 188
arığ 188
artuk 189
asankė 189
ayı 190
barça 190
barı 190
başça 191
bunça 191
büte 191
çok 191
erüş 191
ertiŋü 192
gaŋavaluk 192
idi 192
kalın 192
kalısız 193
kamag 193
ked 194
koduru 194
kolti 194
kop 195
nayut 195

ökil **196**
sansız **196**
telim **196**
tolp **197**
tolu **197**
tümen **197**
üküş **198**
ülgüsüz **198**
yumgı **198**
art- **199**
asıl- **199**
birik- **199**
irkil- **200**
üklit- **200**
üstel- **200**

3. BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE TOPLULUK YAPISI

3.1. BİÇİMBİRİMLER YOLUYLA OLUŞAN TOPLULUK İFADELERİ **201**
3.1.1. +AgU/+AgUn Topluluk Eki **202**
Topluluk Sayı Sıfatları **207**
3.1.2. +An Topluluk Eki **208**
3.2. KELİME HALİNDEKİ TOPLULUK ADLARI **214**
arag/arıg **214**
arkış **214**
bodun/budun **215**
bölük **215**
bukuk **216**
bursaŋ/bursuŋ **216**
cema'at **216**
çamrak/çar çamrak **217**

god **217**
kün **217**
kutu **217**
kuvrag **217**
oba **217**
öğür **218**
saŋ **218**
semek/simek **218**
sürüğ **218**
tewey **219**
tirin **219**
tirkiş **219**
ügür **219**
uguş **219**
urug **219**
yılkı **220**
yış **221**
SONUÇ **222**
KAYNAKÇA **226**

ÖN SÖZ

Dünya dillerinde çokluk ve topluluk kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, dünya dillerinde çokluk ve topluluk yapılarının farklılık arz ettiği bilinmektedir. Dil aileleri arasındaki farklar tespit edilirken de özellikle çokluk yapısının dikkate alındığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Altay dil ailesinde sayı sıfatlarından sonraki kelimede +lAr çokluk ekinin bulunmaması ayırt edici özelliklerden biri olmakla birlikte Hint-Avrupa dil ailesinde ise, sayı sıfatlarından sonra +lAr eki kullanılmaktadır. Ayrıca dünya dillerindeki çokluk yapıları ile Türkçedeki çokluk yapıları da birbirinden farklı görünüm arz eder.

Türk dilinde çokluk ifadesi, bazı yönleriyle Altay dil ailesindeki diğer dillerle benzerlik gösterirken, bazı yönleriyle de Altay dil ailesindeki üyelerden ayrılır. Bu çalışmada da Türkçede çokluk ve topluluk yapıları ayrıntılı bir şekilde örnekleriyle açıklanmış, Türkçede görülen çokluk eklerinin diğer Altay dillerindeki görünümüne de yer verilmiştir.

Eski Türkçede çokluk ve topluluk ifadeleri konusu üzerinde çok fazla durulmayan, sayı kategorisi içerisinde değerlendirilen bir konudur. Eski Türk dili ile ilgili çalışmalar yapan değerli birçok araştırmacı, bu konu üzerinde çalışmalarına rağmen, konunun belirli kısımlarına yer vererek, dönemler arasında çok fazla karşılaştırmaya gitmemişlerdir. Ayrıca eklerin diğer Altay dillerindeki görünümüne de fazla yer vermeyen araştırmacılar, bazı örnekleri gözden kaçırmış, dikkate almamışlardır. Bu çalışmada konuyla ilgili eksik bilgiler tamamlanmaya çalışılarak eksik yönler tamamlanacaktır.

Çalışmada Eski Türkçe olarak adlandırılan bir döneme ait eserler incelenmiş, özellikle Köktürklere, Uygurlara ve Karahanlılara ait metinler değerlendirmeye alınmıştır. Tezde; Köktürk dönemine ait, runik harfli bütün yazıtlar; Maniheist ve Budist Uygurlara ait manzum parçalar, Maniheist döneme ait Huastuanift adlı eser, Budist Uygurlara ait Dasakarmapathadavanamala ve Altun Yaruk adlı metinler, Eski Uygurca Din Dışı Metinler; Karahanlı Dönemine ait, Kutadgu Bilig, Divanü Lûgatit-Türk ve Rylands Nüshalı Kuran Tercümesi incelenmeye çalışılmıştır.

İncelenen eserlerde çokluk ve topluluk ifadelerinin farklı eklerle dile getirildiği görülmektedir. Özellikle çokluk ifade eden +lAr, +t ve +s ekleri ile topluluk ifade eden +AgU/+AgUn ifadeleri belirli vesilelerle örnekleriyle dile getirilmiştir. Dilbilgisi ve dilbilim kitaplarındaki çokluk ve topluluk yapılarıyla ilgili tanım ve özelliklere de yer verilerek, birleşerek bir tanım ve özellik oluşturulmaya çalışılmıştır. Çokluk ve topluluk yapılarının dünya dillerindeki yapılarına da değinilerek Eski Türkçe ile karşılaştırılmasına yer verilmiş ayrıca çokluk ve topluluk yapılarının Altay dillerindeki görünümlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Eski Türkçede çokluk ifadesinin biçimbirimler ve kelimeler yardımıyla oluştuğu görülmektedir. Çokluk ifadesi biçimbirimlerinden +lAr yapısının kökenine, fonetik özelliklerine, semantik yapısına, sözdiziminde kullanımına, diğer eklerle kullanımına yer verilerek, dönemler arasındaki farklılıklara dikkat çekilmiştir. Diğer çokluk ifadeleri olan +t ve +s eklerinin kökenlerine ve semantik anlamlarına da yer verilmiş, Eski Türkçedeki bu ekler ile Altay dillerindeki dillerin tarihi ve güncel ekleri karşılaştırılmıştır. Bütün bu çokluk ifadeleri örneklerle açıklanmıştır.

Kelime ile yapılan çokluk ifadelerinde ise özellikle Köktürkçede yaygın olan ve daha sonraki devrelerde de fazlasıyla görülen bazı kelimelere yer verilerek bu kelimelerin cümleye çokluk anlamı kattığına, isim, sıfat, zarf veya fiil görevleriyle kullanılabildiklerine değinilmiştir.

Topluluk yapısının biçimbirimler ve kelimeler yardımıyla oluştuğu üçüncü bölümde ifade edilmiştir. Topluluk ifade eden biçimbirimlerin +An ve +Agu/+AgUn eki olduğu örnekleriyle belirtilmiş, eklerin kökenlerine ve dönemler arasındaki farklılıklarına yer verilmiştir. Kelime ile yapılan topluluk ifadeleri de metinlerde karşılaşılan topluluk ifadelerinin, bazı sözlükler ile anlamlandırılması üzerine kurulmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde bütün görüşler özetlenerek, çokluk ve topluluklarının yapılarına, anlamlarına, özelliklerine, kökenlerine, kullanımlarına dair bazı sonuçlara ulaşılmış ve bu sonuçlar açıklanmıştır.

Tezin yazımına başlanmasından bitişine kadar bana maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme, Eskişehir Osmangazi Üniversitesindeki lisans ve

yüksek lisans dönemlerinde bana destekleri ve emekleri geçen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki tüm hocalarıma, tez yazım sürecinde desteklerini gördüğüm Buket Nur Kırmızıgül, Gülser Ersoy, Rahmiye Yazıcı ve Sibel Turgut'a, lisans eğitiminin başlangıcından tezin bitimine kadar, bana her konuda örnek olan, her sorduğum soruya sıkılmadan cevap veren, yanlışlarımı mazur gören, her daim yol gösteren ve deneyimlerini benimle paylaşan sayın danışmanım Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Onur NİZAM

Eskişehir, 2017

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Çalışmada Eski Türkçe dönemindeki çokluk ve topluluk yapıları ile topluluk adları ele alınmıştır. Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemleri ile Karahanlı Türkçesinin birkaç eserinin dâhil edildiği Eski Türkçe dönemi metinlerinde geçen çokluk ve topluluk yapıları ile çokluk ve topluluk adları çalışmada ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

Çalışmada öncelikli olarak Türkologların ve dilbilimcilerin çokluk ve topluluk ifadesi ile ilgili tanımlarına yer verilerek, çokluk ve topluluk ifadelerinin dünya dillerindeki görünümü ele alınmıştır. Köktürk yazıtları incelenerek bu yazıtlardaki çokluk ve topluluk ifadeleri irdelenmiştir. Uygur döneminde ise Mani ve Budist çevreye ait şiirler, Huastuanift, Dasakarmapathāvadānamālā, Altun Yaruk, Eski Uygurca din dışı metinlerdeki çokluk ve topluluk ifadelerine yer verilmiştir. Karahanlı Türkçesi döneminde de Kutadgu Bilig, Divanü Lûgat-it Türk ve Rylands Nüshalı Kur'an Tecümesi adlı eserlerdeki çokluk ve topluluk ifadeleri incelenmiştir.

Çalışmada, bu konuda önemli yazıları olan araştırmacıların konuya eğilimlerine değinilerek bu görüşlerden ilham alınarak çokluk ve topluluk yapısının başlangıçtaki görünümünden Karahanlı döneminin ortalarına kadar nasıl geliştiğini, diğer Altay dilleri ve dünya dilleri ile karşılaştırmak suretiyle ifade edilmektedir.

Konu, dar bir konu gibi düşünülse de fonetik, morfolojik, semantik, sentaktik yönleriyle incelendiğinde bütün yönleriyle geniş bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede çokluk ifadesinden çok topluluk ifadesinin bulunduğunun söylenmesi ve bunun örneklerle açıklanmaya çalışılması da oldukça mühimdir. Konu, dil ailelerini ve dünya dillerini birbirinden ayırmada oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Yapılacak daha değerli çalışmalarla konu dilbilimsel bağlamda değerlendirildiğinde farklı sonuçlara ulaşılacağı da muhakkaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, müstakil bir konu olarak değerlendirilmeyen çokluk ve topluluk yapısının müstakil bir şekilde Eski Türkçe dönemindeki durumunun incelenmesidir. Çokluk ve topluluk eklerinin kökeni, Eski Türkçedeki durumu hakkında net bilgiler bulunmamaktadır ve yapının fonolojik, morfolojik, semantik ve leksikal yapıları üzerine düşünülmemektedir.

Çalışma, çokluk ve topluluk yapısının tanımını, özellikle morfolojik ve leksikal bağlamda incelenişini ele almaktadır. Zaman zaman fonolojik ve semantik bazı özelliklere de değinilmektedir. Çokluk ve topluluk eklerinin kökenlerine dair görüşlere de yer verilerek eklerin kökenlerine dair yorumlarda bulunulmaktadır. Eklerin anlamları da metindeki örneklerden yararlanılarak izah edilmektedir.

Çokluk ve topluluk yapıları, dünya dillerinde çok geniş inceleme alınan bir konu değildir, aynı durum Türk dili için de geçerlidir. Türk dilinde bu konuya çok değinilmemiş, Eski Türkçede çokluk yapısı ile ilgili, benzer görüşlere yer verilmiş, bazı hususiyetlere ise çok değinilmemiştir. Çalışma özellikle bazı konulardaki tereddütleri gidermeyi ve dilbilgisi kitaplarında çok fazla dile getirilmeyen hususiyetleri ortaya koymaya çalışmıştır.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışma, Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini içinde barındıran Eski Türkçe dönemini kapsamaktadır. Eski Türkçe dönemi, Türk tarihinin bilinen en eski Türk yazıtı Çoyr yazıtı ile başlayan, Uygur Türkçesi dönemini kapsayan, Karahanlı Türkçesindeki birkaç metni içine alan bir dönemdir. Tartışmalı bir konu olsa da genel görüş olarak, Karahanlı Türkçesinin bazı metinleri de Eski Türkçeye dâhil edilmektedir. Bu nedenle de çalışmada Karahanlı Türkçesinden bazı metinlere yer verilmiştir.

Mehmet Turgut Berbercan, Eski Türkçe dönemini, ilk kapsamlı ürünlerini 8. yüzyılda vermeye başlayan Türk dilinin 13. yüzyıla kadar olan dönem olarak ifade

etmiştir. Mehmet Turgut Berbercan'a göre Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinin ilk ürünleri Eski Türkçe dönemini ifade etmektedir (Berbercan, 2014: 768-769). Araştırmacılar arasında en çok tartışılan konu ise, Karahanlı Türkçesi metinlerinin Eski Türkçe döneminde mi yoksa Orta Türkçe döneminde mi yer alması gerektiği meselesidir. Başlangıçta, Karahanlı Türkçesi Orta Türkçe içerisinde değerlendirilirken, son dönemlerdeki çalışmalarda Karahanlı Türkçesinin bazı eserlerinin Eski Türkçe dönemine ait olduğu ortaya konulmaktadır. Bu nedenle de bu çalışma da son görüşleri dikkate alarak Eski Türkçe dönemini, Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlıca eserleri ile ifade etmeye çalışmıştır.

Çalışmada Uygulanan Metod ve Teknikler

Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleri incelenmesinden dolayı art zamanlı olan çalışmada öncelikli olarak literatür taraması yapılmıştır. Kitaplar, dergiler, makaleler ve internetteki veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Eski Türkçe dönemine ait metinlerdeki örnekler derlenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, çokluk ve topluluk ifadeleriyle ilgili dilbilgisi ve dilbilim kitaplarındaki tanımlara yer verilerek, yapıların dünya dillerindeki ve Altay dillerindeki durumu ifade edilmiştir.

Eski Türkçede çokluk yapısının görünümüne yer verilen ikinci bölümde, biçimbirim yoluyla yapılan çokluk yapıları ile kelime yoluyla yapılan çokluk ifadeleri değerlendirilmiştir. Biçimbirim yoluyla yapılan çokluğun ekleri olarak +lAr, +t ve +s ifadeleri değerlendirilmiş, kelimelerin kökenlerine yönelik görüşlere yer verilerek, +lAr ekinin diğer eklerle kullanımına değinilmiştir. Kelime yoluyla yapılan çokluk ifadeleri alfabetik sırayla verilerek, örneklerle durum ifade edilmeye çalışılmıştır.

Eski Türkçede topluluk yapısının görünümüne yer verilerek, topluluk bildiren ekler olan +An ve +AgU/+AgUn yapıları kökenleriyle ve örnekleriyle belirtilmiş, kelime yoluyla oluşan topluluk adları alfabetik sırayla ve örneklerle izah edilmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, bütün görüşlerden yararlanılarak bazı sonuçlara yer verilmiştir.

Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Çokluk ve topluluk yapıları ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda çokluk ve topluluk yapılarının farklı özellikleri üzerinde durulmuştur.

Nadir İlhan, Eski Türkçe döneminde, sonraki devrelerden farklı olarak +lar ekinin yanında +gun, +gün, +kun, +kün; +an, +en; +z; +˚t ve +s eklerinin de kullanıldığını söylemiştir. İlhan, sonraki dönemlerde +lar eki dışındaki eklerden +z ekinin kelime kökleriyle kaynaştığı, diğer eklerin ise kullanımdan düşerek bu eklerin görevini +lAr ekine bıraktığını ifade etmiştir. Bu durumu örneklerle açıklayan araştırmacı, çokluğun kelime ve kelime gruplarıyla da karşılandığını dile getirmiştir. Örnek olarak da Tokuz Oğuz, On Uygur, otuz artukı tört yaş, kamag bodun, sü, sayu, alku, kamag gibi yapılar ifade edilmiştir (İlhan, 2009: 25-26).

Aysu Ata, Türk dillerinde, tarihi dönemlerde ve günümüzde Çuvaşça haricinde çokluk ve topluluğu ifade etmek için kullanılan en yaygın ekin +lAr eki olduğuna değinmiştir. Orhon Türkçesinde +lAr ekinin dışında +GUn, +An ve +t ekinin kullanıldığı konusunda Talat Tekin'in görüşüne yer veren Ata, Türk dilinde bu eklerin kullanıldığı yerlerin sınırlı olduğunu dile getirmiştir. Eren, oğlan gibi örneklerdeki çokluk ekinin zamanla kelime ile birleşerek unutulup kalıplaşması sonucunda, kök halindeki kelimeden küçük bir anlam farkıyla yeni bir kelimeyi oluşturduğunu söyleyen Ata, +An ve +t eklerinin Moğolcada ve diğer Altay dillerinde ortak kullanım alanı bulan eklerden olduğunu da ayrıca zikretmiştir. Araştırmacı, +lar/ +ler çokluk ekinin ilk yazılı ürünlerimizden itibaren Türk dilinde isim çekiminde kullanıldığını ifade ettikten sonra fiil çekiminde kullanımının Orhon Türkçesinden sonra görülmeye başlandığını belirtmiştir. T. Kowalski'nin görüşüne yer veren Ata, Kowalski'nin çokluk eki olan +lar/ +ler ekinin kullanımının fiilde zamanla tam bir çekim şekline dönüşmesinin isim-fiiller sayesinde olduğuna ve fiile gelen bu çokluk eklerinin arasında farkın olmadığına dair açıklamalarının Türkoloji alanında kabul gördüğünü ifade etmiştir. Aysu Ata'nın çalışmasındaki en önemli

nokta ise Divan Lûgat-it Türk ve Rylands nüshası Kur'an Tercümesi adlı eserlerde +lA çokluk ekinin kullanıldığına dair açıklamalarıdır (Ata, 2009: 90-93).

Cengiz Alyılmaz, yazıtlarda isimlerin teklik şekillerini gösteren özel bir ek olmadığını, isimlerin çokluk şekillerinin karşısında teklik şekillerinin işaretsiz (Ø) olduğunu dile getirmiştir. Çalışmada, yazıtlardaki isimlerin çokluk şekillerinin, bazı ekler ve çokluk bildiren kelimeler yoluyla yapıldığı belirtilmiştir. Araştırmacı, isimlerde çokluk şekillerinin yapımında morfolojik usulün pek fazla kullanılmadığına dikkat çekmektedir ve birçoğu o dönem için bile arkaikleşmiş sayılabilecek birtakım eklerle, bazı isimlerin çokluk şekillerinin yapıldığını dile getirmiştir. Alyılmaz, yazıtlarda görülen ekleri +˚n, +GUn, +lAr, +˚t ve +˚z şeklinde sıralamış, bazı araştırmacıların bu eklere +K, +GIl ve +˚s eklerini eklediğini ifade etmiştir. Yazıtlardaki isimlerin çokluk şekillerinin ifadesinde büyük ölçüde sentaktik yolun tercih edildiğini söyleyen araştırmacı, bu tarz çokluk yapımında çokluk anlamı taşıyan isimlerden, sıfatlardan, ikilemelerden ve tekrar gruplarından yararlanıldığını dile getirmiştir. Çalışmada "genellik" kavramına da yer verilerek isimlerin genel kullanımlarını gösteren bir ekin bulunmadığı, ekin teklikte olduğu gibi işaretsiz olduğu ve yazıtlarda bazı isim ve isim soylu sözcüklerin kullanıldıkları yerlerde anlamları bağlamında genellik ifade ettikleri dile getirilmiştir. Bu tür kelime ve kelime gruplarının, genellikle anlamı kuvvetlendiren, anlamın kapsamını genişleten deyim, atasözü ve kalıplaşmış söz grupları seviyesinde ortaya çıktığı da belirtilmiştir (Alyılmaz, 1994: 38-42).

Talat Tekin "Orhon Türkçesi Grameri" adlı çalışmasında Orhon Türkçesinde adların genellikle sayı için çekimlenmediğini söylemiştir. Yalın halde olan bir ismin hem tekil hem de çoğul görevinde olabileceğini ifade eden araştırmacı, Orhon Türkçesinde belirli adlara eklenerek topluluk adları türeten eklerin de olduğunu dile getirmiştir. Çalışmada, Orhon Türkçesindeki çokluk ve topluluk eklerinin {+lAr}, {+gUn}, {+An}, {+(X)t}ve {+s} olduğuna yer verilmiştir. {+lAr} eki Orhon Türkçesinde daha çok sınırlı sayıda kişi ve akrabalık adlarına bir de bäg sözcüğüne eklenmiştir. Bunlara ek olarak bir de "tan" sözcüğüne ilave edildiği ifade edilmiştir. +{gUn} ekinin topluluk adlarında görüldüğü de belirtildikten sonra, {+s} ekinden bahsedilmiştir. {+s} eki için örnek olarak ise in(i)s+i "erkek kardeşleri" örneği verilmiştir (Tekin, 2016: 96-97).

1. BÖLÜM

ÇOKLUK VE TOPLULUK İFADESİNİN TANIMI

1.1. DİLBİLGİSİ KİTAPLARINDA ÇOKLUK VE TOPLULUK YAPISININ TANIMI

Çokluk ifadesi, birden fazla olma, aynı cinsten ve türden varlıkların çok olması gibi bir anlamı ifade etmektedir. Bu tanımın yanı sıra dilbilgisi kitaplarında da çokluk ifadesinin tanımlandığı görülmektedir. Araştırmacıların tanımlarında genel olarak aynı türden varlıklar anlatılmak istendiğinde, çokluk yapısının kullanıldığı dile getirilmektedir. Çalışmalar Türkiye Türkçesi bağlamında olduğu için de çokluğu ifade etmede sadece +lAr ekinin kullanıldığını söylemektedirler. Ekin yanında kelimelerle yapılan çokluklara da değinen araştırmacılar, yapıyı genel olarak sayı kategorisinde değerlendirmektedirler. Ayrıca çalışmalarda çokluk ekinin abartma, topluluk ifade etme, nezaket bildirme gibi anlamlara sahip olduğu ifade edilmekte, sayı sıfatlarında kalıplaşmış ifadeler haricinde +lAr ekinin kullanılmadığı belirtilmekte, ek olmasa bile sözcüğün çokluk anlamı taşıyabileceğine de ayrıca değinilmektedir.

Topluluk eki, görünümü tekil olduğu halde anlamsal olarak birden fazla varlığı ifade eden yapı olarak tanımlanabilir. Topluluk yapıları, çokluk bildirmelerine rağmen zaman zaman +lAr ekli biçimleriyle de karşılaşılmaktadır. Topluluk yapısı, çokluk yapısına göre daha dar kapsamlı bir kullanıma sahiptir. Bazı dilbilgisi kitaplarında yapılarla ilgili görüşler şu şekildedir:

Ahmet Cevat Emre çoğul terimini sayı kavramı içerisinde almakla birlikte özel bir tanım yapmayarak sadece –ler eki hakkında ve ekin sayı ifadeleri ile kullanıldığı yerlerle ilgili bilgi vermiştir (Emre, 1945: 414).

Osman Bolulu, topluluk adlarını, teklerini düşünmeden tümü üstünde durulan varlıkların adı olarak tanımlamıştır (Bolulu, 1974: 103).

Tahsin Banguoğlu "Adlarda Sayı" adını verdiği bölümde çokluk ifadesinin, aynı cinsten olan varlıklar anlatılmak istendiğinde bu adların sonuna bir –ler eki getirilmek suretiyle oluşan yapı şeklinde açıklamış, çokluk ifadesinin yerine ise çoklu (pluriel) ifadesini kullanmıştır. Banguoğlu'nun bu tanımında –ler ekinin

çokluk için ön koşul olduğu görülmektedir. Banguoğlu ayrıca çokluğun abartmada, topluluk anlamında kullanılan millet, cemaat, boy, aile adlarını ifade etmede, bir kimse ya da bir yerin benzerleriyle birlikte anlatılmak istenildiğinde kullanıldığını ifade etmiştir. Sayı sıfatlarında ise –lAr biçimbiriminin kalıplaşmış sözcükler haricinde görülmediğinden bahsetmiştir (Banguoğlu, 1979: 80-81).

M. Kaya Bilgegil, "Türkçe Dilbilgisi" adlı kitabının "İsimlerde Sayı" adını verdiği bölümünde isimlerin tek bir varlığı işaret etmesine tekil, birden fazla varlığı göstermesine de çoğul demiştir. Bilgegil'e göre "her" sözcüğünden sonra kullanılan ve sayı sıfatlarından sonra gelen isimler çoğul eki almamıştır. Genel olarak cins adlarda çokluk olduğunu söylemiştir. Yabancı dilden giren cins isimlerinin ise Türkçe kurala göre çoğul durumuna getirildiği bunun yanı sıra Arapça ve Farsça sözcüklerin ise kendi dillerine ait kurallarla çoğullandıkları açıklamıştır. Çalışmada çokluğun diğer görevleri hakkında da bilgi verilmiştir (Bilgegil, 1984: 174).

Kaya Can, sürü, toplum, ulus gibi örneklerden yola çıkarak birçok bireyi içine alan topluluk adlarının, tek tek bireylerin değil, onların bir araya gelerek oluşturdukları topluluk türünün adı olduğunu söylemiştir. Çoğul durumunu ise, herhangi bir adın simgesi olduğu nesne, kavram ya da topluluk birden fazla ise, söz konusu ada –ler eki getirilmesi ile oluşan bir yapı olarak ifade etmektedir. Can, –ler ekinin, bir ad çekim eki olduğunu söylemekle birlikte daha az bir şekilde fiil çekiminde de kullanıldığını dile getirmiştir. Can, ekin kökende bir ad çekim eki olmasının, eylem çekimine sonradan girmiş bulunmasında etkisi olduğunu zikretmiştir (Can, 1986: 59).

Burhan Paçacıoğlu, çokluk ekini tek bir nesneyi karşılayan kelimelerin çokluğunu sağlayan ek olarak tanımlamış ve ekin ifade ettiği ince ayrımın kelime içinde kaldığını söyleyerek eklendiği isimle diğer kelimeler arasında bağ kurmadığını ve bu özelliği ile hal, iyelik ve soru eklerinden ayrıştığını zikretmiştir (Paçacıoğlu, 1987: 43).

Ahmet Topaloğlu tarafından hazırlanan "Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü" adlı çalışmada ise çoğul, isim ve zamirlerde birden çok varlığı, çekimli fiillerde birden çok kişiyi belirli ekler aracılığıyla gösteren biçim olarak tanımlanmıştır (Topaloğlu, 1989: 51). Adı zikredilen çalışmada topluluk ismi ise, tekil olduğu halde sayısı belirsiz çokluk bildiren isim olarak açıklanmıştır (Topaloğlu, 1989: 144).

Zeynep Korkmaz tarafından hazırlanan "Gramer Terimleri Sözlüğü" adlı çalışmada çokluk eki, isim ve zamirlerde birden çok varlıkları ifade etmek için; fiillerde ise fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yapanın birden fazla olduğunu göstermek için kullanılan özel ekler şeklinde açıklanmıştır (Korkmaz, 1992: 39). Çalışmada topluluk adı, biçimsel olarak teklik durumunda olduğu halde, topluluk kavramı taşıyan ad olarak tanımlanmış, topluluk ekinin ise, isimlerde sayı bakımından topluluk ve bir aradalık gösteren ek olarak kullanıldığını belirtmiştir. Korkmaz, topluluk ekleri olarak da –AgU ve +z eklerini göstermiş, topluluk sayı sıfatlarının da asıl sayı sıfatlarına gelerek belirttikleri nesneler arasında yakınlık, birlik ifade eden sayı sıfatları olarak açıklamıştır. Bu sıfatların da +z ve +lı, +lu ekleriyle oluşmuş sıfatlar olduğunu söylemiştir (Korkmaz, 1992: 151-152). Yusuf Çotuksöken de çalışmasında çoğul ve topluluk adı terimlerini benzer şekilde açıklamıştır (Çotuksöken, 1992: 44; Çotuksöken, 1992: 189).

Nurettin Koç "Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü" adlı çalışmasında çoğul ekini, çoğul kavramı veren ek olarak açıklamıştır ve görevlerini sıralamıştır(Koç, 1992: 69-70-71). Araştırmacı "topluluk adı" başlığında ise topluluk yapısını birlik, bütünlük kavramı veren, bir topluluğa verilen tekil ad olarak ifade etmiştir (Koç, 1992:261-262).

Ferhat Zeynalov tarafından hazırlanan "Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi" adlı çalışmada Türk lehçelerindeki sayısal çokluğun yapıbilimsel yollarla meydana getirildiği ifade edilmiştir. Denilmek istenen esasen çokluk ifadelerin özel ekler almasıdır. Bu özel ekler de –lAr eki ve onun türevleridir.

Zeynalov, Türk Lehçelerindeki sayı kavramının sözcüksel, yapıbilimsel ve sözdizimsel olmak üzere üç yolla meydana geldiğini ifade etmiştir. Araştırmacı, Türk lehçelerinde birçok ismin sözlük anlamında çoğulluk kavramı taşıdığını söyleyerek alma, su, balıg, tut, daş, sürü, ordu, ağac örneklerini vermiştir. Aslında araştırmacının burada ifade etmek istediği nokta, bu sözcüklerin topluluk anlamı katmasıyla alakalıdır.

Zeynalov, yabancı kökenden gelen çokluk ifadelerinin Türkçede tekrar çokluk haline getirildiğine vurgu yaparak Türkiye Türkçesi bağlamında fukaralar örneğini vermiştir. Sözdizimsel olarak çokluğu da ifade eden araştırmacı sözdiziminde çokluğun belirli ve belirsiz miktar sayılarının yardımıyla yapıldığını

söylerken bir başka yolun ise aynı sözcüğün tekrarı olduğuna değinmiştir. Araştırmacı tarafından ortaya konan başka bir düşünce ise, -lı, -li, -lu, -lü, -lıg, -lik, lug, -lük/ -ıg, -ik, -ug, -ük,/ -ız, -iz, -uz, üz/ -z/ -k, -g eklerinin de çokluk ifadesi belirttiğidir. Ancak bu düşünce Türkologlar tarafından fazlaca benimsenmiş bir görüş değildir (Zeynalov, 1993: 106-116).

Mehmet Hengirmen, "Türkçe Temel Dilbilgisi" adlı çalışmasında çokluğu, aynı cinsten olan ve birden fazla bulunan varlıklara ad olan sözcükler olarak tanımlamıştır. Çokluk yerine çoğul ifadesini tercih eden Hengirmen, bazı adların çoğul eki almadığı halde birçok bireyden oluşan topluluğu ifade ettiğini söyleyerek bunları da topluluk adları olarak ifade etmiştir (Hengirmen, 1998: 117).

Muhittin Bilgin, "Anlamdan Anlatıma Türkçemiz" adlı kitabında adları varlıkların sayısına göre ayırarak tekil adlar, çoğul adlar ve topluluk adları şeklinde tasnif etmiştir. Çalışmada tek olan varlıklar tekil adlar, aynı türden birden çok varlığı karşılayan adlar çoğul adlar, birçok tekten oluşmakla birlikte birlik, bütünlük gösteren bir topluluğa verilen adlar ise topluluk adları olarak tanımlanmıştır. Topluluk adlarında şekil bakımından tekillik, anlam bakımından çoğulluk ifadesi görüldüğünü belirten Bilgin, bu nedenle de bu türden adların tekil ya da topluluk olduğu cümledeki bağlamdan bulunduğunu dile getirmiştir (Bilgin, 2002: 183-186).

Mustafa Sinan Kaçalin, ordu ve orman sözcüklerinden yola çıkarak kelimelerin çokluk anlamı içerseler bile teklik bir yapıda olduğunu ifade etmiştir (Kaçalin, 2002: 142-143).

Zeynep Korkmaz "Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)" adlı kitabında "Adlarda Sayı, Teklik ve Çokluk" adında bir bölüme yer vermiştir. Bu bölümde adlardaki sayı kavramının tekliği ya da belirli veya belirsiz çokluğu ifade ettiğini dile getirmiştir. Ayrıca bazı dillerdeki ikili ve üçlü yapılardan da bahseden, cins adlarının bir kısmının da bir topluluğa ad olduğunu ifade eden Korkmaz, bunların teklik biçimleriyle toplu bir çokluğu işaretledikleri için topluluk adları olarak adlandırıldıklarını söylemiştir (Korkmaz, 2003: 255-256).

Muharrem Ergin "Sayı ve Çokluk Eki" adını verdiği bölümde, isimlerin dillerde nesnenin sayısını; teklik, belirli çokluk ve belirsiz çokluk şeklinde ifade ettiğini belirtmiştir. Tekliğin tek bir nesneyi, belirsiz çokluğun ise birden fazla

nesneyi ifade ettiğini, belirli çokluğun ise ikilik ve üçlük gösterdiğini söylemiştir. Ergin'e göre dillerde ikilik ve üçlük daha az görülmektedir ve Türkçede belirli çokluk olmadığı için belirsiz çokluğa sadece çokluk demek yeterlidir. Türkçede isim kök ve gövdeleri teklik ifade etmektedir, ismin çokluk ifadesi taşıyıp çekime girebilmesi için de çokluk eki alması gerekmektedir (Ergin, 2009: 127-128).Muharrem Ergin, çokluk ekini "İsim İşletme Ekleri" adını verdiği bölümde de tanımlamıştır. Bu tanıma göre çokluk eki, ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden çok olduğunu ifade eden ektir ve bu ek eskiden beri -lar, -ler'dir (Ergin, 2009: 220).

Fuat Bozkurt bir nesnenin birden çok olduğunu belirtmek için, o nesneyi karşılayan adın çoğul yapıldığını söylemiştir. Türkçede ayrıca tekil sözcüğün, çoğul kavramını da karşıladığını ve bu nedenle de bileşik sözcük kurmada çoğul ekine başvurulmadığını dile getirmiştir (Bozkurt, 2010: 22-23).

Yusuf Çotuksöken, Türkçede bütün adların "ordu, orman, ulus" gibi adlar da dahil olmak üzere tekil olduğunu ifade etmiştir. Eylem dışındaki sözcüklerin –lAr ekini aldığını, çokluk ekinin ilişki kuran bir ek olmadığını, sadece tümcede özne ya da nesne konumundaki sözcüklerin çoğul biçimi belirtilmek gerekiyorsa onlarda kullanıldığını ifade eden araştırmacı, çoğul ekinden sonra iyelik eklerinin, ad durum eklerinin, soru eklerinin ve tamlayan eklerinin kullanılabildiğini söylemiştir (Çotuksöken, 2011: 26).

Tufan Demir, "Türkçe Dilbilgisi" adını verdiği çalışmasında çoğul adı, birden çok varlığı ya da kavramı anlatan yapı olarak adlandırmıştır. Topluluk adlarını ise biçim olarak "-ler" çoğul ekini almadıkları halde birden fazla bireyden oluşan toplulukları anlatmaya yarayan adlar olarak tanımlamıştır. Araştırmacı, bu adların tür adları ile karıştırılmaması gerektiğini ifade ederek topluluk adlarının her daim birden çok bireyi ortaya koyduğunu, tür adlarının ise cümleye göre çoğul anlamı taşıyabileceğini söylemiştir (Demir, 2013: 268-270).

1.2. DİLBİLİM KİTAPLARINDA ÇOKLUK VE TOPLULUK YAPISININ TANIMI

Dilbilgisi kitaplarında olduğu gibi dilbilim kitaplarında da çokluk ve topluluk yapılarının tanımlandığı görülmektedir. Genel olarak çokluğun biçimbirimler

vasıtasıyla yapıldığını düşünen araştırmacılar, semantik ve sentaktik yolla da çokluk ifadesinin kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Çalışmalarda, biçimbirim olarak değerlendirdikleri +lAr yapısının cümledeki anlamı ve görevleri de ifade edilmiştir. Araştırmacılar, aynı zamanda çokluk ekinin olmayışının, sözcükte çokluğun bulunmadığına bir işaret olarak görmemişler, tekil isimlerin de cümle bağlamında bakıldığında çoğul anlamı taşıyabileceğine vurgu yapmışlardır. Bakıldığı zaman, Türk dilinde bu bağlamda bir belirsizlik hakimdir. Çokluk eki almayan bir sözcük, çokluk anlamı taşıyabilir. Bu nedenle de cümledeki kullanım oldukça mühimdir. Çalışmalarda üzerinde durulan bir başka konu ise, çokluk ekinin çekim eki olup olmadığı konusundaki düşüncelerdir. Araştırmacıların bazıları eki, çokluk ekini çekim eki olarak kabul ederken bazıları ise eki sayı kategorisi içerisinde değerlendirmektedir. Dilbilim kitaplarındaki görüşleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

R. R. K. Hartmann ve F. C. Stork tarafından hazırlanan "Dictionary of Language and Linguistics" adlı çalışmada, "sayı" kavramı tekil, çoğul, çift gibi elementleri ayıran gramatik kategori olarak tanımlanmıştır. Çalışmada, birçok dilde fiillerin öznenin kişisiyle ve sayısıyla uyum gösterdiğine de değinilmiştir (Hartmann-Stork, 1972: 155). Araştırmacılar, çokluğu ise, birden fazla ya da ikili sistemli dillerde ikiden fazlayı ifade eden sayı kategorisi olarak açıklamışlardır (Hartmann-Stork, 1972: 178).

Berke Vardar'ın yönetiminde hazırlanan "Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü" adlı çalışmada çoğul kelimesi, tekile karşıt olarak çokluğu işaret eden bir dilbilgisi ulamı olarak tanımlanmıştır (Vardar, 1980: 52). Aynı çalışmada topluluk adı ise, birçok ögeden oluşmakla birlikte bir bütünlük gösteren, birlik sunan bir topluluğa verilen tekil ad şeklinde ifade edilmiştir (Vardar, 1980: 144). Yine Vardar yönetiminde hazırlanan "Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü" adlı çalışmada da aynı ifadeler zikredilmiştir (Vardar, 1998: 65; Vardar, 1998: 204).

John Lyons, sayı ulamının en yaygın görünümünün, yeryüzünde birçok dilde bulunan tekil ve çoğul arasındaki ayrım olduğunu belirtmiştir. Bir ile birden çok arasındaki farkın açık olmadığını söyleyen Lyons, cansızlar evreninde neyin bir nesne, birden çok nesne, bir küme nesne ya da bireyselleşmiş bir özdek kütlesi olarak düşünülmesinin o dilin sözcük yapısınca belirtileceğini ortaya koymuştur. Durumu

örneklerle açıklayan araştırmacı, evrenin sayılabilir, topluluk ve kütle adları bakımından sözcüksel tasnifinin dilden dile farklılık gösterdiğinin örneklerinin çoğaltılabileceğini söyleyerek konuyu özetlemiştir. Araştırmacı, adların ikincil yeniden sınıflama olasılığının da olabileceğini söylemiş, dilsel topluluktaki değişik kümelerin kullanımları arasında biçemsel farkların olabileceğini de belirtmiştir. Farklı dillerdeki örneklere yer veren Lyons, sayılar bağlamında, tekil, çift ve çoğulun yanı sıra üçleme bulunduğunu da bildirmiştir (Lyons, 1983: 253-254).

Sultan Mahmut Kaşgarlı, çokluk durumunda, nesnelerin birden fazla olduğunu bildirdiğini dile getirmiştir. Çokluk ekinin, isimlerin çokluk şekillerini yaptığını söyleyen Kaşgarlı, bu ekin kelimeler arası bir münasebet değil, aynı kelimenin teklikleri arasında bir iç münasebeti ifade ettiğini belirtmiştir. Araştırmacıya göre yağaçlar 'ağaçlar' sözcüğü birden fazla teklik şeklinde ağacın bir arada söylenmesi anlamına gelmektedir (Kaşgarlı, 1992: 74-75).

Tuncer Gülensoy, çokluk ifadesini, ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için teklik şekline çokluk eki getirilerek oluşturulan yapı olarak zikretmektedir (Gülensoy, 1995: 177).

Hadumod Busmann "Routledge Dictionary of Language and Linguistics" adlı çalışmasında "sayı" kategorisini, isimlerin miktarını belirten gramatik sınıflandırma olarak tanımlamıştır. Genel kanıyı ifade eden Busmann, sayıların sıfat, zamir, isim, fiil gibi sözcük türleriyle de kullanılabildiğini dile getirmiştir (Busmann, 1996: 333-334). Busmann çokluğu ise, isimlerin ve fiillerin sayısının alt kategorisi olarak birden fazla varlığın olduğunu göstermek için kullanılan yapı olarak tanımlamıştır (Busmann, 1996: 369). Topluluk ismine de değinen araştırmacı, topluluk ismini anlambilimsel olarak bir grubun birçok üyesini ifade eden kelime olarak tanımlamıştır (Busmann, 1996: 81).

Doğan Aksan "Her Yönüyle Dil" adlı kitabında çokluk yapısını, adlarda sayı başlığı altında değerlendirmiştir. Adın gösterdiği varlığın tek bir varlığı mı yoksa birden fazla varlığı mı karşıladığı konusunda dillerde farklılaşmaların olduğunu ifade eden Banguoğlu, adın tek bir varlığı işaretlemesi dolayısıyla ona tekil adı verildiğini, adın birden fazla varlığı işaretlemesinin ise çoğul ya da çokluk olarak adlandırıldığını ifade etmiştir (Aksan, 1998: 94-95). Mustafa Öner çokluk yapısını, bir ismin

karşıladığı nesne sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için çokluk eki getirilerek oluşturulan biçim olarak tanımlamıştır (Öner, 1998:105).

Himmet Biray, Türkçede varlığın birden fazla olduğunu gösterebilmek için iki yol olduğunu ifade etmiştir. Bu yollardan ilkinin varlığın başına çokluk belirtecek bir sıfat getirmek olduğunu söyleyen Biray, ikinci yolun ise, esasen tek bir varlığa delalet eden isimlerin sonuna çokluk ifade eden bir ekin getirilmesi olduğunu söylemiştir (Biray, 1999:207).

Zihni Turan "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?" adlı çalışmasında teklik-çokluk eklerinin isim kategorisindeki bütün şekillerin sonuna geldiğini, bu isimlerin bir numuneden ibaret olduklarının belirtilmesi gerektiğinde +Ø teklik morfemiyle, numuneden fazla sayıda oldukları ifade edilmek istendiğinde çokluk +lAr morfemi ile belirtildiğini zikretmiştir. Turan, teklik-çokluk eklerinin, yapım, çekim, fiilimsi, çatı, olumluluk-olumsuzluk gibi kategorilerin hiçbiriyle karşılanamayan ancak onlar gibi belirli ve muadil bir üst kategorisi işlevi gösteren ek olarak ifade etmiştir. +Ø teklik ve +lAr çokluk eklerinin söz diziminde, karşıt morfem ilişkisinde değişmelik usulüyle eklendikleri halde, şahıs işaret isimlerinde ve şahıs eklerinde teklik-çokluk eklerinin +n: +z karşıtlığında fakat aynı ekin karşıt ve eşit alt kategori morfemleri oldukları halde, ayrı kategorideki ekler gibi ardı sıra eklenen biçimleriyle karşımıza çıktığı da dile getirilmiştir. Gramer kitaplarının bu ekleri, bu nedenle şahıs ekleri içerisinde değerlendirdiği izah edilmiştir (Turan, 2000: 1842).

Osman Göker, çokluğu birden fazla varlığı karşılayan adlar olarak tanımlamıştır. Topluluk yapısını ise şekil bakımından tekil olduğu halde topluluk kavramı veren adlar olarak ifade etmiştir (Göker, 2001: 43).

Doğan Aksan'ın editörlüğünü yaptığı "Sözcük Türleri" adlı çalışmada, adların, türlü biçimlerde aynı türden varlıkların tekil ya da çoğullarını belirttikleri söylenmiştir. Tek olan varlığı gösterenlere tekil, aynı türden olanların bir kısmını ya da tamamını ifade eden yapılara ise çoğul ad denilmiştir. Ayrıca biçim bakımından tekil göründüğü halde çokluk ya da topluluk kavramı veren adlar da topluluk adı olarak tanımlanmıştır (Atabay, Özel, Kutluk, 2003: 44-45).

Hikmet Yılmaz, çokluk kavramının dillerde sayı kavramı içerisinde değerlendirildiğini ifade etmiştir. Yılmaz, çokluk kavramının isim soylu kelimeler ve fiillerle ilgili olduğunu söyleyerek bu kavramın Türk dilinde, Hint-Avrupa dillerinde ve Arapçada özel eklerle karşılandığını açıklamıştır. Araştırmacıya göre, çokluk yapısı isimlerde, yansıtılan kavramın; fiillerde ise, iş, oluş ve kılışı gerçekleştiren ya da gerçekleştirecek olan varlığın birden fazla olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2003: 125).

Haydar Ediskun, çoğul olarak ifade ettiği yapıyı ismin birden çok varlığı ya da kavramı anlatan biçimi olarak açıklamıştır. Ediskun, topluluk ismini ise biçimce tekil olduğu halde, bir topluluğa isim olan kelime olarak tanımlamıştır (Ediskun, 2003: 107-108).

William J. Frawley, "sayı" teriminin, değerin sözcüksel alt kategorisini ve isim tarafından objelerin sayısını gösteren fiilsel uyum kategorisini belirttiğini söylemiştir. Sadece çoğul kullanılan birçok dilin, sadece tekil kullanılan ve sadece çift sayıların kullanıldığı dillerin aksine yaygın olduğuna dair bir açıklama yapan araştırmacı, isimleri sayı bakımından 4 sınıfa ayırmıştır:

a) "Singularis tantum" isimlerin çokluk anlamı taşımayan halidir.

b) "Pluralis tantum" isimlerin sadece çoğul halleri bulunmaktadır.

c) Topluluk isimleri, biçimce tekil anlamca çoğul olan yapılardır.

d) Çoğaltılabilir isimler, anlamına göre ismin hem tekil hem de çoğul bir yapıya sahip olmasıdır.

Frawley, anlam olarak tekil veya çoğul yapıya sahip olan isimlerin değiştirilemeyeceğini, sayıyı kesin olarak değil anlamsal olarak ifade ettiğini belirterek çoğullaştırmanın, çekimli bir sınıflamadan çok anlamsal bir türetme olduğu yönünde tartışmalı bir sonuca yol açtığını dile getirmiştir (Frawley, 2003: 201-202).

Oya Adalı, "Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler" adını verdiği çalışmasında, "Adla Kullanılan İşletim Ardılları" başlığı altında çoğulluk ardılı ifadesini kullanmıştır. Türkçede adların aynı türden varlıkların tekini gösterdiğini, bunun da doğal bir yapı içerisinde biçimbirim almadığını ifade etmiştir. Aynı türden birden çok varlık belirtilmek istendiğinde ise çoğul ardılı kullanıldığı söylenmiştir. Oya

Adalı, çokluğun kavram olarak düşüncede var olduğunu ve her zaman sese dönüşmediğini, bazen de çoğuldan çok pekiştirme kavramı taşıdığını dile getirmiştir. Adalı'ya göre Türkçede özne-yüklem arasındaki teklik-çokluk ilişkisi de kesin değildir. Oya Adalı, Banguoğlu gibi topluluk kavramına sahip olan adların çoğul ekleriyle kullanılabildiğini ifade etmiştir (Adalı, 2004: 66-67).

N. Engin Uzun "Sayı" adını verdiği bölümde sözlüksel sayıyı, dilbilgisel biçimlenişinin tamamıyla dışında bırakmıştır. Sayı, araştırmacıya göre başka kategorilerle etkileşim içinde biçimlenen dilbilgisel araçlardan oluşmuştur. Dilbiliminde sayının çoğulluk açısından sözdizimsel olarak ele alındığını söyleyen Uzun, sayıyı adlar üzerinde görünen genellikle eylemler, sıfatlar ve artikellerin kendisiyle uyuma girdiği bir dilbilgisi kategorisi olarak tanımlamıştır. Bakıldığı zaman sayı tüm dillerde genel olarak tekil ve çoğul olarak ayrılmıştır. Nadir Engin Uzun da buna vurgu yapmakla birlikte az çoğul-çok çoğul gibi kavramların da olduğunu dile getirmiş, bazı dillerde de ikilik grubunun olduğundan bahsetmiştir.

N. Engin Uzun sayının adlar üzerinde belirlenmesinin dilin tipolojisinden etkilendiğini söylemiştir. Kısacası eklemeli dil eklediği eklerle, bükümleyen dil ise bükümleme ile sayı kategorisini ortaya koymaktadır. Uzun, çokluğun diğer dillerdeki yapıları hakkında bilgi de vermiştir. Araştırmacının ifade ettiği en önemli noktalardan biri ise, tekliğin herhangi bir ek almamasına rağmen çokluğun ek alması meselesidir. Yani tekilliğin sözcükler üzerinde kendiliğinden bulunması bir sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle de Uzun, çalışmasında tekil sözcüğün ardından bir sıfır biçimbirimin gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Çoğulluğun işaretle gösterilip tekilliğin gösterilmemesini gösterimselliğe bağlayan araştırmacı gösterimselliğin, sayının çok olduğunu göstermek üzere sözcüğün yapısını çoğaltma işlemine dayandırmıştır.

Nadir Engin Uzun topluluk adı meselesine de değinmekle birlikte bunu sözlüksel sayı adıyla ifade etmiştir. Sayının sözcüklerde bazen içsel olarak bulunduğuna dair görüşleri, bu tür sayı kavramının dilbilgisel olmadığı görüşü ile çürütmeye çalışmıştır (Uzun, 2004: 118-126).

Sadettin Özçelik-Münir Erten tarafından hazırlanan "Türkiye Türkçesi Dilbilgisi" adlı çalışmada, tekil isimler, sadece bir varlık veya kavramı karşılayan isimler olarak tanımlanırken; çoğul isimler, aynı türden varlıkların tamamını veya

içlerinden bir kısmını karşılayan isimler olarak ifade edilmiştir. İsimlerin sonuna gelen +lAr, +gil, +giller veya +(I)z ekleri ile çokluk yapıldığını söyleyen araştırmacılar, topluluk isimlerini ise, çokluk eki almadıkları halde çoğul varlık veya kavramı karşılayan isimler olarak açıklamışlar ve ormanlık, ordu, bölük, sınıf, sürü, küme, grup, takım, bölük, alay, tümen gibi örneklerin olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca topluluk isimlerinin çokluk eki alabileceği de dile getirilmiştir (Özçelik-Erten, 2005: 101-102).

Çengiz Hüsynzade çokluk ile ilgili dilbilimsel anlamda önemli bir çalışma yapmıştır. Hüseynzade'ye göre teklik-çokluk kategorisi, biçimlenme ve kelime yapımı, bütünleşik kategorileşmeler düzeyinde, bir alt kategorileştirilme olarak nitelendirilmekte ve bilişsel dilbilimi bakımından deneme niteliği taşımaktadır. Araştırmacıya göre, bilişsellik-dilbilgisellik normları ve normlaşmaları simetrik ve asimetrik kelime şekilleriyle ve kavramsal-söz dizimsel yapılanmalarıyla betimlenmektedir. Sayı sıfatlarından sonra çokluk ekinin gelmemesi, simetrik yapıyla, birçok şeyler gibi bir örnekte ise çokluk ekinin gelmesi, asimetrik yapıyla açıklanmıştır. Baktığımız zaman, genel olarak sayı bildiren sıfatlardan sonra çokluk kullanılmaz çünkü tamlamanın ilk kısmı bir vesileyle çokluğu ifade eden bir yapıya sahiptir. Asimetrik yapıda da konuşma dilinde zaman zaman gördüğümüz birçok halklar gibi örnekler ortaya çıkmaktadır. Bu yapıda da bir kuvvetlendirme bir pekiştirme amacı olduğunu söylemek mümkündür.

Çengiz Hüseynzade'ye göre çokluk eki olmayan ancak çokluk algılamasına sahip bazı sözcükler bulunmaktadır ve bunlar topluluk adı altında açıklanmaktadır. Hüseynzade topluluğu, insan düşünüşü evreleri süreçlerinde gerçekleşen ve gerçek dünyadaki nesnelerle ve olaylarla etkileşimleri sonucunda oluşan bilişsel-anlamsal ve tümel bir algılama olarak tanımlamaktadır. Hüseynzade'nin demek istediği aslında, bazı sözcüklerin toplumun dilsel hafızasında çokluk anlamı taşımasıdır. Sözlüksel birim olarak topluluk, soyut adlar ve adlandırmalar olarak ise teklik algılamasına sahip yapılar olarak ifade edilmektedir (Hüseynzade, 2006: 93-95).

Burhan Baran çokluk ekini, isimlerin sayısının birden fazla olduğunu göstermek için kullanılan isim çekim eki olarak tanımlamıştır. Baran, çokluk ekinin eklendiği kelimeyle başka bir kelimeye bağlama gibi bir görevinin olmadığını, diğer

çekim eklerine göre kapsamı en dar olan ek olduğunu ve bu hususiyetleri ile diğer isim çekim eklerinden önce geldiğini söylemiştir (Baran, 2006: 19).

Fatma Erkman-Akerson, "Dile Genel Bir Bakış" adını verdiği çalışmasında çoğul ekinin geleneksel dilbilgisi bağlamında çekim eki sınıfına girdiğini ancak burada bir tutarsızlığın olduğunu vurgulamıştır. Araştırmacıya göre çokluk eki iki sözcük arasında bir bağlantı kurmaz. Bu nedenle bu eke çekim eki demenin tam olarak doğru olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca bu ekin yapım eki de olmadığını söyleyen Erkman-Akerson, çokluk ekini küçültme ekleri ile karşılaştırır ve çokluk ekinin arttırma, yoğunlaştırma işlevinde kullanıldığını belirtir (Erkman-Akerson, 2007: 146).

Fatma Erkman-Akerson, çoğulun kümenin tüm üyelerini kapsayabileceği gibi, küme içinden belli bir üye grubuna da gönderme yapabileceğini belirtmiştir. Araştırmacıya göre, çoğul eki alan sözcük tüm kümeden değil, tek tek üyelerden yola çıkılarak açıklanmaktadır ve bu üyelerin toplanmasıyla kümeye varılmaktadır. Bu nedenle de bu çokluk belirtililiğe daha yakın görülmektedir. Erkman-Akerson, çoğul ekinin kümeden bir gruba gönderme yapmasının gerçeklik değerinin daha yüksek olduğunu söylemektedir ancak burada gönderme yapılan grup daha belirsizdir (Erkman-Akerson, 2007: 238).

Ayfer Aytaç tarafından hazırlanan çalışmada, çokluğun sözlüksel, biçimsel ve sözdizimsel yollarla ifade edilebildiği, geçmişte ise sadece sözlüksel yolla ortaya konulduğu dile getirilmiştir. Benzer veya farklı sözcüklerin tekrarı ile de çokluk ulamı oluşturulabileceği söylenen çalışmada çokluk kategorisinin biçimsel eklerinin uzun bir oluşuma sahip olduğu ve onların biçimsel ulamın ekleri ile diyalektik bir ilişkisinin olduğu söylenmektedir. Aytaç, ayrıca etnonimlerin sonunda çoğu zaman, bir topluluk bildiren biçimlendiricinin olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı sonuç olarak ise, çokluk kategorisiyle ilgili olan bazı biçimbirimlerin terkibinde aynı eklerin tekrar edildiğini ve bunun dilin biçimsel kuruluşundaki düzenleme ile ilgili olduğunu söylemektedir (Aytaç, 2007: 245-247).

R. L. Trask ve Peter Stockwell tarafından yayımlanan "Language and Linguistics" adlı çalışmada sayı kavramı üzerinde durulmuştur. İngilizce üzerinden açıklanmaya çalışılan sayı kategorisine göre teklik ile çokluk arasında basit bir

farklılık bulunmaktadır. Tekil, tek bir varlığı temsil ederken çoğul, iki veya daha fazla varlığı işaretlemektedir (Trask-Stockwell, 2007: 191-192).

Annemarie Von Gabain çokluğun, belirli ekler, bazı son çekim edatları ya da belirli vasıflarla ifade edilebileceğini söylemiştir. Gabain çokluk ekinin tek tek bireylerin değil, iş ve hareketlerin de çokluğu söz konusu olduğunda kullanıldığını ifade etmiştir. Sayı sıfatı ile çokluk ekinin de bir arada kullanılabileceğini söyleyen araştırmacı, çokluk eklerinin isimden yapılmış yeni isimler oluşturduğunu, hal ekleri ve son çekim edatlarının bu çokluk eklerinden sonra geldiğini dile getirmektedir. Çokluk durumundaki sıralamalı cümle unsurlarında, çokluk ekinin bazen her cümleye, çoğunlukla ise sadece son cümleye geldiğini ifade eden araştırmacı, ilk durumun, daha ziyade kelimelerin birbirini sıkı sıkıya takip etmemesi sonucu olduğunu dile getirmiştir (Gabain, 2007: 62).

Aliona Nedeva çekim eklerinin bir sıraya göre dizildiğini belirterek bu sıranın çokluk eki+iyelik eki+hal eki+soru eki şeklinde olduğunu ifade ettikten sonra çokluk kategorisinin, getirildiği ismin birden fazla olduğunu belirttiğini söylemiştir. Araştırmacıya göre çokluk ekinin kapsamı, sadece ismin teklik hallerini içine alır ve ek, diğer eklerden farklı olarak söz diziminde kelimeler arasında ilgi kurmamaktadır. Bu nedenle de iyelik, hal ve soru eklerinden önce gelmektedir (Nedeva, 2008: 20).

Nadir İlhan çokluğu, sayıca birden çok olanı göstermek için kullanılan gramer terimi olarak tanımlamıştır. Çokluğun ayrıca isimlerin, sıfatların, zarfların birden fazlalığını ve fiillerde fiilin bildirdiği işi yapan şahsın çokluğunu belirtmek için kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca araştırmacıya göre çokluk kavramı, tekliğin dışında olanı belirtmektedir (İlhan, 2009: 15-17).

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz tarafından hazırlanan "Türk Dili El Kitabı" adlı çalışmada çokluğun, kelimelerin arasında ilişki kurmayan, yalnız eklendiği sözcüğü etkileyen yapı olarak çekim eklerinden ayrıldığı ifade edilmektedir (Demir-Yılmaz, 2009: 182).

Onur Balci "Bugünkü Kazak Türkçesi Gramerlerinde Ses ve Şekil Bilgisinin İşlenişi" adını verdiği çalışmasında Iskakov'un "Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya" adlı eseri incelemiştir. Balci, incelediği bu eserde, çokluk kategorisinin sözlüksel, şekil bilgisel ve sözdizimsel yöntemle yapıldığının dile getirildiğini söylemiştir.

Araştırmacı, Iskakov'un sözlüksel yöntemde, birçok ismin toplamının genel kavramın vasfını verdiğini söylediğini, kelimeden önce bir sayı sıfatının gelmesi yoluyla oluşan çokluğu sözdizimsel yolla oluşturulan çokluk olarak ifade ettiğini, ek ile yapılan çokluğu da şekil bilgisel yolla oluşturulan çokluk olarak açıkladığını dile getirmiştir (Balci, 2010: 120). Q. Ş. Kazımov, çokluk ifadesinin eşyaların somut niceliğini değil, genel çokluk olduğunu, birden fazla olduğunu ifade ettiğini söylemiştir. Çokluk işaretleyicisi olmayan isimler, çokluk bildiren sözcüklerle kullanıldığında belirsiz çokluk bildirmektedir diyen Kazımov, somut miktar sayıları ile ifade edildiğinde ise, somut miktar ortaya koyduğunu zikretmiştir. Araştırmacı ayrıca çokluk işaretleyicisi olmadan topluluk bildiren isimler de olduğunu dile getirmiştir (Kazımov, 2010: 60).

Jack C. Richards ve Richard Schmidt tarafından hazırlanan "Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics" adlı çalışmada çokluk, birden fazlaya atıfta bulunan yapı olarak ifade edilmiştir (Richards-Schmidt, 2010: 442). Topluluk ise, insan, hayvan ve nesnelerin bir grup olarak söylenmesi şeklinde tanımlanmıştır. Topluluk ifadelerinin tekil olarak görüldüğü zaman, onların tekil fiille de çoğul fiille de kullanılabildiği çalışmada dile getirilmiştir (Richards-Schmidt, 2010: 95).

İlker Tosun, çokluk ekini açıklamadan önce sayı kategorisi hakkında bilgi vermiştir. Araştırmacıya göre, sayı kategorisi, isim türünden kelimelerin sayılarını ve ne kadar olduklarını açıklamaktadır. Tosun, Türk dilinde varlığın birden fazla olduğunu göstermek için söz dizimi, leksik ve gramatik yollardan birinin tercih edildiğini söylemiştir. Çalışmada, söz dizimi yoluyla çokluk ifadesi meydana getirmek için sayı sıfatlarının kullanıldığı ifade edilmektedir. Varlıkların sayı bakımından çokluğunu göstermek için ikinci yolun leksik yol olduğunu söyleyen araştırmacı bu noktada topluluk ifadesinin tanımını yapmıştır. Tosun'a göre topluluk, yapı bakımından tekil olduğu halde anlam bakımından aynı türden birden fazla varlığı gösteren yapılar demektir. Gramatikal yolda ise kelimeye çokluk eki getirilmek suretiyle yapılan çokluk ifadeleri anlatılmaktadır (Tosun, 2011: 30-31).

Serebrennikov ve Gadjiyeva tarafından hazırlanan "Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî" adlı çalışmada, Türk yazı dillerindeki malzemeden yola çıkılarak eski Türklerde çokluk düşüncesinin günümüzdeki düşünceden farklı olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılara göre bireyler zihinlerinde tekil-çoğul ayrımını yapabilmektedirler ancak bunu dilde ifade etmemektedirler. Yine aynı çalışmada eski dönemlerin dilinde az soyut ismin olması ve gözle görülebilen nesnelerin çokluğunu ifade ettiği için daha çok toplu çokluğun olduğu söylenmektedir. Çalışmada ayrıca toplu çokluğun ekleri olarak da Ön Türkçede z, ḳ(k), l, m, n, r, ş ekleri örnekleriyle irdelenmektedir (Serebrennikov-Gadjiyeva, 2011: 87-90).

Türkçede çokluk kavramını işleyen Cahit Başdaş, evrende sayılabilen ve sayılamayan birçok varlığın dilin imkanları dahilinde, sınırlı sayıda sözcükle ifade edildiğini dile getirmiştir. Bu sözcüklerden sadece bir varlığı karşılayanlara teklik, birden fazla varlığı karşılayanlara ise çokluk denildiğini belirtmiştir. Başdaş ayrıca şekil bakımından teklik görünümündeki bazı sözcüklerin yerine göre birden fazla varlığı ifade ettiğini de söylemiştir. Aslında bu yapılar topluluk yapıları olarak ifade edilebilir (Başdaş, 2011: 289- 290).

Kâmile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy tarafından hazırlanan "Dilbilim Sözlüğü" adlı çalışmada çoğul sözcüğü biçimbilim içerisinde nicelik bakımından birden çok varlığı gösteren dilbilgisi ulamı olarak açıklanmıştır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011: 75). Yine biçimbilim içerisinde değerlendirilen topluluk adı terimi ise, birlik, bütünlük oluşturan bir kümeye, topluluğa verilen ad olarak çalışmada açıklanmıştır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011: 242).

K. Grönbech, çoklukla ilgili olarak tam bir tanım yapmasa da özel isimlerin dışında her Türkçe adın bir cins ismi olduğunu ve bütün adların beraberlik anlamı taşıdığını ifade etmiştir. Örnek olarak oğul sözcüğünü veren araştırmacı, dünyadaki bütün oğulların kastedildiği durumda bu kavramın bir veya daha çok bireyi temsil edip etmediğinin, durumdan ya da kontekstten kaynaklandığını dile getirmiştir. Grönbech son olarak ise, beraber olarak gösterdiklerinin kelimenin tam anlamıyla beraberlik olmadığını, birçok tekin birleştirilmesi olduğunu dile getirmiştir (Grönbech, 2011: 52).

Kemal Eraslan, isimlerin çokluk şekillerinin nesnenin birden fazla olduğunu gösterdiğini zikretmiştir. Çokluk eki almayan bazı isimlerin de nesnenin birden fazla olduğunu işaret edebileceğini söyleyen Eraslan, bu isimlerin gramer ulamı bakımından teklik, anlam bakımından ise çokluk bildirdiğini belirtmiştir. Araştırmacıya göre çokluk eki, tek tek nesnelerin yahut hareketlerin çokluğu söz

konusu olduğu zaman çokluk ifade etmektedir. Belirli çokluk ise, sayı sıfatlarıyla sıfat tamlaması şeklinde kurulan çokluk olarak izah edilmiştir (Eraslan, 2012: 125-126).

H. İbrahim Delice "Sözcük Türleri" adlı çalışmasında çokluk yapısını, bir ismi sayı bakımından çokluk yapmak için kullanılan bir yapı olarak değerlendirmiştir. Delice'ye göre Türkçede tesniye ulamı yoktur ancak Eski Türkçede -k ve - z ekleri bu görevi yapmaktadır ve bu eklerle kalıplaşan sözcükler de çokluk ulamı içerisinde değerlendirilmektedir. Delice, topluluk ulamını ise, yapılışında çokluk anlamı bulunan varlık veya kavram topluluğu şeklinde açıklamıştır. Bunların dilbilgisel ulam olarak çokluk yapan isimler olmadığını ifade etmiştir (Delice, 2012: 22-23).

İlker Avcıoğlu, çokluk kavramının yalnızca isimlere has bir durum olmadığını zamir ve fiillerde de görüldüğünü belirtmiştir. Araştırmacıya göre, insanlar kendilerini daha iyi ifade etmek için ve kavramları daha iyi işaretleyebilmek için çokluk kavramına sık sık başvurmuşlardır (Avcıoğlu, 2012: 63).

Kerime Üstünova, bugün Türkiye Türkçesinde, adlarda sayı ifade eden gramer kategorisine, teklik ve çokluk kategorisi denildiğini söyleyerek tek nesneyi ifade eden ad kökü ve gövdelerini tekil ad olarak, birden fazla nesneyi karşılayan ad kökü ve gövdelerini ise çoğul ad olarak tanımlamıştır. Üstünova, teklik kategorisinin herhangi bir biçim birimle ifade edilmediğinden genellikle gösterilmediğini ifade etmiştir. Çalışmada çoklukla ilgili bazı hususiyetlere de yer verilmiştir. Türkiye Türkçesinde {-lAr} ekinden önce ad işletme eklerinden {-ArI}, {-rA}, {-CAK}, {-lI}, {-sIz}, {-CIK} geldiği, {-lAr} ekinin ardından ise diğer ad işletme eklerinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu ekin adı işletime sokmaktan başka biçimsel işlevinin olmadığını söyleyen Üstünova, çokluk ekinin işletim eklerinin dışında tutulduğunu hatta türetme eki olarak değerlendirildiğini söylemiştir.

Kerime Üstünova, tüm araştırmacıların üzerinde birleştiği noktanın çokluk ekinin gerçek bir işletme eki gibi davranmaması, dilin işletimine, sistemin çalışmasına herhangi bir katkıda bulunmaması olduğunu zikretmiştir. Üstünova, -lAr ekinin hemen isimden sonra gelmesi meselesini ise, geldiği birimle başka birimler arasında biçimsel ve anlamsal bağlantı kurmayışıyla açıklamıştır. Dilin yönünün ileriye doğru olduğunu söyleyen araştırmacı, sözcüklerin ileri taşınmasının sistemin

işlemesi için kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir. Çalışmada ad soylu olmalarına karşın sıfat, edat, zarf, bağlaç ve ünlemlerin çokluk eki alamayacakları da vurgulanmıştır.

Kerime Üstünova, topluluk isimlerinin, bünyelerinde kendilerini oluşturan nesnelerden birden fazla barındırmalarına rağmen çokluk eki almadıkları sürece tekil olarak ifade edileceğini söylemiş, çokluk ekini almadan çoğul sayılan sözcüklerin ise biz ve siz olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla çalışmada da kişi zamirlerinin bu doğrultuda çokluk eki almamaları gerektiğine değinilmiştir. Üstünova, ekin bu şekilde kullanılmasının ya benzerlik ifade ettiğini ya da grup adı yaptığını dile getirmiştir. Üstünova'nın üzerinde durduğu konulardan biri de çokluk ekinin diğer ad işletme eklerinden farklı olarak geldiği sözcüğü herhangi bir yere taşımayışı ve daha dar kapsamlı olmasıdır. Bu nedenle ad işletim eklerinden önce gelmektedir. Araştırmacı, ayrıca ekin ifade ettiği çokluğun belirsiz ve soyut olduğunu söylemiştir. Bu nedenle adların, nesnelerin sayısının çeşitli dillerde teklik, belirli çokluk ve belirsiz çokluk biçiminde gösterildiğini söylemiştir. Ancak Türkçede belirli çokluk bulunmadığı için bütün çoklukların belirsiz çokluk yerine sadece çokluk olarak ifade edilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Üstünova, 2012: 382-386).

Eyüp Bacanlı, Corbett'in teorik yaklaşımları ile kaleme aldığı "Türk Dillerinde Topluluk ve Grup Çoğulu Bildiren Morfemler" başlıklı makalesinde, sayı kategorisinin genellikle tekil-çoğul karşıtlığına dayandığını söylemektedir. Bu görüş yaygın olarak kabul edilen görüştür. Çalışmada Corbett'in topluluk tanımı ise; üyelerin her birinin birlikte bir şekilde tek bir birim olarak ele alınması olarak verilmekte ve Corbett'in topluluk morfemlerini ise; genellikle insan uzuvları, doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların birlikteliği, zaman ve mekanda toplu halde bulunması şeklinde açıklandığı görülmektedir. Bacanlı buna ek olarak Türkçede topluluk ifadesinin akrabalık için kullanıldığını söylerken zaman ve mekan ortaklığına gerek duyulmadığını dile getirmektedir (Bacanlı, 2013: 167-168).

Muharrem Daşdemir, "Türkçede Miktar Kavramı ve Sayı Sistemi" adlı çalışmasında dil dışı dünyadaki nesnelerin nicelik bakımından durumlarının, genel olarak dillerin morfolojik yapısında ifade bulduğunu söylemektedir. Nesnelerin bir ya da birden fazla oluşunun ise, teklik ve çokluk halinin ifade edilmesiyle ortaya konulduğunu söylemektedir. Türkçede miktarın öncelikli olarak morfolojik yolla

ifade edildiğini söyleyen Daşdemir, ilk olarak -ler ekinden bahsetmiştir. Çokluk yapımında bir başka yolun ise sözdizimsel yol olduğuna değinilmiştir (Daşdemir, 2013: 311-312).

Doerfer'in görüşünü paylaşan Lars Johanson çokluk kavramı açısından Farsçanın Türkçeye yaklaştığını belirtmiş, asb=at gibi bir ismin aynı zamanda tür anlamı taşımasıyla sayıca belirsiz olduğunu söylemiştir. Johanson ayrıca Türkçe çokluk ekinin sayılabilen varlıklarda bireyselleştirici bir şekilde kullanıldığını, sayılamayan varlıklarda ise kuvvetlendirici bir rol oynadığını ifade etmiştir (Johanson, 2014: 97). Johanson ayrıca sıralamanın sonda yer almayan parçalarında Türkçenin bir özelliği olarak çokluk, hâl ve iyelik eklerinden vazgeçme imkânı olduğunu belirtmiştir (Johanson, 2014: 55).

Johanson çokluk ekinin genel kopyasının bir örneğinin Volga havzasında bulunduğunu söylemektedir. Ancak bunun hangi dilden kaynaklandığı meselesinin muamma olduğunu ifade etmekle birlikte bazı araştırmacıların özellikle de Adamovic'in bu kopyanın Fin-Ugorca kökenli olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Bereczki gibi araştırmacıların ise Çeremisçedeki bazı benzer çokluk gösterme biçimlerinin asıllarının Türkçe olduğunu söylediğini zikretmektedir (Johanson, 2014: 82). Türk dillerinin sınırlı uyumluluk özelliklerinden birinin asıl sayı sıfatlarından sonra çokluk yerine teklik kullanılması olduğunu söyleyen Johanson, bu durumu Farsça, Ermenice ve Moğolcayı birbirine yaklaştıran bir özellik olarak ortaya koymaktadır (Johanson, 2014: 102).

Seda Yılmaz, çokluk ulamının, bir ismin kök veya türev durumdaki tabanına +ler ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ve aynı türden birden çok varlık işaretlenecekse isim çoğul kategorisinin işletildiğini ifade etmektedir. Yılmaz, -ler eki almayan bütün biçimlerin tekil sayılmalarının şüpheli olduğunu çoğul eki almayan her cins ismin biçimce tekil olsa da anlamca temsil ettiği varlık türünün tamamına işaret ettiğini söylemektedir. Aynı şekilde bazen ise çokluk eki alan bir sözcüğün çokluk anlamı taşımadığına da vurgu yapmaktadır. Yılmaz, çokluk ulamının morfolojik bir sistemin üyesi sayılamayacağını söylemektedir. Araştırmacı ismin çoğul kategorisine dahil olabilmesi için ya biçimbirimler aracılığıyla ya da o anlamı temsil eden biçimbirimin yokluğu ile yani sıfır biçimbirimle anlam kazanması gerektiğini ifade etmektedir. Seda Yılmaz'ın Guzev Deniz Yılmaz'dan aktardığına göre çoğul eki almamış ismin

aynı türden varlıkların hepsini temsil etmektedir. Anlatımda konuşan tarafından nicelik bilgisini ifade eden hiçbir araç kullanılmadığı takdirde ise her ismin sayı ve miktar bağlamında belirsiz olduğu söylenmektedir (Yılmaz, 2014: 214-217).

N. A. Sivtseva "Yakut Dilinde Belirlilik-Belirsizlik ve Çokluk Kategorisi Sorunu Üzerine" adlı çalışmasında Sobakina'nın görüşüne yer vermiştir. Sobakina, belirlilik-belirsizlik kategorisinin çeşitli dereceden diller ve türler arası tipolojik çoğul biçimlerin, uygun tekil biçimlerin karşısına konulmasıyla oluşturulan çoğul kategorisi ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu ifade etmektedir. Sivtseva ayrıca Vinogradov'un görüşüne yer vermiştir. Vinogradov, ismin çokluk kategorisinin,ismin kendisinde, çeşitli gramatikal ve leksik-semantik özellikleriyle kaynaşan birleşik nitelikteki nesnel-anlamsal bir düğüm olarak ortaya çıkan sayı kategorisi ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Sivtseva ise diğer araştırmacıların görüşünden yararlanarak sayının anlamının belirli veya belirsiz olabileceğini söylemiştir. Belirli-teklik, belirli-çokluk, belirsiz-teklik ve belirsiz-çokluk kategorilerinden bahseden Sivtseva, ismin teklikte eşyaların cinsinin adını bildirdiğini ama onun sayısal karakterini vurgulamadığını belirtmiştir (Sivtseva, 2014: 85-86).

Yeter Torun, Türkçede sayı isimlerinin belirli bir çokluğu gösterdiğini, belirsizlik sıfatı, belirsizlik zamiri ve azlık-çokluk zarflarının belirsiz bir çokluğu ifade ettiğini söylemiştir. Türkçede sayı bakımından isim-fiil etkileşiminin de sözdizimsel açıdan yüklem-özne uyumuna dayandığını ifade eden Torun, topluluk isimlerinin de kendi içlerinde bir çokluk barındırdığını ifade etmekle birlikte bazı fiillerin de kavramsal olarak çokluk kavramını içinde taşıdığını belirtmektedir (Torun, 2014: 295-296). Nesrin Güllüdağ ise çokluk ekini, isimlerin çokluk şekillerini yapan çekim eki olarak açıklamıştır (Güllüdağ, 2014: 154).

Sebiha Ak, çokluk ekini isimlerin çokluk şeklini yapan işletme eki olarak ifade etmiştir. Ek almayan sözcüğün tekil olduğunu söyleyen Ak, ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için teklik şekline çokluk eki getirilerek ismin çoğul hale getirildiğini dile getirmektedir. Nesnenin sayısının birden çok olduğunu ifade eden eki çokluk eki olarak tanımlamıştır (Ak, 2016: 141).

Turgay Sebzecioğlu Comrie'nin görüşüne yer vererek, sayı kategorisinin Türkçede tekil ve çoğul kavramlarıyla ilişkili olduğunu bu nedenle Türkçedeki sayı

dizgesinin iki kademeli olduğunu ifade etmiştir. Türkçede {+lAr} biçimbiriminin çoğulluk kavramını taşıdığını belirten Sebzecioğlu, tekliğin ise {+lAr} biçimbiriminin yokluğuyla kodlandığının varsayıldığını ifade etmiştir. Araştırmacı ayrıca {+lAr} biçimbiriminin ad soylu sözcüklerin yanında çekimli eylemlere de geldiğini dile getirmiştir, sayı kategorisinin Türkçede geniş bir kategori olduğunu söylemiştir. Sebzecioğlu çokluğun {+lAr} ekinin dışında bazı sözcük ve başka eklerle de kodlanabildiğini söylemiş, "çok" veya "on" gibi sözcüklerden sonra gelen kelimelerin {+lAr} ekini almak konusunda eleyici olduğunu da ilave etmiştir. Yani bu durumda iki çokluktan birinin silinmesi gerekmektedir.

Turgay Sebzecioğlu, {+lar} ekinin belirsizlik işlevine sahip olduğunu "Ali çiftliğine **koyun** aldı." cümlesiyle örneklemiştir. Araştırmacıya göre kelime, çokluk ekini almadığı halde çoğul bir okumaya da izin vermektedir. Çalışmada yalın adların edimsel nedenlerle sayı açısından belirsiz bir özellik gösterdiği durumlarda onların bir kategorinin üyesini göstermekten çok, o kategoriye ve o kategorinin anlamına işaret ettiği söylenmiştir. Sebzecioğlu'nun değindiği bir başka nokta da Türkçede ikil yapılar olmadığı için ebeveyn gibi ifadelerin bir sözcük birleştirme ve ikileme yöntemiyle aktarılabildiğidir. Türkçedeki işteşlik eki olan {-(I)ş} ekinin bir diğer işlevinin çoğulluk olduğu araştırmacı tarafından söylendikten sonra {-lAr} ekinin isimlere, {-(I)ş} ekinin ise eylemlere gelen bir çokluk eki olduğu ifade edilmiş, Türkçede tekili olup çoğulu olmayan sözcükler de olduğuna dair bilgi verilmiştir. Sebzecioğlu diğer araştırmacılar gibi sayı sözcüklerinin nitelediği adların çoğul eki almadığından bahsederek bazı istisnaların olduğunu zikretmiş, bu istisnaların da çeviri yanlışı ile ilgili olabileceğini düşünmüş, çokluk ekinin işlevlerine de değinmiştir. Türkçede tekilliğin sıfır biçimbirimle ifade edildiğine dair görüşe de yer veren Sebzecioğlu, günümüz Türkçesinde bunu sağlayan sıfır biçimin ispatını yapacak bir yapının olmadığına dikkat çekerek art zamanlı olarak ekli kullanımlara kanıt getirilebildiği takdirde günümüz Türkçesinde de tekilliğin görünümü için bir ek kullanıldığının açıklanabileceğini söylemiştir. "Ben-biz", "tigin-tigit" örneklerini veren araştırmacı Türkçede tekilliğin kodlanmış olabileceğine ilişkin varsayımların doğru olma durumunun günümüz Türkçesinde tekilliğin işaretlendiğine dair kanıt oluşturabileceğini ifade etmiştir (Sebzecioğlu, 2016: 165-174).

Çokluk yapısı, bazı araştırmacılar tarafından işletim eki olarak kabul edilse de, ekin morfolojik bağlamda bir görevi bulunmamaktadır. Ek anlamsal olarak ise,

birden fazlalık bildirmektedir. Ekin kullanım alanı dar olduğu için, diğer işletim ekleri +lAr ekinden sonra gelmektedir. Türkiye Türkçesinde biçimsel bağlamda sıfat ve kişi zamirlerinden sonra +lAr eki çok fazla kullanılmamaktadır. Tarihi Türk metinlerinde ise, bu yapının aksine örnekler bulunmaktadır. Sayı sıfat yapısında ise, tamlanan kısmında bulunan sözcük Türkiye Türkçesinde çokluk eki almamaktadır. Bakıldığı zaman, Altay dil ailesinde de bu durumun görüldüğü bilinmektedir ancak tarihi Türk metinlerinde özellikle Uygur Türkçesi döneminde, sıfat tamlamasının tamlanan kısmında +lAr eki bulunmaktadır. Çokluk ifadesi, tarihi Türk dili metinlerinde de Türkiye Türkçesinde de üç yolla ifade edilmektedir. İlk yol, morfolojik yoldur. Bu yola göre, çokluk ifadesi bazı ekler yardımıyla ifade edilmektedir, ikinci yolda ise çokluk bazı kelimeler vasıtasıyla belirtilmektedir, üçüncü yolda ise, çokluk, kelime tekrarı ve ikilemeler yardımıyla ortaya konulmaktadır.

1.3. DÜNYA DİLLERİNDE ÇOKLUK YAPISI

Çokluk yapısı tüm dillerde karşılaşılan bir durumdur. Her dil ailesinde, ekin farklı özelliklere ve fonemlere sahip olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki çokluk eki +lAr eki iken, İngilizcede ekin +s ile karşılandığı görülmektedir. Ayrıca bazı dillerdeki özelliklerin, başka dillere de sirayet ettiği görülmektedir. Çokluk ekinin durumu, eklemeli ve bükümlü dillerde de farklılık göstermektedir. Örneğin Türkçe, eklemeli bir dil olarak çokluk eki +lar vb. ekleri alırken, bükümlü bir dil olan Arapçada ise çokluk, "fikir", "efkar" örneğinde olduğu gibi vezin yardımıyla yapılmaktadır. Bazı dillerde ise ikilik, üçlük, dörtlük şekillerine de rastlanılmaktadır.

Ahmet Cevat Emre, Hint-Avrupa dillerinde çoğul nominatif hali için genel olarak *-s morfeminin kabul edildiğini ifade etmiş bu elemanın da bazı Germanik dillerde <<r>> ye çevrildiğini söylemiştir. Grekçe çoğul üçüncü şahıs belgilerinin çok olduğunu belirten araştırmacı, bu belgilerden <<s>> şeklinde olanların Çuvaşçadaki -sem(n) ve -se belgileriyle büyük bir benzeyiş gösterdiğini dile getirmiştir. Ayrıca Grekçedeki -des/-tes şekliyle Türkçenin -ter/-der şekillerinin arasında bir uygunluk olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada, Sanskritçede çoğul üçüncü şahıs belgilerinden birinin -ur olmasına da dikkat çekilmiş son olarak da

Sanskritçedeki -redir şeklinin Çuvaşça -se ile özdeş olduğuna dair görüşe yer verilmiştir (Emre, 1940: 43-44).

R. R. K. Hartmann ve F. C. Stork tarafından hazırlanan çalışmada Japonca gibi çoğulluğun belirteçlerle yapıldığı dillerde yapının ayrı bir sözcük kategorisi olarak düşünüldüğü ifade edilmiştir. İngilizcenin dahil olduğu birçok dilde ise, çoğulluğun isim ve fiillerde çekimlerle sağlandığı ve gramer kategorisi olduğu söylenmiştir. Araştırmacılar, gramatik çoğulluğun her zaman doğal ve anlamsal açıdan tam olarak fiillerle eşleşmediğini de dile getirmişlerdir. İngilizceden örnek veren araştırmacılar scissors "makas" ve trousers "pantolon" örneklerinden yola çıkarak çoğul olan bazı sözcüklerin tekil olarak ifade edildiğini söylemektedirler (Hartmann-Stork, 1972: 178).

Hadumod Bussmann, çalışmasında İngilizcede çokluğu açıklarken, bazı sözcüklerin çokluk eki almasına rağmen tekil bir varlığı ifade ettiği söylenmiştir. Örnek olarak da scissors "makas" ve glasses "gözlük" örneklerini veren araştırmacı, İngilizcede çokluğun "-s" eklenerek yapıldığını ifade etmiştir. Çokluğun farklı bir son ek alarak ya da kelimeyi tamamen değiştirerek yapıldığı da çalışmada zikredilmiştir (Busmann, 1996: 369). Busmann topluluk ifadesinin bazı dillerde orta ekler kullanılarak oluşturulduğunu dile getirmiş ve berg "dağ" gebirge "sıradağ" örneğini vermiştir(Busmann, 1996: 81).

Doğan Aksan bazı dillerde iki varlığı, üç varlığı ve hatta dört varlığı karşılayabilen biçimlerin olduğunu belirtmiştir. Çalışmada Arap ve Fars dilindeki çokluğa değinen Banguoğlu'nun asıl işaret ettiği nokta Suahili dilindeki durumdur. Araştırmacıya göre Suahili dilinde tekil adlar da çoğul adlar da farklı önek almaktadır. Çalışmada örnek olarak ise, mtu "insan", watu "insanlar, ahali" sözcükleri verilmiştir (Aksan, 1998: 94-95).

Çokluk yapısının diğer dillerdeki durumu hakkında en geniş bilgi Nadir Engin Uzun tarafından verilmiştir. Çalışmada Arapça, İbranca, Sanskrit ve Slovence gibi dillerin teklik ve çoğul yapısının yanı sıra ikili denilen bir alt kategoriye de sahip oldukları dile getirilmiştir. İkinci husus olarak ise Fiji ve Tigre dillerinde "az çoğul" ve "çok çoğul" gibi yapıların da bulunduğu ifade edilmiştir. Dillerde tekilin kodlanmasının yolunun ise sözcüğün gövdesini kullanmak olduğunu söyleyen

araştırmacı, Bretoncada bazı topluluk adlarının üzerine ek getirilerek tekil yapıldığından bahsetmiştir.

Nadir Engin Uzun, dilin tipolojisinden etkilenen çoğul yapma yollarından birinin sonek kullanmak olduğunu dile getirdikten sonra Amharcada, Estoncada, Fincede, Guarani dilinde, Macarcada, Nepalcede, Nivki ve Telugu dillerinde bu yolun tercih edildiği söylenmiştir. Araştırmacı bu dillerdeki çokluk eklerini de sıralamıştır. Burada dikkat çeken ekler, Estoncadaki +ud ve Fincedeki +t yapılarıdır. Çoğulu son ekleme yoluyla yansıtan dillerde birden fazla çoğul ekinin bulunduğunu zikreden araştırmacı, bu dilleri Assamase, Bengalce, Bretonca, Burmaca, Ermenice, Katalanca, Hollandaca, Fransızca, Kannara, Makedonyaca, Moğolca, Farsça, Romence, İsveççe ve Tibetçe şeklinde sıralamıştır. Uzun, Farsçada çokluk yapısının insanlar için +ân, hayvanlar ve cansız varlıklar için +hâ ekinin kullanıldığını söylemiştir. Çoğul eklerinin çeşitlenmesine yol açan etmenlerden birinin de sesbilim olduğu, Katalanca, Fransızca ve Ermenicede böylesi çeşitlenmelerin olduğu hatta Katalancada genel çokluk ekinin -s ekiyle gösterildiği ama ıslıklı ses ile birlikte görülen çoğul ekinin -os olduğu çalışmada örneklerle gösterilmiştir. Fransızcadaki genel çoğul ekinin -s olduğu ama -eu/ -eau/-ou ile biten sözcüklerde ekin -x olduğu, Ermenicede tek hecelilerde -er, çok heceliler için ise -ner ekinin kullanıldığı zikredilmiştir. Birçok dilde birden fazla çoğul ekinin bulunmasının bir nedeni olmadığı dile getirildikten sonra Moğolcadaki eklerin -nar, -uud, -cuud; Hollandacada eklerin -en, -s; Kannara dilindeki eklerin-aru, -kalu/galu; Bretoncadaki eklerin -ed, -ez, -iou, -i olduğu ifade edilmiştir.

Çoğulun bir diğer belirlenme yolunun çekimlenme olduğunu söyleyen Nadir Engin Uzun, Arnavutça, Beyaz Rusça, Çekçe, Modern Yunanca, İzlandaca, İtalyanca, Lapça, Latviyaca, Maori, Norveççe, Lehçe, Çingenece, Rusça, Sırp-hırvatça, Slovakça, Slovence ve Ukraynacada bu yolun tercih edildiğini dile getirilmiştir. Çoğulun kodlanmasında tercih edilen bir başka yolun ise, artikel ve partikel gibi bağımsız işlev sözcüklerinin kullanılması olduğunu belirten Uzun, bu yolu tercih eden dilleri, Burmaca, Samoaca, Tagalog ve Vietnamca olarak sıralanmıştır. İkilemenin, çoğullanmanın ikincil yolu olduğunu zikreden Uzun, örnek olarak Sundanca'yı vermiştir. Dillerdeki çoklukla ilgili son olarak ise, bazı dillerde yaygın ve düzenli bir çoğullanma yolu bulunmadığı, çoğulluğun genellikle rakamlarla ve bağlam sayesinde çıkarıldığı açıklanmıştır (Uzun, 2004: 119-124).

İngilizce ile diğer dilleri karşılaştıran R. L. Trask ve Peter Stockwell, Arapçadaki bir ismin tipik olarak üç bölümden oluştuğunu ifade etmektedir. Örnek olarak ise, malikan, malikani ve malikuna verilmiştir. Malikan tek bir kralı ifade etmekteyken malikani iki kralı, malikuna ise üç veya daha fazla kralı belirtmektedir. Araştırmacılara göre Larike dilinde ise, kişiyi bildiren ifadelerin dört biçimi bulunmaktadır. Trask ve Stockwell, Mae tek bir kişiyi ifade ederken, matua iki kişiyi, matidu üç kişiyi mati ise dört veya daha fazla kişiyi ifade ettiğini söylemiştir.

Language and Linguistics adlı çalışmada Doğu Afrika Dili olan Tigre'de bambaşka bir sistemin olduğu ortaya konmuştur. Örnek olarak fares "at" afres "birkaç at" ve afresam "atlar" örnekleri verilmiştir. Bakıldığı zaman aynı kökten türemiş farklı yapıların olduğu görülmektedir. Mandarin dilinde ise isimler için sayı kategorisinin olmadığı söylenmiştir. Çalışmada ayrıca sayıların ayrımları önemli olduğunda kelimelerle ifade edildiği açıklanmıştır. Araştırmacılar sonuç olarak, sayılar gramer kategorisine dahil edilse de gerçek dünya sayısından farklı olduğunun kavranılması gerektiğini dile getirmişlerdir (Trask-Stockwell, 2007: 191-192).

İngilizcede çokluk ifadeleri için –s, -es, -ves, ve -ies ekleri kullanılmaktadır. Ayrıca Türkçede de görüldüğü gibi bazı sözcükler bir çokluk ve topluluk ifadeleri taşımaktadırlar. Örneğin "book" kelimesi tekil anlamda kitap ifade ederken "book" sözcüğüne getirilen +s eki kitabın birden fazla olduğunu ifade etmektedir. Sözcüksel bağlamda baktığımızda ise, family, group gibi sözcükler içerisinde birden çokluk bildiren bir yapıya sahiptirler. Biçimce tekil olan bu sözcükler anlamca çoğul anlamı taşımaktadırlar. İngilizcede ayrıca sözcükte fonetik bir değişiklik olmak suretiyle yapılan çokluklar da bulunmaktadır. Örneğin "goose" sözcüğü geyik anlamında kullanılırken "geese" sözcüğü geyikler anlamına gelmektedir. İngilizcede sayı sıfatlarından sonra çokluk eki kullanılmaktadır.

Ayfer Aytaç, Japoncada tanrı sözcüğünün "kami" kelimesiyle, tanrılar kelimesinin ise "kami-kami" şeklinde ifade edildiğini söylemiştir. Eski Türk dilinde de benzer bir durumun olduğunda dair bilgi çalışmada verilmiştir (Aytaç, 2007: 245).

Nadir İlhan "Türk Dilinde Çokluk" adlı çalışmasında dünya dillerindeki çokluk yapıları hakkında bazı bilgilere yer vermiştir. İlhan, Arapçada çokluk yapısının, kelimelerin cem' şekilleri veya bazı ekler yardımıyla yapıldığını dile getirmiştir. Arapçanın çokluk eklerini ise; -at, -in ve -un olarak ifade etmiştir.

Arapçada ayrıca ikilik ve ikizlik kavramını karşılayan bir –eyn ekinin olduğunu belirten araştırmacı, Farsça çokluk yapımında canlılarda çokluk ifade edilirken –ân, diğer varlıkları gösteren isimlerde ise –hâ ekinin kullanıldığı izah etmiş, Farsçada ayrıca Arapçanın eki olan –at ile yapılan çoklukların da bulunduğunu söylemiştir.

"Türk Dilinde Çokluk" adlı çalışmada Almanca, Fransızca ve Rusçadaki çokluk yapıları hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmacı, Almancada çokluk yapımında kelimelerin ve eklerin kullanıldığını söylemektedir. Almancada -e, -¨e, -¨er, -en, -n ve -nen eklerinin yanında "die" artikeliyle beraber bazı kelimeler, yalın halde kullanılarak da kelimelerin çokluğunun yapıldığı ifade edilmiştir. Fransızcadan ödünçlenen –s ekiyle de çokluk yapıldığını dile getiren İlhan, Fransızcanın da diğer batı dillerinden çok farklı olmadığını dile getirerek çokluk ekinin –s, -x ve –aux olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Fransızcada artikelin de kendisinden sonraki kelimeye uyarak çokluk haline dönüştüğü belirtilmiş ve Fransızca ile ilgili son olarak biçimce tekil, anlamca çokluk ifade eden kelimelerin de bulunduğu söylenmiştir. Rusçada da çokluğun ek ve bir kısım kelimelerle ifade edildiği dile getirilmiştir (İlhan, 2009: 20-22).

Seda Yılmaz, Hint Avrupa dillerinde isimlerin tekil ve çoğul biçimlerinin oluşturulabilmesi için farklı şekillerin kullanıldığını dile getirerek belirli başlı bazı örneklere yer vermiştir. Bu dillerdeki ismin tekil ya da çokluk olduğunun ise belirtilmesinin gerekli olduğunu dile getirmiştir (Yılmaz, 2014: 216).

Lars Johanson, Doerfer'in görüşünü paylaşarak çokluk kavramı açısından Farsçanın Türkçeye yaklaştığını da söylemiştir. Her iki dilde de teklik mi yoksa çokluk mu olduğu belirtilmeyen asb=at "at, atlar" gibi bir ismin aynı zamanda tür anlamı taşıması sebebiyle sayıca belirsiz olduğu dile getirilmiştir (Johanson, 2014: 97).

1.4. ALTAY DİLLERİNDE ÇOKLUK YAPISI

Altay dillerindeki çokluk yapıları ile ilgili en önemli çalışmalardan biri Nicholas Poppe'ye aittir. Poppe, Altay dillerinin bazılarının özelliklerinden birinin çokluk eklerinin fazla olması olduğunu söylemektedir. Bu diller arasında Moğolca ve

Tunguzca gösterilmiştir. Yazılı Moğolcadaki çokluk eklerini -nar, -s, -d, -ud, -nuiud, -n olarak ifade eden araştırmacı daha sonra da Tunguz dillerindeki ekleri, -r, -l, -sal (>-hal) ve –nasal (>-nahal) olarak sıralamıştır. Geriye kalan Altay dillerinde bu eklerin daha sınırlı halde gözüktüğü dile getirilmiştir. Türk dillerinde yaşayan tek ekin –lar olduğunu söyleyen araştırmacı, Çuvaşçada çokluğun -sem ekiyle temsil edildiğini, Korecede ise herhangi bir çokluk ifadesinin bulunmadığını ifade etmiştir. Diğer yandan Türk dilindeki çokluk kalıntılarına da değinen Poppe, Türk dilinde ilk başlarda pek çok çokluk ekinin olduğunun kanıtı olduğunu zikretmiştir. Altay dillerinin önemli özelliklerinden birinin de çeşitli çokluk eklerinin sık görülen kombinasyonları olduğunu ifade ederek, "lamanarud" örneğini vermiştir. Bu örnekte -nar eki ve –ud eklerinin bir arada kullanılmıştır. Türk dilinde de buna benzer örneklerin olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmada çokluk yapılarının kolaylıkla anlamını yitirip tekil anlamlı yeni kelimelere dönüştüğüne dair örnekler de ifade edilmiştir (Poppe, 2008: 93-94).

Poppe, Moğolcadaki, Mançu-Tunguzcadaki ve Türkçedeki çokluk eklerinden bazılarını açıklamaya çalışmıştır. Poppe sonuç olarak Ramstedt'in görüşünü de vererek -*t, -*s, -*l, -*n ve -*r eklerinin Korece haricinde tüm Altay dillerinde izlenebildiğini söylemiştir. Araştırmacı, Szinnyei'nin de görüşünü paylaşarak -t ve -n gibi benzer eklerin Fin- Ugor dillerinde de rastlandığını ifade etmiştir. Çalışmada, diğer dillerdeki sıfatlar ve sıfat-fiiller gibi niteleyici görev yapan isimleşmiş kelimelerin anlamlarını edinerek çokluk yapmanın bir kural olduğu dile getirilmiştir (Poppe, 2008: 105-106).

Feyzi Ersoy, Eski Türkçe, Moğolca ve Çuvaşçada isim çekim eklerinin sıralanışında benzerlik bulunduğunu, Çuvaşçada çokluk ekinin iyelikten sonra gelmesinin ise ilginç olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, Şçerbak'ın Türkçede önce çokluk ekinin ondan sonra iyelik eklerinden birinin, en sonunda da hal ekinin geldiğine dair görüşünü paylaşmıştır. Ayrıca Şçerbak'ın bu eklerden her birinin düşürülebildiğini ancak yerlerinin değiştirilmesinin mümkün olmadığını ifade ettiğini belirtmiştir. Sçerbak'ın ayrıca zarflara bağlı örneklerde çokluk ve iyelik eklerinin hal eklerinden sonra gelebildiğini, bundan dolayı da hal ekinin yapım hüviyetine geçtiğine dair görüşüne yer veren Ersoy, araştırmacının ayrıca çekim eklerinin genellikle her birinin kendi yerini tuttuğunu, bir ekin başka bir ekin yerini tutamadığını, bu kuralın Türkçenin uzun tarihi boyunca değişmeden onun ayırıcı bir

vasfını teşkil ettiğini söylediğini dile getirmiştir. Feyzi Ersoy bu konuyla ilgili Johanson'un görüşüne de çalışmasında yer vermiştir. Bu görüşe göre, Türkçede çekim sırası çokluk eki+ iyelik eki+ hâl eki şeklindedir. Çuvaşçada ise iyelik eki, çokluk ekinden önce gelmektedir. Moğolcadaki ve Tunguzcadaki durumun ise, çokluk eki+ hâl eki+ iyelik eki şeklinde olduğu çalışmada belirtilmiştir.

Fevzi Ersoy, çokluk ekinin dizimdeki yeriyle ilgili bilgi verdikten sonra, Ural Altay dillerindeki çokluk yapısı ile ilgili Denis Sinor'un görüşlerine yer vermiştir. Denis Sinor'a göre Ural Altay dillerindeki n, t, l, r ve s ekleri, çokluk ekleridir. Bu çokluk eklerine bağlı olarak da bazı birleşik ekler sıralanmıştır. Bu çokluk ekleri de N+R, N+S, N+T, S+L, L+R, T+T ve T+L(Ç+L) şeklinde ifade edilmiştir (Ersoy, 2008: 321-323).

Poppe, "Moğol Yazı Dilinin Grameri" adlı çalışmasında yalnız çokluk biçimi bulunan adlar ile değişik nitelik ve sayı bildiren adlar olarak kullanılan sözlerin çokluklarının yapılabileceğini zikretmiştir. Çok sayıda çokluk ekinin olduğunu söyleyen Poppe, çokluk ekinin kullanışlarının tabanın son sesine ya da başka bir sözün işlevine bağlı olmadığını dile getirmiştir. Çalışmasında birden fazla biçimi olan sözler olduğunu ve onların farklı çokluk biçimlerinin farklı işlevlere sahip olduğunu söyleyen araştırmacı, belirli eklerin sözün anlamını değiştirdiğini ve teklik ya da çokluk taşıyan bir diğer sözü, bir başka şekle taşıdığını açıklamıştır. Çalışmanın devamında ise, Moğolcadaki çokluk eklerine değinilmiştir (Poppe, 2016: 97).

2. BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE ÇOKLUK YAPISI

2.1. ESKİ TÜRKÇEDE ÇOKLUK YAPISININ GÖRÜNÜMÜ

Eski Türkçe dönemi, Runik harfli metinlerin, Uygur bitiglerinin, Maniheist Uygur manzum ve mensur eserlerinin ve bazı Karahanlı Türkçesi eserlerinin içinde bulunduğu dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde, metinlerde çokluk yapısıyla karşılaşıldığı görülmektedir. Runik harfli metinlerde çokluk ifadesinden çok topluluk, birliktelik ifadesinin kullanıldığı bilinirken, Uygur dönemine ait metinlerde çokluk ifadesininin daha yaygınlaştığı hatta sadece isimlerde topluluk, birliktelik anlamı bulunmaktayken, fiillere de çokluk anlamı sirayet etmiştir. Karahanlı Türkçesi döneminde ise, ekin kullanımını Uygur Türkçesiyle paralellik göstermektedir.

Eski Türkçe döneminde, çokluk ifadesi belirsizdir. Bu belirsizliğin nedeni, cümle bağlamında bakıldığında çokluk ifade eden bir yapının, eksiz bir şekilde karşılanıyor olmasıdır. Bir başka ifadeyle tekil bir yapının, cümle bağlamında çokluk ifade ediyormuş gibi kullanılmasıdır. Bu belirsizlik nedeniyle de, metin aktarmaları yapılırken farklılık oluşmaktadır. Eski Türkçede birden fazla çokluk eki olduğu kabul edilmektedir ancak bu eklerin gerçekten çokluğu ifade edip etmediği meselesi, üzerinde düşünülen ve tartışılan bir konu olmuştur ancak metinler bağlamında değerlendirildiğinde, çokluk eki olarak ifade edilen eklerin, aslında bir topluluk birliktelik anlamı taşıdığı muhakkaktır. Çünkü özellikle Runik harfli metinlerin, bir topluluğa seslenme, hitap etme, onlara öğüt verme gibi işlevleri bulunmaktadır. Bundan dolayı topluluk ifade eden kelimelerin yanı sıra topluluk ifade eden eklerle de karşılaşılmaktadır. Bu ekler araştırmacılar tarafından farklı farklı ifade edilse de, ekleri +lAr, +t, +ş, +z, +An, +AgUn olarak sıralamak mümkündür. Sözcüğün birden fazla olduğu bildirilmek istendiğinde ise, daha çok leksik birimlerin kullanıldığı görülmektedir. Kısacası, Runik metinlerde çokluk anlamı ifade edilmek istendiğinde, sözlüksel birimler kullanılırken, çokluk eki olarak bilinen ekler ise, genel olarak topluluk ve birliktelik anlamı içermektedir. Dikkat çekici bir nokta ise, çokluk ifadesinin Runik harfli metinlerde sınırlı kullanımıdır.

Uygur Türkçesi metinlerinde daha çok manevi duyguların ve yeni geçilen dinlerin öğretilerinin konu edildiği görülmektedir. Uygurlar, yeni bir dini çevreye girdikleri için, o dine adapte olabilme noktasında çeviri metinlerden yararlanmışlardır. Yerleşik yaşama da geçen Uygurlar, yaşadıkları bölgeyi değiştirmeye başladıkları için, başka dil ve ağızlara ait kelime ve yapılarla da karşılaşmışlar, bu nedenle de çeviri metinlerde bir çokluk yapısına ihtiyacı duyarak, Runik harfli metinlerde daha yaygın kullanılan topluluk eklerinden +lAr ekini, çokluk ifadesinde kullanmaya başlamış, ek isimlerle sınırlı kalmayarak fiillerle de ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra leksik ve sözdizimsel birimleri de kullanmaya devam eden Uygur Türkçesi, Runik metinlerde topluluk ifade etmek için kullanılan ekleri, işlevlerinden uzaklaştırarak, kelimelerle kalıplaştırmak suretiyle kullanmaya devam etmişler, hatta topluluk bildiren bu ifadelere, çokluk eki olan +lAr ekini de eklemişlerdir.

Uygur Türkçesinde sayı sıfatlarından oluşan sıfat tamlamasında tamlanan ekinin de çokluk eki aldığı görülmektedir. Altay dil ailesinin yapısına uymayan bu durumun, Uygur Türkçesinde kullanılmasının nedeni olarak çeviri metinlerin etkisi düşünülebilir, ancak bazı araştırmacılar metinlerin daha çok Çinceden çevrildiğini, Çincede böyle bir yapının bulunmadığını dile getirmişlerdir. İkinci bir düşünce ise, sayı sıfatlarından sonra gelen isimlere +lAr ekinin gelmesinin bir kuvvetlendirme, pekiştirme göreviyle kullanılmasıyla ilgilidir. Metinlere bakıldığı zaman da, Uygur Türkçesi metinlerinde +lAr ekinin, kuvvetlendirme, pekiştirme göreviyle kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Sayı sıfatlarından sonra gelen ismin daha sonraki devrelerde kullanılmamaya başlaması da dikkati çekmektedir. Türkiye Türkçesinde nadiren kullanılan örnekler bulunsa da, bunlar araştırmacılar tarafından çeviri hatası olarak nitelendirilmektedirler. Uygur Türkçesinde +lAr ekinin bir başka işlevi ise, metinlerin daha çok dini içerikli olması ve manevi duygular içermesinden dolayı nezaket, saygı bildirmede kullanılmasıdır.

Karahanlı Türkçesinde çokluk yapıları, +lAr ekinin yanı sıra leksik ve sözdizimsel yollarla ifade edilmiştir. Örneklere bakıldığı zaman, Runik harfli metinlerden gelen eklerin nadiren de olsa Runik harfli metinlerdeki işlevleriyle kullanıldığı, bazen ise işlevlerini kaybederek, ekin kelimeyle kalıplaşmasıyla kullanıldığı görülmektedir. Karahanlı Türkçesinde dikkati çeken bir başka husus ise, arkaik bir çokluk eki olan +lA ekinin metinlerde kullanıldığı örneklere

rastlanmasıdır. Özellikle Divanü Lûgat-it Türk adlı eserde karşılaşılan ve tartışılan bu husus, Aysu Ata'nın Rylands nüshalı Kur'an Tercümesinde de aynı yapıyla karşılaşması neticesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak bu yapıya Kutadgu Bilig adlı eserde rastlanılmamaktadır. Eğer, bu örneklerdeki yapı gerçekten de +lA şeklinde bir çokluğu ifade etmişse, +lAr ekinin kökeni hakkındaki düşünceler yeni bir boyut kazanacaktır. Eski Türkçede dönemindeki çokluk yapısı ile ilgili görüşleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Ahmet Cevat Emre, Eski yazıtlarda kurallı çokluk belgisi olarak -lar/-ler ekinin kullanıldığını bildirmiştir. Kurala uymayan çokluk şekillerinden biri olarak *-t elemanını ifade eden araştırmacı, Radloff'un bu ekin eski bir çoğul belgisinden kalmış olabileceğini düşündüğünü vurgulamıştır. Çalışmada Divanü Lûgat-it Türk adlı eserde isimlerin ve üçüncü şahıs fiillerin genel ve kurallı çoğulunun -lar/-ler ile yapıldığına, kuraldışı olarak tikit ve eren gibi bazı örneklere rastlanıldığına değinilmiş ve "alpagut" kelimesinin tekil olarak "savaşçı ve kahraman" anlamlarıyla görüldüğü belirtilmiştir. Benzer şekilde Kutadgu Bilig adlı eserde de genel çoğul belgisinin -lar/-ler olduğuna, kurala uymayan çoğul olarak ise *-t elemanıyla yapılan erat isminin görüldüğüne yer verilmiştir (Emre, 1940: 39-40).

Ahmet Cevat Emre, ayrıksama yoluyla çıkan ikinci morfem elemanının *-r olduğuna değinmiştir. Bunu tanıklayan durumların ise, Çuvaşçada ebir/esir <<biz, siz>>, sag, sirer <<sizler>>, olar, bular, şolar/şular, Çağatayca ikir(=ikiz) ve dağıtma sayılarında birer, üçer şeklinde olduğundan bahsetmiştir. Üçüncü safhada oluşan -der/ter ve -ler, -ner şekillerinin hepsinin Proto-Türk sayılamayacağını söyleyen Emre, -der/ter şeklinin en eski şekil olduğunu söylemiştir (Emre, 1940: 43-44).

Doerfer, Eski Türkçede çokluk yapısı ile iki eğimin olduğunu ifade etmiştir. Doerfer'a göre Eski Türkçede çok az sayıda çokluk eki olduğuna dair bir düşüncenin yanında, Eski Türkçenin çok sayıda çokluk ekine sahip olduğuna dair bir başka eğilim bulunmaktadır. Çalışmada, Gabain'in +gUn ekinin orijinal bir çokluk eki olmadığı, +An ekinin çokluktan ziyade yoğunluk bildirdiği, çokluk eki +t Moğolcadan alınan yabancı kökenli bir çokluk eki olduğu görüşüne yer verilmiştir. Doerfer, Gabain'in +s ve +lAk ekinden bahsetmediğini dile getirmiştir. Benzer bir görüşün Brockelmann ifade edildiğini söyleyen araştırmacı, Brockelmann'ın +An ekini çokluk eki olarak kabul ettiğini, Sçerbak'ın +t ve +s ekleri yabancı kökenli

eklerden saydığını. Clauson'un da Şçerbak ile aynı görüşü paylaştığını izah etmiştir. Çalışmada ayrıca Sçerbak'ın, +lAr ekinin Türkçede çokluk eklerinin en geneli olduğuna, Rasanen'in açıklamasından dolayı da +lAr ekinin Türk olmayan bir kökeni bulunduğuna, +An ekinin de Pers dilinden ödünçlendiğine dair görüşlerine yer verilmiştir. Ramstedt'in ise +t ve +s eklerinin Altaycadan miras kalan gerçek çokluk ekleri olduğunu kabul ettiğini söyleyen Doerfer, Ramstedt'in ayrıca +lAr ekinin ve Moğolcadaki +nAr şeklinin *nar ifadesinden gelmekte olup Yakutçada nār kelimesinin de "bütünlük, tamlık" anlamıyla korunduğunu söylediğini belirtmiştir. Aynı yıllarda Poppe ve Sinor'un Altay çokluk eklerini açıklayan bir sistem bulduklarına da Doerfer tarafından değinilmiştir. Doerfer'in çalışmasındaki diğer görüşler şu şekildedir:

Poppe tarafından 1953 yılında Sinor'un düşüncesinden farklı olan bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu bilim adamlarına göre Altay dillerindeki bütün çokluk ekleri, bazı temel çokluk ekleriyle oluşturulmuştur. Aynı yıllarda Pritsak, kabile-kavim adlarında Türkçe çokluk ve topluluk ekleri bulmuştur. Bu görüş Doerfer tarafından reddedilmiştir. Menges, +lar, +t ve +An eklerini orijinal Türkçe çokluk yapısı olarak kabul etmiştir. Kononov, Poppe ve Sinor'un görüşlerine çok benzeyen bir sistem göstermiştir. Kononov çokluğu, üretken, üretmeyen ve ikincil çokluk eki şeklinde ayırt etmiştir. Vietze'ye göre ise Altay dillerindeki çokluklar, ya gerçek çokluk ekleriyle ya da sınıflandırma ekleriyle birlikte gerçek çokluk eklerinin kullanılmasıyla elde edilmiştir. Türkçe çokluk eklerinden olan +lAr sınıf eki olan +lA ve çokluk eki olan +r ekiyle analiz edilmiştir. Serebrennikov, +LAr ekinin eski bir topluluk eki olan +LA ekinden geldiğini ve +lA ekinin halen daha Balkarcada yaşadığını ifade etmiştir ancak Balkarcadaki -r ünsüzünün düşmesi ikincil bir gelişimdir. Aznabaev-Psjançin Eski Türkçede tay-al gibi bir yapının olduğunu -r ekinin ise daha sonra eklendiğini dile getirmiştir. Doerfer'e göre, Şçerbak'ın ve Pritsak'ın görüşlerinin reddedilmesi gerekmektedir, +An ve +lAr ekleri Türkçenin son eklerindendir. Doerfer, +lAr ekinin kökeninin açıklamamaktadır ve pek çok dilde son eklerin açıklanamadığını söylemektedir ve araştırmacıya göre +t ve +s ekleri orijinal Türkçe ekler değillerdir. Şçerbak'ın, Moğolcada tipik olan Türkçede çok yaygın olmayan tegin "prens", tegit "prensler" kelimelerini açıklarken haklı olabileceğini söyleyen araştırmacı bu ekin Juan Juan asıllı olduğunu dile getirmiştir.

İşbara kelimesinin Hintçe olması gibi, işbara+s kelimesinin de bazı Hint dillerinden ödünçlenmiş olması Doerfer'e göre mantıklıdır.

Doerfer çokluk yapısı ile ilgi başka problemlerin bulunduğunu söyleyerek bu konuyla alakalı bazı görüşlere yer vermiştir. Bu görüşler şu şekilde ifade edilmiştir: Gabain çokluk son eki +gün Moğolcadaki gu'un "adam" kelimesiyle alakalı olabileceğini söylemiştir. Kononov, yanak, ayak gibi kelimelerde görülen -k ekinin özel bir Türkçe sahiplik eki olduğunu ve "-kün, -gün" ekleriyle irtibatlı olabileceğini düşünmüştür ancak Doerfer'e göre, doğru yapı sadece +gün şeklindedir ve -k ekiyle alakalı değildir. Pritsak sadece "+gün" ekinin doğru olduğunu söyler. Rasanen, -GUn ekinin Türkçe kün "insanlar" kelimesiyle karşılaştırılabileceğini söylemiştir. Doerfer'e göre nu görüş kesinlikle mantıklıdır ancak öncelikli olarak +gün vardır bu ek daha sonra kün şekline geçmiştir. Menges Rasanen'in tezini kabul etmiştir. Kononov, ikincil çokluk formlarında doğrusu +gün olan +KUn ekini alıntılamıştır. Vietze, -gün ekinin *+qu, *ɣu sınıf eki ile -n çokluk ekinin birleşmesiyle oluştuğunu söylemiştir. Şçerbak'a göre, +gün ekinde çokluk yapısı yoktur, käliüñin kelimesinde küçültme anlamı vardır ve ini+yägün şeklinde okunması gerekmektedir.

Doerfer bazı araştırmacıların z ekini ikizleştirme eki olarak kabul ettiğini söylemiştir. Gabain, Kononov, Poppe, Brockelmann, Rasanen, Vietze gibi kişiler bu görüşü paylaşırken, bu düşüncenin kaynağının, Bang olabileceği çalışmada ifade edilmiştir. Gabain, Sinor gibi Moğolcadaki +s ekini karşılaştırmışlardır. Gabain'in düşüncesi Poppe tarafından reddedilmiştir. Vietze, Moğolcadaki +r ekinin ikilik eki olduğunu ve Türkçedeki +z eki ile karşılaştırılabileceğini söylemiştir. Ramstedt ve Menges bu fikre karşı çıkan araştırmacılardandır. Ramstedt +z ekini, fiilden isim yapım eki olarak ifade ederken, Menges, +z ekinin ikilik eki değil, yapım eki olduğunu dile getirmiştir. Clauson, Şçerbak ve Doerfer'e göre +z ikilik eki değildir. Doerfer bunu çift olmayan organ isimlerinde de görebileceğimi, çift olan bacak gibi organlarda bu ekle karşılaşmadığımızı söylemektedir. Doerfer, Moğolcadaki paralellerine göre Türkçenin son eklerini üçe ayırmaktadır: fiilden türeyen son ekler +*'rAn, vücudun bölümleri için kök olan +r, yine bir son ek türevi +'rA. Doerfer "biz" sözcüğünde çokluk anlamı bulmadığını dile getirmektedir. Zor bir kelime olmasına rağmen "biz" sözcüğünün "bän/bin" sözcüğüyle bir alakası yoktur. Kononov "yanak" sözcüğündeki "-k" ekinin de ikilik eki olduğunu düşünmektedir (Doerfer, 1975-1976: 39-42).

Annemarie Von Gabain "Târîhî Türk Şîveleri" adlı çalışmada Eski Türkçedeki isim çekim eklerinin sıralanmasının diğer Türk Dillerindeki gibi olduğunu söylemiştir. Çuvaşçayı hariç tutan Gabain, sıralamayı, çokluk eki-iyelik eki-hal eki şeklinde vermiştir. Çokluk eki +lar ekiyle kitabelerde seyrek karşılaşıldığını dile getiren araştırmacı, +t ekinin çok az, +an ekinin de nadir olarak çokluk vazifesi yüklendiğini ifade etmiştir. İkilik bildiren +z eki çalışmada arkaik bir unsur olarak nitelendirilmiş, kitabelerde ayrıca kün kelimesinden çıkma +kun, +ġun, +gün şekillerinin görüldüğü belirtilmiştir. Annemarie Von Gabain, kitabelerdeki ismin tek bir şey olarak değil kolektif olarak anlaşılmasının, bozkır düşüncesiyle alakadar olduğunu düşünmüş bundan dolayı da çoğunlukla bir çokluk ekine ihtiyaç olmadığını göstermiştir. "Yılkı" sözcüğünün hem bir hayvanı ifade ettiğini hem de bir hayvan sürüsünü belirttiğini izah eden araştırmacı, Soğdlar ve Çinlilerle temasın etkisi altında ve onların dini ve felsefi spekülasyonlarının tesiriyle, ferdiyetçilik anlayışı yerleştikçe çokluğu işaret eden hususlara ihtiyaç duyulduğunu dile getirmektedir. Çalışmada, çokluğu ifade etmek için, isim ve sıfatların, çekim edatlarının ve çekim eklerinin kullanıldığı, +lar ekinin yazmalar sahasında öncelikli olarak yerleştiğinden bahsedilmiştir. Gabain, sayı sıfatlarıyla kullanılan bir ismin, tekten yüksek bir şey ifade edildiği zaman yazmalarda çokluk ekiyle kullanılabildiğine de değinmiştir.

Annemarie Von Gabain, bir zamirin bir isme göre daha belirli olduğundan kitabelerde män ile biz sözcüklerinin kolaylıkla ayırt edilebildiğini söylemiş, kitabelerde 2. teklik şahsın emrinin çoğunlukla 2. çokluk şahıs için de kullanıldığını belirtmiştir. Çalışmada özne olarak insanlar bahsedildiği zaman predikat ismin de sık sık çokluk işaretine sahip olmadığının görüldüğü, Eski Türkçe yazmalarının dilinde de +lar ekinin çoklukla yüceltme ifade ettiği dile getirilmiştir. Çalışmada ayrıca yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiillerde +lar ekinin birinci veya ikinci unsura eklenebileceği, bunun da belirli bir anlam farkına işaret etmesi gerektiği söylenmiştir (Gabain, 1979: 41-42).

Şinasi Tekin Eski Türkçede çokluk yapısını açıklarken Köktürklerin dilinde çokluk bildiren müstakil bir ekin olmadığını ve daha çok topluluk ifade eden ve kökenleri belli olmayan +lAr, +t, +An ve +gUn eklerinin kullanıldığını ifade etmiştir. Tekin'e göre +lAr, hâkim zümre için; +t yüksek zümre için; +An belli bir kudrete sahip kimseler için ve +gUn eki de yaşça küçük akraba için kullanılmıştır.

Araştırmacı, hayvan isimlerinden sonra gelen +lan ve +gan yapılarının da ek olabileceğini, ancak kelimelerin kökeni bilinmeden açıklanamayacağını belirtmiştir. Çalışmada +lAr ekinin Uygur Türkçesi devresinde müstakil bir ek hüviyetine büründüğü, isimlerin yanında fiillerle hatta sayı sözlerinden sonra gelen isimlerde de kullanıldığı örnekle açıklanmıştır. İfade edilen topluluk eklerinin Uygur devresinde fonksiyonlarını kaybetmiş olmasının da değişen toplum düzeni ve dünya görüşü ile alakalı olabileceği ifade edilmiştir. Tekin tarafından ifade edilen bir başka görüş de zamirlerin çokluğu, teklikten isimlerden önce ayırdığı meselesidir (Tekin, 1992: 87).

Leyla Karahan, çekimli fiillerde çokluk 3. şahsın, sadece Köktürkçede değil, Türkçenin her döneminde eksiz olduğunu dile getirmiş ve bunun nedeninin de teklik ve çokluk şahıs ifadelerinin kılış ve oluşu üzerine alan öznenin yapısından anlaşıldığını izah etmiştir. Uygur döneminden itibaren çekimli fiillerde eksiz çokluk 3. şahıs şekillerinin yanında -lAr ekiyle yapılan ekli çokluk 3. şahıs şekillerinin kullanılmaya başlandığını belirten araştırmacı, tek kipli fiillerde çokluk ekinin 1. ve 2. şahıs ekleri gibi her zaman kip ekinden sonra geldiğini ve bu dizilişin Türkçenin hiçbir döneminde değişmediğinden bahsetmiştir. Çokluk ekinin birleşik kipli fiillerde kullanılışının da Uygur Türkçesinde başladığına da çalışmada işaret edilmiş, ancak ekin bu yapı içerisindeki yerinin, her dönemde, her lehçe ve ağızda aynı olduğu ve ekin bazen birinci bazen de ikinci kip ekinden sonra kullanıldığı açıklanmıştır. Uygur Türkçesinde -lAr ekinin bazen birinci, bazen de ikinci kip ekinden sonra kullanıldığı, Karahanlı Türkçesinde ise, birleşik fiillerde -lAr ekinin kullanılmadığına vurgu yapılmıştır (Karahan, 1998: 381-382).

Lars Johanson, "Güneybatı Türkçesinde Çokluk Eki Şekilleri" adlı çalışmasında, Uygurca ve daha sonraki birçok Türk dilinde fiil ve isim çekiminde kullanılan çokluk eklerinin aynı olmasının bunların kolayca genelleştirilmesine sebep olduğunu ifade ederek Kowalski'nin görüşüne yer vermiştir. Kowalski, Türk dillerinde fiile ve isime gelen çokluk arasında hiçbir fark olmadığını, her iki ekin de menşe ve yapı bakımından aynı olduğunu kategorik olarak iddia etmektedir (Johanson, 2002: 175).

Marcel Erdal "Sayı" adını verdiği başlık altında sayı kategorisinin ikili bir kategori olduğunu dile getirmiştir. Çoğul varlıkların genel olarak +lAr eki ile işaretlendiğini ve çokluğun genellikle bu şekilde ifade edildiğini söyleyen Erdal, bu

ekin yokluğu ise varlığın tekil olduğu anlamına gelmeyeceğini dile getirmiştir. Çalışmada yazıtlardaki çokluğun sadece insanlarla ve bazen de kendisinden sonraki cümleye bağlı olarak ortaya çıktığı örnekleriyle açıklanmıştır. Örnek olarak "bäglik urï ogluŋ kul boltï, esilik kïz ogluŋ kün boltï" cümlesi seçilmiştir. Bu cümleyi Erdal, senin prens olacak çocukların, köle oldu, senin prenses olacak kızların cariye oldu şeklinde çevirmiştir. Görüldüğü üzere metindeki orijinal cümlede bir çokluk eki kullanılmamıştır ancak cümle bağlamında baktığımızda ikinci cümle, ilk cümledeki çokluk yapısını ortaya çıkarmaktadır. Talat Tekin'in görüşüne değinen araştırmacı, yazıtlarda çokluk ekinin bir sosyal sınıf olan bey sözcüğüne ve aile üyelerinin isimlerine getirildiğini açıklamıştır.

Marcel Erdal, Orhon ve Uygur İmparatorluğu yazıtlarında +lAr ekinin yanında son ekler olan +(U)t, +(A)n ve +s eklerinin kullanıldığını zikretmiştir. Araştırmacı, Eski Türkçede yer alan çokluk ekleri hakkında da çalışmasında bilgiler vermiştir. Marcel Erdal'ın çoklukla ilgili tespitlerinden bir diğeri ise, +(U)t ekinden sonra +lAr ekinin gelme meselesidir. Dünya dillerinin bazılarında birden fazla çokluk ekinin kullanıldığını bilinmektedir. Bu dillerden biri de Moğolcadır. Buna benzer bir yapının Türkçede de görülmesi önemli bir ifadedir. Çalışmada dikkat çekilen bir başka nokta ise, -(U)t ekiyle yapılan çoklukların tekil biçimlerine de yer verilmiş olmasıdır. Erdal, ayrıca sayı sıfatlarından sonra gelen +lAr ekinden de bahsetmiş, sayı kelimesi ve çokluk eki olmayan bazı ifadelerin de çoğul anlamı taşıyabileceğini "adïn täŋri kuvragï" örneğiyle açıklamıştır. Çokluğun saygı bildirmesi işlevinin, zamir ve fiil alanlarıyla ilgili olduğu da dile getiren araştırmacı durumu örneklerle açıklamıştır (Erdal, 2004: 158-159).

Ahmet Günşen, Eski Türkçeden itibaren, Türkçede çokluk kategorisinin ortaya çıkması, çokluk bildiren diğer şekillerin (-An, -t ve -z gibi) gerilemesi sonucu -lAr ekinin Türkçenin tek çoğul eki durumuna geldiğini dile getirmiştir (Günşen, 2004: 151).

Ali Akar, Köktürkçede çokluk ekinin yerine ortaklık bildiren kelime ve eklerin kullanıldığını söylerken, Eski Uygurcada -lar/-ler çokluk ekinin yaygın bir şekilde kullanıldığını ifade etmiştir. Akar ayrıca Köktürkçede çekimli fiillerde çokluk ekinin hemen hemen hiç kullanılmadığını, Eski Uygurcada ise çekimli fiillerde çokluk eki -lAr ekinin kullanıldığını belirtmiştir (Akar, 2005: 119).

Çokluğun belirli ekler, bazı son çekim edatları ya da vasıflıklarla ifade edilebileceğini söyleyen Annemarie Von Gabain, çokluğun ifade edilmediği durumlarda, teklik ifadesinin tekliği değil belirsizliği açıkladığını belirtmiştir. Çalışmada çokluk ekinin, tek tek bireylerin, iş ve hareketlerin çokluğu söz konusu ise kullanıldığı söylenilmiştir. Araştırmacı, sayı sıfatı ile çokluk ekinin bir arada kullanılabileceğini dile getirdikten sonra çokluk ekinin kitabelerde yazmalara göre daha az kullanıldığını zikretmiştir.

Annemarie Von Gabain, isimlere, zamirlere, belirsiz sayılara ve çekimli fiillere en çok gelen ve yaygın olan çokluk ekinin +lar ve +lär olduğunu söylemiştir. Çokluk eki olan +lar ekinin bu fonksiyonunun ikincil bir fonksiyon olduğu, çünkü özellikle saygı gören ve hürmet edilen bir isim +lar ekini aldığında teklik ifade edebileceğini söyleyen araştırmacı bodisavat gibi bazı kelimelerin saygı neticesinde bir +lar çokluk eki aldığını dile getirmiştir. Türkiye Türkçesinde de benzer bir durumun olduğu bilinmektedir. Gabain ekin kökeninin bilinmediği sürece, temel anlamının ne olduğunun dile getirilemeyeceğini söylemiştir. Araştırmacı, dikkatli yazmalarda çokluk ekinin isimle bitişik yazılmadığına da değinmiştir. Kitabelerde ayrıca şahıs işaretlerine eklenen bir +kün, +ḳun, +ġun ve +gün eki olduğu zikredildikten sonra ikilik bildiren bazı sözcüklerin bulunduğu ve bu sözcüklerde artık canlı olmayan bir ekin varlığından bahsedilmiştir. İfade edilmek istenen ek muhakkak "+z" ekidir.

Annemarie Von Gabain, Moğolcadaki "-t" ekinin rastgele kullanıldığını ve anlamının artık anlaşılmaz olduğunu "tigit" gibi çokluk eki almış sözcüklere ayrıca +lar ekinin eklenebildiği dile getirilmiştir. Eski Türkçedeki çokluk eklerinden birinin de "+an" eki olduğu, bazı görüşlere istinaden bu ekin küçültme eki değil çokluk eki olduğu zikredilmiştir. Çalışmada çokluk ekinin isimden yapılmış yeni isimler teşkil ettiği, hal eklerinin ve son çekim edatlarının bunlardan sonra geldiği açıklanmıştır. Araştırmada son olarak ise, çokluk durumundaki sıralı cümlelerde, çokluk ekinin bazen her cümleye, çoğu zaman da sadece son cümleye geldiği ifade edilerek ilk durumun bu kelimelerin birbirini takip etmezlerse ortaya çıkacağı söylenmiştir (Gabain, 2007: 62). Annemarie Von Gabain, bir isim soylu sözcüğün, özel bir ek ya da bununla ilgili bir vasıflık almadığı halde teklik olduğu kadar çokluk da ifade edebildiğini dile getirmiştir. Ancak çok eskiden beri, çokluk gösteren vasıflıkların,

son çekim edatları ve eklerin de olduğuna değinilmiş, +lar ekinin çokluğun en yaygın alameti olduğu zikredilmiştir (Gabain, 2007: 101).

Ayfer Aytaç, A. Alizade'nin çokluk kategorisinin biçimsel ekleri olarak Türkologların -lar/ -ler ekinin yanında geçmişte çokluk ifade eden -z, -k ve -t eklerinden yararlanıldığını görüşüne yer vermiştir. Bazı Türkologların ise, çokluk kategorisinin Türk dillerindeki asıl durumunu anlayamadıkları için onun incelenmesini gereksiz saydıklarını, bazılarının ise çokluk eklerinin Türkçe kökenli olmadığını, başka dillerden alındığını düşündüklerini dile getiren Aytaç, çokluğun sözlüksel, biçimsel ve sözdizimsel yollarla karşılanabildiğini, tarihi lehçelerde çokluğun sözlüksel yolla verildiğini zikretmiştir. Çalışmada, Ana Türkçe döneminde eklemeli kuruluş biçimlendikçe çokluk anlamı bildiren kelimelerin ekleşip çokluk ekine çevrildiğine de değinilmiş, bu eklerin dilbilgisel yükünün ilk devirlerde hala belirlenemediğinden söz edilerek çeşitli topluluk, pekiştirme, kip özellikleri doğrultusunda çokluk anlamı taşıdığından bahsedilmiştir.

Ayfer Aytaç, Ana Türkçenin eklemeli kuruluşa geçiş aşamasında yakın anlam özellikleri olan biçimbirimlerin biçim ve anlam çaprazlaşmasının sonraki oluşumda görünmediğini, buna rağmen biçimsel kuruluşta görülen gelişme sürecinde her biçimbirimin herhangi bir anlamının ön plana geçtiğini ve böylece de biçimbirimlerin dilbilgisel yükünün düzenlendiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı da bu süreçte sesteşleşen ya da biçimce değişen eklerin çeşitli biçimsel kategorilerin ekine çevrilse de, kaynak bakımından eski ilişkinin izini saklayabildiğini söyleyen araştırmacı, ayrı ayrı elementlerin kaynaşması ile şekillenen eklerin terkibinde de bu eski elementler arasındaki genetik yakınlığın gözükmeye başladığını izah etmiştir. Aytaç, çokluk kategorisinin biçimsel eklerinin uzun bir oluşum süresine sahip olduğunu ve onların herhangi bir biçimsel kategorinin ekleri ile arasında, diyalektik ilişkisinin doğal bir durumu ifade ettiğini söylemektedir. Araştırmacı etnonimlerin sonunda çoğu zaman topluluk bildiren biçimlendiriciler olduğundan da bahsetmiştir. Aytaç son olarak Türk dillerinde çiftlik bildiren biçimlendiricilerin -z, -ġ, -l ve -n ekleri olduğunu dile getirmiştir (Aytaç, 2007: 245-247).

Ahmet Bican Ercilasun, Köktürkçede düzenli çokluk ekinin olmadığından bahsetmiştir. Türkçede belirlilik-belirsizlik kategorisi olmadığı için nesnelerin "belirli bir nesne" ve "herhangi bir nesne" olarak adlandırılmadığını dile getiren

araştırmacı, nesnenin türünün adlandırıldığından bahsetmiştir. Ercilasun, bundan dolayı da dilin başlangıcında çokluk yapısına gerek duyulmadığını, nesnenin çokluğunun cümle içinde kendiliğinden anlaşıldığını ifade etmiş ve +lAr, +An, +(X)t ve +gUn eklerinin isimlerden sonra gelen çokluk ekleri olduğunu belirtmiştir (Ercilasun, 2008: 179-180).

Köktürkçede sadece kişi, konçuy gibi insanla ilgili kelimelerde kullanılan +lAr çokluk ekinin, Uygur Türkçesinde her türlü isim, zamir ve sıfatta kullanılabilen genel çokluk eki haline geldiğini ifade eden Ahmet Bican Ercilasun, +lAr ekinin Uygurcada alanını genişletmesiyle birlikte çokluk ifadesi için, başka bir çokluk ekinin kullanılmasının şart olmadığını söylemiştir(Ercilasun, 2008: 277). Ercilasun Karahanlı Türkçesindeki çokluk yapısıyla ilgili olarak sadece -lAr ekini aldığına değinmiştir (Ercilasun, 2008: 346).

Ercan Alkaya, Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde çokluk ekinin iyelik ekinden önce kullanımına rastlandığına değinmiştir. +lAr çokluk ekinin Orhun Türkçesinde sınırlı sayıda kişi ve akraba adlarına, bir de beg kelimesine geldiğini söyleyen Alkaya, çokluk ekinin iyelik ekinden sonra kullanımının ise Çağatay Türkçesinde görüldüğünü belirtmiştir (Alkaya, 2008: 354-355).

K. Grönbech "Türkçenin Yapısı" adını verdiği çalışmasında, Çuvaşça dışında Türkçenin bütün ağızlarında çok sık kullanılan -lar çokluk ekinin Orhon Abidelerinde çok az geçtiğini, çokluk ifade ettiği düşünülebilen fakat beklenilen eki bir türlü almamış olan kelimelere rastlandığını belirtmiştir. Grönbech'in Eski Türkçedeki çokluk yapısı ile ilgili düşüncelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Biz ve siz zamirleri var olan yegane çokluk şekilleridir.

2) Fiillerde –lar eki görülmez, çekimli fiilin çokluğu birinci ve ikinci şahısta bulunmaktadır ve çokluk üçüncü şahıs kendisine karşılık gelen tekliğe bağlanır, iyelik eklerinde de benzer bir durum bulunmaktadır. Bu durumu Köktürk yazıtları için geçerlidir.

3) Bazı cümlelerdeki çokluk ifadesi şekilden değil kontekstten anlaşılmaktadır.

4) Eski Türkçede –lar eki çokluk değil beraberlik teşkil etmektedir.

5) Eski Türkçede -lar, -gün ve –an çokluk veya beraberlik ifade eden kelimelerdir.

6) Eski Türkçede birin çokluğunu ifade etmek için sahip olduğu araç gramatik değil, sözlüksel türdendir. Örnek olarak ise kop, sayu vs. gibi kelimeler verilmiştir.

7) Teklik ve çokluk arasındaki farklılık Eski Türkçeye yabancıdır. Modern ağızlardaki çokluk eskiden cins olarak düşünülmüştür. Türk dili kendi düşünce tarzı içinde, başka dillere ya da bugünkü Türk dillerine göre çok daha genel bir yapı arz etmektedir.

8) Eski Türklerin düşünce dünyasının temelinde birey değil, cins bulunmaktadır. Bir canlı veya nesne düşünüldüğünde, bu söz konusu kimse için, ilk sırada tek bir birey değildir. Aksine herhangi bir tek varlığın veya daha büyük sayının biri tarafından görünüşü, hemen bütün bir cinsi ifade etmekteydi.

9) Bütün adlar beraberliktir. "oġul" sözcüğü dünyadaki bütün oğulları ifade etmektedir. Söz konusu durumda bu kavramın bir veya daha çok bireyi temsil edip etmediği ile ilgileniliyorsa, bunun durumdan veya kontekstten çıkarılabileceği söylenebilir. Eski Türklerin düşüncesinde öncelikli olarak cins bulunmaktadır ve diğerleri bunun arkasından gelmektedir.

10) Beraberlik olarak gösterilenler, birçok tekin birleştirilmesi anlamına gelmektedir (Grönbech, 2011: 50-52).

Cahit Başdaş, araştırmacıların Çuvaşça dışındaki tüm Türk lehçe ve ağızlarında kullanılan en işlek ek olarak +lar, +ler eklerini gösterdiğine işaret etmiştir. Araştırmacı, farklı çalışmalarda +lar, +ler ekinin dışında +t, +An, +gUn gibi eklerin olduğunu bazı örnekler vererek ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca birinci ve ikinci çokluk şahıs zamirlerinde, bu şahısların iyelik eklerinde ve bazı organ adlarındaki -z ünsüzünün de çokluk/ikilik eki olarak değerlendirildiğine değinilmiştir. Başdaş, F. Zeynalov'un -lı, -li, -lu, -lü; -lıg, -lik, -lug, -lük; -ıg, -ik, -ug, -ük; -k ve -g ekleriyle de çokluk yapıldığı görüşünün Türkologlar tarafından benimsenmediğini dile getirmiştir. Kaideli(kurallı) olmayan ve sadece birkaç örnekle sınırlı olan +t, +An, +gUn eklerinin zamanla kaybolduğu ve yerini +lar/+ler ekine bıraktığına dair görüşlerin olduğunu söyleyen araştırmacı, Uygur Türkçesinden itibaren işlerlik gösteren +lar/+ler ekinin Orhun Türkçesinde pek kullanılmadığını dile getirmiştir. Çokluk ekinin sadece dört kelimede kullanıldığını belirten Başdaş, bu kullanım sınırlı sayıdaki akrabalık adlarına eklendiğini ve birinci derecede çokluk değil beraberlik, saygı ve nezaket ifadesi taşıdığını açıklamıştır.

Cahit Başdaş Köktürk devresinde +lar/+ler ekinin az kullanılmış olmasının, başka çokluk eklerinin varlığıyla açıklanamayacağı söylenmiştir. Araştırmacı, bunun nedeninin ise, çokluğu işaret ettiği düşünülen +t, +An, +gUn eklerinin kullanım alanının sınırlı olmasıyla alakalı olduğunu zikretmiş ve Orhun Türkçesinde pek çok kelimenin teklik ve çokluk ifadesi taşıyan kullanışları arasında şekilsel olarak fark olmadığını söylemiştir. Orhun abidelerinde çokluk eklerinin az kullanılmış olmasının, eski Türk toplumlarının varlıkları tür olarak algılamasıyla açıklayan Başdaş, Türk dilinde tür eklerinin zamanla işlerlik kazanmasının, tür algısının yerini kademeli olarak teklik/çokluk kavramlarına bıraktığını gösterdiğini düşünmektedir. Başlangıçta aynı türden varlıkların tamamını karşılayan adların dilin gelişim sürecinde tek bir varlığı karşılar duruma gelmesi neticesinde, birden fazla varlığı ifade etmek için çokluk yapısına ihtiyaç duyduğunu söyleyen araştırmacı, nesnelerin teklik/çokluk olarak algılanmasının Türk dilinde tür algısını tamamen ortadan kaldıramadığını izah etmiştir. Başdaş son olarak, Türk dilinin Korece gibi başlangıçta sistematik bir gramatikal çokluğa sahip olmayabileceğini belirtmiş ve Türkçede çokluğun tek kademeli ve belirsiz olduğunu söylemiştir (Başdaş, 2011: 290-292).

İlker Tosun, Eski Türkçe döneminde Orhun Yazıtları'nda kullanılan dilin çokluk ifadesi bakımından en önemli özelliğinin, kelimelerin yalın hallerinin bazen teklik bazen de çokluk ifade etmesinin olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, Eski Türkçe döneminde isimleri çoğul yapmak için, topluluk ismi oluşturmak için {+lAr}, {+gUn}, {+An}, {+(X)t} ve {+s} ekleri kullanıldığını dile getirmiştir (Tosun, 2011: 31-32).

Kemal Eraslan, Uygur Türkçesindeki çokluk eki ile ilgili Uygur metinlerinde yazıtlardan daha fazla çokluk eki kullanıldığını zikretmiştir. Belirli çokluğun sayı sıfatlarıyla sıfat tamlaması şeklinde kurulan çokluk olduğunu dile getiren Eraslan, Uygurcada bu tür kuruluşta, isme getirilen çokluk ekinin ifadeyi kuvvetlendirdiğini belirtmiştir. Araştırmacı, Uygurcada belirsiz çokluk ifade eden ekleri +lar/ +ler, +an/ +en, +gun/ +gün, +kun/ +kün, +t şeklinde sıralamıştır. Çalışmada +lar/ +ler ekinin kökeni, işlevleri, diğer eklerle kullanılışı, alıntı isimlerle kullanılışı örneklerle ifade edildikten sonra benzer şekilde diğer eklere de değinilmiştir. Eraslan özellikle belirli ve belirsiz çokluğa dikkat çekmiştir. Köktürk dilinde bulunmayan belirli çokluğun

Uygur Türkçesinde görülmesinin sebebi ise bu araştırmada irdelenmemiştir (Eraslan, 2012: 125-130).

Kerime Üstünova, Türkçenin tarihi dönemlerinden beri {-lAr}, {-t}, {-An}, {-s}, {-z} ve {-gUn} çokluk eklerinin çokluk kategorisini göstermek için kullanıldığını ve yalnızca {-lAr} ekinin günümüze kadar geldiğini ve diğerlerinin ise kullanımdan düştüğünü belirtmiştir (Üstünova, 2012: 382). Ethem Rahimoviç Tenişev, Eski Türk dilinde çokluk için -lar, -ler ekinin kullanıldığını, nesnelerin toplam sayısı belirtilirken eke ihtiyaç duyulmadığını, özellikle belirtilmesi gereken nesnelerin toplam veya yaklaşık sayıları verilirken -lar, -ler ekinin görüldüğünü ifade etmiştir (Tenişev, 2012: 61).

Muharrem Daşdemir, Türkçede bir nesnenin tek ya da birden fazla oluşunun kelime tabanında ayrıldığını, Çuvaşça dışındaki bütün Türk lehçelerinde kelimelerin çokluk tabanının, teklik ya da genellik biçimlerinden -ler ekiyle ayrıldığını ifade etmiştir. Eski Türkçede bu ekin kullanımının sınırlı olduğunu ve bundan başka çokluk eklerinin kullanıldığını söyleyen Daşdemir, ifade ettiği eklerin (+GUn, +En, +t, +z, +s) bazılarının kelime köküne yapışarak kaybolduğunu, bazılarının ise, isimden isim yapım eki hüviyetine büründüğünü dile getirmiştir. Araştırmacıya göre, Türkçenin ve diğer çoğu Altay dillerinin çokluk için birden fazla eke sahip olması, buna mukabil Korece'de herhangi bir çokluk ekinin görülmemesi, Eski Türkçede yalın haldeki isim kök veya gövdelerin tekil olarak değil cins olarak algılanması gibi durumların, Altay dillerinde teklik/çokluk ayrımına dil tarihinin çok yakında döneminde başvurulduğunu düşündürttüğünü söylemiştir. Altay kavimlerinin başka dillerle temas ederek çokluk kavramına ulaştığını ve bunu morfolojik bağlamda ifade etme ihtiyacı duyduğunu, bundan dolayı kelimelerden ekler geliştirirken başka dillerinde çokluk eklerinden yararlanıldığını belirtmiştir. Muharrem Daşdemir son olarak, başlangıçta bu eklerin gerçek anlamda bir çokluk ifade etmediğini, grup halindeki varlıkları gösteren kolektiflik/beraberlik eki olarak kullanıldığını, Köktürklerin eski dil tipini koruduğunu, Doğu Türkistan'ın kozmopolit şehir hayatına uyan Uygurların, başka kültürlerin etkisiyle de düşünce sistemini yeniden düzenlediğini ve yeni bir dillik ifade yarattığını ve kolektiflik eki olan +ler ekinin gerçek bir çokluk ekine dönüşmesini sağladığını izah etmiştir. Daşdemir, Türkçede miktarın söz dizimsel yolla ifadesinin Köktürk döneminde miktar bildiren birtakım belgisiz sıfat, belgisiz zamir, zarf ve edatlarla ve bunlara türetme ve birleştirme

yoluyla ya da ödünçleme yoluyla eklenmiş kelimelerle yapıldığını dile getirmiştir (Daşdemir, 2013: 311-312).

Nizami Xudiyev, "Kəmiyyet Kateqoriyası" adını verdiği bölümde çokluğun Eski Türk Yazıtlarında bazı yollarla ifade edildiğini söylemiştir. İlk olarak morfolojik yoldan bahseden Xudiyev, morfolojik yolla çokluk anlayışını belirtmek için bazı biçimbirimlerden yararlanıldığını ifade etmiştir. Araştırmacı, Eski Türk Yazıtlarında -lar, -ler, -t, -z, -an, -ən, -gün biçimbirimlerinden yararlanıldığını söyleyerek, bu biçimbirimlerden yalnızca -lar, -ler biçimbiriminin aktif bir şekilde işlediğini, diğer biçimbirimlerin ise daha az görüldüğünü ifade etmiştir. Daha sonraki devirde -lar, -ler biçimbiriminin fiillerde de görülmeye başlandığını ve işi yapanın sayıca çokluğunu belirttiğini izah etmiştir. Sentaktik(sintaktik) yol ile çokluk yapımının morfolojik yoldan daha işlek kullanıldığını söyleyen Xudiyev, bu yolla çokluk bildirmek için sayılardan ve tekrarlardan yararlanıldığını açıklamıştır. Leksik yolla çokluğun ise, az, kop, kopan, üküş/üküs gibi kimi sözlerden yararlanılarak ifade edildiğine değinen araştırmacı, -ıt ve -t çokluk işaretleyicilerinin yazılı metinlerde az işlendiğini, daha çok Göktürk Yazıtlarında görüldüğünü ve bu eklerin Moğol ve Tunguz dillerinde halen daha kullanıldığını belirtmiştir (Xudiyev, 2015: 103-104).

Serkan Şen "Eski Uygur Türkçesi Dersleri" adını verdiği çalışmasında Uygur Türkçesinde çokluğun +lAr ekiyle yapıldığını dile getirmiştir. Bu ekin birinci ve ikinci kişi tekil zamirleri ile birinci kişi çoğul zamiri dışında bütün ad ve zamirlere gelebileceğini ifade eden Şen, çokluk ekinin iyelik ve durum ekinden önce yer aldığını söylemiştir. Çoğul ekinin, bazen saygı ve vurgulama amacıyla anlamca tekil olarak kullanılabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca Orhon Türkçesinin çokluk eklerinden olan +An, +gUn ve +t eklerinin bazı sözcüklerde donmuş halde görüldüğü araştırmacı tarafından örnekleriyle açıklanmıştır (Şen, 2016: 65-66).

Ayşe Kılıç Cengiz ve Duygu Özge Gürkan, Eski Uygur Türkçesinde Hint-Avrupa dillerindeki gibi sayı sıfatlarından sonra çokluk eki getirme eğiliminin olduğunu söylemişlerdir. Araştırmacılar, Eski Türkçedeki çokluk eklerinin beraberlik işlevinin yanında saygı, seslenme ve abartma gibi görevlerinin de bulunduğunu dile getirerek niceleyen ve nicelenen unsurların her ikisinin birden uyuma sokulmasının rastlantısal olmadığını ifade etmişlerdir (Cengiz-Gürkan, 2016: 65-66).

2.2. ESKİ TÜRKÇEDE BİÇİMBİRİMSEL ÇOKLUK İFADELERİ

Eski Türkçede, çokluğun ifade ediliş yöntemlerinden biri biçimbirimlerdir. Biçimbirimlerle yapılan çokluklar genellikle, ekler yardımıyla ifade edilmektedir. Örneklere bakıldığı zaman, Eski Türkçede çokluğun, biçimbirimler yardımıyla daha az kullanıldığı, ancak bu biçimbirimlerin birden fazla olduğu görülmektedir. Araştırmacılar, özellikle Runik harfli metinlerde +lAr, +gUn, +t, +z, +s, +lAk, +k, +An, +gIl biçimbirimlerinin çokluk ifade etmede kullanıldığını dile getirmekte, eklerin kökenleri ve görevleri hakkında bilgi vermektedirler. Biçimbirimler yoluyla çokluk ifade etmede kullanılan ekler hakkındaki görüşler şu şekildedir:

Gerhard Doerfer'in "Proto-Turkic Reconstruction Problems" adlı çalışmasında Eski Türk dilindeki çokluk yapıları hakkında Doerfer'in ve diğer araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir. Bu çalışmada Doerfer'in ve diğer araştırmacıların üzerinde durdukları çokluk ekleri; +lAr, +gUn, +t, +z, +s, +lAk, +k ve +An biçimbirimleridir. Doerfer, çalışmasında, bu eklerin işlevlerine ve kökenlerine dair kendi görüşlerini ve diğer araştırmacıların görüşlerini paylaşmıştır. Dikkati çeken nokta ise, Annemarie Von Gabain'in +s ve +lAk eklerinden bahsetmediğini söylemesidir ancak Gerhard Doerfer de bu ekler hakkında çok fazla bilgi vermemiştir (Doerfer, 1975-1976: 39-42).

Zeynep Korkmaz, Eski Türkçede Moğolca ile ortaklaşan çokluk eklerinin olduğunu, bu eklerin de +lar/+ler, +t, +an/+en, +°s ve +°z şeklinde sıralanabileceğini söylemiştir. Çalışmada +gun/+gün ekinin de Eski Türkçeye ait bir ek görünümde olduğu dile getirilmiştir (Korkmaz, 1988: 46). Zeynep Korkmaz, ifade ettiği çokluk eklerinin Moğolcada canlı ve işlek olmasına rağmen, Eski Türkçede nadiren görülmesini ve işlekliklerini kaybetmiş olmalarının sebebini Türkçede bu eklerin X. yüzyıldan sonra işlev ve kategori değiştirmesine bağlamıştır. Korkmaz, +°t, +°n, +°s ve +°z eklerinin, eklendikleri kelimelerle birlikte çokluk göstermenin yanı sıra teklik ve çokluk anlamında isimlere gelip kaynaşmış olması sebebiyle Eski Türkçede bu eklerin çokluk görevinin hissedilmez durumuna geldiğini izah etmiştir. Araştırmacı son olarak, çokluk eklerinin kalıplaşma devresinden önce Türkçede de Moğolcaya benzer şekilde canlı bir kullanışa sahip olduğunu ve her bir çokluk ekinin nitelikleri bakımından farklı sözcüklere geldiği görüşüne ulaşılabileceğini zikretmiş ve bu

eklerin Moğolcaya Türkçeden işlev değişikliğinden çok daha önceki bir devirde geçmiş olabileceğine değinmiştir (Korkmaz, 1988: 49-50).

Osman Fikri Sertkaya, Eski Türkçede çokluk ekleri olan -lar/-ler; -ġun/gün; -t ve -s eklerinden -lar/-ler ekinin işlevini genelleştirerek Türkçenin genel çokluk eki durumuna geçtiğini zikretmiştir. Araştırmacı, -an/-en; -t; -s; -ġun/gün çokluk eklerinin "isim çekim eki" yerine "isim yapım eki" işlevinde görüldüğünü dile getirmiştir. Sertkaya ayrıca er-en, oġl-an, ört-en gibi -an/-en ile oluşan kelimelerin, tekrardan bir -lar/-ler ekinin getirilerek çokluk haline getirildiğini belirtmiştir (Sertkaya, 1989: 335).

Şinasi Tekin, Eski Türkçede +lAr, +An, +t ve +gUn biçimbirimlerinin, çokluk ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir. Bu eklerin işlevlerine yer veren Tekin, çokluğu ifade ederken, arslan ve tabışgan gibi kelimelerde görülen +lan ve +gan biçimbirimlerin ek olup olmadığının bilinmediği sürece, ek olup olmadığının bir nazariyeden ibaret olduğunu dile getirmiştir(Tekin, 1992: 87). Araştırmacı, bazı çift uzuvları ifade eden kelimelerde görülen z ekinin çokluk eki olup olmadığının belli olmadığını dile getirmiş ve verilen örneklerin iştikaklarının yapılmadığı sürece bu ekin bir mesele olarak kalacağını belirtmiştir (Tekin, 1992: 81).

Cengiz Alyılmaz, "Ekler Vasıtasıyla(Morfolojik Usûlle) Çokluk Yapma" başlığı altında isimlerin çokluk şekillerin yapımında morfolojik usulün çok fazla işlek olmadığını, o dönem için arkaik olan birtakım eklerle çokluk yapıldığını ifade etmiştir. Cengiz Alyılmaz morfolojik yolla çokluk yapan eklerin, /°+n/, /+GUn/, /+lAr/, /°+t/, /°+z/ biçimbirimlerinin olduğunu dile getirmiştir. +n ekinin işlek bir ek olmadığını söyleyen araştırmacı, +GUn ekinin arkaik bir ek olduğunu, +lAr ekinin yazıtlarda pek fazla görülmediğini, -t ekinin az örnekte görüldüğünü, +z ekinin de eski bir ek olduğunu belirtmiştir. Çalışmada başka araştırmacıların çokluk eklerine /+K/, /GIl/ ve /°+s/ biçimbirimlerini eklediklerine de yer verilmiştir (Alyılmaz, 1994: 38-41).

Ahmet Caferoğlu, Göktürkçedeki çokluk eklerinin -lar/-ler; -ḳun, -kün, -ġun, -gün; -t; -z; -ḳ, -n olduğunu dile getirmiştir. Ekler hakkında bilgi veren Caferoğlu, -lar, -ler ekinin sınırlı kelimede olduğunu, bu bakımdan yeni türemiş olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Çalışmada -ḳun, -kün, -ġun, -gün biçimbirimlerinin de sınırlı kelimelerde kullanıldığı söylenmiş, -t ekinin bugünkü Moğolcada -d şeklinde

kullanılan çokluk ekinin -t telaffuzuyla görüldüğü, -z ekinin dual yani ikilik anlamı taşıdığı, -ķ ekinin de vücut uzuvlarında karşılaşılan bir ek olduğu söylenmiştir (Caferoğlu, 2000: 140-141).

Marcel Erdal, Orhon ve Uygur İmparatorluğu eserlerinde +lAr ekinin yanı sıra +(U)t, +(A)n ve +s eklerinin çokluk bildiren biçimbirimler olduğunu dile getirmiştir. Erdal, Uygur Türkçesinde +(U)t ekinden sonra +lAr ekinin de görülebildiğini izah etmiş ve bu ekin ödünçlendiğini belirtmiştir. Araştırmacı +s ekinin ise Hint- Avrupa dil ailesinde görüldüğünü ve Moğol ile Soğd dillerinde de bu eke rastlanıldığı söylemiştir. Eski Türkçede ayrıca +(A)gu ekinin olduğu ve bu ekin topluluk anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (Erdal, 2004: 158-160).

Fuat Bozkurt "Türklerin Dili" adlı çalışmasında Göktürk ağzında birçok çoğul ekinin olduğunu dile getirerek ekler hakkında bilgi vermiştir. Çalışmada çoğul ekleri olarak -lar/-ler; -gun/gün; -n, -t ve -z eklerinden bahsedilmiştir. Eklerden -lar/-ler ekinin yalnızca adlara ve kişilere geldiğini ifade eden Bozkurt, İlk Türkçe metinlerde seyrek kullanıldığına vurgu yapmıştır. Çalışmada -gun/-gün ekinin topluluk anlatmak amacıyla kişilere geldiğine, -n ekinin çok az kullanıldığına, -t ekinin Moğolcadan ödünçlendiğine, eski yapıda yabancı çokluk eki olarak bazı sözcüklerde görüldüğüne ve -z ekinin ikizleme eki olduğuna değinilmiş, agız, meñiz ve boguz sözcüklerinin de -z ekiyle kurulmuş olabileceğine dair görüşe yer verilmiştir (Bozkurt, 2005: 140-141). Fuat Bozkurt Uygurlarda ise sadece -lar/-ler çoğul ekinin kullanıldığını bildirmiştir (Bozkurt, 2005: 125).

Necati Demir, Eski Türkçedeki çokluk eklerinin +lar/+ler, +(I)z/(U)z, +An ve +(I)t/ +(U)t biçimbirimlerinin olduğunu açıklamış, +(I)z/(U)z ekinin çok eski bir ek olduğunu ve işlekliğini kaybederek eklendiği sözlerle kalıplaştığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde +(I)t/ +(U)t ekinin de Eski Türkçeden beri kullanılan kökeni belirlenemeyen, işlek olmayan ve bu nedenle de üzerinde durulmayan bir ek olduğuna değinmiştir (Demir, 2005: 437).

Ayfer Aytaç, Alizade'nin görüşünden yararlanarak, çokluğun birçok biçimsel ekinin olduğunu söylemiş ve Alizade'nin -lar/-ler ekinin dışında -z, -k ve -t eklerini de çokluk yapısı içerisinde değerlendirdiğini belirtmiştir (Aytaç, 2007: 245). Gülsel Sev, Köktürkçede +gUn, +°t ve +lAr kalıplaşmış birkaç kelimede +An ekinin çokluk eki olarak görüldüğünü, Uygur Türkçesinde +lAr, +°t ve kalıplaşmış birkaç kelimede

+An biçimbirimlerinin çokluk ifade ettiğini açıklamıştır. Çalışmada Karahanlı Türkçesinde ise +lAr, kalıplaşmış birkaç kelimede +An ve bir yerde +ġun, +°t çokluk eklerine rastlanıldığına da değinilmiştir (Sev, 2007: 46-48).

Annemarie Von Gabain, Eski Türkçedeki çokluk ifade eden biçimbirimleri, +lar, +lär, +kün, +ḳun, +ġun, +gün, +an, +t olarak göstermiştir. Bu ekler içinde belirsiz sayılara ve çekimli fiillere en çok gelen biçimbirimin +lar, +lär eki olduğunu söyleyen Gabain, eklerin işlevleri hakkında da bilgi vermiştir (Gabain, 2007: 62). Ahmet Bican Ercilasun, Köktürkçede sadece insan belirten kelimelerde kullanılan çokluk ekleri olarak +lAr, +An, +(X)t, +gUn biçimbirimlerini ifade etmiştir (Ercilasun, 2008: 180). Feyzi Ersoy, Eski Türkçedeki çokluk eklerinin +lAr, +An, +t ve +z ekleri olduğunu söylemiş ve bu örneklerin Klasik Moğolcadaki karşılıklarına yer vermiştir (Ersoy, 2008: 328).

Nadir İlhan, Eski Türkçe döneminde, sonraki dönemlerden farklı olarak +lar çokluk ekiyle birlikte, +gun, +gün, +kün, +kun; +an, +en; + z; +°t ve +s biçimbirimlerinin kullanıldığını ifade etmiştir. Araştırmacı, +lar eki dışındaki eklerden +z ekinin kelime kökleriyle kaynaştığını, diğer çokluk eklerinin de kullanımdan düştüklerini ve yerlerini +lAr ekine bıraktıklarını belirtmiştir (İlhan, 2009: 25-26). Aysu Ata, Talat Tekin'in ifade ettiği ekleri tekrar etmiş, bu eklerin Türk Dilindeki kullanımının sınırlı olduğunu ifade etmiş, bu sınırlı kullanımda da zamanla ulanan ekin işlevinin unutulup kalıplaşması sonucu, kök kelimelerden küçük bir anlam farkıyla yeni kelimeler ortaya çıktığını söylemiştir. Araştırmacı bu kelimelerin de eren ve oglan gibi örnekler olduğunu dile getirmiştir (Ata, 2009: 90).

Nurettin Demir-Emine Yılmaz, Eski Türkçede sınırlı sayıda örnekte başka ögelere de rastlanıldığını, bunların bir kısmının kök veya gövdeyle kalıplaşarak çokluk işlevlerini yitirdikleri için tekrardan çokluk eki alabildiklerini belirtmişler, -t ögesinin de Altayca bir çokluk ekinin kalıntısı olduğunu dile getirmişlerdir (Demir-Yılmaz, 2009: 182-183).

Kaare Grönbech, Orhon Türkçesinde çokluk eki olan -lar ekinin çok az görüldüğünü dile getirdikten sonra biz ve siz zamirlerinin tek çokluk şekilleri olduğunu söylemiştir. Araştırmacı -lar ekinin çokluk değil beraberlik teşkil ettiği sonucuna varmıştır. Bir diğer çokluk ekinin -gün ekinin olduğunu söyleyen Grönbech, bu ekin hiçbir dönemde yaygın kullanılmamış olabileceğini dile

getirmiştir. Çalışmada, -lar ekinin -gün eki gibi bağımsız başlı başına bir kelime olup olmadığı meselesinin bütün yazıtların çözülmesinden sonra ifade edilebilecek bir durum olduğu açıklanmıştır. Çalışmada, -an ve -t biçimbirimlerinden de bahsedilmiştir. Kitabelerde tarkat kelimesinin tarkan kelimesinin çokluğu olduğunu ifade eden araştırmacı, oğlıt kelimesindeki ek ile ilgili tereddütleri olduğunu söylemiştir (Grönbech, 2011: 50-59).

Cahit Başdaş, çokluğu işaretleyen biçimbirimler arasında +lar/ler; oglıt "oğullar", yılpagut "alpler, yiğitler", tarkat "tarkanlar", tigit "prensler" örneklerinde görülen "+t"; eren "adamlar", oglanım "ogullarım", iniygünüm "erkek kardeşlerim", keliñünüm "gelinlerim", taygunuñuz "tay gibi oğullarınız" gibi kelimelerde dikkati çeken "+An ve +GUn" eklerinin sayıldığını dile getirmiştir. Çalışmada biz, sizi +ImIz, +InIz, göz, diz ve omuz gibi kelime ve eklerde görülen -z ünsüzünün de ikilik/çokluk eki olarak Aysu Ata ve Nicholas Poppe gibi araştırmacılar tarafından değerlendirildiğini belirtmiştir. Çalışmada çokluk ifadesi için en çok kullanılan ekin +lar/ +ler eki olduğu görüşüne de yer verilerek, +t, +An ve +GUn eklerinin zamanla kaybolduğuna da vurgu yapılmıştır. Başdaş, Ferhat Zeynalov'un çokluk anlamı sağladığını düşündüğü -lı, -li, -lu, -lü; -lıg, -lik, -lug, -lük; -ıg, -ik, -ug, ük; -k, -g biçimbirimlerine de değinerek, bu eklerin doğrudan çokluğa işaret etmemesi sebebiyle Türkoloji çevrelerinde çok kabul görmediğini ifade etmiştir (Başdaş, 2011: 290). İlker Tosun, Talat Tekin'i kaynak göstererek Eski Türkçede çokluk ve topluluk bildiren eklerin, {+lAr}, {+gUn}, {+An}, {+(X)t} ve {+s} ekleri olduğunu belirtmiştir (Tosun, 2011: 32).

Kemal Eraslan, Uygur Türkçesinde kullanılan çokluk ekleri olarak +lar, +ler, +an, +en, +gun, +gün, +ḳun, +kün ve +t eklerinden bahsetmiştir. Eklerin kökenlerine ve işlevlerine dair görüşlere yer veren Eraslan, Uygur Türkçesinden birçok örneği çalışmasında göstermiştir (Eraslan, 2012: 126-130). Kerime Üstünova, Eski Türkçede {-lAr}, {-t}, {-An}, {-s}, {-z} ve {-gUn}eklerinin çokluğu ifade etmek için kullanılan biçimbirimler olduğunu ve bu biçimlerden sadece -lar ekinin günümüzde de kullanıldığını zikretmiştir (Üstünova, 2012: 382).

Muharrem Daşdemir, Nadir İlhan'ı kaynak göstererek Eski Türkçedeki çokluk eklerinin, /+GÜn/, /+En/, /+t/, /+z/, /s/ biçimbirimlerinin olduğunu söylemektedir. Türkçede miktarın morfolojik yolla ifade edildiğini söyleyen

Daşdemir, ifade edilen çokluk eklerinin ya kelime köklerine yapışarak kaybolduğunu ya da isimden isim yapım eki hüviyetine büründüğünü dile getirmiştir (Daşdemir, 2013: 311).

Eyüp Bacanlı, Eski Türkçede çokluk ve topluluk bildiren eklerin -gUn, -lAr ve -An biçimbirimlerinin olduğunu söylemiştir. Bacanlı, Orhon yazıtlarında keliŋünüm kelimesinin yerine Yenisey yazıtlarında kelinlerim kelimesinin kullanıldığını ortaya koyarak, bu şekildeki kullanımda ekin ya bazı sözcüklerde arkaik bir ek olarak düzenli kullanıldığını, ya da daha başka sözcüklerde -lAr ekiyle bir nöbetleşme yaşadığını düşünmektedir. Son olarak araştırmacı, -gUn(-AgUn) topluluk ekinin görevini -lAr ekinin de görebildiğini ifade etmiştir (Bacanlı, 2013: 169).

Nizami Xudiyev, morfolojik yolla çokluk anlayışından bahsederek bu yapının Eski Türk Yazıtlarında -lar, -ler, -t, -z, -an, -ən, -gün gibi biçimbirimlerden yararlanılarak oluşturulduğunu söylemiştir. Xudiyev de Üstünova gibi -lAr ekinin en işlek ek olduğunu, diğer biçimbirimlerin kullanımının daha sınırlı olduğunu zikretmiştir (Xudiyev, 2015: 103).

Talat Tekin, Orhon Türkçesinde belirli adlara eklenerek topluluk adları türeten ekler ile çokluk ekleri bulunduğunu ve bu eklerin {+lAr}, {+gUn}, {+An}, {+(X)t} ve {+s}biçimbirimlerini olduğunu belirtmiştir (Tekin, 2016: 97). Talat Tekin'in "A Grammar of Orkhon Turkic" adlı çalışmasında {+s} ekine örnek olarak işbaras, tölis, tardus, türgis kelimeleri gösterilmiştir (Tekin, 1997: 122). Orhon Türkçesi Grameri adlı çalışmada ise {+s} ekine örnek olarak "inisi" kelimesini vermiştir (Tekin, 2016: 97). Bu farklılık Talat Tekin'in daha sonraki araştırmalarında diğer kelimelerdeki -s ekinin çokluk işlevinde kullanılmamış olabileceği konusundaki fikrinin değişmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Serkan Şen çokluğun +lar, +ler ekiyle yapıldığını söylemiş, bu ekin bütün ad, zamir ve fiillere gelebileceğini dile getirmiştir. Orhon Türkçesinin çokluk ekleri arasında sayılan +An, +gUn ve +t eklerinin Uygurcadaki bazı sözcüklerde donmuş halde tespitinin söz konusu olduğuna çalışmada değinilmiştir (Şen, 2016: 65-66).

Ayşe Kılıç Cengiz ve Duygu Özge Gürkan Eski Türkçede çokluk uyumunun -lAr, -An, -t ve -gUn ekleriyle sağlandığını dile getirmişler ve -gUn ekinin

kullanımının az olduğuna değinmişlerdir. Araştırmacılar ayrıca Orhon Türkçesinde er ve ogul sözcüklerinin çokluk biçimlerinin eren ve oglan sözcükleriyle yapıldığını, ilk kez Eski Uygur Türkçesi döneminde eren ve oglan sözcüklerine ikincil bir çokluk eki olan -lAr ekinin getirildiğinin görüldüğünü ifade etmişlerdir (Cengiz, Gürkan, 2016: 65-69).

2.2.1.+lAr Çokluk Eki

Çokluk ekinin kökeni ve görevleri hakkında araştırmacılar bazı görüşlere sahiptir. Araştırmalarda birkaç görüş ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki zamir olan olar veya alar yapısının daha sonra kelimeyle kalıplaşarak ekleştiğine dair düşüncedir. İkinci düşünce, ekin bir kelimeden oluşmuş olabileceğine dairdir. Bu görüşün en büyük ispatının da bazı yazıtlarda ekin ayrı yazılması olduğu söylenmektedir. Bir başka düşünce, ekin başka bir dilden ödünçlenmesi şeklinde oluştuğuyla ilgilidir. Son düşünce, ekin iki ekten oluştuğuna dair bir düşüncedir. Bu düşünceye göre de +lA eki çokluk, topluluk ve sınıflandırma eki olarak görülmekte olup, +r eki de çokluk eki olarak karşılanmaktadır. Bu durumla ilgili başka, düşünceler de olsa en yaygın görüş bu şekildedir. Bu görüşü ilk defa ortaya atan N. Poppe'dir ve Aysu Ata gibi araştırmacılar da bu düşünceyi desteklemişlerdir. Bu düşüncenin belki de en en önemli kanıtı, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lûgat-it Türk ve Rylands Nüshalı Kur'an Tercümesinde geçen +lA ekidir. Kısacası, bütün bu görüşler ekin kökenini ortaya çıkarmaya çalışmakta ancak kesin bir sonuca ulaşılamamaktadır. Çalışmalarda ek ile ilgili görüşler şu şekilde ifade edilmektedir:

Jean Deny, tekil "ol Türk ol" yapısının çokluk şeklinin "olar Türk olar" olduğunu ifade ederek, tekil şeklinde ol sözcüğünün değişikliğe uğradığını, olar sözcüğündeki o harfinin düşmesi ile -lar ekinin oluştuğunu söylemiştir. Araştırmacı, her dilde bu şekilde düşmelerin sık sık gerçekleştiğini belirterek -lar yapısının ek haline geldiğini Türk olar yerine Türkler denildiğini dile getirmiştir. Çalışmada ayrıca ifade edilen kimseleri göstermek için el işaretinin de kullanıldığına, daha sonra bu işarete gerek kalmadığına, -ler ekinin gramer bakımından çokluk edatı formuna kesin olarak ulaştığına değinilmiştir. Kısacası Deny, çokluk eki olan -lar

ekinin olar zamirinden ortaya çıktığı yargısına yer vermiş "olar gelmiş olar" örneğini vererek burada da benzer durumun gerçekleştiğini izah etmiştir.

Jean Deny -ler çokluk ekinin, çokluk işareti kabul etmeyen bazı değişmez unsurların sonuna getirilebilmesini önemli bulmuştur. Araştırmacı, Bang'in "lar" ifadesinin katılmak anlamındaki ular yerine kullanıldığı görüşünü ulamak sözcüğünden türeyen ulatı, ulayu gibi yapıların çokluk anlamı taşımaması nedeniyle doğru kabul etmemiş, Kowalski'nin de bu görüşü kabul etmediğini söylemiştir. Deny -lar ekini ol sözcüğüne bağladığı için -er, -ar eki üzerine de düşünerek burada eski bir çokluk ekinin var olduğu ve bu ekin de -er, -ar şeklinde bulunduğu sonucuna varmıştır. Araştırmacı, Kowalski'nin kendi görüşünü kabul etmediğini bunun nedenini de olar yapısının yanında "bular" formunun da görülmesi ve bular sözcüğünde "bu" zamirinden sonra gelen -lar ekinin, -lar şeklinde bir çokluk edatının varlığını akla getirmesi olarak açıklamıştır. Deny, bu itiraza şu şekilde cevap vermiştir:

"Bu iddianın karşılığı basittir: bular, zamirlerde birçok emsaline tesadüf edilen kıyasî bir şekildir. Olar a kıyasen vücude getirilmiştir. Dikkat edilmelidir ki, bu -er eki ile onun hem cinsi olan -z, zamirlere has gibi görünür; çünkü isimlerin evvelce başka cemi, (kolektif) adı vardı ki -en idi. Kâşgarî bu hususta iki misal veriyor: Oğul un cemi oğul - an a mukabil oğlan, ve er in cemi er - en. Bunlar halen müfret olarak kullanılıyor.

Bu en eki, Orhon kitabelerinde görülen gün(elgün) kolektif eki ile pek âlâ münasebattar olabilir." (Deny, 1936-1937: 293-295).

Ahmet Cevat Emre, "Türkçede Çoğul(*) Belgisi -ler'in Etimolojisi üzerine Bir Araştırma" adlı makalesinde -ler ekinin etimolojisiyle ilgili hareket noktasının "biz, siz" zamirleri olduğunu söylemiş ve başka araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir. Emre, Böhtlink'in <<biz siz>> zamirlerinin (*ben + *sen) ve (*sen+ *sen)den gelişmiş olduğu görüşünü dile getirerek Radloff'un da bu görüşe katıldığına değinmiştir. Schott'un ise Böhtlink'in görüşüne itiraz ettiğini belirten Emre, Schott'un *-s/z eklerini çoğul belgisi olarak düşündüğünü ifade etmiştir. Çalışmada Trombetti'nin biz, siz zamirlerinde <<z>>, olar, bular zamirlerinde de <<r>> harflerinin çoğul belgisi olarak gösterdiğini ve J. Deny'nin de bu görüşe sahip olduğuna değindiğini belirtmiştir. Ahmet Cevat Emre, Trombetti'nin görüşünün

başka dillerde çoğul belgisinin görülmesiyle alakalı olduğunu düşünmüştür. Çalışmada araştırmacı, Yakutçadaki bisigi (=biz-iki) <<biz>>, esigi (=siz-iki) <<siz>> ikillerinin bis ve es üzerine kurulduğunu ifade ederek, bis- ve es- şekillerinin bisigi ve esigi ifadelerinden daha eski olduğuna değinmiştir. Bis- ve es- ifadelerinin (min+en) (=ben+sen) ve (en+en) (=sen+sen) şekillerinden çıkmış olmasına imkan vermeyen Emre, sözcüklerin buna müsait olmadığını izah etmiş biz ve siz sözcüklerinin çoğul olarak dile geçtikten sonra bu çoğulun bir ikil olduğunun duyulması ile iki ile anlamının sınırlandırılmasının anlaşılan bir oluş olduğunu göstermiştir. Çalışmada ayrıca on birinci ve on dördüncü asır anıtlarında <<iki>> ile bileşik ikillerin olduğu zikredilmiştir.

Ahmet Cevat Emre, Türkçede biz, siz, olar ve bular zamirlerinin sonundaki <<z/s>> ve <<r>> elemanlarının birbirinden ayrı tutmamak gerektiğini kabul etmiştir. J. Deny'nin -(ma)s/z şeklindeki yapıda s/z: r geçişinin olduğunu dile getiren Emre, bis/siz zamirleri Çuvaşça *(e)bir <<biz>> (e)sir <<siz>> ile karşılaşıldığını Sagaycada sirer <<siz>> (=siz+ er) şeklinde burada bir s/z=r denkliğinin olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak da en azından zamirlerde, çoğul belgisi olduğuna kuvvetli bir tanık olduğuna dair bir görüş bildirilmiştir. Araştırmacı, Çuvaşçada çoğul belgisinin isim ve fiillerde -se(m) ve (-es) şeklinde karşılaşıldığına değinmiş, Çuvaşçadaki <<se/es>>li şeklin başka ağızlarda <<er>>li yapılarla özdeş olduğunu savunmuştur. Emre, işaret zamirlerinden<<l>>li olan ol/ul, bul, şol yapılarının çokluğunun -er ifadesiyle yapıldığını düşünmüş ve bu elemanın l, n, d, t fonemlerinden biriyle birleşmiş olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Çalışmada değinilen bir başka nokta ise, Türkçede çoğul belgisi, *-es, *-er, *-der ekine paralel olarak ettirgenlik ekinin *-üs, *-ür ve *-dür olmasıdır. Bu paralellikten yararlanarak Emre, <<r>> ekiyle birleşen <<l, n, d/t>> seslerinden d/t foneminin orijinal olduğu teorisinin kuvvetlenmiş olduğu çıkarımında bulunmuştur. Ahmet Cevat Emre'ye göre, -*r elemanının çoğulsal bir ifadeyle kullanıldığı diğer yer de dağıtma(tevzi) sayılarıdır. Dağıtma sayıları paylaşma sayıları olarak da bilinmektedir (Emre, 1940: 37-43).

Fuat Köseraif, "Çoğul Takımızın Çıkanağı (= Menşei) Nedir?" adlı makalesinde -lAr ekinin kökenine değinmiştir. Köseraif, öncelikli olarak Böhtling, Radloff, Schott, Trombetti gibi isimlerin konuyla meşgul olduklarını belirtmiş, araştırmacıların, sondaki (r) harfinin çoğul belgisi olduğunu düşündüklerini, (z) ile

değişebildiğini, (z) ekinin ise çıkış bakımında (s) ile özdeş olduğu görüşlerinin bulunduğuna yer vermiştir. Ahmet Cevat Emre'nin de bu soru üzerinde durduğunu ve Hint-Avrupa dillerindeki çoğul belgeleri ile kaynak birliklerini tanıtmaya çalıştığını belirten Köseraif, bugünkü Hint-Avrupa dillerinde bu eklerin işlevlerini devam ettirdiğini örnekleriyle açıklamıştır. Araştırmacı ayrıca, Çuvaş Türkçesinde, Türkçenin çokluk eki olan (z) ekinin Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi (s) ile karşılandığına vurgu yapmıştır. Çalışmada Türkçeden önceki devirde (r) ile (z) eklerinin çoğaltıcı bir rol oynadığı, bazı ağızlarda da buna dair birkaç kalıntının olduğu örnekleriyle açıklanmıştır. Örnek olarak da <<ben>> sözcüğünün çoğulu <<biz>> olduğunu, sen sözcüğünün de <<siz>> olduğunu ve Sagay Türklerinde <<siz>> yerine sirer kullanılması verilmiştir. Köseraif, <<r>>, <<z>> harflerinin öteden beri bu anlamı taşımadığına ve anlamlı bir kelime iken zamanla bir harf şekline geldiğine dair bir düşüncesi olduğunu söylemiştir.

Fuat Köseraif, Türk dilinin yapıştırıcı bir soydan geldiğini ve kökleri genel olarak koruduğunu dile getirmiş ve çoğul anlamını bildirmek için bazı uygun köklerin olup olmadığını sorgulamıştır. Öncelikli olarak (r) ekinin bir önceki şeklinin <<ar>> olması gerektiğini söyleyen araştırmacı, bu kökün hala aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir. Artmak sözcüğünün kökenin de -ar olduğunu ifade eden Köseraif, "or" sözcüğünün de birkaç anlamı taşıdığına yer vermiştir. Çalışmada çokluk bildiren (z) fonemi de ele alınmış, "az" kökünde bu ekin olduğu, köklerin zıt anlamı da taşıdığı savunulmuştur. Son olarak -ar/-er ekinden önce gelen -l ekine değinen Köseraif, bu ekin de bir sözcükten geldiğini düşünmüş ve "ol" zamiri ile olan ilişkisini düşünmüştür. Ol sözcüğüne -lar eki getirildiğinde "ollar" denmesi gerektiğini düşünen araştırmacı, <<l>> ekinin düşme ihtimalinin olmadığını savunmuştur (Köseraif, 1947-1948: 13-15).

Doerfer, -lAr ekinin kökeni ve işlevlerine dair bazı görüşlere yer vermiştir. Bu görüşleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: Sçerbak, +lAr ekinin Türkçede çokluk eklerinin en geneli olduğunu ve Türk olmayan bir kökeni olduğunu söylemiştir. Ramstedt +lAr ve +nAr eklerinin *nar ifadesinden geldiğini Yakutçada nār kelimesinin de "bütünlük, tamlık" anlamıyla korunduğunu düşünmüştür. Menges, l-ar, +t ve +An eklerini orijinal Türkçe çokluk yapısı olarak kabul etmiştir. Kononov, +LAr şeklini +l artı +r olarak göstermiştir. Vietze'ye göre Altay dillerindeki çoklukların ya gerçek çokluk ekleriyle ya da sınıflandırma ekleriyle birlikte gerçek

çokluk eklerinin kullanılması şeklinde elde edilmiştir. Türkçe çokluk eklerinden olan +lAr sınıf eki olan +lA ve çokluk eki olan +r ekiyle şekliyle oluşmuştur. Serebrennikov, +LAr ekinin eski bir topluluk eki olan +LA ekinden geldiğini ve +lA ekinin halen daha Balkarcada yaşadığını ifade etmiştir ancak Balkarcadaki -r ünsüzünün düşmesi ikincil bir gelişimdir. Aznabaev- Psjançin, Eski Türkçede tay-al gibi bir yapının olduğunu -r ekinin ise daha sonra eklendiğini dile getirmiştir. Doerfer ise, Şçerbak'ın ve Pritsak'ın görüşlerinin reddedilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre, +An ve +lAr ekleri Türkçenin son eklerindendir. +lAr ekinin kökenini açıklanamamaktadır ve pek çok dilde son eklerin açıklanamadığı görülmektedir (Doerfer, 1975-1976: 40).

Gabain, "Tarihi Türk Şiveleri" adlı çalışmada Eski Türkçe ile ilgili hazırladığı bölümde, Soğdlar ve Çinlilerle temasın etkisi altında ve onların dini ve felsefi spekülasyonlarının ilhamıyla, bireyselcilik anlayışı çerçevesinde, çokluk işaret eden özelliklere ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Başlangıçta çokluğu ifade etmek için, isimlerin, sıfatların, çekim eklerinin ve çekim edatlarının kullanıldığını söyleyen araştırmacı, ekler içinde yazmalar sahasında önce +lar ekinin çokluk eki olarak görüldüğünü ve sayı sıfatlarından sonra da rastlanıldığına değinmiştir. Gabain, Eski Türkçe yazmalarının dilinde +lar ekinin çok kere yüceltme anlamı kazandığını belirtmiş, yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiillerde +lar ekinin 1. veya 2. unsura eklenebileceğini ve bunun anlam farkına işaret ettiğini dile getirmiştir (Gabain, 1979:42).

Ethem Rahimoviç Tenişev, nesnelerin toplam sayısı belirtilirken -lar/-ler eklerinin kullanılmadığını, özellikle belirtilmesi gereken nesnelerin toplam veya yaklaşık sayısı verilirken -lar/-ler ekinin kullanıldığını ifade etmiştir (Tenişev, 2012: 61). Zeynep Korkmaz, +lar/ +ler ekinin Eski Türkçede belirli nitelikteki kelimelerde görüldüğüne değinmiş, Köktürk metinlerinde ekin yalnız akrabalık ve asalet bildiren kelimelerde kullanıldığını dile getirmiştir. Korkmaz bu eki Moğolcadaki muadili ile karşılaştırmış, Moğolcadaki +nar/ +ner ekinin de çok sınırlı görüldüğünü ve yine Köktürk metinlerinde olduğu gibi yalnız akrabalık ve asalet gösteren kelimelere geldiğini belirtmiştir. Araştırmacı ekin kökeni üzerine de düşünmüş, +lar/ +ler ekinin bir zamir veya isim kökü ile çokluk ekinin kaynaşması şeklinde olduğunu, isimden fiil yapan +la ve geniş zaman eki -r ekinden oluştuğunu, iki çokluk ekinin kaynaşmasıyla görüldüğünü ifade eden görüşlerin bulunduğunu söylemiştir.

Korkmaz, ekin kökeni ile ilgili bir görüş bildirmemekle birlikte ekin, Türkçe ve Moğolcadaki tarihi gelişmelerini ele alan karşılaştırmalı çalışmalarla kökenine dair bir çıkarımda bulunabilineceğini ifade etmiştir (Korkmaz, 1986: 46-47).

Şinasi Tekin, Köktürkçede çokluk ifade eden müstakil bir ekin olmadığı kökenleri meçhul olan bazı eklerin kullanıldığını söylemiş, +lAr ekinin hakim zümre için kullanıldığını zikretmiştir. +lAr ekinin Uygur devresinde müstakil bir çokluk haline geldiğini hem isimlere hem fiillere gelmeye başladığını ifade eden Tekin, sayı sözlerinden sonra da bu ekin kullanıldığını belirttikten sonra topluluk ifade eden +lAr ekinin bu fonksiyonunu kaybetmesinin sebebini değişen cemiyet düzeni ve dünya görüşüyle izah etmiştir (Tekin, 1992: 87).

Petro İ. Kuznetsov, -lar ekinin kökeni hakkında görüş bildiren araştırmacılardan biridir. Araştırmacı, -lar ekinin kökeninin bir kelimeden geldiğini düşünmüştür. Bazı araştırmacıların, -(ş)ar ekinde başka bir ek gördüklerini ifade eden Kuznetsov, Ahmet Cevat Emre'nin tek bir çokluk ekini savunduğunu, Psyançin'in iki çokluk eki olarak kurguladığını, Kononov ve Şçerbak ise ikinci öğenin geniş zaman olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Araştırmacı, şart ekinde de karşılaşılan -r ekinin geniş zaman eki veya geniş zaman ortacı olarak değerlendirildiğine yer verdikten sonra, sa- fiili üzerine görüşlere değinmiştir. Bu noktada W. Bang'in sa- "saymak, sanmak" fiilinin bu unsurda görüldüğü görüşünü savunan Kuznetsov, -sar~sa, -(ş)ar ve -lar ekinin bu kökten geldiğini düşünmektedir. -r eki üzerine de yorum yapan araştırmacı, bu konudaki genel görüşün -r ekinin geniş zaman eki olduğuna dair olduğunu söylemiştir. Ancak bu görüşün eksikleri olduğuna değinilmiştir. Araştırmacı, sa- fiilinin ulacının Eski Türkçede sa-yu biçimi olduğunu, sonradan ise sa-yı ve say-a olarak görüldüğünü, şart kipinden ayırmak için de "y" ünsüzünün değiştiğini söylemiştir. Türk dilinde de bir y>r, r<t değişiminin görülmesi de Kuznetsov'un görüşüne bir dayanak olmuştur. Çalışmada, sayu/saçı ulacı, önce bir yardımcı sözcük sıfatıyla sonra da üç ek olarak kullanılmaya başlandıktan sonra -saru/-sarı, -şaru,/-şarı, -ları,/-leri şekillerini aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Fonetik sürecin ise, yer (veya yir) sayu> yer sayı> yer-sarı> yer-ları> yer-leri> yerler şeklinde geliştiği vurgulanmıştır.

Kuznetsov, başka araştırmacıların, -lAr ekinin Eski Türkçede yüksek mevki tutan şahıslara ad olan isimlere geldiğini belirttiğini söyleyerek, kendisinin ortaya

koyduğu etimolojinin desteklendiğini bildirmiş, sa- fiilinin anlamlarından birinin "hürmet etmek, saygı göstermek" olduğunu zikretmiş, -lar ekinin hem sayısı biri geçen, hem de sayılan kişiler için kullanıldığını açıklamıştır (Kuznetsov, 1995: 216-218). Kuznetsov, -lar çokluk ekiyle ilgili görüşleri şu şekilde sıralamıştır:

a) Poppe, Sinor, Kononov, Serebrennikov' a göre -l (a)+-r "iki çokluk eki"
b) Baskakov'a göre -la "mutatlıkla çok defalığı belirten ek"+-r "ortaç eki"
c) Dulzon'a göre -la "araç ve beraberlik eki"+-r "-t- canlılar çoğul eki" (Kuznetsov, 1995: 196).

Leyla Karahan, Uygur döneminden itibaren çekimli fiillerde eksiz çokluk 3. şahıs eklerinin yanında -lAr ekiyle yapılan 3. şahıs şekillerinin kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Tek kipli fiillerde ifade edilen 3. şahıs çokluk şekillerinin birleşik kipli fiillerde kullanılışının mevcut malzemeye göre Uygur Türkçesinde başladığını vurgulayan Karahan, ekin bu yapı içerisindeki yeri her dönemde, her lehçe ve ağızlara göre bazen birinci bazen de ikinci kipten sonra kullanıldığına değinmiştir (Karahan, 1998: 381).

Ferhat Zeynalov, Çuvaşçadaki sem sözcüğünden bahsederek N. İ. Aşmarin'in bu ekin müstakil anlamlı san sözcüğünden geldiğini ve san sözcüğünün bugünkü Türk lehçelerinin çoğunda çokluk ve miktar anlamı taşıdığını söylemiştir. G. İ. Ramstedt'in de aynı görüşü paylaştığını belirten Zeynalov, günümüz Moğolcasında çoğul eki olarak -nar, -ner eki olduğunu bu eklerin -lar, -ler ekiyle bir alakasının bulunmadığını dile getirmiştir. Araştırmacının değindiği bir başka nokta ise, topluluk kavramı bildiren isimlere -lar, -ler ekleri getirilince genel kavramın biraz daha sınırlanması ve somutlaşmasıdır (Zeynalov, 1993: 108-110). Nesrin Güllüdağ, -lAr ekinin kökeni ile alakalı bir zamir veya isim kökü ile çokluk eki kaynaşmasından oluştuğu veya isimden fiili yapan -lA eki ile -r geniş zaman ekinin kaynaşmasından kaynaklandığı ya da iki ayrı çokluk ekinden teşkil ettiğine dair görüşlerin bulunduğunu dile getirmiştir (Güllüdağ, 2014: 154). Ahmet Bican Ercilasun'un "Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi" adlı çalışmasında, pekiştirme, belirtme, süreklilik, mübalağa ve çokluk fonksiyonu taşıyan eklerin genellikle ğ, d, z, l, m, n, ŋ, a, e, ı, i seslerinden oluştuğunu ifade edilmiş, -lar ekini oluşturan ünsüzün de bu fonemlerden - l olduğu belirtilmiştir (Ercilasun, 2000: 42-43).

Ahmet Caferoğlu, Çuvaşça dışında Türkçede çok geniş yayılım sahası bulan -lar/-ler çokluk ekinin, Göktürkçede beglerim, öglerim, ekelerim, kunçuylarım gibi önem verilmek istenen sınırlı kelimelerde kullanıldığını söylemiştir. Araştırmacı, bundan dolayı da ekin yeni türemiş olduğunu düşünmüştür. Ekin menşei hakkında çeşitli fikirlerin olduğunu ifade eden Caferoğlu, Munkacsi, Bang, Räsänen, W. Kotwicz, Kowalski, Baskakov, Fuchs, Ramstedt, Sinor ve Pritsak gibi araştırmacıların düşüncelerine yer vermiştir (Caferoğlu, 2000: 140).

Annemarie Von Gabain, isimlere, zamirlere, belirsiz sayılara ve çekimli fiillere getirilen çokluk ekinin +lar, +lär olduğunu belirtmiştir. Gabain +lar ekinin özellikle saygı gören ve hürmet edilen bir isimde kullanıldığında teklik ifade edebileceğini vurgulamıştır. Ekin kökeni hakkında bilgi vermeyen araştırmacı, ekin kökeninin bilinmediği sürece anlamının çözülemeyeceğini savunmuştur. Gabain'in üzerinde durduğu diğer bir konu da dikkatli yazmalarda bu ekin isimle bitişik yazılmamasıdır (Gabain, 2007: 62).

Gülsel Sev de çalışmasında Ahmet Caferoğlu'nun görüşüne ve menşei hakkındaki araştırmacıların görüşüne dair bölüme yer vermiş, Gabain ve Grönbech gibi araştırmacılarına görüşlerini de eklemiştir (Sev, 2007: 46).

Nicholas Poppe, -lar ekinde bir -*la yapısının olduğunu düşünmüştür. -lar ekinin bugünkü Türkçedeki tek aktif çokluk eki olduğunu ifade eden Poppe, başta bulunan -l sesinin pek çok Türk dilinde gövdenin son sesiyle benzeştiğini ve aykırılaştığını söyleyerek -tar, -dar ve -nar yapılarının ortaya çıktığını belirtmiştir. Araştırmacı, -lar ekinin kökeninin bilinmediğini söylemiş, Moğolca -nar ekiyle karşılaştırılmasını ise şüpheli bulmuştur. Bunun nedenini de açıklayan Poppe, Moğolcadaki ünlü arası n sesinin Türkçede n'ye denk geldiğini zikretmiştir. Fokos'un -lar çokluk ekinin köken olarak, isim soylu fiillerin isimleşmiş şekli olarak açıklamasına yer vermiştir. Bu görüşe de fiil isminin, ismin çokluğu haline gelebilmesinin mümkün olmaması nedeniyle karşı çıkmıştır. Araştırmacıya göre, Moğolca çokluk eki -nar ekinin arkaik bir çokluk olan -*na ve diğer bir çokluk eki -r ekinden oluştuğunu, buna bağlı olarak da -lar ekinde de benzer bir -*la çokluk eki ve -r yapısının bulunduğunu düşünmüştür (Poppe, 2008: 101-102).

Ercan Alkaya, Türkçede zamirlerin ekleşmesi durumuna vurgu yaparak, zamir kökenli şahıs eklerinin zamirlerden ekleştiğinin bilindiğini ifade etmiştir. +lAr

ekinin Göktürk yazıtlarında fiillerin üçüncü çokluk şekillerinde görülmediğini dile getiren Alkaya, Gabain'in "dikkatli yazmalarda bu ek isme bitişik yazılmaz" görüşünün, ekin bir kelimeden ekleştiğini düşündürdüğünü belirtmiştir. Ahmet Buran'ın şahıs zamirlerinden ekleştiğini belirttiğini, +lAr çokluk ekinin bir kelimeden ekleşmiş olabileceğine değindiğini çalışmada değerlendirmiştir. Sonuç olarak Ercan Alkaya, Türkiye Türkçesinde ve kimi Türk lehçelerindeki iyelik ekinden sonra gelen +lAr ekinin Sibirya Tatar Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesindeki kullanımlarından yola çıkarak "onlar/alar" zamirinin ekleşmesiyle meydana geldiğini vurgulamıştır (Alkaya, 2008: 358-360).

Feyzi Ersoy, Ramstedt'in +lar, +ler ekinin, Moğolcadaki +nar ekiyle alakadar olduğunu söylediğini, bu durumun birçok araştırmacı tarafından ifade edildiğine dikkat çeken Poppe'nin ise, Ramstedt'in görüşünü şüpheli bulduğunu dile getirmiştir. Poppe'ye göre Moğolca ünlüler arası n sesi, Türkçede "l" ile değil "n" ile bağlantılıdır. Ersoy, Zeynalov'un da +lAr eki ile +nAr eki arasında bir irtibatın bulunmadığını düşündüğünü ifade etmiştir. Çalışmada ayrıca Poppe'nin Fokos'un görüşüne de karşı çıktığına yer verilmiştir. Fokos'un görüşüne göre, +lar eki isimden fiil yapma eki -la ile fiilden isim yapım eki -r ekinden oluşmuştur. Ersoy, Poppe'nin bu görüşü kabul etmemesinin sebebini de fiilden isim yapım eki bağımsız bir isim çokluğuna dönüşemez şeklindeki ifadesiyle açıkladığını zikretmiştir. Çalışmada bir başka sebep olarak, fiil yapan -la ekinin uzun olması gerekirken, çokluk ekindeki -la ekinin ise kısa olması gösterilmiştir. Çalışmada Poppe'nin +lar ekiyle ilgili +*la ile çokluk eki -*r ekinin birleşmesi ile oluştuğu görüşüne yer verilmiştir. Fevzi Ersoy, Poppe'nin Moğolca -n ile Türkçe -an'ı; Moğolca *r ile Türkçe -*r ekini eşleştirerek bunlardan *-r ekinin tek başına Türkçede çokluk için kullanılmadığını, bu ekin Türkçe çokluk eki -lar yapısının içinde yer aldığını düşündüğünü dile getirmiştir. Poppe'nin ayrıca, çokluk ikinci şahıs +ŋiz ekindeki z ile çokluk eki +lar ekinde bulunan "r" ekinin aynı *r sesinden geldiğini ifade ettiğini söyleyen Ersoy, *la ekinin *r ekinin palatalleştiremezken, +ŋiz'daki i ünsüzü *r'yi palatelleştirdiğini Poppe tarafından izah edildiğini belirtmiştir. Araştırmacı, son olarak Poppe'nin *r ekinin +lar ve +ŋiz olmak üzere iki şekle büründüğü görüşünü aktarmıştır (Ersoy, 2008: 324-325).

Nadir İlhan, Kuznetsov'un +lAr çokluk ekinin kökeni ve oluşumu ile ilgili olarak ortaya koyduğu görüşün, Türkçedeki ses denklikleri ve ses değişimleri

açısından kabul edilebilir olduğunu, Türkçedeki pek çok ekin, kelimelerden ekleşme yoluyla ortaya çıkmasında dolayı da +lAr ekinin sayu kelimesinden gelmiş olabileceğini dile getirmiştir. Nadir İlhan, -lAr ekinin çokluk eki olarak kullanılışının Orhon Abidelerinde yaygın olmadığını söylemek ile birlikte, Orhon Abidelerinde +lar çokluk ekinin sadece 30 kez geçtiğini, bunların 27'si beg kelimesiyle birlikte kullanılmasının aksine geriye kalan üç +lar çokluk ekinin de "ög", "eke" ve "kunçuy" sözcüklerinde kullanıldığını söylemiştir.

Nadir İlhan, +lAr ekinin Uygur metinlerinde ve bütün Türkçede yaygınlaşmasına rağmen Orhun Abidelerindeki durumun özel bir durum olabileceğini düşünmüştür. Bunun nedenini de Orhun Abideleri'nin mezar kitabesi niteliğinde olması, geçmişe yönelik bazı olayları anlatması ve geleceğe yönelik bazı tavsiyelerde bulunmasıyla, kısacası metnin kendisinin ve konusunun sınırlılığıyla açıklanabileceği şeklinde açıklamıştır. Çalışmada +lAr çokluk ekinin Orhun Abidelerinde az kullanımının sebepleri, +lAr çokluk ekinin yeni ekleşmesi, bundan dolayı da henüz kullanımının yaygınlaşmaması ve +lAr ekinin tek çokluk eki olmaması şeklinde ifade edilmiştir (İlhan, 2009: 62-64).

K. Grönbech, -lar ekinin sadece, kağana mensup olan kadınları sayarken geçtiğini ifade etmiş, -lar ekinin Eski Türkçede çokluk değil, beraberlik oluşturduğu sonucuna varmış, "kunçuylarım" ifadesinde birden fazlalığı değil, bütün olarak haremi işaret ettiğini zikretmiştir. Uygurcada, beraberlik anlam taşıyan isimlerin gerçek çokluk şekillerine dönüştüğünü vurgulayan Grönbech, sayı bakımından -lar ekli kelimelerin diğerlerini geçtiğine bundan dolayı da bu ekin, bir çokluk ekine dönüştüğüne değinmiştir. Araştırmacı, çokluğun kullanılışının önce canlılarda yer aldığını, Pelliot'un metniyle açıklamış, Pelliot'un metninde cansız varlıklarda çok az kullanılması dolayısıyla bu yoruma ulaşmış, Berlin'deki Uygur metinlerinde çokluğun tamamıyla yerleştiğine vurgu yapmış, zamirlerin çokluk şekillerinin de bu dönemde ortaya çıktığını da söylemiştir (Grönbech 2011: 50-54). K. Grönbech, Uygurca -lar ekinin çokluk eki olarak büyük çapta genişlemesi ve genelleşmesiyle, diğer oluşumların çokluk bildirme gücünün kaybolmaya başladığını, -an vs. ile yapılan çoklukların, kurala giren -lar eki ile genişletildiğini izah etmiştir (Grönbech, 2011: 57).

Grönbech, çokluğun adlarda ilerlemesiyle birlikte -lar ekinin çekimli fiillerde de yer almaya başladığını dile getirmiştir. Üçüncü çokluk şahıs için bir ekin bulunmadığını söyleyen araştırmacı, tekil üçüncü şahsa -lar ekinin getirilmesi suretiyle bu yapıya ulaşıldığını izah etmiştir. Çalışmadaki önemli bir nokta da bu şekillerin, sadece özne canlı bir varlıksa kullanıldığına işaret edilmesidir. Ekin işlevine dair ise, Uygurcada ekin değişikliğe uğradığı, burada, -lar ekinin eskiden beri var olan iki hitap şekline üçüncü bir şekil imkanının verildiğini, yüceltilen birine hitap ederken de kullanıldığı söylenmiştir (Grönbech, 2011: 62-63).

Cahit Başdaş, Uygur Türkçesinde işlerlik göstermeye başlayan +lar/+ler ekinin Orhon Türkçesinde pek fazla kullanılmadığından bahsetmiş, bu ekin Orhun Abidelerinde sadece 4 kelimede kullanıldığını söylemiş, sınırlı sayıdaki akrabalık adlarına eklenen +lar/+ler ekinin çokluk anlamından ziyade beraberlik, saygı ve nezaket ifadesi taşıdığını ifade etmiştir. Köktürk devresinde +lar/+ler ekinin az kullanılmasının nedenini başka çokluk eklerinin varlığıyla bağdaştırmayan Başdaş, Orhon Türkçesinde pek çok kelimenin teklik ve çokluk ifadesi taşıyan kullanılışları arasında şekil bağlamında bir farkın olmadığını dile getirmiştir (Başdaş, 2011: 290).

B. A. Serebrennikov ve N. Z. Gadjieva tarafından hazırlanan "Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri" adlı çalışmada Türk yazı dillerinde çokluğun bağımsız belirtisi olarak bir ekin kullanımına rastlamanın zorluğundan bahsedilmiştir. Toplu çokluğun başka belirtiler ile birleşerek, birleşik eklerin yapısına da katıldığını söyleyen araştırmacılar, bu belirtinin çeşitli Türk yazı dillerinde çokluk kavramı için kullanılan -lar ekinin yapısında görüldüğünü ifade etmişlerdir. Serebrennikov-Gadjieva, toplu çokluğun eski belirtileri olan -l ve -(a)r ögelerinin birleşmesi ile oluştuğunu düşünmüşlerdir. Benzer yapının -lık/-lik yapısında da olduğu çalışmada vurgulanmıştır (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 88).

Kerime Üstünova, çokluk eki olarak kullanılan {-lAr} ekinin etimolojisi hakkında başka görüşler bulunduğunu ifade etmiştir. Üstünova, kaynaşma kuramı yanlılarından olan Poppe'nin {-l(a)} ve {-r} eklerinin ayrı ayrı çokluk eki olduğunu söylediğini, Baskakov'un {-la} ekini çokluk eki, {-r} ekinin ise ortaç eki olarak ifade ettiğini, Dulzon'un ise {-la} ekini araç eki, {-r} ekini çokluk eki şeklinde belirttiğini dile getirdiğini belirtmiştir. Üstünova, bitişim kuramı yanlılarının, genç ekler grubuna dahil ettikleri çokluk ekinin kökenini, bağımsız bir sözcüğe

dayandırdıklarını ifade ederek Kuznetsov'un görüşüne yer vermiştir. Kerime Üstünova, ad kök ve gövdelerine gelen bu ekin, adı işletime sokmaktan başa bir biçimsel işlevinin olmadığını dile getirmiştir. Çokluk ekinin gerçek işletme eki gibi davranmadığını, dilin işletimine, sistemin çalışmasına biçimsel katkıda bulunmadığını belirten Üstünova, geldiği birimle başka birimler arasında biçimsel ve anlamsal bağlantı kurmayışının onun adlara gelen ilk ek olmasını gerektirdiğini savunmuştur. Çalışmada -lAr ekinin işlevlerine değinilmiştir. Ekin işlevleri geldiği adın birden fazla olduğunu belirtme, belirsiz çokluk gösterme, topluluk-grup adı yapma, abartı, alay ve saygı ifade etme şeklinde sıralanmıştır (Üstünova, 2012: 382-390).

Kemal Eraslan, +lar/+ler ekinin kökeni hakkında farklı görüşlere yer vermekle birlikte kendi görüşünü ortaya koymamıştır. Çalışmada B. Munkácsi'nin, W. Bang'in, M. Räsänen'in, T. Kowalski'nin, N. A. Baskakov'un düşünceleri ele alınmıştır. Bu düşünceler şu şekilde sıralanmıştır:

B. Munkácsi, +lar/+ler ekinin ol zamiri ile +r çokluk ekinin birleşmesinden oluştuğunu kabul etmiştir. W. Bang, ekin ula- "eklemek, bağlamak" fiiliyle alakalı olduğunu ve +r ekinin geniş zaman eki olduğunu düşünmüştür. M. Räsänen de ekin il- "iliştirmek, biriktirmek" fiiliyle ilgili olduğunu, +r ekinin de geniş zaman eki olduğunu ifade etmiştir. Räsänen'in bir diğer izahına göre ise ek, +lı/+li isimden isim yapma eki ile er "erkek" kelimesinin birleşmesinden teşekkül etmiştir. Räsänen'in izahı çalışmada +lar/+ler < +lı <+li+er şeklinde aktarılmıştır. T. Kowalski ise +lar/+ler ekini, sayı belirten müstakil bir kelime olarak açıklamaya çalışmıştır. N. A. Baskakov ise, +lar/+ler ekinin ek yığılmasıyla oluştuğunu söylemiş, +la/+le isimden fiil yapım eki ile -r unsurunun birleşmesinden oluştuğunu belirtmiştir. Araştırmacı -r unsurunun isimden fiil yapım eki olması gerektiğini zikretmiştir.

Kemal Eraslan, Uygur Türkçesinde +lar/+ler ekinin görevlerine değinmiştir. Araştırmacıya göre, ekin asıl işlevi, belirsiz çokluk ortaya koymaktadır. Çokluk ekinin görevinin bağlandığı isimle sınırlı olduğunu söyleyen Eraslan, ekin isimleri bir başka sözcüğe bağlamak gibi bir görevinin bulunmadığını dile getirmiştir. +lar/+ler ekinin kapsamının dar olduğunu söyleyen Eraslan, ekin kendisinden sonra iyelik, hal ve soru eki alabildiklerini, hatta bazı istisnai durumlarda yapım eki de eklenebildiğini, Türkçede kalınlık-incelik uyumuna uyarken, yabancı kelimelerde

uyum dışı kullanıldığını ifade etmiştir. Çokluk eki olan +lar/+ler ekinin kullanılışına dair görüşlere de yer veren araştırmacı, yalın haldeki her türlü isimlere gelebildiğini, hal eklerinden önce kullanıldığını, iyelik eklerinden önce ve sonra kullanılabildiğini, sıfat tamlamalarında sayı sıfatlarından sonra görülebildiğini, +lar/+ler ekinin alıntı isimlerde uyum dışı bulunabildiğini zikretmiştir (Eraslan, 2012: 126-129).

Muharrem Daşdemir, Eski Türkçe döneminde kullanılan çokluk eklerinin gerçek anlamda çokluk ifade etmemekle birlikte, grup halindeki varlıkları gösteren bir kolektiflik/beraberlik eki olarak kullanıldığını söylemiştir. Eski kolektiflik eklerinden biri olan -lEr ekinin diğerlerinden farklılaşarak gerçek bir çokluk ekine dönüştüğünü ifade etmiştir. -lEr ekinin kökeni hakkında Daşdemir, Bang'in ula- fiiline gelen geniş zaman sıfat fiil ekiyle oluştuğu görüşüne yer vermiştir (Daşdemir, 2013: 311-312).

Talat Tekin, +lAr ekinin Orhon Türkçesinde sınırlı sayıda kişi, akrabalık adları ve bäg sözcüğüne eklendiğini söylemiş bunlara ek olarak tañ "tay" sözcüğüne de getirildiğini belirtmiştir (Tekin, 2016: 96-97).

Ayşe Kılıç Cengiz ve Duygu Özge Gürkan, "Eski Uygur Türkçesinde Niceleyen ve Nicelenen ile Kurulmuş Yapılarda Çokluk Uyumu" adlı çalışmada -lAr ekinin Eski Uygur Türkçesi döneminde niceleyen ve nicelenen ile kurulmuş olan yapılarda saygı, abartma, kuvvetlendirme, unvan bildirme gibi işlevlerle nicelenen unsurlara eklenerek kullanıldığından bahsetmişlerdir. Bu ekin, diğer çokluk eklerine göre Eski Uygur döneminde daha yaygın kullanıldığını ifade etmiş ve ekin kökenine dair bazı araştırmacılarına görüşlerine yer vermişlerdir. Ayşe Kılıç Cengiz ve Duygu Özge Gürkan'ın aktardığına göre, Munkácsi ve Budenz +lar ekinin kökenini ol zamiri ve bu zamire gelen Altayca çokluk eki - r ile açıklamışlardır. Bang, ula- "bir araya getirmek" fiiline gelen -r geniş zaman ekiyle oluştuğunu düşünmüştür. Räsänen'e göre, il- "takmak, bağlamak" fiiline gelen geniş zaman eki -r ile oluşmuştur. Aalto ekin kökenini eski Çince liät kelimesine bağlarken, Sinor ve Pritsak Altayca çokluk eki -l ve çokluk eki -r ekinden oluştuğunu varsaymışlardır. Çalışmada, Kowalski'nin de topluluk eki olan -luk ve -lar ekiyle bağlantılı olan isimden fiil yapan -la ekinden geldiği şeklinde bir görüş belirttiği söylenmiştir (Cengiz-Gürkan, 2016: 66).

Çokluk eki olarak ifade edilen +lAr ekinin kökeni hakkında çok fazla düşünce bulunmaktadır, ancak bu düşüncelerden belki de en kabul edilebilir olan, +lA ve +r eklerinin iki ayrı çokluk ifadesi olduğudur. Bu düşüncenin ön plana çıkmasında en büyük etken Karahanlı Türkçesi metinlerinden Divanü Lûgat-it Türk ve Rylands nüshalı Kuran Tercümesinde bazı örneklerde görülen +lA çokluk yapısıdır. Böyle bir yapının Türk dilinde kullanılması, Ana Türkçede böyle bir çokluk yapısının bulunduğunu düşündürmektedir. -r ekinin de çokluk ifade ettiği ve Ana Altaycaya bağlı bazı dillerde -r morfemli biçimlerin bulunduğu görülmektedir, aynı yapıların Türkçede z ile karşılandığı bilinmektedir. Bu bağlamda muhtemelen Ana Altaycadan ayrılmadan önce Türkler tarafından -r çokluk eki de bilinmektedir ve bu +lAr ekinin oluşumu sırasında morfemde değişiklik yapılmamıştır. +lA eki ise, çokluk anlamından ziyade bir topluluk anlamını barındırmaktadır. Bu nedenle de +lAr eki, Köktürk metinlerinde daha çok topluluk anlamıyla ifade edilmektedir. Bütün bu düşünceler farazi olsa da, +lA çokluk ekinin varlığı tartışılmayacak bir gerçektir.

2.2.1.1. Köktürk Harfli Yazıtlarda, Yazmalarda ve Uygur Bitiglerinde +lAr Ekinin Kullanımı

Ahmet Bican Ercilasun tarafından tarihi bilinen ve bugün ulaşan en eski Türk Yazıtı olarak ifade edilen Çoyr Yazıtında, +lAr ekine rastlanılmamıştır(Ercilasun, 2009: 128). Hoyto Tamir Yazıtlarının altıncısında Osman Fikri Sertkaya ve Sarthocauli Harcavbay, kelimeyi öncelikli olarak "b(e)gl(e)r" şeklinde okumuş açıklama kısmında ise 2. istinsahta b(e)gl(e)r kelimesi yerine bilge kelimesinin teşhis edildiğini söylemişlerdir (Sertkaya-Harcavbay, 2001: 326). Benzer şekilde Hatice Şirin de kelimeyi b(ä)gl(ä)r olarak ifade etmiştir (Şirin, 2016: 661). Eğer kelimenin okunuşu "b(e)gl(e)r" şeklinde ise, bilinen en eski yazılı metinlerden itibaren +lAr ekinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Kelime metinde şu şekilde geçmektedir:

"t(e)ngr(i)k(e)n (a)lp kutl(u)g bilge k(a)n öge tireg bilgesin (ü)ç(ü)n in (a)lp (a)t(ı)m köl t(a)rk(a)n b(e)g k[utl(u)g?] ***b(e)gl(e)r*** *bir y(i)g(i)rmiki (a)y bir y(a)ngıka (a)y(ı)g k ot(u)z y(a)ş(ı)mka t(i)g(i)n b(a)rs dg" (Hoytu Tamir VI. Yazıtı, Sertkaya-Harcavbay, 2001: 326)*

“Tengriken Alıp Kutlug Bilge Kan Öge Tireg beyler bilgeliği için küçük Kahramanlık atım Köl Tarkan Beg K(utlug?) beyler on birinci ayın birinci gününde fena… Otuz yaşımda Alp Kutlug Bilge Kagan ülkesinde Tigin Bars… (Sertkaya, Harcavbay, 2001: 326).

Görüldüğü üzere +l(e)r eki beg sözcüğünden sonra kullanılmıştır ve burada bir ismin birden fazla olduğundan ziyade topluluk ifade etmek için kullanılmıştır.

Ongi(Ongin) Yazıtında +lAr ekinin kullanıldığı görülmektedir. Bu yazıtta da Hoytu Tamir yazıtında olduğu gibi “beg” sözcüğüne eklenmiştir. Burada çokluk ekinden sonra başka bir ekin daha kullanıldığı görülmektedir. Yazıtta ek şu şekilde gösterilmiştir:

“y(a)b(ı)z b(a)t biz (a)z(ı)g ök(ü)ş(ü)g kört(ü)g ertä sül(ä)[li]m t(e)r (ä)rm(i)ş (a)m[tı] ***b](ä)gl(ä)r(i)m*** *ä t(e)r (ä)rm(i)ş biz (a)z b(i)z t(e)y(i)n kwr … yorıyun t(e)p…” (Ongi Yazıtı, 7, Şirin, 2016: 644).*

Kötüydük, bizim azlığımızı (onların) çokluğunu gördün. Yiğit bir şekilde asker sevk edelim dermiş. Şimdi ben beylerime biz azdık yürüyün diyerek…

Ongi Yazıtında beg sözcüğünden sonra gelen +lAr eki çokluk ve saygı anlamından ziyade bir topluluk, güruh anlamı vermek için kullanılmıştır. Mantıksal açıdan kelime birden çokluk anlamı taşısa da seslenme daha çok bir topluluğa yapılmıştır. Kül İç Çor (İhe-Huşotu) Yazıtında +lAr ekinin kullanılmadığı görülmektedir. İhe-Aşete yazıtında +lAr eki “ogul” sözcüğünden sonra kullanılmıştır.

“k(ü)ül tud(u)n in(i)si (a)ltun t(a)mg(a)n T(a)rk(a)n yug(ı)n um(a)d(u)k üç(ü)n (a)dr(ı)ld(ı)m(ı)z [a] k(a)l(a)l(ı)m öl(ü)ğ uy(a)rl(ı)g (e)rm(i)ş k(a)ls(ı)m [a]k ***og(u)l [l(a)]rı*** *turgul y(e)lğ(e)k l(a)kz(ı)n y(ı)l b(a)rd(ı)n(ı)z [a] s(i)z (a)d(ı)r(ı)lm(ı)şça s(a)k(ı)nur (e)rt(i)m(i)z (a)d(ı)r(ı)l” (İhe-Aşete Yazıtı, b. 1-2-3-4, Orkun, 2011: C 2/ 122).*

Kül Tudun’un kardeşi Altın Tamgan Tarkan’ın cenazesi törenini yapamadığımız için ayrıldık. Kalalım. Ölü nüfuzluymuş. Geride kalan oğulları Turgul, Yelgek, siz domuz yılında vardınız. Ayrılmış gibi kaygılıydık. Ayrıl.

İhe Aşete diğer adıyla Altın Tamgan Tarkan Yazıtında +lar ekinin ogul sözcüğünden sonra kullanıldığı ve ekin "+ı" ekiyle birlikte iyelik eki hüviyetine büründüğü görülmektedir. Burada +lar ekinin saygı ve topluluk anlamında değil birden fazla olma durumu anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Gabain dikkatli yazmalarda, ekin isimle bitişik yazılmadığını ifade etmektedir (Gabain, 2007: 62). Bu yazıtta da ekin isimden ayrı yazıldığı görülmektedir. Bu şekildeki örnekler +lAr ekinin kökeninin bir kelimeden oluşma ihtimalini düşündürtmektedir.

Eski Türkçenin en önemli yazıtlarından biri olan Tonyukuk Yazıtında da -lAr ekinin örneklerine rastlanmaktadır. Örnekleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

*"ol savıg eşidip **begler** kopın yanalım arıg uvutı yeg tedi" (Tonyukuk 2, Batı Bölümü 1-2, Aydın, 2012: 117).*

O sözü işitince beylerin hepsi dönelim, temiz olmak utançtan iyidir dediler.

Tonyukuk Yazıtındaki bu örnekte de +lAr eki "beg" sözcüğünden sonra kullanılmıştır. Ekin burada topluluk, birliktelik anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.

*"…ol savıg eşidip on ok **begleri** bodunı kop kelti yükünti" (Tonyukuk Yazıtı 2, Batı Bölümü 7-8, Aydın, 2012: 119).*

O sözü işiterek On Ok beyleri ve milleti tamamen geldi, boyun eğdi.

Tonyukuk Yazıtındaki bu örnekte de +lAr eki yine "beg" sözcüğüne eklenmiş ve yine bir topluluğa vurgu yapılmıştır. Zaten "bodun" kelimesi de bu düşünceyi desteklemektedir. Burada da "+ı" eki ile birlikte iyelik görevinde kullanıldığını söylemek mümkündür.

Kültigin Yazıtında -lAr ekinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Eski Türkçenin en önemli yazıtlarından biri olan bu yazıttaki örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

*"…ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(ı)m birki ug(u)ş(u)m bod(u)n(u)m bir(i)ye ş(a)d(a)pıt **b(e)gl(e)r** yır(ı)ya t(a)rk(a)t buyruk **b(e)gl(e)r** ot(u)z […….] tokuz og(u)z **b(e)gl(e)ri** bod(u)nı bu s(a)b(ı)m(i)n (e)dgüti (e)şid k(a)t(ı)gdı tiñla… (Kül Tigin Yazıtı, Güney Bölümü 1-2, Tekin, 2010: 20).*

Önce erkek kardeşlerim ve oğullarım, birleşik boyum, milletim güneydeki(sağdaki) Şadapıt beyler, kuzeydeki(soldaki) tarkanlar, kumandan beyler otuz [……] Dokuz Oğuz beyleri, milleti bu sözlerimi iyice işitin.

Kültigin Yazıtındaki bu ilk örnekte üç defa +lAr ekinin kullanıldığı görülmektedir. Bu üç örnek "beg" kelimesine eklenen +ler ekiyle yapılmıştır. İlk örnekte kelimenin -ler ekinden başka bir ek almadığını, ikinci kelimenin ise "+i" ekiyle iyelik anlamı oluşturduğu söylenebilir. Burada da -ler eki çokluk anlamından ziyade topluluk ve birliktelik anlamı ifade etmektedir. Beg kelimelerinden önce de bazı unvanların ve boy adlarının bulunması ekin topluluk ifadesi göreviyle kullanıldığını düşündürmektedir.

*"…türük **b(e)gl(e)r** bod(u)n bunı (e)şid(i)n türük [bod(u)n ti]r(i)p il tuts(ı)k(ı)ñ(ı)n bunta urt(u)m." (Kül Tigin Yazıtı, Güney Bölümü 10, Tekin, 2010: 22).*

Türk beyleri ve milleti, bu dinleyin. Türk millet(inin) yaşayıp devlet sahibi olduğunu taşa yazdırdım.

Kültigin Yazıtındaki diğer örnekte de +lAr ekinin beg kelimesine eklendiği ve Bilge Kağan'ın Türk beylerinin tümüne seslendiği görülmektedir. Költigin Yazıtındaki bir başka örnekte de aynı durum gözlenmektedir:

*"…türük amtı bod(u)n **b(e)gl(e)r** bödke kör(ü)gme b(e)gl(e)rgü y(a)ñ(ı)lt(a)çı siz" (Kül Tigin Yazıtı, Güney Bölüm 11, Tekin, 2010: 22)*

Türk milleti ve beyleri, bu devirde (bana) itaat eden beyler sizler mi yanılacaksınız?

Kültigin Yazıtının güney kısmının 11. bölümünde karşımıza çıkan +lAr eki "beg" sözcüğüne eklenmiştir. Talat Tekin, "gü" soru ekini "begler" sözcüğüne bitiştirerek yazmıştır. Erhan Aydın ise "gü" soru ekini ayrı yazmıştır (Aydın, 2012: 43). Hatice Şirin de Erhan Aydın gibi "gü" soru ekini kelimeye bitiştirmeden göstermiştir (Şirin, 2016: 623). Arpad Berta'nın da eki bitişik yazmadığı görülmektedir (Berta, 2010: 134). Araştırmacılar genel olarak "gü" ekini ayrı yazmışlardır. İfade edilen cümlede "beg" sözcüğüne eklenen "-lAr" eki birliktelik, topluluk ifadesi taşımaktadır. Metinlerde ekin kalınlık incelik uyumuna uyduğu görülmektedir.

"…buyrukı y(e)me bilge (e)rm(i)ş (e)r(i)nç (a)lp (e)rm(i)ş (e)r(i)nç ***b(e)gl(e)ri*** *y(e)me bod(u)nı y(e)me tüz (e)rm(i)ş…" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 3, Tekin, 2010: 24).*

Kumandanları da bilgeymiş tabiî ki, cesur, yiğitmiş tabiî ki, beyleri de milleti de uyumluymuş, barış içinde yaşarmış.

Kültigin Yazıtının Doğu kısmının 3. bölümünde +lAr çokluk ekinin "beg" sözcüğüne eklendiği görülmektedir. Bu bölümde çokluk eki "+ı" ekiyle birleşerek 3. çokluk kişi iyelik kategorisini oluşturmuştur. Aşağıdaki örneklerde de +lAr ekinin benzer yapıda ve benzer görevde kullanıldığı görülmektedir:

*"****b(e)gl(e)ri*** *bod(u)nı tüzs(ü)z üç(ü)n t(a)bg(a)ç bod(u)n t(e)bl(i)gin kürl(ü)g<in> üçün (a)rm(a)kçısın üçün in(i)li (e)çili kikşürtükin üçün b(e)gli bod(u)nlıg yoñ(a)şurtukin üçün türük bod(u)n ill(e)dük ilin ıçg(ı)nu ıdm(ı)ş" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 6, Tekin, 2010: 24).*

Beyleri ve milleti itaatsiz oldukları için Çin milleti, hilekar olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşleriyle ağabeyleri birbirlerine düştükleri için, beylerle halkı birbirine karşı kışkırttığı için Türk milleti, kurduğu devletini kaybetmiş.

"…türük ***b(e)gl(e)r*** *türük ātin ıt(t)ı t(a)bg(a)çgı* ***b(e)gl(e)r*** *t(a)bg(a)ç ātin tut(u)p(a)n t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka körm(i)ş" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 7-8, Tekin, 2010: 26).*

Türk beyleri Türk adını bıraktılar, Çinlilere bağlı beyler Çin adını alarak Çin kağanına bağlanmışlar, tabii olmuşlar.

"…bilmedükin üçün biziñe yañılukin üçün kaganı ölti buyrukı ***begleri*** *yeme ölti…" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 18-19, Tekin, 2010: 28).*

Bilmediği için, bilgisizliğinden dolayı bize hata ettiği için kağanı öldü. Komutanları, beyleri de öldü.

"…türük og(u)z ***b(e)gl(e)ri*** *bod(u)n (e)ş(i)d(i)ñ üze t(e)ñri b(a)sm(a)s(a)r (a)sra yir t(e)l(i)nm(e)s(e)r türük bod(u)n (e)l(i)n(i)ñ törün(i)ñ k(e)m (a)rt(a)tı [udaçı erti…" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 22, Tekin, 2010: 30).*

Türk Oğuz beyleri, milleti işitin, üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe Türk milleti devletini ve yasalarını kim yıkabilirdi?

…t(e)gdükin türük ***b(e)gl(e)r*** *koop bilirsiz… (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 34, Tekin, 2010: 32).*

Hücum ettiğini Türk beyleri, hepiniz bilirsiniz.

"…(e)ki ş(a)d ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(ı)m ***b(e)gl(e)r(i)m*** *bod(u)n(u)m közi k(a)şı y(a)bl(a)k bolt(a)çı tip s(a)k(ı)nt(ı)m…" (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 11, Tekin, 2010: 38).*

İki şadın, bütün kardeşlerimin, oğullarımın, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diye düşündüm.

Kültigin Yazıtının Kuzey bölümünün 9. kısmında +lAr ekinin "beg" kelimesi haricinde başka kelimelere eklendiği görülmektedir:

"…ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ***ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m*** *keliñünüm* ***kuunç(u)yl(a)r(ı)m*** *bunça y(e)me tir(i)gi küñ bolt(a)çı (e)rti öl(ü)gi yurtda yolta y(a)tu k(a)lt(a)çı (e)rt(i)g(i)z" (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 9, Tekin, 2010: 38).*

Annem hatun, bütün annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca diri olanlar, cariye olacaktı. Ölenler de ovada yatar vaziyette kalacaktınız.

Kültigin yazıtının kuzey bölümünün 9. kısmında +lAr ekinin "ög", "eke" ve "kunçuy" kelimelerinde kullanıldığı görülmektedir. "Ög" kelimesi, "anne" anlamına, "eke" kelimesi "abla" anlamına, "kuunçuy" kelimesi "prenses" anlamına gelmektedir. Bundan dolayı da +lAr ekinin yüksek zümreye ait kağan soyundan gelen aile fertlerinin topluluğunu ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkün olacaktır. Bu kısımda da ek çokluk anlamında değil bir "topluluk" anlamında kullanılmıştır. Örnekte ek kelime ile uyuma girmiştir. Kültigin yazıtının kaidesi mermer kaplumbağa heykeli üzerindeki yazıtta da **"begler"** kelimesinin geçtiği görülmektedir (Tekin, 2010: 42).

Bilge Kağan yazıtında +lAr ekinin kullanıldığına dair bazı örnekler bulunmaktadır. Kültigin yazıtı ile Bilge Kağan yazıtı benzer bir toplumda yazıldığı için ve benzer konuları işlediği için iki yazıt arasında benzerlikleri bulunması oldukça doğaldır. Buna bağlı olarak da +lAr eki her iki metinde de benzer yapıda kullanılmıştır. Bilge Kağan yazıtındaki +lAr eki ile oluşturulan örnekler şu şekilde ifade edilebilir:

…türük ***b(e)gl(e)r*** *bod(u)n bunı (e)şid(i)ñ… (Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey Bölümü 8, Tekin, 2010: 46).*

Türk beyleri, halkı bunu işitin!

"…türük (a)mtı bod(u)n ***b(e)gl(e)r*** *bödke kör(ü)gme* ***[b(e)gl(e)r[g]ü*** *y(a)[ñ](ı)lt(a)çı siz…" (Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey Bölümü 8, Tekin, 2010: 46).*

Türk milleri ve beyleri bu devirde itaat eden beyler sizler mi yanılacaksınız?

Bilge Kağan yazıtının kuzey bölümündeki 12. kısımda eksik parçaların içerisinde "beglerig" kelimesi geçmektedir. Çokluk ekinden sonra yükleme hal ekinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Yine aynı yazıtın kuzey bölümündeki 13. kısmında da şu ifade geçmektedir:

"bu ***b(e)gl(e)r(i)g[de*** *bu y(e)r(i)ñde su]b(u)ñd[a (a)dr(ı)lm(a)s(a)r türük bodun…" (Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey Bölümü13, Tekin, 2010: 48).*

Bu beylerinden, bu vatanından ayrılmazsan Türk milleti…

Talat Tekin'in çevirisinde beg kelimesinden sonra +ler eki, yükleme hal eki ve çıkma hal eki kullanılmıştır. Bilge Kağan yazıtında ekin artık diğer eklerle de kullanıldığı görülmektedir. Bilge Kağan yazıtından önceki yazıtlarda çokluk ekinin sadece iyelik eki aldığı görülürken, bu yazıtta hal ekleriyle de kullanıldığı dile getirilebilir. Bilge Kağan yazıtının doğu yüzünün 1. kısmında da eksik kelimelerin arasında "begleri" kelimesine rastlanmaktadır. Yazıttaki diğer örnekler de şu şekildedir:

"…ol(u)rtuk(u)ma ölt(e)çiçe s(a)k(ı)n(ı)gma türük ***b(e)gl(e)r*** *bod(u)n [ö]g(i)r(i)p s(e)b(i)n(i)p toñ(ı)tm(ı)ş közi yüg(e)rü körti…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 2, Tekin, 2010: 50).*

Tahta oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri, milleti sevinip aşağıya bakan gözleri yukarı baktı.

*"****b(e)gl(e)ri*** *y(e)me bod(u)nı [y(e)me tüz (e)rm(i)ş…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 2, Tekin, 2010: 50).*

Beyleri de milleti de barış içindeymiş.

*"**b(e)gl(e)ri** bod(u)nı tüzs(ü)z üç(ü)n t(a)bg(a)ç bod(u)n t(e)bl[(i)g(i)n] kürl(ü)gin [üç(ü)n (a)rmakçı]sin üç(ü)n in(i)li [(e)çili kikşürt(ü)kin üçün b(e)gli bod(u)nlıg yoñ(a)şurtukin üç(ü)n türük bod(u)n il(le)dük ilin ıçg(ı)nu [ı]dm(ı)ş k(a)g(a)nl(a)duk k(a)g(a)nin yit(ü)rü ıdm(ı)ş…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 6-7, Tekin, 2010: 52).*

Beyleri, milleti itaatkar olmadığı için Çin milleti hilekar, sahtekar olduğun için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdükleri için, beylerle milleti kışkırttıkları için Türk milleti kurduğu devleti kaybetmiş, kağan yaptığı hakanının kaybedivermiş.

*"…türük **b(e)gl(e)r** türük (a)tin ıt(t)ı t(a)bg[(a)çgı] **b(e)gl(e)r** t(a)bg[(a)ç (a)tin tut(u)p(a)n t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka körm(i)ş (e)l(i)g yıl] iş(i)g küç(ü)g birm(i)ş…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 7-8, Tekin, 2010:52).*

Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı Çinlilerin hizmetindeki beyler Çin unvanını alarak Çin kağanının himayesine girmiş, elli yıl hizmet etmişler.

*"…bilm(e)dükin üç(ü)n biz(i)ñe y(a)ñ(ı)ltukin y(a)z(ı)ntukin üç(ü)n k(a)g(a)nı ölti buy[ruk]ı **b(e)gl(e)ri** y(e)me ölti onok bod(u)n (e)mg(e)k körti…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 16, Tekin,2010: 56).*

Bilgisizliği yüzünden, bize karşı hata yaptığı için kağanları öldü, komutanları, beyleri de öldü, Onok milleti sıkıntı çekti.

*"türük og(u)z **b(e)gl(e)ri** bo]d(u)n (e)ş(i)d…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 18, Tekin, 2010: 56).*

Türk Oğuz beyleri, milleti işitin!

*"…[türük] **b(e)gl(e)r** bod(u)n (a)nç]a s(a)k(ı)n(ı)ñ (a)nça bil(i)ñ…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 33, Tekin, 2010: 62).*

Türk beyleri, milleti öylece düşünün, öylece bilin!

*"t(e)ñri t(e)g t(e)ñri y(a)r[(a)t]m(ı)ş türük bilge [k(a)g(a)n] s(a)b(ı)m k(a)ñ(ı)m türük bilge k(a)g(a)n ol(u)rtukınta türük (a)mtı **b(e)gl(e)r** kisre t(a)rduş **b(e)gl(e)r** kül çor b(a)şl(a)yu ul(a)yu ş(a)d(a)pıt **b(e)gl(e)r** öñre töl(i)s **b(e)gl(e)r** (a)pa t(a)rk[(a)n] b(a)şl(a)yu ul(a)yu ş(a)d(a)pıt **b(e)gl(e)r** bu […….] (a)t(a)m(a)n t(a)rk(a)n*

tunyukuk buyla b(a)g(a) t(a)rk(a)n ul(a)yu buyruk [……..] iç buyruk s(e)b(i)g kül (e)rk(i)n b(a)şl(a)yu ul(a)yu buyruk bunça (a)mtı ***b(e)gl(e)r*** *k(a)ñ(ı)m k(a)g(a)nka (e)rt(i)ñü (e)rt(i)ñü tim(a)g kıltı…" (Bilge Kağan, Teñri Kağan Yazıtı, Güney Bölümü 13-14-15, Tekin, 2010: 68).*

Tanrı gibi tahta oturtulmuş Türk Bilge Kağan sözüm: Babam Türk Bilge Kağan tahta çıktığında şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, Kül Çor'dan başlayarak bütün Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri, Apa Tarkan başta olmak üzere Şadapıt beyler, …… Ataman Tarkan, Tonyukuk Buyla Bağa Tarkan ve kumandanlar ……. Has Kumandanı Sebiğ Kül Erkin başta olmak üzere bütün kumandanlar şimdiki bu kadar beyler babam Kağan'a çok fazla takdir etti.

"…k](a)ñ(ı)m k(a)g(a)n [üç(ü)n] (a)g(ı)r t(a)ş(ı)g yog(a)n ıg türük ***b(e)gl(e)r*** *bod(u)n [it(i)p y(a)r(a)t(ı)p k(e)l]ürti…" (Bilge Kağan, Teñri Kağan Yazıtı, Güney Bölümü 15, Tekin, 2010: 68).*

Babam Kağan için ağır taşları, kalın ağaçları Türk beyleri, milleti edip, yaratıp getirdiler.

Bilge Kağan Yazıtının Güney kısmının 15. satırında çokluk eki, yükleme hal eki ile birlikte kullanılmıştır. Türk dilinin değişmeyen kuralı olarak hal eklerinin çokluk eklerinden sonra kullanıldığı görülmektedir. Burada da kurala uygun bir kullanıma rastlanmaktadır. Diğer yandan yükleme hal eki olan +In eki, iyelik eklerinden sonra kullanılan bir ektir ve aşağıdaki örnekte de bu durumla karşılaşılmaktadır:

"…t]ürk ***b(e)gl(e)rin*** *bod(u)nin (e)rt(i)ñü tim(a)g itdi…" (Bilge Kağan, Teñri Kağan Yazıtı, Güney Bölümü 15, Tekin, 2010: 68).*

Türk beylerini ve milletini çok fazla takdir etti.

Uygur bitiglerinde çokluk eki olarak ifade edilen +lAr ekine rastlanmaktadır. Köktürk yazıtlarından farklı bir kullanımın olmadığı Uygur yazıtlarında da +lAr eki birden fazla olma durumundan ziyade bir gruplaştırma, bir topluluğu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Kalınlık incelik uyumu Uygur bitiglerinde de görülmektedir. Eklenme sırası da Köktürk Yazıtlarındaki örneklerle benzerlikler taşımaktadır. Uygur Yazıtlarında görülen örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Uygur Yazıtlarından biri olan Taryat Yazıtının batı yüzünde +lAr ekinin kullanıldığı söylenebilir. Yazıtta +lAr eki "beg" sözcüğüne eklenmiştir. "Begler" ifadelerinden sonra gelen "oglı" kelimeleri, tamlama yapısını ortaya koymaktadır. Tamlama mantığına göre de +lAr ekinden sonra ilgi bildiren bir "sıfır biçimbirimin" kullanıldığını düşünmek mümkündür. Diğer yandan sadece +lAr ekinin kendisinden sonraki kelimeyle ilgi kurulacağı zaman eksiz de bu işlevi görebildiği düşünülebilmektedir. Ek, metinde şu şekilde karşılanmaktadır:

"ur(u)ŋu yüz b(a)şı ul(u)g ur(u)ŋu töl(i)s ***b(ä)gl(ä)r*** *oglı b(ı)ŋ b(a)şı töl(i)s kül(ü)g (ä)r(ä)n t(a)rduş* ***b(ä)gl(ä)r*** *oglı bıŋ b(a)şı t(a)rduş kül(ü)g (ä)r(ä)n [t(a)rduş] ışb(a)ras b(e)ş bıŋ (ä)r b(a)şı ışb(a)ra s(ä)ŋün y(a)gl(a)k(a)r" (Taryat Yazıtı, Batı Bölümü 7, Şirin, 2016: 656).*

Urungu, Yüzbaşı Ulug Urungu, Tölös beglerinin oğlu Binbaşıdırlar (onlar) Tölöslerin ünlü yiğitleridir. Tarduş beglerinin oğulları Binbaşıdırlar (onlar) Tarduşların ünlü yiğitleridir. Tarduş Işbaraları, Beşbin Erbaşı Işbara Sengün Yaglakar (Gömeç, 1996: 75).

Uygur Bitiglerinden bir diğeri olan Tes yazıtında +lAr ekinin kullanımına dair bir örnek bulunmamaktadır. Şine Usu yazıtında ise iki yerde ekin kullanıldığı tespit edilmektedir. +lAr ekinin bu iki kullanımda da "beg" sözcüğüne geldiği, ilk örnekte +i eki ile birlikte iyelik yapısı oluştururken, ikinci örnekte ise +lAr ekinin başka bir ek almadığı görülmektedir. +lAr eki, anlamsal olarak birden fazlalık ifade ettiği gibi bir birliktelik, beraberlik ifade etmektedir. Şine Usu yazıtında ekin kullanımı şu şekildedir:

"… to[kuz] og[(u)z …] ***b(ä)gl(ä)ri*** *k(ä)l[ti]… (Şine Usu Yazıtı, Doğu Bölümü 10, Şirin, 2016: 652).*

Dokuz Oğuz beyleri geldi.

"(a)şnukı t(a)bg(a)çd(a)kı og(u)z türk t(a)[ş(ı)km(ı)ş (a)nta k(a)t(ı)lm(ı)ş (a)nta ***b(ä)gl(ä)r*** *m(ä)n(i)ŋ süm üç […]p [birti]… (Şine Usu Yazıtı, Güney Bölümü 8-9, Şirin, 2016: 653).*

Önceleri Çin'deki Oğuzlarla ile Türkler ayrılmış ve sonra da katılmışlar. Orada beyler … benim üç … verdi.

Uygur bitiglerinden Suci Yazıtında, Karabalgasun Bitiglerinde, Gürbelcin Yazıtında +lAr ekine rastlanmamıştır (Orkun, 2011: 156; Orkun, 2011: 229-231; Orkun, 2011: 355).

Yenisey yazıtlarındaki metinler incelendiğinde, bu metinlerde de +lAr ekinin kullanımına rastlanılmaktadır. Abakan, Açura(Oçurı), Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, Ak Yüs, Ağırşak-Damga, Alaş I/II, Altın Köl I-II, Aldıı-Bel I/II,Arjan I/II, Barık I-II-III-IV, Baykalovo, Bayan Köl(Bayan Kol), Bay Bulun I-II, Bedelig Valun, Begre, Bronz Levha, Çaa-Höl I/II/III/V/VI/VII/VIII/IX/X/XI, Çaptıkov, Çerbi, Çer-Çarık, Demir-Sug, Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap, El- Bajı, Elegest I/II/III/IV, Yeerbek II, Ayna(Eerkal, Zerkalo)I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX, Hadınnıg, İyme I-II, Kanmııldıg-Hovu, Kara-Bulun I/II/III, Kara-Sug, Kara-Yüs I/II, Haya-Baji, Hemçik-Bom I/II/III, Herbis Baarı, Kezek-Hüree, Kızıl Çıraa I/II, Köjeelig- Hovu, Kök Haya, Kuten-Buluk, Kemer Takımındaki Bronz Levha, Kopön Altın Küp I/II/III, Kulplu Gümüş Maşrapa,Kulplu Sedyarski Maşrapası, Kunya Dağı Kaya Yazıtı, Kres-Haya, Lisiç'ya I/II,Malinovka, Mugur-Sargol I/II/III, Novosyolovo,Oçurı, Ortaa-Hem, Ortaa-Tey, Ottuk-Daş I/II/III, Oya, Ozernaya II, Oznaçennaya II, Para I, Para II,Podkuninskaya, Saglı, Samagaltay, Sargal-Aksı, Sargol, Saygın, Suglug-Adır-Aksı, Şançi III, Taşeba, Telee, Tepsey I/ II/ III/ IV/ V/ VI/ VII/ VIII/ IX/ X/ XI, Tuba I/ II/ III, Tugutüp I/II, Turan, Tuva B, Tuva D, Tuva G, Tuva Koleksiyonundaki Levha, Uybat I/II/III/IV/V/VI/VII/VIII, Ust-Sos, Ust-Kulog, Uyuk-Arjan, Uyuk-Oorzak I/III,Uyuk-Tarlak, Yır-Sayır I/II Yazıtlarında +lAr ekine rastlanmamıştır (Aydın, 2015: 35-190).

Yenisey yazıtlarından Çaa-Höl (Çaa Köl) IV Yazıtında +lAr ekinin kullanıldığı görülmektedir. Ek "kadaş" kelimesine eklenmiştir ve ekten sonra 1. teklik kişi iyelik eki kullanılmıştır. Ayrıca +lAr eki anlamsal bağlamda "bütün akrabalar" anlamına gelerek bir topluluk ifadesi kazanmıştır. İfade edilen ek yazıtta şu şekilde görülmektedir:

*"**bıŋ çıŋız kadaşlarım** adrılu bardım a esiz e erim e bökm[edim] (Çaa-Höl Yazıtı IV, Aydın, 2015: 64).*

Bin güçlü akrabalarımdan ayrılıverdim, ne yazık! Askerime doymadım. (Aydın, 2015: 64).

Yeerbek (Eerbek) I Yazıtında farklı bir kullanımla karşılaşılmaktadır. Bu örneğe göre +lAr eki "esiz" kelimesine gelmektedir. Esiz kelimesi "ne yazık, ne acı" anlamına gelmektedir. Rysbek Alimov, kelimenin Eski Türk runik metinlerinde görülen çokluk ve iyelik ekli kullanımına yer vermiş kelimenin acınma ünlemi işlevini sonradan kazandığını, kısacası sonradan ünlemleşmiş bir isim olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Alimov, esiz kelimesinin, 1. teklik kişi iyelik eki almış şeklinin esizim ve çokluk eki ile 1. teklik kişi iyelik eki almış halinin esizlerim olduğunu söylemiş ve her iki ifadenin de işlevi yönüyle aynı ünlemler kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Alimov, 2013: 18-20). Burada +lAr ekinin çokluk anlamı bulunmamaktır. Ek burada "ne yazık ki" ifadesini pekiştirmek için kullanılmış, üzüntünün derecesi bu şekilde ifade edilmiştir. Metindeki +lAr ekli örnek şu şekildedir:

"bodunum a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıta esizim e ulugum <a> kiçigim <e> bökmedim e yıta ***esizlerim*** *e" (Yeerbek I Yazıtı, Aydın, 2015: 176).*

Halkıma, insanlarıma? doymadım, eyvah! Ne yazık! Büyüğüme, küçüğüme doyamadım, eyvah! Ne yazık! (Aydın, 2015: 176).

Hemçik-Çırgakı Yazıtında +lAr eki "tañ" ve "at" sözcüklerine gelmiştir. İki kelimeden sonra da 1. teklik kişi iyelik eki eklenmiştir. Anlamsal bağlamda bakıldığında ise yapının birden fazla olma, çokluk anlamı taşıdığı söylenebilir. Fonetik bağlamda ise, ekin kalınlık incelik uyumu kuralına uyduğu görülmektedir. Tañlarım ifadesinde, benzetme anlamı bulunmaktadır. Bu anlama göre, seslenilen taylar değil, tay gibi olan kişiler, yani güçlü kişilerdir. Atların Eski Türklerce ne derece önemli olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda ekin, önem verilen, önemsenen bir kelimeye getirildiği gözlenmektedir. Metindeki +lAr ekli örnekler şu şekildedir:

*"****tañlarım*** *er atım yok <ü>çün yèti aşnukı èşim taş <u>ru tikti" (Hemçik-Çırgakı Yazıtı, 2, Aydın, 2015: 104).*

Taylarım. (Önceleri) erkeklik adım olmadığı için yedi eski eşim, dostum taş(a) yazdırıp dikti(ler) (Aydın, 2015: 104).

"aşnukı ***atlarım*** *eşintim awga ben er altı yüz tamk<a> at say teg sarig altunum ık gerçin eg[ri tew]em agı yüder tañım" (Hemçik-Çırgakı Yazıtı,4-5, Aydın, 2015: 104).*

Önceki atlarımı koşturdum. Ava (giderken) bindiğim altı yüz damga(lı) atım, çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan taylarım (Aydın, 2015: 104).

Yenisey yazıtlarından Oznoçennaya I adlı abidede +lAr ekinin 2. çokluk kişi iyelik eki ile kullanımına rastlanmaktadır. Burada "kadaş" kelimesine gelen +lar ekinden sonra, iyelik eki gelmiştir. Türk Dilinin kuralına uygun bir kullanım olan bu duruma ek olarak +lar ekinin kalınlık incelik uyumu kuralına da uyduğu söylenebilir. Anlamsal bağlamda çokluk ifadesinin yanı sıra bir akraba topluluğundan bahsetmesi hasebiyle topluluk, birliktelik anlamıyla kullanılmıştır. Yazıtta kullanım şu şekildedir:

*"kanıŋız yoklayur **kadaşlarıŋız** kazganur esiz e <...> (Oznoçennaye I Yazıtı, 6, Aydın, 2015: 76).*

Hanınız göğe yükselir (yok olur), akrabalarınız kazanır, ne yazık! <…> (Aydın, 2015: 76).

Yenisey yazıtlarından Uyuk-Oorzak II yazıtında eksikler bulunmasına rağmen Erhan Aydın metnin çevirisinde "kunçuylar" ifadesini okumuştur. Erhan Aydın'ın çalışmasındaki Orhun harfli yazıda da kelime "kunçuylar" olarak okunabilmektedir (Aydın, 2015: 160). Kunçuy kelimesi, "eş" anlamına gelmektedir ve kelimeden önce gelen saŋun kelimesi "general" anlamına gelmektedir. Burada da ek yüksek zümredeki kişilerin aile efradının çokluğunu, topluluğunu belirtmek için kullanıldığı söylenebilmektedir. Yazıtta ek, metindeki eksiklere rağmen şu şekilde geçmektedir:

*"er atım ben <...>z saŋun **kunçuylar** sökts <...> esizim" (Uyuk-Oorzak Yazıtı, 3, Aydın, 2015: 160).*

Erkeklik adım <…> general eşler(im) (?) <…> ne yazık! (Aydın, 2015: 161).

Uyuk-Turan Yazıtı, Yenisey Yazıtlarından biridir. Uyuk Turan Yazıtının 6. satırında "ögler", "küdegülerim" ve "kelinlerim" ifadeleri geçmektedir. Bu üç kelime de akrabalık adlarıdır. Ög kelimesi "anne", küdegü kelimesi "damat", kelin kelimesi ise "gelin" anlamlarına gelmektedir. Burada da ek çokluk anlamının yanı sıra bir birliktelik, topluluk anlamı taşımaktadır. Kalınlık incelik uyumu kuralına uyan ek,

"küdegülerim" ve "kelinlerim" ifadelerinde 1. teklik kişi iyelik eki aldığı görülmektedir. +lAr eki yazıtta şu şekilde görülmektedir:

"kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e ėçiçim er ögler oglan er ***küdegülerim*** *kız* ***kelinlerim*** *bökmedim" (Uyuk-Turan Yazıtı, 6, Aydın, 2015: 40).*

Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım (Aydın, 2015: 40).

Altay Yazıtlarında +lAr ekinin kullanımına dair örnek bulunamamakla birlikte Kırgızistan Yazıtlarından Talas Yazıtlarında ini, sağdıç, uya gibi sözcüklere gelen +lAr ekinden söz edilebilmektedir. Talas I Yazıtında +lAr eki, ini "küçük kardeş" sözcüğüne eklenmiştir. 3. teklik kişi iyelik eki alan bu kelime, bir çokluk ifadesi taşımaktadır. İnileri sözcüğünden sonra gelen Kara Bars ve Oğul Bars ifadeleri, iki küçük kardeşten bahsedildiğini ve ekin çokluk anlamına geldiğini ortaya koymaktadır:

"atızım itip er atım Udun [a] size katunı [a] … [a] tulı [a] kalmış [a] ***inileri*** *[a] kara bars [a] ogul bars [a] özinte işinke (?) (Talas I Yazıtı, Orkun, 2011: 325).*

Tarlamı tehdid edip er adım Udun; sizden [ayrıldım] hatunı … dul kalmış küçük kardeşleri Kara Bars, Ogul Bars kendinde, eşine(?) (Orkun, 2011: 325).

Talas II Yazıtında +lAr ekinin "sagdıç" ve "uya" sözcüklerine geldiği görülmektedir. Sagdıç kelimesi "arkadaş" anlamına gelmekteyken, uya kelimesi ise, "akraba" anlamına gelmektedir. Ekin kelimeye kazandırdığı anlam, çokluk anlamıyla birlikte topluluk anlamıdır. İki kelimede de kalınlık incelik uyumuna uyulduğu görülmekte olup iki ifade de ekten sonra 3. teklik kişi iyelik eki kullanılmıştır, "uyaları" ifadesinde ayrıca "+n" vasıta hal eki de kullanılmıştır:

"[o]tuz oglan [a] ***sagdıçları*** *piçin [a] yeti iğirmi [a] atım kara çur [a] yagıtı kar [a] yazımız" (Talas II Yazıtı 1-2, Orkun, 2011: 326).*

otuz oğlanın vefakâr arkadaşları maymun (yılının) on altısında adım Kara Çur; yaylâğımıza kar yağdı (Orkun, 2011: 326).

*“k(a)ra çor (e)siz (e)s(i)niŋ özge **uy(a)l(a)rına** (a)d(ı)r(ı)lm(ı)ş” (Talas II Yazıtı, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 320).*

Kara Çor, kıymetli ve aziziniz, diğer akrabalarından ayrıldı (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 320).

Talas III, Talas IV, Talas V Yazıtlarında +lAr ekine rastlanmamaktadır. Talas VI Yazıtında +lAr ekinin “ini” sözcüğüne geldiği ve iyelik görevinde kullanıldığı görülmektedir. Yapıda anlamsal olarak tek bir kişiden bahsedilmekle birlikte ekin saygı işleviyle kullanıldığı söylenebilir:

*“Ogramış [a] katun [a] aglayurçı [a] size umç oglı [a] it bert [a] örün kü[müş]… Idıgı [a] it bert [a] gum t **inileri** kul bert [a] (Talas VI Yazıtı 1-2-3, Orkun, 2011: 329).*

Ogramış hatun aylayıcıları sizlere öz (?) oğlu İt bert ak gümüş … it bert … küçük kardeşleri Kul Bert (Orkun, 2011: 329).

Talas XI Yazıtında “sagdıç” kelimesinden sonra +lAr ekinin kullanıldığına rastlanmaktadır. Yazıtta “sagdıç” kelimesine eklenen +lAr ekinden sonra 3. teklik kişi iyelik eki ve datif eki bulunmaktadır. “Sagdıç” kelimesi, güvenilir kimse, muhafız anlamıyla kullanılmış olup, +lAr ekiyle ve kendisinden önceki kelimelerle birlikte maiyet anlamı kazanmıştır. Kısacası, anlamsal bağlamda bir kolektiflik anlamıyla karşılanmaktadır. Ek, önceki kelime ile kalınlık incelik uyumu kuralına uymaktadır. Yazıtta ekin kullanımı şu şekildedir:

*“<(e)r> (a)t(ı)m ok eren öge t(a)rk(a)n oglı yut(u)zı öz inisi (e)siniŋ Öz Öge otuz oġl(a)n **s(a)ġdıçl(a)rına** (a)d(ı)r(ı)lm(ı)ş” (Talas XI Yazıtı 1-2, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 330).*

Yetişkin adım Ok Eren Öge Tarkan. Oğlu, zevcesi, erkek kardeşi! Değerliniz Öz Öge Otuz oğlan maiyetinden ayrılmış (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 330).

Talas XIII Yazıtında +lAr eki “uya” sözcüğünden sonra kullanılmakta olup, ekten sonra 1. teklik kişi iyelik eki ve lokatif eki bulunmaktadır. Anlamsal bağlamda birden fazla akraba anlamı olmakla birlikte kolektiflik anlamıyla da

karşılaşılmaktadır. Ek diğer yazıtlarda olduğu gibi kalınlık incelik uyumu kuralına uygun görülmektedir, ek metinde şu şekildedir:

*"**uy(a)l(a)rumda** (a)t (a)ç ök(ü)z aç" (Talas XIII 3, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 332).*

Akrabalarımda atlar aç, öküzler aç! (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 332).

Runik harfli yazmalarda artık ekin farklı sözcük türlerine gelmeye başladığı görülmektedir. Buna bağlı olarak da ekin kullanım alanı genişlemiştir. Anlamsal bağlamda da topluluk anlamından sıyrılıp birden fazla anlamını daha çok kazanmaya başlamıştır. Yine kalınlık incelik uyumu kuralına da uyulmaya devam edildiği örneklerde karşılaşılmaktadır. Bu yazmalar içinde belki de en önemlisi "Irk Bitig" adlı fal kitabıdır. Bu fal kitabında 2. teklik kişi emir eki olarak "biling" ile "bilingler" yapıları birlikte kullanılmıştır. Yazmada "ança bilingler" ifadesi 54 kez geçmektedir. Aşağıdaki örneklerde ve kitaptaki diğer örneklerde de bil- fiiline gelen "-ing" ve "ing-ler" yapıları görülmektedir. Selahattin Tolkun, eski Uygur döneminden beri kullanılan ve Özbekçede de devam eden -ing ve -ler yapılarının bir arada kullanılması durumunun pekiştirme veya nezaket anlamı katmak için olduğunu dile getirmiştir (Tolkun, 2011: 1731). Biling ifadesi ile karşılanabilecek bir yapının "bilingler" şeklinde ifade edilmesi, yazmada pekiştirme ve bir duruma daha fazla vurgu yapma görevini taşımaktadır. Örnekler şu şekildedir:

*"Tensi men. Yarın kiçe altun örgin üze olurupan mengileyür men. Ança **bilingler**: Edgü ol." (Irk Bitig 1. Irk, Tekin, 2013: 19).*

Göğün oğluyum (=Çin imparatoruyum). Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir (Tekin, 2013: 27).

*"Kidizig subka sukmiş. Takı ur, katıgdı bā tir. Ança **bilingler**: Yablak ol." (Irk Bitig 33. Irk, Tekin, 2013: 22).*

(Adamın biri) keçeyi suya sokmuş. Daha çok vur, sıkıca bağla!, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür (Tekin, 2013: 30).

*"Amtı amrak oglanım, ança **bilingler**: Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü ülügi erklig ol." (Irk Bitig 66. Irk, Tekin, 2013: 26).*

Şimdi, sevgili çocuğum, şöylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Fakat, (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir (Tekin, 2013: 34).

Fikret Yıldırım tarafından hazırlanan "Kâğıda Yazılı Runik Belgeler" adlı çalışmasında U 5 no'lu yazma parçasının ikinci yaprağının A yüzünde "öçeşmişler" ifadesi geçmektedir, öçeş- fiiline gelen öğrenilen geçmiş zaman kipine +lAr eki eklenmiştir. Yazmalardan itibaren ekin fiillerde de kip ekinden sonra kullanılmaya başlandığı görülmektedir:

*"sike savın **öçeşmişler**" (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 468).*

Hüseyin Namık Orkun'un "Gök Türk Harflerile Yazılı Birkaç Metin" adını verdiği bölümde de +lAr ekinin kullanıldığı görülmektedir. İlk olarak "abroşan" kelimesinde rastlanılan +lAr eki bu metinde ayrıca fiil çekiminde de kullanılmıştır. Çokluk eki olan +lAr eki üzenmişler ve buluşgalı unamaduklar yapılarında 3. çokluk kişi eki olarak kullanılmıştır. Ekin metinde kullanımı şu şekildedir:

*"**abroşanlar** (k)ani roşan paşik (i)stayişn (u)d abrin… (Gök Türk Harflerile Yazılı Birkaç Metin Arka Taraf, Orkun, 2011: 369).*

Tenvir (ilâhisi) bâkire ışık ilâhi (?) stayiş ve sena… (Orkun, 2011: 369).

*"yme bu s(ab)ıg inçek **üzenmişler** yir alg **buluşgalı unamaduklar**" (Gök Türk Harflerile Yazılı Birkaç Metin b. İkinci Yaprak Arka Taraf, Orkun, 2011: 371).*

Yene bu sözü ? üzenmişler yer ? buluşmağa razı olmamışlar (Orkun, 2011: 371).

Fikret Yıldırım tarafından kağıda yazılı Runik belgeler üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada TM 332 no'lu yazma parçasının B yüzünde "ingoşaklar" ifadesi kullanılmıştır. Kelime Türkçe bir kelime olmamakla beraber +lAr ekinin yabancı kökenli kelimelerle de kullanılmaya başlandığı söylenebilir(Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 468). Yine Fikret Yılmaz tarafından incelenen Mainz 175a,b no'lu yazma parçasında "şimnu irinç rakşaslar" ifadesi görülmektedir (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 475). "rakşas" kelimesi şeytan anlamına gelmektedir ve Sanskritçe kökenlidir (Eraslan, 2012: 598). Bu örnekte de +lAr eki yabancı kökenli bir kelimeyle kullanılmıştır. Yine Fikret Yıldırım'ın çalışmasında Mainz 386 no'lu yazma parçasında "kekler" ve "erler" ifadeleri

geçmektedir. Metinde eksikler olduğu için bu yapı üzerinde durulmayacaktır (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 489).

Hüseyin Namık Orkun, "Turfanda Bulunan Gök Türk Harflerile Yazılı Metinler" başlığını verdiği kısımda Toyok vadisinde elde edilen bir metne yer vermiştir. Bu metnin yaprağa yazıldığını belirten Orkun, eserin yaklaşık olarak 800 yılında yazılmış olabileceğini söylemiştir (Orkun, 2011: 249). Çalışmada +lAr ekinin iki defa "taş" sözcüğüne ve bir kere "sab" sözcüğüne eklendiği görülmektedir. Ek önceki kelime ile kalınlık incelik uyumuna girmiştir. Metinde ekin, birden çok anlamına gelmekte olduğu, nesnelerde ve cansız varlıklarda kullanılmaya başlanıldığı söylenmektedir. Yazıtlara göre daha geç tarihli bir metin olduğu yukarıda bahsedilen durumla alakalıdır. Yazıtlar ve yazmalar tarihlendirilirken erken veya geç tarihli olduğunu belirlemede bu özelliğin de kullanılabileceği düşünülebilir. Yazmada "taşların" ifadesi iki kere geçmektedir, çokluk ekinden sonra da ilgi hal eki aldığı görülmektedir. Yazmada +lAr ekinin kullanımı şu şekildedir:

*"yme ... türlüg munçukun **taşların** erdemi belgülü[g] **sablar** yme kök yürün taş tir tözlüg ol" (Turfanda Bulunan Gök Türk Harflerile Yazılı Metinler, 2-6, Orkun, 2011: 249-250)*

Yene beş türlü mücevherlerin taşların faziletini bildiren sözler yene mavi açık Merkür esasıdır bu (Orkun, 2011: 249-250).

*"yme kamug **taşların** kentü kentü erdemi belgüsi bar* (*Turfanda Bulunan Gök Türk Harflerile Yazılı Metinler, 12-14, Orkun, 2011: 250).*

Yene bütün taşların kendi kendi fazileti alâmeti var (Orkun, 2011: 250).

Hüseyin Namık Orkun'un "Stein Tarafından Bulunan Göktürk Harfli El Yazmaları" adını verdiği kısımda ilk elyazmasının A. bölümünde "Bayırkular" ifadesi geçmektedir (Orkun, 2011: 65). "Bayırku" Türk kavim adlarından biridir ve +lAr eki ile birlikte o halkın tamamı ifade edilmiştir. Burada kavmin birden fazlalığından ziyade kavmin topluluğuna işaret edilmiştir. Yazmalarla birlikte +lAr ekinin geldiği kelimelerin de değişiklikler göstermeye başladığı oldukça önemlidir. Aynı kısımda C. bölümünde ise "koyçı lerke" ifadesi kullanılmıştır. Burada +lAr ekinin ayrı yazılması mühimdir. Ayrıca ekin kalınlık incelik uyumuna girmediği de gözlemlenmektedir. Koyçı kelimesi koyuncu anlamına gelmektedir. Ekin anlamının

burada birden fazla koyuncuyu kastetmiş olmasından dolayı çokluk anlamıyla kullanıldığı söylenebilir. Yazmalarda +lAr ekinin kullanımı şu şekildedir:

"kedim urunuka ed[ç]ü sanun tireke sugçu balık da kirmiş yarık ı da ***bayırkular*** *ka altı yarık tiğinke bir bars kan sanunka bir kutuz urunu ka kül çiğşi inisine sarıgçırka bir kensiğ ka tebliğ apak a bir kutlug ka süçürke urunu sanun ka bir beçe apa içrek ike bir yarık yosuuk birle" (Stein Tarafından Bulunan Göktürk Harfli El Yazmaları, A 12- 22, Orkun, 2011: 257).*

Kedim Urunguya bir Edçü Sangun Tireye bir Sugçu şehirinden vasıl olan yarık(lar)dan Bayırkulara altı yarık Tiğine bir Bars Han Sanguna bir Kutuz Urunguya bir Kül çiğşi küçük kardeşine bir Sarıgçır'a bir Kensiğ'e bir Tengliğ Apa ya bir Kutlug'a bir Süçür'e bir Urungu Sangun'a bir Beçe Apa İçrekiye bir yarık yosuk ile beraber (Orkun, 2011: 257).

"tüzmiş ke I yarık kıyagan ka bi[r] yarık kulapa urunuka I yarı[k..?] ***koyçı lerke*** *II yarık tay ü[ğeke?] bir köküzmek yarı[ık yarlıg?] boltı (Stein Tarafından Bulunan Göktürk Harfli El Yazmaları, C 3-7, Orkun, 2011: 259).*

Tüzmiş'e bir yarık Kıyagan'a bir yarık Kul Apa Urungu'ya bir yarık koyunculara iki yarık Tay Üge'ye bir ? yarık yarlığ oldu (Orkun, 2011: 259).

2.2.1.1.1. Köktürk Harfli Yazıtlarda, Yazmalarda ve Uygur Bitiglerinde +lAr Ekinin Diğer Eklerle Kullanımı

Köktürk harfli yazıtlarda, yazmalarda ve Uygur bitiglerinde +lAr eki birkaç ekle birlikte kullanılmıştır. +lAr ekinin isimlerde kelimeden hemen sonra geldiği, diğer eklerin de +lAr ekine ilave edildiği görülmektedir, fiillerde ise öncelikli olarak kip eki gelmekte olup ardından 3. çokluk şahıs eki olan +lAr eki kullanılmaktadır. Ekin genellikle iyelik eki ile kullanıldığı, birkaç örnekte ise hal ekleri ve kip ekleriyle kullanıldıkları gözlemlenmektedir. Çokluk eklerinden sayılan +lAr eki ifade edilen yazıtlarda, yazmalarda ve bitiglerde kendisinden sonra bir ek aldığında değişime uğramamaktadır, ekin diğer eklerle kullanımını şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

2.2.1.1.1.1. +lAr Ekinin Hal Ekleriyle Kullanımı

Yazıtlarda ve yazmalarda +lAr ekinin bazı hal ekleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Hal eklerinden özellikle datif, akuzatif ve lokatif ekleriyle birlikte kullanılan +lAr eki ifade edilen eklerden önce gelmektedir. Ablatif eki yazıtlarda olmayan bir ek olduğu için bir örnekte lokatif eki, ablatif ekinin yerine kullanılmaktadır. İyelik eki ile hal ekleri arasında da zamir n'sine gerek duyulmaktadır. Çokluk eki +lAr ekinin hal ekleriyle kullanımına dair örnekler şu şekildedir:

2.2.1.1.1.1.1. +lAr Ekinin Akuzatif Ekiyle Kullanımı

Akuzatif ile ilgili örneklerde +lAr ekinden sonra iyelik eki, iyelik ekinden sonra ise akuzatif eki görülmektedir, ayrıca örneklerde iyelik ekinden sonra iki akuzatif yapısıyla karşılaşılmaktadır. Bu yapıları, iyelikten sonra gelen "+g" akuzatif eki ve diğer ifadelere gelen "+n" akuzatif ekiyle açıklamak mümkündür. Bir örnekte akuzatif ekinin lokatif ekinden önce kullanıldığı görülmektedir.

*"bu **b(e)gl(e)r(i)g[de** bu y(e)r(i)ñde su]b(u)ñd[a (a)dr(ı)lm(a)s(a)r türük bodun…" (Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey Bölümü 13, Tekin, 2010: 48).*

*"…t]ürk **b(e)gl(e)rin** bod(u)nin (e)rt(i)ñü tim(a)g itdi…" (Bilge Kağan Yazıtı , Tanrı Kağan Yazıtı, Güney Bölümü 15, Tekin, 2010: 68).*

2.2.1.1.1.1.2. +lAr Ekinin Datif Ekiyle Kullanımı

Çokluk eklerinden biri olarak kabul edilen +lAr ekinin yazıt, bitig ve yazmalarda datif ekiyle beraber kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Yazma, bitig ve yazmalardaki örneklerde iyelik yapısından sonra kullanıldığı, arasına da "pronominal n" eki aldığı görülmektedir. İyelikten sonra gelen datif ekinin "+a" şeklinde olduğu gözlemlenirken, çokluk ekinden hemen sonra gelen datif eki ise "+kA" biçiminde görülmektedir.

*“k(a)ra çor (e)siz (e)s(i)niŋ özge **uy(a)l(a)rına** (a)d(ı)r(ı)lm(ı)ş” (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 320).*

*“<(e)r> (a)t(ı)m ok eren öge t(a)rk(a)n oglı yut(u)zı öz inisi (e)siniŋ Öz Öge otuz oğl(a)n **s(a)ġdıçl(a)rına** (a)d(ı)r(ı)lm(ı)ş” (Talas XI 1-2, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 330).*

*“kedim urunuka ed[ç]ü sanun tireke sugçu balık da kirmiş yarık ı da **bayırkular** ka altı yarık tiğinke bir bars kan sanunka bir kutuz urunu ka kül çiğşi inisine sarıgçırka bir kensiğ ka tebliğ apak a bir kutlug ka süçürke urunu sanun ka bir beçe apa içrek ike bir yarık yosuuk birle” (Stein Tarafından Bulunan Göktürk Harfli El Yazmaları, A 12- 22, Orkun, 2011: 257).*

*“tüzmiş ke I yarık kıyagan ka bi[r] yarık kulapa urunuka I yarı[k..?] **koyçı lerke** II yarık tay ü[ğeke?] bir köküzmek yarı[ık yarlıg?] boltı (Stein Tarafından Bulunan Göktürk Harfli El Yazmaları, C 3-7, Orkun, 2011: 259).*

2.2.1.1.1.1.3. +lAr Ekinin Lokatif Ekiyle Kullanımı

Yazıt, bitig ve yazmalarda +lAr ekinin lokatif ekiyle kullanımı sadece bir örnekte görülmektedir. Bu örnekte “uya” kelimesine +lAr eki, 1. teklik kişi eki ve son olarak da lokatif eki eklenmiştir. Görüldüğü üzere, yapı öncelikli olarak çokluk ekini, ardından iyelik ekini ve daha sonra hal ekini kabul etmektedir.

*“**uy(a)l(a)rumda** (a)t (a)ç ök(ü)z aç” (Talas XIII 3, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 332).*

2.2.1.1.1.1.4. +lAr Ekinin İlgi Ekiyle Kullanımı

Yazmalarda rast gelinen +lAr eki ile ilgi ekinin bir arada kullanıldığı yapı, yazıtlarda ve bitiglerde karşılaşılmayan bir durumdur. Taş kelimesine gelen +lar çokluk eki ve +ın ilgi eki bir isim tamlamasının tamlayan tarafını oluşturmuştur. Burada da çokluk ekinin ilgi ekinden önce kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak ilgi eki beg+ler oglı örneğinde olduğu gibi “Ø” biçimbirim ile ifade edilmektedir.

*“yme … türlüğ munçukun **taşların** erdemi belgülü[ğ] sablar yme kök yürün taş tir tözlüg ol” (Turfanda Bulunan Gök Türk Harflerile Yazılı Metinler, 2-6, Orkun, 2011: 249-250)*

*“yme kamug **taşların** kentü kentü erdemi belgüsi bar* (*Turfanda Bulunan Gök Türk Harflerile Yazılı Metinler, 12-14, Orkun, 2011: 250).*

2.2.1.1.1.5. +lAr Ekinin İyelik Ekleri İle Kullanımı

2.2.1.1.1.5.1. +lAr ekinin 1. Teklik Kişi Ekiyle Kullanımı

Köktürk harfli yazma, yazıt ve Uygur bitiglerinde çokluk eki olarak ifade edilen +lAr ekinin iyelik ekleriyle kullanımı görülmektedir. Ekin daha çok 3. çokluk iyelik ekiyle kullanıldığı rastlanılan metinlerde 1. teklik kişi iyelik ekiyle kullanımın azımsanmayacak derecede olduğu söylenebilir. Örneklerin tamamından çokluk ekinin 1. teklik kişi iyelik eki olan +(I)m ekinden önce gelmektedir. 1. teklik kişi iyelik eki herhangi bir değişime sebebiyet vermemektedir. Örnekler şu şekilde sıralamak mümkündür:

*“y(a)b(ı)z b(a)t biz (a)z(ı)g ök(ü)ş(ü)g kört(ü)g ertä sül(ä)[li]m t(e)r (ä)rm(i)ş (a)m[tı] **b](ä)gl(ä)r(i)m** ä t(e)r (ä)rm(i)ş biz (a)z b(i)z t(e)y(i)n kwr … yorıyun t(e)p…” (Ongi, 7, Şirin, 2016: 644).*

*“…(e)ki ş(a)d ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(ı)m **b(e)gl(e)r(i)m** bod(u)n(u)m közi k(a)şı y(a)bl(a)k bolt(a)çı tip s(a)k(ı)nt(ı)m…” (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 11, Tekin, 2010: 38).*

*“…ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu **ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m** keliñünüm **kuunç(u)yl(a)r(ı)m** bunça y(e)me tir(i)gi küñ bolt(a)çı (e)rti öl(ü)gi yurtda yolta y(a)tu k(a)lt(a)çı (e)rt(i)g(i)z” (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 9, Tekin, 2010: 38).*

*“bıŋ çıŋız **kadaşlarım** adrılu bardım a esiz e erim e bökm[edim] (Çaa-Höl Yazıtı IV, Aydın, 2015: 64).*

*“bodunum a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıta esizim e ulugum <a> kiçigim <e> bökmedim e yıta **esizlerim** e”(Yeerbek I Yazıtı, Aydın, 2015: 176).*

*"**tañlarım** er atım yok <ü>çün yèti aşnukı èşim taş <u>ru tikti" (Hemçik-Çırgakı Yazıtı, 2, Aydın, 2015: 104).*

*"aşnukı **atlarım** eşintim awga ben er altı yüz tamk<a> at say teg sarig altunum ık gerçin eg[ri tew]em agı yüder tañım" (Hemçik-Çırgakı Yazıtı,4-5, Aydın, 2015: 104).*

*"kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e èçiçim er ögler oglan er **küdegülerim** kız **kelinlerim** bökmedim" (Uyuk-Turan Yazıtı, 6, Aydın, 2015: 40).*

*"**uy(a)l(a)rumda** (a)t (a)ç ök(ü)z aç" (Talas XIII 3, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 332).*

2.2.1.1.1.1.5.2. +lAr Ekinin 3. Tekil Kişi İyelik Ekiyle Kullanımı

Çokluk eki olarak kabul edilen +lAr eki 3. teklik kişi iyelik ekiyle birleşerek 3.çokluk kişi iyelik ekini oluşturmaktadır. Çokluk eki +lAr ve 3. teklik kişi iyelik eki birleşiminden oluşan 3. çokluk kişi iyelik eki, ogul, beg, ini ve sagdıç kelimelerinden sonra kullanılmaktadır. Örnekler, +lAr ekinin yüksek zümredeki insanların ailelerini, akrabalarını veya yakınlarını ifade etmek için kullanıldığı görüşünü desteklemektedir. Diğer eklerde olduğu gibi 3. teklik kişi iyelik eki de +lAr ekinden sonra kullanılmaktır. Örneklerde iyelik yapısından sonra herhangi bir ekin kullanılmadığı görülmektedir. Bütün örneklerde de kalınlık incelik uyumu kuralına uyulmuştur. Örnekler şu şekildedir:

*"k(ü)ül tud(u)n in(i)si (a)ltun t(a)mg(a)n T(a)rk(a)n yug(ı)n um(a)d(u)k üç(ü)n (a)dr(ı)ld(ı)m(ı)z [a] k(a)l(a)l(ı)m öl(ü)ğ uy(a)rl(ı)g (e)rm(i)ş k(a)ls(ı)m [a]k **og(u)l [l(a)]rı** turgul y(e)lğ(e)k l(a)kz(ı)n y(ı)l b(a)rd(ı)n(ı)z [a] s(i)z (a)d(ı)r(ı)lm(ı)şça s(a)k(ı)nur (e)rt(i)m(i)z (a)d(ı)r(ı)l" (Ihe-Aşete Yazıtı, b. 1-2-3-4, Orkun, 2011: C 2/ 122).*

*"...ol savıg eşidip on ok **begleri** bodunı kop kelti yükünti" (Tonyukuk Yazıtı 2, Batı Bölümü 7-8, Aydın, 2012: 119).*

"...ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(ı)m birki ug(u)ş(u)m bod(u)n(u)m bir(i)ye ş(a)d(a)pıt b(e)gl(e)r yır(ı)ya t(a)rk(a)t buyruk b(e)gl(e)r ot(u)z

*[……] tokuz og(u)z **b(e)gl(e)ri** bod(u)nı bu s(a)b(ı)m(i)n (e)dgüti (e)şid k(a)t(ı)gdı tiñla…" (Kül Tigin Yazıtı, Güney Bölümü 1-2, Tekin, 2010: 20).*

*"…buyrukı y(e)me bilge (e)rm(i)ş (e)r(i)nç (a)lp (e)rm(i)ş (e)r(i)nç **b(e)gl(e)ri** y(e)me bod(u)nı y(e)me tüz (e)rm(i)ş…" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 3, Tekin, 2010: 24).*

*"**b(e)gl(e)ri** bod(u)nı tüzs(ü)z üç(ü)n t(a)bg(a)ç bod(u)n t(e)bl(i)gin kürl(ü)g<in> üçün (a)rm(a)kçısin üçün in(i)li (e)çili kikşürtükin üçün b(e)gli bod(u)nlıg yoñ(a)şurtukin üçün türük bod(u)n ill(e)dük ilin ıçg(ı)nu ıdm(ı)ş" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 6, Tekin, 2010: 24).*

*"…bilmedükin üçün biziñe yañılukin üçün kaganı ölti buyrukı **begleri** yeme ölti…" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 18-19, Tekin, 2010: 28).*

*"…türük og(u)z **b(e)gl(e)ri** bod(u)n (e)ş(i)d(i)ñ üze t(e)ñri b(a)sm(a)s(a)r (a)sra yir t(e)l(i)nm(e)s(e)r türük bod(u)n (e)l(i)n(i)ñ törün(i)ñ k(e)m (a)rt(a)tı [udaçı erti…" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 22, Tekin, 2010: 30).*

*"**b(e)gl(e)ri** y(e)me bod(u)nı [y(e)me tüz (e)rm(i)ş…" (Bilge Kağan, Doğu Bölümü 2, Tekin, 2010: 50).*

*"**b(e)gl(e)ri** bod(u)nı tüzs(ü)z üç(ü)n t(a)bg(a)ç bod(u)n t(e)bl[(i)g(i)n] kürl(ü)gin [üç(ü)n (a)rmakçı]sin üç(ü)n in(i)li [(e)çili kikşürt(ü)kin üçün b(e)gli bod(u)nlıg yoñ(a)şurtukin üç(ü)n türük bod(u)n il(le)dük ilin ıçg(ı)nu [ı]dm(ı)ş k(a)g(a)nl(a)duk k(a)g(a)nin yit(ü)rü ıdm(ı)ş…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 6-7, Tekin, 2010: 52).*

*"…bilm(e)dükin üç(ü)n biz(i)ñe y(a)ñ(ı)ltukin y(a)z(ı)ntukin üç(ü)n k(a)g(a)nı ölti buy[ruk]ı **b(e)gl(e)ri** y(e)me ölti onok bod(u)n (e)mg(e)k körti…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 16, Tekin, 2010: 56).*

*"türük og(u)z **b(e)gl(e)ri** bo]d(u)n (e)ş(i)d…" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 18, Tekin, 2010: 56).*

*"… to[kuz] og[(u)z …] **b(ä)gl(ä)ri** k(ä)l[ti]… (Şine Usu Yazıtı, Doğu Bölümü 10, Şirin, 2016: 652).*

*"atızım itip er atım Udun [a] size katunı [a] … [a] tulı [a] kalmış [a] **inileri** [a] kara bars [a] ogul bars [a] özinte işinke (?) (Talas I Yazıtı, Orkun, 2011: 325).*

*“[o]tuz oglan [a] **sagdıçları** piçin [a] yeti iğirmi [a] atım kara çur [a] yagıtı kar [a] yazımız” (Talas II Yazıtı, 1-2, Orkun, 2011: 326).*

*“Ogramış [a] katun [a] aglayurçı [a] size umç oglı [a] it bert [a] örün kü[müş]… Idıgı [a] it bert [a] gum t **inileri** kul bert [a](Talas VI Yazıtı, 1-2-3, Orkun, 2011: 329).*

2.2.1.1.1.1.5.3. +lAr Ekinin 2. Çokluk Kişi İyelik Ekiyle Kullanımı

Çokluk ekinin 2. çokluk kişi iyelik eki ile birlikte kullanıldığı tek bir örneğe rastlanmaktadır. Oznoçennaye I yazıtındaki örnekte kadaş kelimesine çokluk eki eklenmiş, ardından da 2. çokluğu ifade eden +IŋIz ekine yer verilmiştir. Çokluk eki +lar, kurala uygun bir şekilde iyelik ekinden önce kullanılmıştır. Kalınlık incelik uyumu kuralına uyulmuştur.

*“kanıŋız yoklayur **kadaşlarıŋız** kazganur esiz e <…> (Oznoçennaye I Yazıtı, 6, Aydın, 2015: 76).*

2.2.1.1.1.1.2. +lAr Ekinin Kip Ekleriyle Kullanımı

Çokluk eki olan +lAr eki Runik harfli yazmalarla birlikte fiil çekiminde de kullanılmaya başlanmıştır. Kip eklerinden emir kipi ve öğrenilen geçmiş zaman kip ekiyle kullanıldığı görülen yazmalarda kip +lar ekinin öğrenilen geçmiş zaman kipinden sonra kullanılmıştır. Emir kipinde ise 2. çokluk kişi ekinden sonra eke +lAr çokluk ekinin de ulandığı görülmektedir. Bu yapının anlamsal bağlamda pekiştirme göreviyle kullanıldığı söylenebilir.

*“Altun kanatlıg talım kara kuş men. Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. Antag küçlüg men. Ança **bilingler**: Edgü ol.” (Irk Bitig 3. Irk, Tekin, 2013: 19).*

*“Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga urup anın kalıyu barıpan öginge kangınga tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. Ança **bilingler**: Edgü ol.” (Irk Bitig 35. Irk, Tekin, 2013: 22).*

*"sike savın **öçeşmişler**" (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 468).*

Göktürk harfleriyle yazılı bir metinde birleşik fiil yapısı olan ve yeterlik anlamı veren "buluşgalı unamaduklar" ifadesine rastlanmaktadır. Zarf-fiil eki olan -galı ekinden sonra u- iktidarilik fiili kullanılmış, iktidarilik fiilinden sonra bir olumsuzluk eki eklenmiş, geçmiş zaman sıfat-fiil ekinden sonra da +lAr çokluk eki kullanılmıştır.

*"yme bu s(ab)ıg inçek **üzenmişler** yir alg **buluşgalı unamaduklar**" (Gök Türk Harflerile Yazılı Birkaç Metin b. İkinci Yaprak Arka Taraf, Orkun, 2011: 371).*

Göktürk Yazıtlarında ve Uygur Bitiglerinde +lAr ekinin çokluk eki anlamından ziyade bir kolektiflik anlamında kullanıldığı, bu nedenle de belirli başlı kelimelere geldiği ve özellikle de yüksek zümreye dair akrabalık adlarına, bey kelimesine bunlardan farklı olarak da esiz, tañ, at, bil-, öçeş-, abroşan, üzen-, una-, ingoşak, rakşas, kek, er, taş, sab, bayırku ve koyçı gibi kelimelerde görülmektedir. Özellikle Göktürk Bengü taşları ve yazıtları ile Uygurlara ait bitiglerde 42 kez "beg" sözcüğü geçmektedir. İncelenen yazıtlarda Yenisey, Altay ve Kırgız yazıtlarında ve Runik harfli yazmalarda bu kelimeyle yapılmış çokluğa rastlanılmamaktadır. Böyle bir durumun olmasının sebebi, Köktürk ve Uygur metinlerindeki konularla alakalı olabilir. Çünkü Köktürk bengü taşlarında ve Uygur bitiglerinde daha çok savaş sahneleri bulunmaktayken diğer yazıtlarda daha çok vatan, halk, aile vb. ile ilgili duygu ve düşüncelere yer verilmiştir. İfade edilen yazıtlarda çok fazla savaş sahnesi bulunmamaktadır. İncelenen yazıtlarda, bitiglerde ve yazmalarda çokluk eki olarak kabul edilen +lAr eki, kuunçuy, kadaş, ini, sagdıç, uya ve taş kelimeleriyle iki kez; ogul, ög, eke, esiz, tañ, at, küdegü, kelin, öçeş-, abroşan, üzen-, una-, ingoşak, kek, er, sab, bayırku, koyçı kelimeleriyle bir kez kullanılmıştır. Irk Bitig'de ise +lAr eki sadece "biling" kelimesinde 54 kez geçmektedir. Bütün bu örnekler, çokluk eki olarak kabul edilen +lAr ekinin kullanımının sınırlı olduğunu göstermekle birlikte özellikle "beg" kelimesiyle örneklerin çok olduğunu ifade etmek mümkündür.

Çokluk eki olarak kabul edilen +lAr eki, anlamsal bağlamda çoğunlukla birden fazlalılık, kolektiflik, birliktelik, gruplandırma bildirmektedir. Çok az örnekle sınırlı olmakla birlikte pekiştirme ve kuvvetlendirme bildirdiği örnekler de bulunmaktadır."Esizlerim" örneğinde kuvvetlendirme anlamıyla kullanılan +lAr ekinin kullanımı oldukça mühimdir. "Esizlerim" ifadesiyle ilgili olarak Erhan Aydın,

Yenisey yazıtlarının en önemli özelliklerinden birinin aşırı duygusal cümlelerle karşılaşılması olduğunu söylemektedir. Özellikle eşten ve diğer aile bireylerinden ayrılmanın konu edildiği yazıtlarda bu ifadeye yer verildiğini dile getiren Aydın, bu kelimenin Sayan-Altay yöresine has bir sözcük olduğunu belirtmektedir (Aydın, 2017: 50). Rysbek Alimov da kelime üzerine düşünmüş, özellikle Eski Türk runik metinlerinde görülen çokluk ve iyelik ekli kullanımı, kelimenin acınma ünlemi işlevini sonradan kazandığını, ünlemleşmiş bir isim olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir (Alimov, 2013: 18). Kuvvetlendirme ve pekiştirmenin kullanıldığı bir diğer yapı ise Irk Bitig adlı yazmada geçen "bilingler" ifadesidir. Bu ifade aynı eserde "biling" ifadesiyle kullanılırken "bilingler" diye de ifade edilmesi vurguyu, bilme derecesini arttırmayı belirtmektedir.

Yazıt, bitig ve yazmalarda +lAr çokluk ekinin başka çekim ekleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Çokluk eki kabul edilen +lAr ekinin örneklerde isim çekim eklerinden önce, fiil çekim eklerinden sonra kullanıldığını söylemek mümkündür. Yazıt, bitig ve yazmalarda +lAr çokluk eki akuzatif eki, datif eki, lokatif eki, ilgi eki, iyelik eki, kip ve kişi eki ile birlikte ifade edildiği söylenebilir. Çokluk ekine gelen bu ekler, herhangi bir değişime uğramamaktadır. Son olarak yazıt, bitig ve yazmalarda +lAr eki Sanskritçe kelimelere yani alıntı kelimelerle de kullanıldığına dair örnekler de bulunmaktadır.

2.2.1.2.Uygur Harfiyle Yazılan Metinlerde +lAr Ekinin Kullanımı

2.2.1.2.1. Maniheist Metinlerde +lAr Ekinin Kullanımı

Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanan "Eski Türk Şiiri" adlı çalışmada Manici çevredeki manzum parçalara yer verilmiştir. Bu metinlerde +lAr ekinin kullanıldığına dair örneklerle karşılaşılmıştır. Bu çevrede yazılan şiirlerde +lAr ekinin kullanımı genişlemiş, isimlerle birlikte fiillerle de kullanılmaya başlanmıştır. Yine metinlerde +lAr eki, başka eklerle beraber ifade edilmiştir. Anlamsal bağlamda da kolektiflik, birden fazla olma, saygı gibi durumlar belirtmiştir. Metinlerdeki örnekler şu şekildedir:

*"**turunglar** kamağ **begler kadaşlar***

teng tengrig ögelim" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlahi(Tan Tanrı) Şiiri, Arat, 2007:8).

Kalkınız, bütün beyler, kardeşler,

Tan tanrıyı övelim (Arat, 2007: 9).

Maniheist Uygurlara ait "İlahi(Tan Tanrı)" adlı nazım parçasında +lAr ekinin Irk Bitig adlı yazmadaki gibi bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Tur- fiili, emir kipinin 2. çokluk kişi şekliyle çekimlenmiştir. "Turung" yapısı 2. çokluk kişi emir ifadesini taşırken, üzerine ayrıca bir çokluk eki kabul edilen +lAr eki almıştır. Burada +lAr ekinin görevi daha çok ifadeyi kuvvetlendirme, pekiştirmedir. Bu manzum parçada ayrıca "beg" ve "kadaş" sözcüklerine de +lAr ekinin eklendiği görülmektedir. Burada da yazıtlarda olduğu gibi bir kolektiflik, grup olma ifadesi gözlemlenmektedir.

"tengri yaruk küçlüg bilgeke yalvarar biz

ötünür biz kün ay tengrike

yaşın tengri nom kutı

*mar mani **friştilarka**" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlahi(Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı) Şiiri, Arat, 2007: 12).*

Tanrı, nûrlu, kudretli bilgeye yalvarırız,

güneş ve ay tanrılara rica ederiz

şimşek tanrı, töre saâdeti

Mar Mani ve peygamberlere (Arat, 2007: 13).

*"kıv kolur biz yaruk **tengrilerke***

adasızın turalım

ögrünçligin erelim" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlahi(Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı) Şiiri, Arat, 2007: 12).

Saâdet niyâz ederiz nûrlu tanrılardan,

tehlikelerden uzak duralım,

sevinç içinde olalım! (Arat, 2007: 13).

Eski Türk Şiiri adlı çalışmadaki ikinci şiir İlahi(Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı) adını taşımaktadır. Bu manzum parçadaki iki yerde firişti ve tengri kelimelerine eklenen +lAr çokluk ekine rastlanılmaktadır. Firişti kelimesi Soğdca bir kelime olup peygamber, elçi, melek, ferişte anlamlarına gelmektedir (Eraslan, 2012: 570). Kısacası alıntı kelimelerde de +lAr çokluk yapısı kullanılmaktadır, kelime alıntı olduğu için de ek ile kelime arasında kalınlık incelik uyumu kuralı bulunmamaktadır. İkinci örnekte ise kelimenin "tengri" sözcüğüne geldiği görülmektedir. Mani dininde birden fazla tanrı olduğu için, metinde yapı belirsiz çokluğu ifade etmektedir ve kalınlık incelik uyumu kuralına uyulmaktadır.

*"tüz-ün bilge **kişi-ler** tirile(l)im.*

tengri-ning bitigin biz işidelim.

*tört ilig **tengri-lerke** tapınalım.*

tört uluġ emgekde kurtulalım." (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Ölüm Tasviri Şiiri, Arat, 2007: 24).

Asîl, bilge insanlar toplanalım,

tanrının kitabını dinleyelim,

dört hâkim tanrıya tapınalım,

dört büyük azaptan kurtulalım (Arat, 2007: 25).

*"tört ilig **tengri- lerde tanıġmalar**.*

*tengri nomın **todaġ-malar**.*

*tünerig yeklerke **tapunuġ-malar**.*

*tümenlig irinçü **kılıġmalar**." (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlahi(Ölüm Tasviri Şiiri), Arat, 2007: 24).*

Dört hâkim tanrıyı inkâr edenler,

tanrı sözüne değer vermeyenler,

karanlık şeytanlara tapınanlar,

on binlerce günah işleyenler! (Arat, 2007: 25).

"tünerig tünçüle basar tiyür.

tunumluġ tegir tiyür.

töş öz-e olurup tültürür tiyür.

tanmış ***üz-ütler*** *taşıkar tiyür." (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Ölüm Tasviri Şiiri, Arat, 2007: 24).*

Karanlık gece gibi, üzerine çöker derler,

sıkıntı içine düşer derler,

göğüsüne oturarak, delik-deşik eder derler,

inkârcı ruhlar dışarı çıkar derler (Arat, 2007: 25).

Eski Türk Şiiri adlı çalışmadaki "Ölüm Tasviri" adını taşıyan manzum parçada +lAr ekinin farklı kullanımlarına rastlanmaktadır. Kişi kelimesine gelen +lAr eki birden fazlalık, belirsiz çokluk ifade etmektedir. Tanıġma, todaġma, tapunuġma, kılıġma kelimelerinden sonra +lAr ekiyle karşılaşılmaktadır. Bu örneklerde, sıfat-fiil eki olan (-gma) ekinden sonra çokluk yapısı görülmektedir bu durum da +lAr çokluk ekinin sıfat-fiil eklerinden sonra de kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu örnekler, adlaşmış sıfat yapısının Uygur döneminde görülmeye başlanıldığını düşündürmektedir. Adlaşmış sıfat yapısı, sıfat tamlamasını oluşturan tamlanan yapısının kullanılmadan ifade edilmesi anlamına gelmektedir ve bu durumu oluşturan da tamlanan yerine kullanılan sıfır biçimbirimdir. Çokluk eki olarak kullanılan +lAr eki ise tamlananın yerini bir bakıma karşılamaktadır ve birden fazla kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir başka örnekte ise öz'et kelimesine çokluk eki +lAr yapısının eklendiği görülmektedir. Et'öz kelimesi birleşik bir kelimedir ve kendisinden sonra +lAr eki alabilmektedir.

"tutçı üzüksüz munı teg.

toġumuġ a[jun]uġ unutmaklıġ.

toz toprakka batılıp.

tu[r]kanu ***monkul ertiler****." (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 38).*

Her vakit, durmadan böylece

yeniden doğumu, âlemi unutmuş olarak,

dâimâ toza-toprağa batıp,

şûursuz bir hâlde bulunuyorlardı (Arat, 2007: 39).

Eski Türk Şiiri adlı çalışmada Manici çevreye ait olan Büyük İlahi(Mani İçin) adlı manzum parçasında +lAr ekinin birleşik fiil yapısıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Monkul kelimesinden sonra gelen er- fiili yardımcı fiil işlevini taşımakla birlikte görülen geçmiş zaman kip ekiyle çekime girerek ve kişi sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için de +lAr ekiyle kişiyi belirtmektedir. Yapıda +lAr çokluk eki, "o" kişisinin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmektedir ve kip ekinden sonra gelmektedir.

"övke nızvanı öze kuturup.

ögsüz ***köngülsüz ertiler.***

öz ***tözlerin*** *okıtıp.*

[öglerin] ***köngüllerin*** *yıġtıngız." (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 38).*

Onlar öfke ihtirası ile kudurarak,

akılsız ve şuûrsuz bir hâlde idiler;

onlara kendi asıllarını öğreterek,

akıllarını yerine getirdiniz ve gönüllerine huzûr verdiniz (Arat, 2007: 40).

Büyük İlahi(Mani İçin) adlı manzum parçasında "köngülsüz ertiler" şeklinde bir yapı bulunmaktadır. Bu yapı isim soylu bir sözcüğün yardımcı fiil yardımıyla

çekime girmesini sağlamaktadır. Köngül kelimesi isim soylu bir sözcüktür, köngül kelimesine gelen +süz eki yokluk bildiren bir isimden isim yapım ekidir. Bu yapıdan hemen sonra gelen er- biçimi, yardımcı eylem kökü hüviyetinde olup, görülen geçmiş zaman kip ekini almaktadır. Örnekte +lAr kişi ekinin kip ekinden sonra geldiği görülmektedir. Burada da eylemi yapan kişinin birden fazla olduğunu söylemek mümkündür ve ek kalınlık incelik uyumu kuralına uymaktadır. Yine aynı parçada "töz" ve "köngül" sözcüklerine de +lAr eki eklenmektedir. +lAr çokluk ekinden sonra 3. teklik kişi iyelik eki ve akuzatif ekiyle karşılaşılmaktadır.

"bu ……. biz sizni teg.

burkanlıġ kün tengrig körgeli.

***bukaġut[akılar]** emgeklig*

bu sansart[a kaltımız]." (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 42).

…… biz, sizin gibi

burkan güneş tanrıyı görmek için,

biz zincirdekiler eziyet içinde

bu samsāra'da kaldık (Arat, 2007: 42).

Eski Türk Şiiri adlı çalışmada Büyük İlahi(Mani İçin) adlı manzum parçada çokluk eki olarak kabul edilen +lAr ekinin bukaġu kelimesine geldiği görülmektedir. Ahmet Caferoğlu, "bukagu" kelimesini, bukağı, köstek, bağ şeklinde ifade etmiştir (Caferoğlu, 2015: 52). Bu örnekte lokatif eki olan +ta ekinin çokluk eki olan +lAr ekinden önce kullanıldığı, lokatif ekinden sonra da aitlik eki aldığını ondan sonra çokluk ekinin geldiği görülmektedir. Bunun nedeni "zincir" kelimesinin çokluğundan ziyade zincirde bulunan, zincirlenen kişi sayısının fazla olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de örnekte +lAr eki hal eklerinden sonra kullanılmaktadır.

*"botulmaklıġ ilgü tüpke **sırılmışlarka.***

***burkanlar** uluşınga barġu yoluġ k[örkitingiz].*

buyanlıġ sumır taġ[ıġ tur]ġurtunguz.

bu ……. un gürlük bulturtunguz." (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 42).

Bulaşma, ilişme köküne yapışmış olanlara

burkanlar diyarına giden yolu gösterdiniz,

iyi amellerden Sumeru dağını meydana getirdiniz,

bu …… ebedîliğe kavuşturdunuz (Arat, 2007: 43).

Mani Uygurlarına ait "Büyük İlahi(Mani İçin) adlı manzum parçada çokluk eki olarak kabul edilen +lAr ekinin sıfat-fiil eklerinden olan -mış ekine eklendiği görülmektedir. Bu örnekte de adlaşmış sıfat yapısıyla karşılaşılmaktadır. Sıfat tamlamasında tamlanan kısmındaki kelime cümlede kullanılmamakta, sıfat-fiil eki bu görevi tek başına üstlenmektedir. +lAr eki bu örnekte de sıfat-fiil ekinden sonra, hal ekinden önce kullanılmış ve kalınlık incelik uyumu kuralına yine uyulmuştur. Burada birden fazla kişi ifade edildiği için çokluk anlamıyla kullanılmıştır. Aynı parçada "burkanlar" ifadesine de rastlanmaktadır. Burkan kelimesi Sanskritçe bir kelimedir. Alıntı kelimelerin çoğulu yapılırken de +lAr eki kullanılmaktadır.

"al altag ***uza[nmaḳlarıg]*** *taşḳarıp.*

adınlarḳa *asıglıg işig işlettingiz.*

azmış[la]rḳa *yolçı yirçi boltunguz.*

ayıg [ḳılınç]lıg şımnu iligintin ozgurtung[uz]" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 44).

Hîle, yalan ve tembellikleri bir tarafa atıp,

başkaları için faydalı olan işler işlediniz;

yollarını şaşırmış olanlara rehber oldunuz,

onları günah şeytanının elinden kurtardınız (Arat, 2007: 45).

Eski Türk Şiiri adlı çalışmada Büyük İlahi(Mani İçin) adlı manzum parçada çokluk ekiyle ilgili çok fazla ve farklı örneklere rastlanmaktadır. Yukarıdaki örnekte uzan- fiiline gelen +mAk eki isim-fiil(fiil ismi) ekinden sonra +lAr çokluk eki

görülmektedir. Çokluk eki +lAr yapısı isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinden sonra kullanılmaktadır. Örnekte ayrıca +lAr ekinden sonra, akuzatif hal eki bulunmaktadır. Bu örnekte de kalınlık incelik uyumu kuralına uyulmaktadır. Aynı parçada "adınlarka" ve "azmışlarka" ifadeleriyle de karşılaşılmaktadır. İki örnekte de datif eki çokluk ekinden sonra gelmektedir. Azmışlarka örneğinde ayrıca sıfat-fiilden sonra +lAr ekinin kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Aynı şiirde geçen diğer +lAr ekli yapılar şu şekildedir:

"yirtinçke umuġ ınaġ törüttüngüz.

yiti aġılıġ ***nomlarıġ*** *nomlatıngız.*

*yintem ayıġta y****aratıntaçılarıġ*** *tıdtıngız.*

yig üstünki orlar turġurtu[nguz]" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 46).

Dünyaya ümit ve melce olmak üzere yaratıldınız,

yedi hazine kanununu vaz'ettirdiniz,

mahlukların kötülük içinde yaşamalarına mani oldunuz;

onlar için en iyi yerleri hazırladınız (Arat, 2007: 47).

Yukarıdaki örnekte, -taçı sıfat-fiil yapısına gelen +lAr çokluk eki görülmektedir. Yaratın- fiiline gelen +lAr çokluk yapısında, 3. teklik kişi iyelik ve akuzatif eki de bulunmaktadır. Ek sıfat-fiil ekinden sonra, iyelik ve akuzatif ekinden önce gelmektedir. Kalınlık incelik uyumu kuralına da uyulmaktadır. Ayrıca "nom" kelimesinin +lAr ve akuzatif ekiyle kullanımına rastlanmaktadır. Diğer örneklerde olduğu gibi akuzatif eki, +lAr ekinden sonra kullanılmaktadır.

"köngüli avyakir[t]…

k……z ***körmezler.***

küçsüz toruḳ ***kişiler.***

*k……..****pınpunglar****" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 46).*

Gönüllü avyākrta ……..

……. görmezler

kuvvetsiz, zayıf insanlar

…….. pınpunglar (Arat, 2007: 47).

Yukarıdaki örnekte ise okunamayan kelimelere rağmen "körmezler" şeklinde bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Kör- fiiline gelen -mez olumsuz geniş zaman kipi ekinden sonra kişi sayısının fazlalığını belirtmek için +lAr eki kullanılmaktadır. +lAr eki 3. çokluk kişiyi ifade etmektedir. Anlamsal bağlamda birden fazla kişinin eylemi gerçekleştirmemesi anlatılmaktadır. Biçimsel bağlamda ise +lAr eki kip ekinden sonra görülmektedir. Ek geldiği kelime ile kalınlık incelik uyumuna uymaktadır. Aynı metinde "küçsüz toruk kişiler" ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade sıfat tamlaması yapısını belirtmekte olup, +lAr çokluk eki tamlanan kısmına getirilmektedir. Pınpunglar kelimesi ise, alıntı bir kelimeye çokluk ekinin getirilmesiyle oluşturulan bir yapı hüviyetindedir.

"katığı bedümiş pad

*ka……**teglükleri.***

kararmış köngüllüg monkul…

*ka…… kıvırkak **saranlar**" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 46).*

Katığı büyümüş pad ……..

…… körlükleri

Kararmış gönüllü, akılsız …..

…….. hasis ve cimriler (Arat, 2007: 47).

Manzum parçadaki bir başka örnekte ise, çokluk eki kabul edilen +lAr ekinin yapım ekleri ve sıfat fiil ekleriyle kullanımına rastlanmaktadır. Ekin örneklerde yapım eki ve sıfat-fiil eklerinden sonra geldiği görülmektedir. Teglükleri ifadesinde teglük

kelimesine gelen +lAr çokluk eki ve +i 3. teklik kişi iyelik eki, 3. çokluk kişi iyelik ekini oluşturmaktadırlar. Saranlar ifadesinde ise -an sıfat-fiil ekinden sonra çokluk, birden fazlalık bildiren +lAr ekinin kullanımı bulunmaktadır. Her iki yapıda da kalınlık incelik uyumu kuralına uyulmaktadır.

"kö ..... sizing körküngüzni.

körmiş sayu m……..

***küseyürler erti** birkerü.*

künt[em]ek tı sizni körgü üç[ün]" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 48).

…… sizin cemâlinizi

gördükçe …….

hep birlikte sizi her gün

görmeği arzuluyorlardı (Arat, 2007: 49).

Büyük İlahi(Mani İçin) adlı manzum parçasının yukarıdaki kısmında geniş zamanın hikayesini belirten bir birleşik fiil çekimi yapısı bulunmaktadır. Küse- fiiline gelen geniş zaman eki ve 3. çokluk kişi yapısını belirten +lAr eki er- yardımcı fiili ve görülen geçmiş zaman yapısıyla birleşerek birleşik fiil çekim yapısını oluşturmaktadır. Bu yapıda 3. çokluğu bildiren kişi eki geniş zaman kipinden sonra kullanılmaktadır. Kalınlık incelik uyumu kuralına bu örnekte de uyulmaktadır.

"uluġ yarlıḳançuçı köngül[üng öz]e.

***olarnı** barça sıġurup.*

[uluġ] a[sı]ġ tusu ḳılt[ıngız].

u…….. tası ḳıl[ıp]" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 48).

Büyük merhametli gönlünüz ile

onların hepsini ihâta edip,

onlara büyük istifâdeler sağladınız,

…….. yaptınız (Arat, 2007: 49).

Manzum parçadaki bir başka örnekte, +lAr çokluk ekinin zamirlere de gelmeye başladığı görülmektedir. Köktürk yazıtları döneminde sadece isim kökenli sözcüklere gelen çokluk yapısı, Uygur Türkçesi döneminde fiillere ve zamirlere de gelmektedir. Bu örnekte de "o" 3. teklik kişi zamirine getirilen +lAr eki 3. çokluk kişi zamir ekini oluşturmuştur. Günümüzdeki kullanımdan farklı olarak "o" zamiri ile "+lar" eki arasında pronominal n kullanılmamıştır. Kalınlık incelik uyumu da görülmektedir.

"ḳın …….ġ k[ön]gülüngüz öze.

ḳıltınġız edgü tözüke.

kılmış edgüngüznüng tüşinte.

ḳızıġ ***oruntakılar*** *barça* ***öntiler****" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 48).*

…….. gönlünüz ile

herkese iyilik ettiniz;

yapmış olduğunuz bu iyilikler sâyesinde

sıkıntıdaki mahlûkların hepsi kurtuldu (Arat, 2007: 49).

Manzum parçanın bu kısmında ise, +lAr çokluk ekinin lokatif ve aitlik ekiyle birlikte kullanımı görülmektedir. Vurgulanmak isteyen, lokatif hali bildirilmeye çalışılan "orun" kelimesi olduğu için lokatif eki ve aitlik eki, diğer örneklerden farklı olarak çok ekinden önce gelmektedir. Aynı örnekte ekin görülen geçmiş zaman kipiyle kullanımına da yer verilmiştir. Bu kullanımda da kip eki çokluk ekinden önce gelmiştir ve anlamsal bağlamda çokluk ifade etmektedir.

"kamıġ tınlıġ oġuşı.

kararıġ ***nızvanı[ları*** *öze].*

kal tilve ***teg ertil[er]****.*

kas içinte törümiş" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 50).

Bütün canlı varlıklar,

karanlık iptilâlar dolayısı ile,

kabuk içinde dünyaya gelmiş gibi,

akılsız ve şuûrsuz bir hâlde idiler (Arat, 2007: 51).

Yukarıdaki manzum parçada da çokluk eki kabul edilen +lAr ekinin birleşik bir eylem yapısında kullanıldığı görülmektedir. Teg edatından sonra gelen er- yardımcı fiili, görülen geçmiş zaman kip eki ve +lAr çokluk eki birleşik fiil çekimini oluşturmaktadır. Çokluk eki yine kip ekinden sonra kullanılmakta ve kalınlık incelik uyumuna uymaktadır. Yine alıntı bir kelime olan "nızvanı" kelimesinden sonra +lAr çokluk eki ve iyelik ekinin birleşmesinden oluşan 3. çokluk kişi iyelik yapısı bulunmaktadır. Alıntı kelimeden sonra da +lAr ekinin kalınlık incelik uyumu kuralına uyduğu söylenebilir.

"uluġ yarlıḳançuçı köngül [öze].

[olarnı] *barça sıġurup.*

ulınçıġ ***a[jun]larıntın*** *ḳutḳarıp.*

oz[ġurtunguz san]sartın" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 50).

Büyük merhametli gönül ile

onların hepsini ihâta ederken,

durmadan dönen âlemlerinden kurtarıp,

hepsini samsāra'dan halâs ettiniz (Arat, 2007: 51).

Bu örnekte de çokluk ekinin zamirle ve akuzatif ile kullanımı görülmektedir. Zamirden sonra gelen çokluk ekinin aldığı akuzatif eki +nı ekidir. Yine akuzatif eki

çokluk ekinden sonra kullanılmaktadır. Ajunlarıntın kelimesinde de ajun kelimesinin çokluğu ifade edilmek için +lar çokluk eki, +ı 3. teklik kişi iyelik eki ve +tın ablatif eki bir arada kullanılmıştır. Diğer örneklerde olduğu gibi +lar eki kelimeden sonra gelirken iyelik eki ve ablatif hal eki +lar çokluk ekinden sonra kullanılmıştır.

*"**yalanguḳlarnıng** [oğlanınga).*

yaraşık örk körkitip.

yanturtunguz ayıġ ḳılınçtın.

yapşurmış ilinmiş atḳaġtın" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 52).

İnsan oğullarına yakışır,

şeklinizi göstermek suretiyle,

onları günah yolundan geri çevirdiniz,

dünya bağlarından kurtardınız (Arat, 2007: 53).

Bu örnekte ise çokluk eki +lAr ekinin ilgi hal eki ile kullanımına rastlanmaktadır. Burada +lar çokluk eki ilgi ekinden önce gelmektedir. Tamlayan kısmında +lar çokluk ekinin bulunması, insanların çoğul olması durumunu ifade etmektedir. Ancak burada insanların oğullarından ziyade insanoğulları diye bir tercüme daha doğru olacaktır. Çünkü "insan" kelimesi bir tür ismidir ve bir bakıma çokluk ifade eden bir kelimedir.

"k ……. tavrantı.

***küseserler tınlıġlar** …*

közüg yumup açġınça

közüntüngüz ……" (Eski Türk Şiir, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 56).

…… davrandı;

mahlûklar arzu ederlerse, …

gözlerini yumup-açıncaya kadar

…… göründünüz (Arat, 2007: 57).

Bu örnekte ise, +lAr çokluk ekinin şart kipiyle kullanımına rastlanılmaktadır. Küse- fiiline gelen -ser eki şart ifadesi bildirmektedir ve kişi sayısının çokluğunu belirtmek için de +ler çokluk eki kullanılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi kip ekleri çokluk eklerinden önce kullanılmaktadır.

"a[yançang] köngülin yükünür biz.

alḳu yirtinçüdeki ***tınlıġlar.***

alp ***adalarıntınozzunlar.***

amrılmış nırvanıġ ***tapzunlar****" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlahi(Mani İçin) Şiiri, Arat, 2007: 58).*

Sizin önünüzde hurmetkâr gönülle eğiliriz,

yer yüzündeki bütün canlılar,

bütün bu büyük tehlikelerden kurtulsunlar,

nirvāna'nın sükûnuna ersinler (Arat, 2007: 59).

Yukarıdaki örnekte çokluk yapısıyla ilgili 4 kelime bulunmaktadır. İlk kelimede tın ismine gelen, +lıġ yapım eki ve yapım ekine gelen çokluk eki +lAr ile karşılaşılmaktadır. Görüldüğü üzere yapım eki çokluk ekinden önce gelmekte ve kalınlık incelik uyumuna uymaktadır. İkinci kelimede ada kelimesine çokluk eki gelmektedir, çokluk ekinden sonra da 3. teklik kişi iyelik eki ve son olarak da ablatif eki kullanılmaktadır. Bu örnekte de iyelik ve hal ekleri çokluk ekinden sonra bulunmaktadır. Ozzunlar ve tapzunlar ifadelerinde oz- ve tap- fiillerine 3. çokluk kişi emir kip eki olan -zunlar eki getirilmektedir. Burada da kalınlık incelik uyumuna uyulmaktadır.

Maniheist Uygurlar'ın nesir tarzında yazdıkları bazı eserler bulunmaktadır. Bu eserler genel olarak Mani dininin öğretilerini içermektedir. Bu eserlerden biri Huastuanift adlı eserdir. Huastuanift, Manici Uygurların tövbe duasıdır. Bu niteliğiyle dini bir eser olduğu bilinen eseri tanıtan Betül Özbay, tövbe duası

olduğunu söylediği eserin, ışık ve karanlık arasındaki savaşla başladığını, her bölümde önce dini bilgi ve kuralların verildiğini, sonra bu kuralların çiğnenmesiyle işlenmesi mümkün olan günahların sıralandığını ve son olarak da bu günahlardan kurtulmak için tövbe edildiğini ifade etmektedir (Özbay, 2014: 75). Huastuanift adlı mensur eserde de +lAr çokluk ekinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir:

"hormuzta t(ä)ŋri beş t(ä)ŋri birlä kam(a)g ***t(ä)ŋrilär*** *sözinlüg(ü)n yäkkä süŋüşgäli k[äl]ti, inti, anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnulugun beş türlüg* ***yäklärlügün*** *şüŋüşdi" (Huastuanift, Özbay, 2014: 78).*

Hormuzta tanrı, beş tanrı ile birlikte bütün tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için geldiler, indiler (ve) günahkâr Şimnu ile beraber beş farklı türde şeytanla (daha) savaştılar (Özbay, 2014: 92).

"hormuzta t(ä)ŋri oglan[ı] beş täŋri, biziŋ üzüt(ü)müz sön [yä]klügün süŋüşüp balıg başl(ı)g boltı, ymä kam(a)g ***yäklär ul[u]glar*** *todunçsız uvutsuz suk yäk [birlä] yüz artoku kırk tümän yäk[niŋ yavlak] biligiŋä katılıp ögsüz köŋülsüz boltı" (Huastuanift, Özbay, 2014: 78-79).*

Hormuzta tanrının çocukları beş tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı. Dahası en büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu (Özbay, 2014: 92).

"mäŋigü t(ä)ŋri yerin unıtu ıddı, y(a)ruk ***t(ä)ŋrilärdä*** *adrıltı, antadata bärü t(ä)ŋrim yäk kılınçıŋa anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu ögümüzni sakınçım(ı)znı azgurdukın a[r]kun biligsiz ögsüz boltukumuz üçün kam(a)g y(a)ruk* ***üzütlärniŋ*** *tö[ziŋä] [yıl]tızıŋa, arıg y(a)ruk äzrua t(ä)[ŋ]rikä [näçä y]azıntım(ı)z yaŋılt(ı)m(ı)z ärsär…" (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).*

Kendi doğduğu, yaratıldığı ezelî tanrı yerini unuttu ve ışık, tanrılardan ayrıldı. O zamandan beri tanrım, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hale geldiğimiz için bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Ezrua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak… (Özbay, 2014: 92).

“ikinti [ym]ä kün ay t(ä)ŋr[ikä] iki y(a)ruk ordo içrä olorugma ***t(ä)ŋri[lärkä*** *kam(a)g]* ***burhanlarn(ı)ŋ*** *[arıg nomnuŋ,] y(a)ruknuŋ, tözi yıltızı ternägüsi t(ä)ŋri yeriŋärü barsar öŋü kapıgı kün ay t(ä)ŋri ol” (Huastuanift, Özbay, 2014: 80).*

İkinci olarak Güneş (ve) Ay tanrılara, iki aydınlık saray içide oturan tanrılara; bütün peygamberlerin, temiz öğretinin, iyi amelli ruhların, (yeryüzündeki) aydınlığın kaynağı, toplandığı yer olan gökyüzüne doğru vardığında ilk kapısı Güneş ve Ay tanrıdır (Özbay, 2014: 92).

“t(ä)ŋrim södä bärü bil[mätin] kün ay t(ä)ŋrikä [iki] y(a)ruk ordo iç[rä] olorugma ***t(ä)ŋriläl[rkä]*** *näçä yaz(ı)nt(ı)m(ı)z ärsä[r]” (Huastuanift, Özbay, 2014: 80-81).*

Tanrım ezelden beri farkında olmayarak Güneş ve Ay tanrılara, iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara karşı ne kadar günah işlediysek… (Özbay, 2014: 92).

“törtünç söki t(ä)ŋri yalavaçı ***burhanlarka*** *buyançı bügtä<g>çi arıg* ***dendarlarka*** *bilmätin näçä yaz(ı)nt(ı)m(ı)z ärsär, yme kertü t(ä)ŋri yalavaçı burhan tepän ädgü kılınçl(ı)g arıg dendar tep kertkünmäd(i)m(i)z ärsär, t(ä)ŋri nomın sözläsär biligsiz(i)n utru üznäd(i)m(i)z ärsär, nomug törög yadturmatın tıdtım(ı)z ärsär, täŋrim amtı ökünür biz” (Huastuanift, Özbay, 2014: 82).*

Dördüncü olarak ezelden beri tanrı habercisi olan peygamberlere, sevap sahibi olan temiz rahiplere karşı bilmeden ne kadar günah işlediysek; dahası “dürüst, tanrı habercisi peygamber, sevap sahibi, temiz rahip” olduklarına inanmadıysak; (onlar) tanrının öğretilerini söylediklerinde akılsızca karşı çıktıysak; öğretinin ve yasaların yayılmasını engellediysek; tanrım şimdi pişmanlığımızı bildirir, günahlarımızdan bağışlanmayı dileriz (Özbay, 2014: 92-93).

“köŋülin biligin artatd(ı)m(ı)z ärsär, näçä yelvi yelviläd(i)m(i)z ärsär, ymä näçä üküş tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ölürdümüz ärsär, näçä t(ä)vl(ä)d(i)m(i)z körläd(i)m(i)z ärsär, näçä äviŋ oronçak, yed(i)m(i)z ärsär, kün ay t(ä)ŋri taplamaz işig näçä işläd(i)m(i)z ärsär, ymä ilki özün bo özün uzuntonlug ***urılar*** *öz bolup näçä yaz(ı)nt(ı)m(ı)z yaŋ(ı)lt(ı)m(ı)z ärsär, monça üküş tınl(ı)gka näçä üz buz kılt(ı)m(ı)z ärsär, t(ä)ŋrim amtı bo on türlüg yazokda boşunu ötünür biz” (Huastuanift, Özbay, 2014: 84).*

…düşüncesini ve aklını bozduysak; ne kadar kötü büyü yaptıysak; yine ne kadar çok canlıyı öldürdüysek; (insanları) ne kadar aldattıysak; ne kadar başkalarının emanetine hıyanet ettiysek; Güneş (ve) Ay tanrının onaylamayacağı davranışları ne kadar çok yaptıysak; ayrıca (Manihaizmi kabul etmeden önceki) bedenimiz ve rahip olduktan sonraki bedenimizle ne kadar günah işlediysek; bunca canlıya nefretle ne kadar çok zarar verdiysek; tanrım şimdi bu on türlü günahtan arınmayı dileriz *(Huastuanift, Özbay, 2014: 93).*

"ymä beş t(ä)ŋri y(a)rukın kuvrat(ı)glı ***friştilär*** *xroşt(a)g p(a)dwaxt(a)g t(ä)ŋri, t(ä)ŋrigärü bardaçı boşuntaçı beş t(ä)ŋri y(a)rukın biz(i)ŋärü k(ä)lürdi ärsär, biz adrok adrok etip y(a)ratıp nomka kigürsüg törö bar ärti" (Huastuanift, Özbay, 2014: 87).*

Yine beş tanrı ışığı ile toplanmış olan melekler, Hroştag ve Padvahtag tanrılar, göğe doğru beş tanrının ışığı yükselip, serbest kalıp bize getirildiğinde bizim (onu) daha üstün tutarak tapınağa ulaştırmamış dinimizin gereğiydi (Özbay, 2014: 94).

"bir y(e)girminç ay beş otuzda, bütürmiş Tarkan tükä<t>di ***nigoşaklarnıŋ*** *suyın yazokın öküngü huastuan(i)ft" (Huastuanift, Özbay, 2014: 91).*

On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan müminlerin(dinleyicilerin) günahtan arınması için tövbe duasını bitirdi (Özbay, 2014: 95).

Huastuanift adlı eserde, +lAr çokluk eki, birden fazla olma anlamıyla kullanılmaktadır. İfade edilen örneklerde, çokluk ekinin ilgi eki, datif eki ve lokatif eki ile kullanımı görülmektedir. Ayrıca çokluk ekinin alıntı kelimelerle kullanımına yer verilmektedir. Yeklerlügün kelimesinde, yek kelimesine bir +ler eki getirilmektedir. Çokluk eki olan +ler ekinden sonra gelen +lügün ekiyle ilgili Betül Özbay, Clark'ın görüşüne yer vermektedir. Clark'a göre +lügün ekinin en doğru anlamı "bir grup olarak; bir arada tek bir bütün içinde" ifadesidir (Özbay, 2014: 131). Şinasi Tekin ise, +ligü, +lügü(n) ekinin, Köktürkçe ile 8. yüzyıldan sonraki Mani metinlerinde bir süre kullanıldıktan sonra Budist Uygur yazı dilinde hiç görülmediğini ve hakkında hiçbir şey bilinmediğini, ekin gerçek bir çekim eki muamelesi gördüğünü söylemiştir. +gü ekinin tanındığını söyleyen Tekin, +gü eki atıldıktan sonra geride kalan +li/ +lü diye bir ekin bilinmediğini dile getirmektedir. Eski Türkçedeki örneklerin "göre", "birlikte olarak" gibi anlamlarının olduğunu

belirtmektedir. Kelimenin sonundaki -n ekinin ise, öğle(n) ve meden ekindeki -n ile aynı olduğunu düşünmektedir (Tekin, 2015: 218, 219). Kaşgarlı Mahmud'un eserinde yer alan "lıkın, likin" edatı da bu ek ile alakadar olabilir (Atalay, II. Cilt, 2013: 91). Muhakkak ki burada birliktelik anlamını sağlayan ek "-AgU" ekidir. Ancak -lI ekinin işlevini tam olarak ifade etmeden sadece bu görüşü söylemek yanlış olacaktır. Kelimenin sonunda bulunan -n ekinin vasıta hal eki olması muhtemeldir. Huastuanift adlı eserde +lAr ekinin fiil çekimine dair örnek bulunmamaktadır.

Betül Özbay, Huastuanift adlı çalışmasında Bögü Kağan'ın Manihaizm'i kabul edişine dair metnin de çevirisine yer vermektedir. Bu metinde de +lAr ekinin kullanımına dair örnekler bulunmaktadır. Bu örneklere bakıldığı zaman +lAr ekinin hem isim çekiminde hem de fiil çekiminde kullanıldığı görülmektedir. +lAr ekine dair örnekler metinde şu şekildedir:

"…bo kam(a)g türk bodun t(ä)ŋrikä y[azok] kıltaçı ***bol[gay]lar****, kanyuda* ***dendarlar(ı)g*** *[bulsar] basıngay* ***ölü[rgä]ylär****, ymä bo t[ört buluŋtakı]* ***dendarlar*** *kim [ta]vgaç yerintä a[zu ymä] tört küsä[ntä] kerü ku[z ilgärğ bergärü alku]-ka ulug ada ıy(ı)nç basınç bolgay ka[nyuda]* ***n(i)goşaklar(ı)g sartlar(ı)g*** *bulsar alkunı ölürgäy bir ti[ri]g* ***[ı]dmagaylar****" (Bögü Kağan'ın Maniheizmi Kabul Edişi, Özbay, 2014: 24-25).*

Bütün bu Türk halkı tanrıya karşı günahkâr olacak. Dört bir yandaki rahipler(e) (?), Çin'de (ya da dahası) Dört Küsen'de, batıda, kuzeyde, doğuda, güneyde (yaşayanların) tamamına (?) ziyadesiyle zulüm ve baskı olacak; müminleri, tüccarları buldukları yerlerde öldürecekler, bir (tek) canlı bırakmayacaklar (Özbay, 2014: 32).

"ymä t(ä)ŋri elig ***dendarlar*** *birlä ik[i] [kün] tün bo* ***savlar(ı)g sözläştiler****" (Bögü Kağan'ın Maniheizmi Kabul Edişi, Özbay, 2014: 26).*

Bundan sonra efendimiz hükümdarımız ile rahipler iki gün ve (iki) gece bu konuları konuştular(tartıştılar) (Özbay, 2014: 32).

"amtı ***sizlär*** *ymä kamag ü[z]äki y(a)ruk* ***[täŋriläri(?)]n*** *aytıŋ[ız amtı (?)] artokrak* ***dendarlar*** *…[mäni]ŋ köŋülümün am(ı)rtgurup meni yana siz(i)ŋä* ***tutuz[urlar]*** *(Bögü Kağan'ın Maniheizmi Kabul Edişi, Özbay, 2014: 29).*

Şimdi sizler dahası bütün yukarıdaki aydınlık tanrıları söylediniz şimdi (?) özellikle rahipler … (benim) gönlümü yatıştırıp, yine size buyururlar(?)…(Özbay, 2014: 33).

"[takı] (?) ymä m(ä)n k(ä)lt(i)m ornuma olordum ***[siz-] [lärkä]*** *y(a)rlıkayur m(ä)n* ***dendarlar sizlärkä*** *[nä] [sözlä]sär ymä üzüt asıgıŋa t(a)vratsar* ***s[iz] [lärkä*** *den]ka t(a)vratsar ötläsär* ***sizlär olar*** *savın-[ça] ötinçä* ***yorıŋlar*** *ymä amranmak biligin* ***[dendarları]g*** *ag(ı)rlaŋ ayaŋ tapıŋ (Bögü Kağan'ın Maniheizmi Kabul Edişi, Özbay, 2014: 30).*

Ayrıca ben geldim, tahtıma oturdum ve (şimdi) sizlere (şöylece) emrediyorum: rahipler sizlere ne söylerse ve ruh(un) yararı için ne tembihlerlerse, (nasıl) tavsiye ederlerse onların sözleri ve ihtarları doğrultusunda davranın. Dahası sevgi ve şefkatle (rahipler)e hizmet edin, saygı gösterin (Özbay, 2014: 33).

"ol üdün [k(a)ltı b]ögü han t(ä)ŋrikän bo y(a)rl(ı)g y(a)rlıkadukta [ötrü ü]küş kuvrag k(a)rab odun t(ä)ŋri eligkä yükünü ***[ötü]ndilär*** *ymä* ***aykırdılar****, ymä bizi'ŋä* ***[dendarlar]ka yüküntilär*** *s(ä)vinç* ***ötüntilär****" (Bögü Kağan'ın Maniheizmi Kabul Edişi, Özbay, 2014: 30).*

O zaman Bögü Han bu emri verdiği için kalabalık, topluluk ulu hükümdara hürmetle, (tazimle) eğilerek haykırdılar. Biz rahipleri saydılar, sevdiler (Özbay, 2014: 33).

Bögü Kağan'ın Maniheizm'i kabul edişine dair metinde geçen örneklere bakıldığında diğer örneklerde görülmeyen bolġaylar, ölürgeyler, ıdmagaylar yapılarında +lAr çokluk ekinin gelecek zaman eki olan -gAy ekinden sonra kullanıldığı görülmektedir. Yine 3. çokluk kişiyi ifade etmesinden dolayı kişi sayısının birden fazla olduğunu belirtmektedir. Ayrıca örneklerde görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve emir kiplerine gelen çokluk eki +lAr yapısıyla karşılaşılmaktadır. Metinde +lAr ekinin isim çekim ekleriyle ve alıntı kelimelerle de kullanımına rastlanmaktadır. Örneklerden birinde "sizler" yapısıyla karşılaşılmaktadır. Bu örnek kendi içerisinde zaten çokluk anlamı taşıyan "siz" zamirinin +lAr çokluk ekiyle genişletilmesiyle oluşmaktadır. Siz zamirine gelen +ler eki pekiştirme, ifadeyi kuvvetlendirme göreviyle kullanılmaktadır. Bu yüzden ekin buradaki işlevi birden fazlalık belirtmek değildir. Sizler ifadesi de diğer yapılar gibi başka çekim ekleri alabilmektedir.

Metinde "yorınlar" biçiminde bir yapı bulunmaktadır. Burada da ek yukarıda ifade edildiği gibi pekiştirme, ifadeyi kuvvetlendirme göreviyle kullanılmaktadır. Örneklerde kalınlık incelik uyumuna genel olarak uyulduğu, sadece nigoşaklarıg yapısında bu kurala uyulmadığı söylenebilir.

2.2.1.2.2. Budist Uygur Metinlerinde +lAr Ekinin Kullanımı

Budist Uygurlara ait manzum parçalar, Eski Türk Şiiri adlı çalışmada bir araya getirilmiştir. Metinler incelendiğinde +lAr çokluk ekinin farklı kullanımlarına rastlanmaktadır. Bu farklılıklardan en önemlisi +lAr ekinin sayı sıfatı ile oluşan sıfat tamlamalarında tamlanan ekine gelmesidir. Altay dil ailesinde böyle bir durum bulunmamakla birlikte, bu durum Hint-Avrupa dil ailesinin bir özelliğidir. Budist Uygur metinlerin karşılaşılan bu durum araştırmacılar tarafından metinlerin çeviri olmasıyla ilişkilendirilmiştir, ancak bu durumun çeviri dolayısıyla oluşup oluşmadığı muammadır. Ayrıca Yenisey yazıtlarında da buna benzer bir durumun olması, ekin çeviri nedeniyle bu şekilde kullanılmadığı, ifadeye kuvvetlendirme ve pekiştirme anlamı katabilmek için yer verildiği söylenebilir. Metinlerdeki örneklerde bu işaret zamirine çokluk ekinin getirildiği örneklerin de Budist Uygurlara ait manzum parçalarda bulunduğu görülmektedir. Çokluk eki +lAr ekinin Budist Uygur manzum parçalarındaki bazı kullanımları şu şekildedir:

*"**odunmış-lar-nıng** iligi uz ḳudrulmış.*

osup öseliksiz yol-ta ornanıp turup.

on uluġ küç [tört] ḳorḳınçsız engreyük başlap.

*ukşatınçsız yig **nomlar-ka** tükelig bolup.*

ong tegzi-inç-lig yaltrıdur tudruġ tigme.

utġuraḳ çın arış arıġ [üç] nom tilgen-in.

ol tıdıġsız tolun bilge biligi öz-e.

ongay ilkey ḳuvaġ ara ongaru evirür" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü İyiliğin Medhi, Arat, 2007: 74).

Gafletten uyanmışların hukümdarı, ustaca kurtulmuş,

kurtulup, en üstün yolda yerleşip durarak,

başta on büyük kuvvet ve dört korkusuz engreyük olmak üzere,

benzeri olmayan üstün törelere sâhip bulunarak,

on babdan ibâret aydınlatıcı emânet denilen

tamamiyle gerçek, temiz, pâk üç töre çarkını

kendisinin emsâlsiz tolun hikmeti ile

cemâat arasında kolayca iyilik için çevirir (Arat, 2007: 75).

Yukarıdaki örnekte +lAr çokluk ekinin +mIş sıfat-fiil ekiyle kullanımı görülmektedir. Sıfat-fiil ekleri çokluk eklerinden önce kullanılmaktadır. Aynı kelimede ayrıca çokluk ekinin, isim çekim eki olan ilgi ekiyle kullanımına yer verilerek, ekin ilgi ekinden önce kelimeye eklendiği görülmektedir. Diğer örnekte de Soğdca bir kelime olan "nom" kelimesine +lar eki ilave edilmektedir. Datif eki de +lAr ekinden sonra getirilmektedir.

"yirtinçü-nüng umuġ-ı-nıng üninde öner.

yig yörügli yılayulı ***tört [üç] kirtü-ler***

yilvi yanglıġ ulalışur pıratıdyasanbutpad.

yig üstünki paramıt-ta ulatı nom-lar.

yirçileyü bu sansar-tın tardıp taşḳarıp.

yintsikmeksiz yig mengi-ke yidkürgü üçün.

yinik aġır aşnu ḳılmış tıldaġ-ı iyin.

yide udusu ***kölüngü-ler*** *yolınça ildür" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü İyiliğin Medhi, Arat, 2007: 74).*

Dünya ümidinin sözlerinden çıkar,

dört üç gerçekler üstün tefsir ve izahı

sihir yolu ile ulaşılan pratitya-samutpāda,

en üstün pārāmitā ve başka töreler;

rehber olup, bu samsāra'dan çekip çıkarıp,

bağlantısız, üstün huzûra ulaştırmak için,

hafif veya ağır, önce yapılmış bir amelden dolayı

yedeğinde, yanında nakil-vâsıtaları yolundan götürür (Arat, 2007: 75).

Yukarıdaki örnekte sayı sıfatından sonra gelen tamlanan ifadesine +lAr çokluk ekinin getirildiği görülmektedir. Hint-Avrupa dil ailesinden İngilizceye bakıldığı zaman benzer bir yapıyla karşılaşılmaktadır. İngilizce bir sıfat tamlaması olan "two birds" ifadesi iki kuş anlamını taşımaktadır. İngilizcede çokluk eki -s ekidir ve kelimeyi Türkçeye çevrildiğinde dahi "iki kuşlar" şeklinde çevrilmemektedir. Bunun nedeni Türk dilinin Altay dil ailesine bağlı olması ve Altay dil ailesinin ayırıcı özelliklerinden birinin de sayı sıfatlarından sonraki kelimede +lAr ekinin kullanılmaması gerçeğidir. Bu nedenle de manzum parçada "tört [üç] kirtü-ler" ifadesi Altay dil ailesinin kuralına değil, Hint-Avrupa dil ailesinin kuralına uymaktadır. Kemal Eraslan bu şekildeki yapıyı belirli çokluk olarak ifade etmektedir ve bu kuruluşun, nesnenin kesin sayısını bildirdiğini, bu yapıya getirilen +lAr çokluk ekinin de ifadeyi kuvvetlendirdiğini dile getirmektedir (Eraslan, 2012: 126).

"şamat vipaşyan ikidin sıngar.

şadu yanı teg urtu tuşlar.

şasın öd erig edgü ***nom-lar-lıġ.***

şan-lıġ belgülüg ***tapdu-ları*** *körşi.*

şandapur yol-ın körkidü birmeklig.

şakdı-lıġ küçi ertingü uluġ.

şakımunı atlıġ ***uġan-lar*** *arsı-sı.*

şanda bakşı-ka yükünürmen" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü İyiliğin Medhi, Arat, 2007: 84).

Samatha vipasyanā, iki yanda,

bir merdivenin kolları gibi, karşılıklı eşlerdir;

sāsana, öğüt, nasîhat ve iyi törelerin,

şan ve işâret tapduları körşi,

şandapur yolunu göstermek için,

saktı kuvveti, fevkal'âde büyük olan

Sākyamuni adlı kudretliler zâhidi

sānta hoca önünde hurmetle eğilirim (Arat, 2007: 85).

Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanan Eski Türk Şiiri çalışmasında Otuz Beş Burkana Saygı adlı manzum parçada "nomlarlıg" ifadesi geçmektedir. Bu ifade, çokluk ekinden sonra yapım eki gelebildiğini göstermektedir. Nom "töre" ifadesine çokluk bildiren +lAr eki eklendikten sonra, isimden isim yapım eki olan +lıg ekinin gelmesiyle oluşan bu yapı kalınlık incelik uyumuna uymaktadır. Özellikle Uygur Türkçesinde görülen, çokluk ekinden sonra yapım eki kullanılması durumu metinlerde çok nadiren rastlanılan bir yapıdır. Metinde ayrıca ugan kelimesine eklenen bir +lAr ekinden söz edilebilir.

*"sordapan arhant-ta **ulatı-lar-nıng**.*

sunasıru tatġangu küsengü-lüg-i.

*sudanı başdınglıġ edgü **eren-ler-ning**.*

sor-a isdeyü tilegü-lüg-i.

*sokuşmış tuşuşmış **avant-lıġ-lar-nıng**.*

suvsuş-ın ḳandurup ögirtgülügi.

soġançıġ edgü çın köni nomluġ.

suv tengri-singe yükünürmen" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Otuz Beş Burkana Saygı, Arat, 2007: 92).

Başta sordaban olmak üzere, bütün arhant'ların

sunasıru tatmağı arzuladıkları,

Sudhana (?) basdnglıġ iyi insanların

sorup isteyerek aradıkları,

birbirine girmiş, karşılaşmış sebeplilerin

susamalarını kandırıp sevindiricisi,

tatlı, güzel, doğru ve dürüst töreli

su tanrısı önünde hurmetle eğilirim (Arat, 2007: 93).

Yukarıdaki örnekte "erenler" ifadesi bulunmaktadır. Eren ifadesi Göktürkçede "erkekler" anlamına gelmekteyken Budist Uygur döneminde -en ekinin çokluk görevi unutmaya başladığı bu nedenle de üzerine ayrıca bir çokluk eki alabildiği görülmektedir. +An gibi diğer eklerin zamanla işlevlerini kaybetmesi ve bunun yazıt bitiglerde başlaması, Uygur döneminden itibaren çokluğun, sadece +lAr ekiyle ifade edilmesine olanak sağlamıştır. Diğer örnekte ise "ulatılar" ifadesi kullanılmaktadır. "Avantlıglarnıng" ifadesinde ise +lAr çokluk ekinin alıntı kelimelerde görünümüne, yapım ekiyle ve ilgi hal ekiyle kullanımına yer verilmektedir.

"m-a usik-ni manı-lıġ ***tir-ler.***

manı tapmatım anta.

maran-mışana-nı mangal ***tir-ler.***

ma-su tudmaz men santa

mahamat pıġambar ar-a kirmiş.

manı-sız oġrı yan-ta.

manu levkün-ni mantılmış ***tir-ler***

manısdan-ta mu ol naman ḳanda" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Otuz Beş Burkana Saygı, Arat, 2007: 92).

ma harfi için mani gibi derler,

ben onda mani bulmadım;

maranāmsika'ya saâdet derler,

ma-su'yı ben itibarda tutmam;

Mahāmadi peygamber araya girmiş

mani'sız gizli yanda;

manu levkun'u mantılmış derler

mānistān'da mı, o namlı nerede? (Arat, 2007: 115).

"yay-ḳı suv-nı ḳış-ḳı ödte buz ***tiyür-ler****.*

yana yay-ın ḳış-ḳı buz-nı suv tip ***tiyür-ler****.*

yangılduḳ-ta çın burḳan-nı [köngül] ***tiyür-ler****.*

yangılmaduḳ-ta [köngül]-ni ök burḳan tiyür-ler" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Gevezelik Boyası(Çısuva Tutung), Arat, 2007: 120).

Yazın suyuna kış gününde buz derler,

kışın buzuna yazın da su derler;

yanılınca asıl burkan gönül derler,

yanılmadıkları vakit de bizzat gönülle burkan derler (Arat, 2007: 121).

Yukarıdaki örneklerden ilkinde ti- fiiline geniş zaman kip eki olan -r gelmektedir. Birden fazla kişiyi ifade etmek için de kip ekinden sonra +ler eki kullanılmaktadır. Diğer örnekte de ti- fiiline yine geniş zaman eki gelmektedir ancak bu ek burada -(y)ür şeklinde geçmektedir. Çokluk eki de bu geniş zaman ekinden sonra kullanılmaktadır.

"birük ***kim-ler*** *ang baaşlayu bodıçıt öritip.*

birtemledi nomuġ bulġu saḳınç turġursar.

bir uçluġ-ın köni nomuġ ḳop öd-te küsedip.

utlı yanġı ḳılmış bolur uluġ er adanıp" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Doğru Yol, Arat, 2007: 144).

Fakat bir kimse en başta bodhicitta vücûda getirip,

aynı zamanda töreyi bulmağa niyet ederse,

bir uç ile doğru töreyi her vakit gözetip

yazmak ve diğer işlerin hepsini tamamlarsa (Arat, 2007: 145).

Yukarıdaki örnekte ise, kim kelimesinden sonra çokluk ekinin geldiği görülmektedir.

"alku kamaġ üç ödki ***burkan-lar-ka****.*

arış arıġ nırvan töz-lüg ıduk nomka.

ayaġuluġ ary-a sangga ***kuvraġ-lar-ka****.*

ayap külep alku ödte ınanurmen" (Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, İnanç, Arat, 2007: 150).

Her üç zamanki bütün burkanlara,

temiz, arı nirvāna köklü mübârek kanuna,

saygı değer āryasanga cemâatlere,

saygı ile medhederek, her zaman inanırım (Arat, 2007: 151).

Yukarıdaki örnekte "burkan" kelimesine ve "kuvrag" kelimesine +lAr çokluk ekinin geldiği ve ardından çekim eki olan datif hal ekinin geldiği görülmektedir. "Kuvrag" kelimesi cemaat anlamında kullanılan topluluk bildiren ifadelerden biridir. Bu örnek de topluluk bildiren ifadelerden sonra çokluk ekinin kullanılabildiğini göstermektedir.

*"****adruḳ-lar-ḳa*** *tükel-lig bir tüz-ünüm-nüng.*

ayaġuluġ burḳan-nıng-lı ikegü-nüng

aṭırt-lar-ınadruḳ-ların *kim yime neng*

ay tengri-li aydıng-lı teg ***aṭırmaz-lar****" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hikmet Fazîleti, Arat, 2007: 156).*

Seçkinlere layık bir asîlimin.

saygı değer burkanın (?) her ikisinin

hiç kimse onların farklarını, başkalıklarını,

ay tanrısı ve ay ışığı gibi, birbirinden ayırmaz (Arat, 2007: 157).

Yukarıdaki örnekte ise çokluk ekinin adruk ve atırt kelimelerine geldiği görülmektedir. Örneklerde +lAr ekinin diğer hal ekleriyle çekimi bulunmaktadır. Atırtların ve adrukların ifadelerinde isim köküne gelen +lar eki, iyelik eki ve -n akuzatif ekiyle karşılaşılmaktadır. Manzum parçadaki bir diğer örnekte ise, +lar ekinin geniş zaman olumsuzluk kipinden sonra kullanıldığı ve 3. çokluk kişiyi bildirdiğini söylemek mümkündür.

"körser siz-ni ol ***tınlıġ-lar bağlalur-lar.***

körmemek-tin ***olar*** *yime* ***bağlalur-lar.***

körü birle tengrim siz-ni ***busulur-lar.***

körmeser kim ***olar*** *yime* ***busulur-lar****" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hikmet Fazîleti, Arat, 2007: 158).*

O canlılar sizi görünce bağlanırlar,

görmeseler, yine size bağlanırlar,

ey tanrım, sizi görür-görmez bozulurlar,

görmeseler, yine onlar bozulurlar (Arat, 2007: 159).

Yukarıdaki örnekte ise çokluk eki +lar ekinin farklı kullanımları görülmektedir. "tınlıglar" ifadesinde yapım eklerinden sonra kullanılan +lar eki, bağlalurlar ve busulurlar örneklerinde geniş zaman kip ekinden sonra kullanılmaktadır. Olar örneğinde ise ek "o" zamirinden sonra bulunmaktadır.

"arslan bilge tengri ilig künçük ıduk kut.

ançulayu ok ekem tölek kız tengrim.

adın kalmış katun-lar ***tigin-ler*** *yime.*

adasız usun yaşamak-ta ulatı.

alku türlüg ***küsüş-leri*** *kanıp bütüp*

adak songın-ta terk ödün

abıta burkan uluş-ınta toġmakları bolz-un" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde *Yazılan Eserler, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 220-222).*

Arslan Bilge Tengri İlig Künçük Iduk-Kut

bir de ablam Tölek Kız Tengrim

diger geri kalan hanım ve şehzâdeler de

tehlikesiz, uzun yaşamaktan başka,

her türlü arzuları kanıp, yerine gelip,

sonunda nihâyet gecikmeden,

Abita burkan diyârında doğsunlar (Arat, 2007: 221-223).

"……kaġan kan-ımız-nıng

artuk süz-ük kirtgünç-lüg kung tay kıu kutı-nıng.

ançulayu ok kung kıu-nung ***tigit-ler-ning*** *yime*

alku ***öd-lertekut-ları buyan-ları*** *aşılıp üsdelip.*

adasız-ın usun yaşamak-ta ulatı.

alku türlüg ***küsüş-leri*** *kanıp bütüp.*

alku-nı bilteçi burkan kutın ***bulmak-ları bolz-un.***

arka kamaġ il-ning budun-nung yime

aç kız ig kiken-te ulatı ***ada-ları*** *amrılıp.*

alku ödte yiil yaġmur ödinçe bolup.

aş-lık tarıġ edgü bütüp ***inç bolz-un-lar****" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 230).*

…….

……. hükümdarımızın,

fevkal'âde temiz imanlı huang t'ai-hou saâdetinin,

aynı şekilde huang-hou ve şehzâdelerin de

her zaman sâadetleri ve iyilikleri artıp, çoğalıp,

kazasız, belâsız uzun hayat sürmek ve diğer

her türlü arzuları yerine gelip, tamamlanıp,

her şeyi bilen burkan saâdetini bulmağa muvaffak olsunlar.

Diger bütün memleket ve halka da,

açlık, sıkıntı ve hastalıklar gibi, âfetlerden kurtulup,

rüzgâr ve yağmur her vakit zamanında olup,

mahsûller iyi gelişip, huzûr içinde yaşamak nasip olsun (Arat, 2007: 231).

"bu buyan edgü kılınç-nıng tüş-inte

burkan kutın bulup men kamala anantaşiri kininte

bud ködürmeçe tınlıġ-lar ***oğlan-lar-ınġa***

bulturayın nırvan-ıġ ang üslüçü-sinte" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 234).

Bu iyilik ve iyi amelin karşılığında

burkan saâdetini bulup, ben Kamala Ananta-Şrî

sonunda ayakta dolaşan canlıların oğlanlarına

tam göçerken, nirvāna'yı bulduraym (Arat, 2007: 234).

Hatime duasında geçen "tiginler" ve "tigitler" yapısı aynı kelimenin iki farklı kullanımı olarak dikkat çekmektedir. Tigin ve tigit kelimesi "prens, şehzade" anlamlarını taşımaktadır ancak Göktürkçede "tigit" yapısının karşılığı "prensler" ifadesidir. Örnekte Uygur Türkçesinde "+t" çokluk ekinin işlevini kaybettiği ve artık tigin gibi prens anlamı taşımaya başladığını göstermektedir. Diğer örnekte de ogul sözcüğüne eklenen -an eki topluluk ifadesi bildirmektedir. Çokluk eki +lar eki, oglan sözcüğüne eklenerek, -an ekinin de işlevini kaybettiğini ve artık kelimeyle kalıplaştığını ortaya koymaktadır. Bundan dolayı da +lAr eki Uygur Türkçesinde ve diğer dönemlerde tek çokluk eki olarak görülmektedir.

Dasakarmapathāvadānamālā adlı çalışma, Budist Uygurlara ait metinlerden biridir. Dini bilgiler içeren eser üzerine Murat Elmalı çalışmıştır. Murat Elmalı, eseri, hikayelere sahip olan bir eser olarak ifade etmekte olup, öğretmenin öğrencilerine Buda'nın değişik doğumlarını ve Buda'nın var oluşuna giden yolda on günahtan kendilerini nasıl koruduğunu anlatıldığını belirtmektedir (Elmalı, 2016: 11-12). Dasakarmapathāvadānamālā adlı eserde de +lAr ekinin isim çekiminde, fiil çekiminde ve zamirlerle kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneklerden bazıları şu şekildedir:

*"**bu[ya]nlarınıŋ** tüşi bolmış **ilinçü[ler]in meŋilerin** titip ıdalap **ajun[l]ar** sayu kazganmış edgü **kılınçlarınıŋ** şiztası bolmış aşaguluk **ayagların çilteglerin** k[o]dup kemişip ėlniŋ uluşnuŋ işniŋ küçnüŋ intkisin yaragın körü **y(a)rlıkamakları** üze ayı telim **savları sakınçları** turur .. erken .. anıŋ arasınta aralap…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 60).*

İlk varlığından beri kazandığı sevapların karşılığı olan zevkleri terk etmiş. Her bir varlığında hak ettiği, iyi amellerinin sonucu olan ve kabul etmesi gereken saygıyı reddetmiş. Ülkesinin, halkının; işinin, gücünün çıkarını gözetmek için vereceği buyruklar üzerine pek çok sözleri, düşünceleri varken ara vermiş (Dasakarmapathāvadānamālā, 2016: 227).

*"kel sėni ölüreyin bo emgekdin ozgıl .. teŋri yėrinte toggay s(e)n tėser alku **tamuluglar** barça turup katag ünin kık(ı)rışu ince **tėp tėyürler**.. bizni ölürmegil ne emgek erser monta ok emgenelim .. isig özümüzni adırma tėp montag **tėyürler**" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 66).*

‘Gel seni öldüreyim, bu ıstıraptan kurtul! Cennette (yeniden) doğacaksın’ denecek olsa, bütün cehennemlikler hep birden kalkıp yüksek sesle bağrışarak şöyle derler: ‘Bizi öldürme! Azabımız ne ise burada çekelim. (Bizi) canımızdan ayırma’ şeklinde feryat ederler (Elmalı, 2016: 229).

Uygur Türkçesi döneminden itibaren, Türk dilinde çokluk eki görevini sadece +lAr eki üstlenmektedir. Ancak Göktürkçede farklı çokluk eklerinin bulunduğu da bilinmektedir. Uygur Türkçesi döneminde bu eklerin görülmeye devam ettiği fakat yine bu eklerin çokluk işlevini kaybettiği görülmektedir. Kendisinden önceki kelimeyle birleşen bu ekler, kendilerinden sonra +lAr çokluk eki almaya başladığı örneklerde karşılaşılan bir durumdur. Bu da eklerin işlevinin unutulduğunun göstergesi niteliğindedir. Dasakarmapathāvadānamālā adlı eserde de bu şekildeki örnekler görülmektedir. Erenleri ve alpagutları kelimelerinde -en topluluk eki ve -t çokluk eki görülmektedir. Bu eklerden sonra gelen +lAr eki ise diğer eklerin topluluk ve çokluk görevlerini kaybettiğini ortaya koymaktadır. Eserde ayrıca sayı sıfatından sonra çokluk ekinin kullanımına dair örnekler de bulunmaktadır, ayrıca isim çekim ekleriyle ve fiil çekimleriyle kullanımına da rastlanmaktadır:

“bir ugurta ol d(a)ntipalė ėlig alp katag avçı ***erenleri alpagutları*** *birle arıg simekde avka atlanıp bartı ülgüsüz sansız* ***keyiklerig*** *avlap ölürti adın bir arıgda altun öŋlüg körgeli körkle sıgun bar erti… yılkı yüzin* ***arjilar*** *teg amrılmış köŋül<l>üg tözün yavaş .. alku* ***sıgunlarta keyiklerte*** *adrukrak* ***bėş yüz sıgunlarnıŋ*** *yėrçisi ėligi begi erti ötrü ol d(a)ntipale elig alp[ı]* ***alpagutı*** *birle keyik avlap yortup arasınta ol bėş yüz* ***sıgunla[rıg*** *tegriglep] [a]vlap altı tegirmileyü* ***tu[rtılar*** *.. katıg] yavlak ünin kıkırışu* ***alakırtılar****” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 67-68).*

Bir gün hükümdar Dandāpala, acımasız erleri, yiğitleri ile atına binip avlanmak için ormana gitmiş. Sayılamayacak kadar çok geyik avlayıp öldürmüş. Başka bir ormanda altın renkli, görmeye değer, gösterişli (bir) geyik varmış. Görünüşü itibariyle hayvan (olmakla beraber) evliyalar gibi sakin, (temiz) gönüllü, asil halim selim (imiş). Bütün geyiklerden daha (ayrıcalıklı olan bu geyik) beş yüz geyiğin rehberi, hanı, beyi imiş. Hükümdar Dandāpala yiğitleriyle birlikte geyik avlayıp, at koştururken o beş yüz geyiği (görmüşler. Onların) etrafını sarıp (onları) avlamışlar. (Geyikleri), altı (kere) çepeçevre kuşatmışlar (Elmalı, 2016: 230).

Dasakarmapathāvadānamālā adlı eserde zamir olan "siz" kelimesine çokluk eki gelmektedir. Örneklerden birinde ise, "özüŋüzlerni" ifadesi geçmektedir. Türkiye Türkçesinde +lAr eki, 2. çokluk kişi iyelik ekinden sonra kullanılmamaktadır. Burada ise tam tersi bir yapı görülmektedir. Kemal Eraslan, ekin bu şekilde kullanımın nedenini açıklamamasa da ekin iyelik yapısına nadiren bu görünümle getirildiğini ifade etmektedir (Eraslan, 2012: 163). Bu yapı emir kipindeki yapıya benzemektedir ve çok az örnekte karşılaşılmaktadır. İfadede bu tarz yapı, kuvvetlendirme ve pekiştirme amacıyla kullanılmaktadır. Kendisinden önceki"sizler" yapısına benzer şekilde "saygı" anlamı taşıdığı da söylenebilir. Aynı şekilde emir kipinde de benzer yapı bulunmaktadır.

Nergis Biray ve Esra Gül Keskin tarafından hazırlanan "Birleşik Eklerle İlgili Bir Teori Denemesi" adlı çalışmada +IngIzlAr, +UngUzlAr ekinin kullanımının Uygur Türkçesinde başladığı, Uygur Türkçesinde de nadiren görüldüğü, Karahanlı Türkçesinde ise kuran tercümelerinde karşılaşıldığı ifade edilmektedir. Araştırmacılar ayrıca, ekin (I/U)ng teklik ikinci şahıs iyelik ekine gelen +z eki ve +lAr çokluk eki birleşiminden oluştuğunu belirterek birleşiminin sebebini de çokluk II. şahıs iyelik çekiminde çokluk ifadesi için bir eke ihtiyaç duyulması, ilk olarak çokluğun +z ekiyle yapıldığını daha sonra ise +z çokluk ekinin işlevini kaybetmesi sonucu da +lAr ekinin getirilmesi şeklinde açıklamaktadırlar. Benzer şekilde -InglAr, -UnglAr ekine de değinen araştırmacılar, Kaşgarlı Mahmut'un emir kipinde iki ya da daha fazla kişiye hitap edildiği zaman bu ekin kullanıldığı görüşüne yer vererek, Gabain'in, -ŋ şeklinin teklik kişi için nezaket ifadesiyle kullanıldığı görüşüne ve -ıŋlar şeklinin ise nezaket ifade etmediğini, sadece çokluk eki olarak kullanıldığı düşüncesine çalışmada değinilmektedir. Araştırmada son olarak Muharrem Ergin'in çokluk ikinci şahıs emir ekinin Türkçede aslında -ñ şeklinde olduğunu ve bu eke Eski Türkçede çokluk ifadesini kuvvetlendirici bir belirtisi olarak -lAr ekinin getirildiği düşüncesinden bahsedilmektedir (Biray- Keskin, 2015: 123-124). Kaşgarlı Mahmut eserinde, biri öbürünün yerini tutabilen iki cemi edatını bir araya getirmek doğru olmadı demektedir ve "ng" ekinin yaşlı olan ve sayılan kimseye söylendiğinde kullanıldığını bu nedenle de çokluk ekinin gelebildiğini söylemektedir (Atalay, III. Cilt, 2013: 313-314). Dasakarmapathāvadānamālā adlı eserdeki örnekler şu şekildedir:

*“amrak meniŋ isig özümin satay(ı)n .. **sizleriŋ özüŋüzlerni** satgın alayın uz[un] turkaru meŋilig **boluŋlar**” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 69).*

(Kendi) sevgili ömrümü (sizin için) satayım. (Bunun karşılığında) sizlerin hayatlarını satın alayım. (Bunun karşılığında)sizlerin hayatlarını satın alayım. Daima mutlu olun (Elmalı, 2016: 230).

*“anta ötrü kėmiçi er suparagė bodis(a)v(a)tnıŋ bo montag sözlemiş savın ėşidüp katıg ünin maŋırt maŋradı **ėşidiŋler** kamag **satıgçılar** bo meniŋ maŋırt maŋramış savag kimniŋ birök öz **et özüŋüzler** k(e)rgek bolsar bir ikintike üz buz **köŋülüŋüzler** bar erser kimke isig öz amrak erser ol yanturu yanzun” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 74).*

Bunun üzerine gemici Bodhisattva Supāraga’nın bu şekilde söylediği sözleri dinleyip yüksek sesle bağırdı: “Bütün tüccarlar benim bu yüksek sesle söyleyeceğim sözleri dinleyin! Kimin şayet kendi bedenine ihtiyacı varsa, kimler birbirine karşı kin ve nefret besliyorsa, kime canı tatlı geliyorsa o geri dönsün (Elmalı, 2016: 232).

*“bahşısı ötrü ince tėp tėdi ayıg kılınçlag kişiniŋ ölüm{M}i yakın keltükde eŋ aşnu etözinteki **ind(i)riları kaçıgları** başıntın ölüp barır .. kün teŋri yarukı köziŋe kapkara közünür karakı agtarılur yürüŋ karakı örü [yokla]yur yüz yüzegüsinte **marimlarınta** barça ölüm yadılıp anta’ok ög ıçgınur öz [et]in tançkalayur .. tişin çıkratur yaş[lıg] közin **kadaşları** tapa tėtrü körür [sav] sözlegeli kılınsar sözleyü umaz” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 80).*

Hocası şöyle cevap verdi: “Günahkar kişinin ölümü yakınlaşınca bedenindeki duyu organları ilk olarak başından ölmeye başlar. Gökyüzünün ışığı kapkara görünür. Gözbebeği dönmeye, gözünün akı yukarıya doğru bakmaya başlar. İç ve dış organlarında ölüm yayıldıkça şuuru dağılır ve kendi etini parçalamaya başlar. Dişlerini sıkıp gıcırdatır. Yaşlı gözleriyle eşine dostuna dikkatlice bakar, konuşmaya çalışır (ama) konuşamaz (Elmalı, 2016: 234).

*“[an]ıŋ arasınta ulug yėl yėlti[rer] ol yėl içinte antag ün ėş(i)dilür sançivantu sançivantu **tiriliŋler tiriliŋler** tėp .. ol **tamuluglar** bo savag **ėşidserler ölmiş erserler** y(i)me yine ikileyü **tirilürler**” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 81).*

Bu arada şiddetli (bir) rüzgar esmeye (başlar ve) o rüzgar içinde şöyle (bir) ses işitilir: "Dirilin, dirilin, dirilin, dirilin!". O cehennemlikler bu sözü işitince ölmüş iseler yeniden dirilirler (Elmalı, 2016: 235).

"anta ötrü br(a)hmadatė ėlig ***keyikçilerig*** *okıp .. amrak kunçuy badra hatunnuŋ tüşemiş tülin ėyin kezigçe tükel* ***olarka*** *sözledi .. birök meniŋ bo işimin bütürser* ***sizler*** *ulug türlüg açıg agrık bar.. bütürü umasar* ***sizler*** *yėtinç* ***uguşuŋuzları*** *birle yok yodun kılur m(e)n.. ol keyikçiler ėlig begniŋ bo montag y(a)rlıgın ėşidip ertingü korkup ince tėp* ***ötüntiler****…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 100).*

Bunun üzerine Hükümdar Brahmadatta avcıları çağırdı. Aziz Kraliçe Bhadrā'nın gördüğü rüyayı düzgün bir şekilde büsbütün onlara anlattı. (Onlara): "Eğer benim bu işimi hallederseniz, (sizin için) çok çeşitli ödüller bağışlar olacak. Halledemezseniz (gelecek) yedi neslinizle birlikte sizi ortadan kaldırırım" dedi. O avcılar, hükümdarın bu şekildeki emrini duyunca çok fazla korkup saygıyla şöyle dediler: … (Elmalı, 2016: 241).

"bökünte ınaru kişi etin ök bışurup aş bėrgil maŋ[a] ötrü ol m(a)lunkė aşç[ı] buluŋda seŋirte yaşa [ol]urup kaydakı ogulanıg ogurlap k(a)lmaşapadė [ėli]gke yėdürür erti anta ötrü baranas [balık]dakı ulug karı ***atl(ı)glarnıŋ buyruklarnıŋ [alpag]utlarnıŋ*** *ogulanı yėtlinip barıp bütün [balık] uluş ulımak sıgtamakl(ı)g[…] […e]rti" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 111).*

Bugünden itibaren yemeğimi insan etindenden pişirerek bana getir. Bunun üzerine o aşçı Malunke, köşede bucakta gizlenerek sokaktaki çocukları çalarak Hükümdar Kalmāşapāda'ya yedirmiş. Ondan sonra Bārānas (isimli) şehirdeki yaşlı, ileri gelen şahısların, memurların, kahramanların çocukları ortadan kaybolmaya başlamış. Bütün şehir halkı ağlamaklı sızlamaklı (olmuş) (Elmalı, 2016: 244-245).

"amrak ***oglanlarım*** *amtı* ***korkmaŋlar aymanmaŋlar*** *munaçı men* ***sizlerke*** *isig öz bėrgelir üçün yakın keltim" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 119).*

Sevgili çocuklarım! Şimdi korkmayın, çekinmeyin. İşte ben sizlere hayat vermek için yanınıza geldim (Elmalı, 2016: 248).

*"**amarıları** [nıŋ **karınları** yarılıp] kap[ka]ra **saçları** [toprakda ınaru berü] kelip yatur **bolar** [ok öŋre yumşak] yılın **kolları[n** sever taplar **amrakların]** **kuçmazlar** mu erti" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 134).*

Bazılarının (karınları yarılmış), simsiyah saçları (toprakta oraya buraya) dağılmış yatarlar. Bunlar (önceden yumuşak) sıcak, kollarıyla (sevip, arzular; sevgililerini) kucaklamazlar mıydı? (Elmalı, 2016: 252).

*"maitrė bodis(a)t(a)v ince kılalım tėp sözleyü iki[si barça] ç(a)ştanė ėlig tapa **bartılar**.. [anta] ötrü beliŋteg ç(a)ştanė ėlig tegresinte kolti sanınça **yekler** katıg ünin **kık(ı)rışdılar alakırışdılar**... **agızlarıntın közlerintin burunlarıntın** barça korkgu teg ört yalın üntürüp **tişlerin agızların** çıkratıp **sıçganakların** urunu **ayaların** yapıntı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 192).*

Ondan sonra korkunç (bir şekilde) Hükümdar Castana'nın çevresinde sayılamayacak kadar çok şeytan (toplanıp) kaba seslerle bağırıp çağırdılar Ağızlarından, burunlarından korkunç ateşler saçıp dişlerini gıcırdatıp, adelelerini birbirine vurarak, avuçlarını sıktılar (Elmalı, 2016: 272).

*"birök puranida ulatı kolti sanınça **tirtilar** birle **yıgıltılar** erti erser adın tınl(ı)gıg arhant kutıŋa köŋül örütürgeli **umagaylar erti** kanta takı burhan kutıŋa köŋül **turgurgalı ugaylar**" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 199).*

Purāná ve pek çok aykırı hoca bir araya geldiklerinde, başka bir canlıyı arhant kutsallığına yükseltmek istemeyeceklerdi. Nerdeyse Buda kutsallığına yükseltnek istemeyeceklerdi. Neredeyse Buda kutsallığına gönül besleyebilecekler (Elmalı, 2016: 274).

Bu örnekte ise, birleşik fiil yapısında çokluk eki +lAr ekinin kullanımı görülmektedir. "yıgıltılar erti" ve "umagaylar erti" yapılarında +lAr ekinin ilk kiplerden sonra kullanıldığı yardımcı eylem yapısında bulunmadığı görülmektedir. İlk örnek görülen geçmiş zamanın hikayesi, ikinci örnekte ise gelecek zamanın hikayesi yapısı bulunmaktadır.

2.2.1.2.3. Uygur Metinlerinde +lAr Ekinin Diğer Eklerle Kullanımı

2.2.1.2.3.1. +lAr Ekinin Yapım Ekleriyle Kullanımı

Çokluk eki olarak kabul edilen +lAr ekinin Uygur metinlerinde yapım ekleriyle beraber kullanıldığı ve +lAr ekinin örneklerin çoğunda yapım ekinden sonra kullanıldığı çok az örnekte ise yapım ekinin +lAr ekinden sonra kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun istisnai bir durum olduğu açıktır. Aşağıdaki örnekte de bu durum görülmektedir:

"şamat vipaşyan ikidin sıngar.

şadu yanı teg urtu tuşlar.

şasın öd erig edgü ***nom-lar-lıġ.***

şan-lıġ belgülüg ***tapdu-ları*** *körşi.*

şandapur yol-ın körkidü birmeklig.

şakdı-lıġ küçi ertingü uluġ.

şakımunı atlıġ ***uġan-lar*** *arsı-sı.*

şanda bakşı-ka yükünürmen" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü İyiliğin Medhi, Arat, 2007: 84).

Çokluk ekinin Burkan ve Mani muhitinde yapım ekinden sonra geldiği görülmektedir. Örnekler de şu şekildedir:

"iki ***adaklıglarta*** *yig kopda .. adruk ayagka tegimligke .. bodısatavlar köni nomda .. neteg yangın yorımakın küsüşümin atı kötrülmiş .. taplagay mu erki bilmez m(e)n tip y(a)rlıkadı" (Altun Yaruk, V. Tegzinç, Kaya, 1994: 220).*

"takı yme bo et'öz erser altı kırk törlüg ***arıgsızların*** *tolu suv üzeki kergü teg yiringning ornagı singirin tamırın yörgelmiş süngükler ulagı üze tutuşmış…" (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 323).*

"özke adınaguka ikintin .. asıg kılgu ugurınta .. il ***başçılar*** *evrilgü ol" (Altun Yaruk, VIII. Tegzinç, Kaya, 1994: 302).*

*"birök kim kayu tözinler oglı tözünler kızı bo tört törlüg yaşın iliglerining atların turgu orunların eşidserler bilserler ötrü ol tözünler oglı tözünler kız[ı] kop törlüg korkınç **ayınçlartın** ozar kurtulur" (Altun Yaruk, VII. Tegzinç, Kaya, 1994: 261).*

2.2.1.2.3.2. +lAr Ekinin Çekim Ekleriyle Kullanımı

2.2.1.2.3.2.1. İsim Çekim Ekleriyle Kullanımı

2.2.1.2.3.2.1.1. +lAr Ekinin Yalın Hâl İle Kullanımı

Çokluk ekleri Uygur metinlerinde hiçbir ek almadan kullanılmaktadır. İsim köküne gelen +lAr ekinden sonra hiçbir ek görülmemektedir.

*"turunglar kamağ **begler kadaşlar***

tang tengrig ögelim" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlâhî(Tan Tanrı), Arat, 2007: 8).

*"ymä kam(a)g **yäklär ul[u]glar** todunçsuz uvutsuz suk yäk [birlä] yüz artokı kırk tümän yäk[niŋ yavlak] biligiŋä katılıp ögsüz köŋülsüz boltı" (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).*

"sengir bulung tering tag-ta

seviglig aranyadan-ta.

sermelip akar suv-luġ erip

sep sem aġlak-ta

*sekiz türlüg **yiil-ler** öz-e tepremetin*

serilip anta.

sere yalnguz-ın nom mengi-sin tegingülüg ol

anı teg orun-larta" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Öyle Yerlerde, Arat, 2007: 66).

*“ulug bedük **taglar** basgukları yėmrilti” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 71).*

*“üküş ertgey koltı k(a)lp üd **kolular** sakışı umagaylar…” (Altun Yaruk, V. Tegzinç, Kaya, 1994: 261).*

*“sugulmaksız kudulur **sular** alŋında bälgürmiş agınmaksız kudulur akınlar üşütmiş siŋirü siŋirü suvamış yirmädin tümämiş” (Eski Uygur Din Dışı Metinlerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Uygurca Hasat Bereketi I, Ayazlı, 2016: 423-424).*

2.2.1.2.3.2.1.2. +lAr Ekinin İlgi Hâli İle Kullanımı

Çokluk eki olarak kullanılan +lAr eki ilgi ekinden önce gelmektedir. Örnek cümlelerde çokluk ekinden sonra kullanılan ilgi ekinin eksiz, +nIng ve +nAng şeklinde görüldüğünü söylemek mümkündür. Sadece Dasakarmapathāvadānamālā adlı çalışmada karşılaşılan +lArnAng ekinin n ağzında karşılaşıldığını Kemal Eraslan, Şinasi Tekin’den alıntılayarak ifade etmektedir (Eraslan, 2012: 133).

*“alku biş **a[junlarnı]ng** umuġı.*

aryayışa töz n[om …]çi …

ayançang köngülin yüküngü.

ayaġlıġ atlıġ kangım mani burka[nım]” (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 36).

*“mäŋigü t(ä)ŋri yerin unıtu ıddı, y(a)ruk t(ä)ŋrilärdä adrıltı, antadata bärü t(ä)ŋrim yäk kılınçıŋa anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu ögümüzni sakınçım(ı)zını azgurdukın a[r]kun biligsiz ögsüz boltukumuz üçün kam(a)g y(a)ruk **üzütlärniŋ** tö[ziŋä] [yıl]tızıŋa, arıg y(a)ruk äzrua t(ä)[ŋ]rikä [näçä y]azıntım(ı)z yaŋılt(ı)m(ı)z ärsär…” (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).*

“ayaġuluġ umuġ-umuz birer tuş-larda.

***adın-lar-nıng** asıġ-ı üşün küü keliġ öz-e.*

ançulayu kaltı sumur taġ-lar kanı teg.

ay-ı uluġ arduk körkle et'üz belgürdür.

asu yime ol kangımız bağtaşınu.

amrılıp inç tepremedin olurmış ödte.

arıdı neng simeksizin alku-tın sıngar.

angsız öküş uluş-larda tolu kösünür" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü İyiliğin Medhi, Arat, 2007: 72).

"köni kėrtü sözlemegüçi kişi alku ***tamularnıŋ*** *ülüşi bolur" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 122).*

"içdin sıŋar[ça] k(i)rlig (?) örtin yalanın örtenü turup inçip ***burhanlarnaŋ*** *bir […]LWK nomlug [erdi]nisin bilir erti" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 207).*

"ol tegirmi körkle y(a)ruk içinte .. erdini ***sögütlerning*** *altınlarınta vayduru erdinilig asan örgün[ler]te ontın sınga …… y(a)ruk yaşuk közünür…" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 105).*

*"****tözünler oglı****ya bo üç törlüg et'özlerte 'eng'ilki belgürtme et'öz erser tüş et'özke tayaklıgın belgürteçi titir" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 92).*

"tört davip yerţinçünüŋ körki tüţrüm täriŋ taloy ügüznüŋ türki törttin sıŋarkı ***tağlarnıŋ*** *börki: tüz yagız yer üstäŋiniŋ örki" (Eski Uygur Din Dışı Metinlerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Uygurca Hasat Bereketi 1, Ayazlı, 2016: 423).*

2.2.1.2.3.2.1.3. +lAr Ekinin Yükleme Hâli İle Kullanımı

Uygur Türkçesinde çokluk eki +lAr ekinden sonra yükleme hal eki olarak +Ig, +Ag ve +nI ekleri kullanılmaktadır. +Ag yükleme halinin görülmesi Uygur Türkçesinde yardımcı seslerden birinin +A olduğunu göstermektedir. +nI yükleme hal ekinin daha az kullanıldığını söylemek mümkündür. Metinlerdeki örnekler şu şekildedir:

"tetrü saçlıġ kurtġa yek kelipenin

*tanmış **üzüt-lerig** tutupanın.*

tünerig tamuka tartar tiyür.

töpüsin tongtaru tıkar tiyür

tamudakı yekler tutar tiyür.

muntru muntuz yekler kelir tiyür" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Cehennem Tasviri, Arat, 2007: 28).

*"...mäŋigü **t(ä)ŋrilärig** [yarat(ı)g]lı ol tedim(i)z ärsär hormuzta [t(ä)ŋrili ş](i)mnulı inili eçili ol [tedi]miz ärsär..." (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).*

"buda avatansaka atlıġ sudur içinde.

busulmak-sız nom oğuş-ka kirmek bölükde.

bulung yıngak sayu kelmiş bodısatav-lar.

bulıdçılayu yığılmış toy kuvraġ ara.

burkan oğlı tolpı tüz-ün uġan arsı-nıng.

*bulunçsuz yig **edgü-lerin** ögmiş şlokda.*

burk şark kılıp on edgüsin men atsang öz-üm.

buyan küsüş öz-e koşmış takşut başladı" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü İyiliğin Medhi, Arat, 2007: 72).

*"uzun turkaru kalnaş(u)l atl(ı)g i[glig to]yınlar yatguluk **evlerig** [kezer erti ..k]ayu iglig **toyınlarıg** [tu]şsar [köŋül eyin] tapag udug kılur erti ot [ka]yıntu[rmak] aş kılmakda ulatı ne iş[ler]i erser olarnıŋ tapınç kılur erti" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 76).*

*"birök aŋar sizler k(e)rgek boltuŋuzlar erser **sizlerni** ėltgey erti" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 114).*

*"ėl [...] emgekiŋe yürekinte [...] buyanlag **savlarag** çınkaru [...] turtı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 139).*

*“ötrü ol bayagut oglı tört yıngakdın tegzinü yorıp ol **balıklarıg** körti” (Altun Yaruk, IX. Tegzinç, Kaya, 1994: 318).*

*“**iliglerin** kötürüp .. **kögüzlerin** tokıdılar” (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 333).*

*“üç bolmakdakı emgeklerin .. **[tınl(ı)gla]rnı** tegürtüngüz” (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 209).*

*“burkan bahşımız **bolarnı** .. kirtgünç köngülin ozsunlar” (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 270).*

*“üç tört yıllartın bärü bäklämiş taŋlançıg ädgü bo tarıglag yerlärkä tarıgın urugın saça turup targıl kızıl **öküzlärig** tartıp kälürüp sapanka koşṭurup…” (Eski Uygur Din Dışı Metinlerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Bir BaşkaUygurca Hasat Bereketi 2, Ayazlı, 2016: 423).*

*“**bagın** yıgdurup çuglayu […]up tosın **udlarıg** kälürüp tulukka linkä koşturup[…] oglanlarka sürtürüp yorgutlayu akıtıp yogdulayı yumşatıp ortasın yarıp yavgan yagış y(ä)ŋi bor yula küzi tütsügtä ulaṭılar üzä tapıntıŋızlar ’ärsär bo sizlärniŋ tapınmış **tapıgıŋızlarnı** udunmış **uduguŋuzlarnı** tanyadive t(ä)ŋri körü aşamakları täginmäkläri bolzun” (Eski Uygur Din Dışı Metinlerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Bir Başka Uygurca Hasat Bereketi 2, Ayazlı, 2016: 423).*

2.2.1.2.3.2.1.4. +lAr Ekinin Yönelme Hâli İle Kullanımı

Uygur Türkçesiyle yazılan metinlerde çokluk eki olarak kabul edilen +lAr ekinden sonra gelen yönelme hal ekinin +KA ve +A ekleri olduğu görülmektedir. İncelenen metinlerde +A ekli örneklere çok az yerde rastlanılmaktadır. Bazı örnekler şu şekildedir:

“tengri yaruk küçlüg bilgeke yalvarar biz

ötünür biz kün ay tengrike

yaşın tengri nom kutı

*mar mani **firiştilarka**" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlâhi(Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı, Arat, 2007: 12).*

*"yaruk **t(ä)ŋrilärkä** nom kutıŋa arıg **dendarlarka** suyda yazokda boşunu ötünür biz" (Huastuanift, Özbay, 2014: 91).*

"alku türlüg adalarta umuġ boltaçı

arış arıġ bu yitiken sudur edinig

ağzanıp ming küün tükel yakturup

***adınlarka** ülemiş buyan küçinte" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 238).*

*"kentü özi m(a)hap(a)dmė ėlig beg igligler yatguluk evlerte keze yorıyu **igliglerke** tapag udug kılgalı ugradı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 218).*

*"edgü edgü tözünler oglıya ulug y(a)lıkançuçı köngül turgurgıl bo alkıngalı ugramış irinç y(a)rlıg **balıkkayalarka** suv birgil" (Altun Yaruk, IX. Tegzinç, Kaya, 1994: 317).*

*"**tört m(a)harançlara** kuvragıngızlar birle bo yagışlıg tapıgımızını teginip burkan şasınıg küzetip buşı idisin kaganıg başlap köni nomlug ilig uluşug küzetü bizinge yme turkaru umug ınag bolup kümek küzetmek kılu alku tıdıg adalarımızını amırtguru öz yaş kut buyanıg üklitü yarlıkanglar tip bir ögdide birer bo kut kolunçug sözleyü azu adakda bir ok yıgıp sözlep…" (Altun Yaruk, Kaya, 1994: 72).*

*"[o]glanlarım birlä atamızınŋ **bolarka** ülüş kılıp kodmış yeriŋä s[uvı]ŋa bagıŋa borluk-ıŋa nägüs[iŋä] kimiŋä bo bitigtäki bermiş yast[uk] kul küŋ ud // yolintä çam çarım [kılmazunlar] ///////" (Eski Uygur Din Dışı Metinlerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Bir Başka Uygurca Hasat Bereketi 2, Ayazlı, 2016: 498).*

2.2.1.2.3.2.1.5. +lAr Ekinin Bulunma Hâli İle Kullanımı

Uygur Türkçesinde çokluk eki +lAr ekinden sonra bulunma hal eki olarak +tA ekinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun Köktürkçedeki durumla aynı

olduğunu söylemek mümkündür ve +tA ekinin yavaş yavaş çıkma, ayrılma anlamını kaybettiği örneklerden anlaşılmaktadır.

"kirtgünç köngülleri…….

[kirtü] ***törülerte*** *katıġlanu.*

kirlig ayıġ kıl[ınçıġ kılmamak].

kirtü çakşapıtıġ küzetdi" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 54).

"mėni toyın kigürgel[i küseyü]r men amtı ırak uç kıdıgd[akı ***uluşla]rta*** *barayın anta mėni bilme[zünle]r" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 75).*

"ootlug karımda tüşdeçilerig .. ***keçiglerte*** *alp yirte.. ilçi ogrı üze adakmışlarıg .. olarnıng barça uyur siz" (Altun Yaruk, VII. Tegzinç, Kaya, 1994: 273).*

2.2.1.2.3.2.1.6. +lAr Ekinin Çıkma Hâli İle Kullanımı

Uygur Türkçesinde çıkma hali olarak Köktürkçeyle benzer olarak +tA eki kullanılmaktadır. Uygur Türkçesinde özellikle Manici muhitte bu ekin benzer kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Ayrıca Manici çevrede ve Budist çevrede de +tIn ekinin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

"türk ***burkanlarta*** *kin intingiz.*

tözkerin[çsiz] burkan kutın bultunguz.

tük tümen tınlıġlarıġ kutkartıngız.

t[ünerig] tamutın tözüni ozġurtung[uz]." (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 44).

"uluġ yarlıkançuçı köngül [öze].

[olarnı] barça sıġurup.

ulınçıġ ***a[jun]larıntın*** *kutkarıp.*

oz[ġurtunguz san]sartın" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 50).

*"k(ä)ntü tugmış kılınmış mäŋigü t(ä)ŋri yerin unıtı ıddı, y(a)ruk **t(ä)ŋrilärdä** adrıltı" (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).*

"altmışar koltı lınhu-a-nıng.

arasıntın suv-lar kudulup.

*amrançıġ **ögen-ki-e-ler-tin**.*

ağılıp öner süz-ülüp." (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, İstiğrak İle İlgili Parçalar(Ki-ki), Arat, 2007:202).

*"m(e)n y(i)me **sizler[tin]** adrılmış üçün artukrak emgenür [men]" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 213).*

*"üçünç nomlug et'özleri alku törlüg körk **mengizlertin** öngi tarıkmış körk mengiz öng bod b(e)lgüsi üze atkanguluksuz üçün anın bir yme ermez iki yme ermez titir (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 92).*

*"üç tört **yıllartın** bärü bäklämiş taŋlançıg ädgü bo tarıglag yerlärkä tarıgın urugın saça turup targıl kızıl öküzlärig tartıp kälürüp sapanka koşturup…" (Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Bir Başka Uygurca Hasat Bereketi 2, Ayazlı, 2016: 428).*

2.2.1.2.3.2.1.7. +lAr Ekinin İyelik Ekleri İle Kullanımı

1.Teklik Kişi İyelik Eki

Çokluk ekinden sonra kullanılan 1. teklik kişi iyelik eki +(I)m ekidir. Ekten sonra hal ekleri de kullanılabilmektedir. Ek ile ilgili örnekler şu şekildedir:

*"anın amtı **tüz-ün-lerim** anı ince bilingler.*

alp-ın bulmış bu et'üz-nüng asıġ-ın alınglar.

ayturulmış öd erigig atırdlıġ ongarıp.

alkınmak-sız ağılık-ıġ alġu iş kılınglar." (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Doğru Yol, Arat, 2007:144).

"sizler meniŋ edgülüg işimge basutçı boluŋl[ar] anı üçün ***tözlerime*** *burhan kutıŋ[a] basutçı boluŋlar tėp ötleyür [m(e)n] sizlerni .. bo buşıçı braman[larka] [bėrgülük] t(a)varım yok üçün [ol] [tıltagın] sizlerni buşı bėrür m(e)n" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 213).*

"birök kayu adınsıg karşı ***kılıklarım*** *erser .. olarnı idi yaşuru baturu kizlemez m(e)n" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 109).*

"m(ä)niŋ ***kadınlarım*** *tirigältmişä başlap ävtäki* ***kadınlarım*** *m(ä)niŋ* ***tugmışlarım*** *kim ymä ç(a)mlamazunlar ç(a)mlasarlar" (Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, WP 02, Ayazlı, 2016: 494).*

3.Teklik Kişi İyelik Eki

Uygur metinlerinde +lAr ekinden sonra en çok kullanılan iyelik eki 3. teklik kişi iyelik ekidir. Teklik 3. şahıs iyelik eki +I, çokluk eki olan +lAr ekiyle birleşerek 3. çokluk kişi iyelik yapısını oluşturmaktadır.

"övke nızvanı öze kuturup.

ögsüz köngülsüz ertiler.

öz ***tözlerin*** *okıtıp.*

[öglerin] köngüllerin *yıġtıngız" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 40).*

"uluş-ı balık-ı ***il-ler-i***

upakar asıġ-lıġ ***iş-ler-i***

utġurak bekiz belgülüg

usatı kösünür sakıŋu ol." (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, İstiğrak İle İlgili Parçalar, Arat, 2007:144).

"ay meniŋ köŋülüme bo tınl(ı)glarnıŋ ig ***emgeklerin*** *körgil* ***karınları*** *kiberip* ***öŋleri kırtışları*** *sarıg toprak öŋlüg bolup ertingü toruk bolmışlar ol" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 217).*

"kim bolarnıng neçe bar erser yig edremning iş ***ködügleri*** *art basut kılsunlar manga" (Altun Yaruk, VIII. Tegzinç, Kaya, 1994: 276).*

"anta basa aka ini ogullar buyanı tägzün basa [koç]o ***bäg(ä)dläriŋä ançasılarka*** *şazın ayguçıka şazın* ***[u]luglarıŋa*** *elkä bod[un]ka kuvragka alku tınl(ı)g uguşıŋa anta basa bahşım ulugum käv bahşıka mäniŋ öz boduka kişimkä oglanlarımka basa äsän tog[rı]l turmış tutuŋ atay tutuŋ ögrünç kız başaka başlap urugka kadaşka buyanı tägzün" (Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, WP 02, Ayazlı, 2016: 491-492).*

1. Çokluk Kişi İyelik Eki

Uygur Türkçesi metinlerinde çokluk eki olan +lAr ekinden sonra kullanılan 1. çokluk kişi iyelik ekinin +mIz ve +ImIz olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Bazı örneklerde yardımcı ünlü ile kullanılmakta olup, bazı örneklerde ise yardımcı ünlü ile kullanılmamaktadır.

"amtı neteg bu kök kalık nız-vanı kılınç-lar.

alku tınlıġ alkınmasar abamu bolġınça.

ançulayu ok biz-ing yime kut ***kolunç-larımız.***

anı teg ök alkınmaz-un ança-ka tegingе" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Ara-Parçası, Arat, 2007: 136).

"kayu ol kinki yirtinçü-nüng yula-lar-ı

kang-lar-mız*nom-luġ tilgen evirürke" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 214).*

“takı yme t(e)ngrim biz kamag tört m(a)harançlar sekizer otuz ***urungutlarımız*** *tokuzar on ındırı atlıg* ***oglanlarımız*** *birle yalanguklarnıngda artmış arıg t(e)ŋridem közüm üze bo çambudıvıp yirtinçü yir suvug körüp küyü küzetü tegintükümüz üçün anın bizing yirtinçü küzetçi tip atımız teginür” (Altun Yaruk, V. Tegzinç, Kaya, 1994: 233).*

“bo bitigni şutza käd k(a)ya tutuŋ tükälä kimtso başlap bodun ***kadaşlarımız*** *’äsänä olar üskintä bertim” (Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, WP 02, Ayazlı, 2016: 49).*

2. Çokluk Kişi İyelik Eki

Uygur metinlerinde 2. çokluk kişi olarak +IngIz eki görülmektedir. Bazı örneklerde ise, +IngIz ekinden sonra ayrıca çokluk eki +lAr ekinin kullanıldığı görülmektedir. Bunun nezaket ve kuvvetlendirme, pekiştirme anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Metinlerdeki bazı örneklerde, 2. çokluk kişi iyelik eki çokluk ekinden önce gelirken, bazı örneklerde de iyelik ekinin çokluk ekinden sonra ulandığı tanıklanmaktadır.

“igleme[k]lig tolı yagmur sizlerni üze yagdukda bir or[uŋ]a teprençsiz yatgurup çoguŋuz ***yalınıŋızlarnı*** *barça yok [yodu]n kılgay” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 141).*

“ötrü sizlerning t(e)ngridem ***çogunguzlar yalınıngızlar tiriningizler kuvragıngızlar*** *asılur üstelür” (Altun Yaruk, III. Tegzinç, Kaya, 1994:143).*

“kümüd çeçek önginge ogşatı tüzdem yigi körkle yürüng ***tişleringiz*** *ol” (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 341).*

2.2.1.2.3.2.2. +lAr Çokluk Ekinin Fiil Çekim Ekleriyle Kullanımı

Çokluk eki +lAr ekinin kip eklerine eklendiği, 2. çokluk ve 3. çokluk şahıs eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle -IngIzlAr ve -InglAr yapılarında+lAr

eki, nezaket, kuvvetlendirme ve pekiştirme bildirmektedir. Çünkü -IngIz ve -InglAr yapıları ek almadan tek başlarına da 2. çokluk kişiyi karşılamaktadırlar. Ekin kip ekleriyle kullanımı şu şekildedir:

2.2.1.2.3.2.2.1. Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman eki, Köktürkçede olduğu gibi, Uygur Türkçesi metinlerinde de -(X)r yapısıyla ifade edilmektedir. Geniş zamanın olumsuzluğu ifade edimek istenirse de -mAz ekinin kullanıldığı tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesi metinlerinde çokluk ekinin geniş zaman kip ekinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

"m-a usik-ni manı-lıġ ***tir-ler.***

manı tapmatım anta.

maran-mışana-nı mangal ***tir-ler.***

ma-su tudmaz men santa

mahamat pıġambar ar-a kirmiş.

manı-sız oġrı yan-ta.

manu levkün-ni mantılmış ***tirler***

manısdan-ta mu ol naman kanda" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Alfabe Sırasına Göre, Arat, 2007: 114).

"yay-kı suv-nı kış-kı ödte buz ***tiyür-ler.***

yana yay-ın kış-kı buz-nı suv tip ***tiyür-ler.***

yangılduk-ta çın burkan-nı [köngül] ***tiyür-ler.***

yangılmaduk-ta [köngül]-ni ök burkan ***tiyür-ler****" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Gevezelik Boyası(Çısuva Tutung), Arat, 2007: 120).*

"adruk-lar-ka tükel-lig bir tüz-ünüm-nüng.

ayaġuluġ burkan-nıng-lı ikegü-nüng

aṭırt-lar-ın adruk-ların kim yime neng

ay tengri-li aydıng-lı teg ***aṭırmaz-lar****" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hikmet Fazileti, Arat, 2007: 156).*

"ol yėl içinte antag ün ėşidilür sançivantu sançivantu tiriliŋler tiriliŋler tėp .. ol tamuluglar bo savag ėşidserler ölmiş erserler y(i)me yine ikileyü ***tirilürler****" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 81).*

"bo meniŋ amrak ataçımın kanta ***ėltür sizler*** *ol ėrinç aşçı er oglınıŋ bo Montag yıglayu kelmiş" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 172).*

"ku[nçuy]lar yene ***yanılmazlar****" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 91).*

"ötrü öz et'özlerin isig özlerin ançak(a)ya yme ***esirkemezler****" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 158).*

2.2.1.2.3.2.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Uygur Türkçesinde görülen geçmiş zaman yapısı ifade edilmek istendiğinde, +DI ekinin kullanıldığı görülmektedir. Eğer bilinen bir dönemde yapılan eylemin birden fazla kişi olduğunu biliniyorsa da kip ekinden sonra bir +lAr ekinin kullanıldığını söylemek mümkündür.

"kın …….ġ k[ön]gülüngüz öze.

kıltınġız edgü tözüke.

kılmış edgüngüznüng tüşinte.

kızıġ oruntakılar barça ***öntiler****" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 48).*

"t usik-ni talulalım.

tapışġuluġ erser töz-in.

tavar-mu birip sadġın alġu ool[.]

talay-takı bilge-ler-ning söz-in.

***tapışmadı-(l)ar** bu bilig-ler.*

takılıp bilig-siz öz-in.

taraldaçı tarġu bilig-lig.

dantırvıd adġu ol köz-in" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Alfaba Sırasına Göre, Arat, 2007: 108).

*"anta ol yekler ç(a)ştanė ėligniŋ küçin küsünin çogın yalının kutın kıvın körüp artukrak **korkdılar**" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 184-185).*

*"bökünki künte ol tınl(ı)glar kelgülük üdinte **kelmediler**" (Altun Yaruk, I. Tegzinç, Kaya, 1994: 67).*

2.2.1.2.3.2.2.3. Duyulan Geçmiş Zaman

Duyulan geçmiş zaman ekiyle çokluk şahıs ifadesi bildirilmek isteniyorsa, geçmiş zaman ekleri olan -(X)k ve -mIş morfemlerine +lAr çokluk eki getirilmektedir.

*"tözün oglum alku ga[ŋ içinteki k]um sanınça burhanlar üküş er[üş…]' sözlemekin **yėryükler müneyükler**" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 175).*

*"tag içinte orun ornak **tutmışlar**" (Altun Yaruk, VIII. Tegzinç, Kaya, 1994: 278).*

*"bars yıl tokuzunç ay altı otuzka biz otuznuŋ b[ ]ltur atl(ı)g t(ä)mirç[i] karabaş toyınçognuŋ 'äbçi karabaş bözçi bo ikägü bäg ärläriŋä ayıtmatın är 'äbçi **bolmışlar**" (Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Mi02, Ayazlı, 2016: 499).*

2.2.1.2.3.2.2.4. Gelecek Zaman

Uygur Türkçesi metinlerinde gelecek zaman eki +gAy ekinin çokluk ekinden önce kullanıldığı görülmektedir.

“biz y(i)me ’[…] t(e)rs körümüg kėtermez biz tėp a[n]ın üküş tınl(ı)glar t(e)rs körümke ***tezgeyler****” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 203).*

“kaçan ol t(e)ngri t(e)ngrisi burkanıg körgeli bolsarlar ötrü olar ikileyü takı tişi ajunınta ***kedilmegeyler****” (Altun Yaruk, III. Tegzinç, Kaya, 1994: 142).*

“köni uz törü yolınta anın inçip ***toggaylar****” (Altun Yaruk, VIII. Tegzinç, Kaya, 1994: 304):*

2.2.1.2.3.2.2.5. Şart Kipi

Şart kipinde, birden fazla kişi ifade edilmek istendiğinde +sAr ekinin, +lAr çokluk eki aldığı görülmektedir.

“k …… tavrantı

küseserler *tınlıglar …..*

közüg yumup açġınça

közüntüngüz ……..” (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 56).

“vınay-ta ulatı vıçıdıramal-lar-nıng.

vasır teg katıġ töz-in.

vyakiyan kılu vitis alsar-sen.

vınçur-anıng söz-in.

önüş-i önmeyük usik ekşer(.)

ögin ök bililgey öz-in.

vigni-vinayiki-ler ***örledser-ler****.*

öntürgey vayrapan-lar köz-in” (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Alfabe Sırasına Göre, Arat, 2007: 106).

“ezüg sözle[g]üçi tınl(ı)g tamuda togmışda bo [yılkı ajun]ınta ***barsarlar*** *y(i)me [isig] özlerin tit[i]p ezüg armak sav sözlemezler” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 122).*

“ol iliglerning kanlarnıng ilinge uluşınga yaguk yagısı yavlakı ol ilig uluşug artatgalı bozgalı sakınçın süülegeli ***ugrasarlar*** *inçip bo nom erdinining çogınta yalınınta süülegeli ugramış ilig yagınıng ilinte uluşınta erüş üküş yavız irü belgüler b(e)lgürtüp ig kegen adası üküş bolmagay” (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 237-238).*

“neng ötinç evrilmeserler ***kılmasarlar*** *ögnüng kangnıng y(a)rlıgın teginmeser tutmasar montag osuglug tınl(ı)glar törüsüz yalanguk titirler…” (Altun Yaruk, VIII. Tegzinç, Kaya, 1994: 301-302).*

2.2.1.2.3.2.2.6. Emir Kipi

Emir kipinde çokluk ifade etmek istendiğinde, -zUnlAr ve -InglAr yapılarının oluşturulduğu söylenebilir ve bu yapıların anlamsal bağlamda nezaket, saygı ve kuvvetlendirme anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir.

“yinçürü töpin yük[ünür bi]z.

yig üstünki [tengrimi]z sizinge.

yirtinçüdeki tı[nlıġ]lar.

yintem nırbanta ***toġzunlar****” (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 58).*

“usik-ning sav-ın unıdtım(.)

sakınıp tapmaz-men tölek.

sarılm-a yürekim sakınu köreyin.

sanga yaraġlıġ yolek.

sanggadiz bakşını-nıng sav-ınga öçeşmek.

sangga tengşü ilek.

sarvadyan bilig-ni tapmış erser.

sav-ında ***ıdzun-(l)ar*** *belek" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Alfabe Sırasına Göre, Arat, 2007: 110).*

"anın amtı tüz-ün-lerim anı ince ***bilingler.***

alp-ın bulmış bu et'üz-nüng asıġ-ın ***alınglar.***

ayturulmış öd erigig atırdlıġ ongarıp.

alkınmak-sız ağılık-ıġ alġu iş ***kılınglar****" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Doğru Yol, Arat, 2007: 144).*

"kolulamak-ta ***yaratı(nı)nglar.***

kolulamak-ıġ ***k[od]dm[ang]l[ar].***

kutrulmak küsüş-lüg tüz-ün-ler-e" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, İstiğrak İle İlgili Parçalar, Arat, 2007: 210).

"men tirilmişke sizler negülük ança ked k[orkar] sizler ***korkmanglar*** *m(e)n amtı sizlerke tirilmiş tıltagımın sözleyin burkanlarnıng nomınıng ulug törlügin yme* ***eşidingler*** *tip tiyü ötrü ince tip sözledi…" (Altun Yaruk, I. Tegzinç, Kaya, 1994: 62).*

"ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri üze ***iriçkesünler tsuyutkasunlar*** *yalanguz mini…" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya,1994: 106).*

2.2.1.2.3.2.2.7. Birleşik Fiiller

Çokluk eki olarak kullanılan +lAr ekinin birleşik fiil yapısıyla da kullanıldığı görülmektedir. Örneklerde genel olarak +lAr ekinin ilk kip ekinden sonra kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Örnekler şu şekildedir:

"kö ….. sizing körküngüzni.

körmiş sayu m……..

küseyürler erti *birkerü.*

künt[em]ek tıs izni körgü üç[ün]" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 48).

"birök puranida ulatı kolti sanınça tirtilar birle ***yıgıltılar erti*** *erser adın tınl(ı)gıg arhant kutıŋa köŋül örütürgeli* ***umagaylar erti*** *kanta takı burhan kutıŋa köŋül turgurgalı ugaylar" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 199).*

2.2.1.2.3.2.2.8. İsim-Fiil ve Sıfat-Fiil İle Kullanımı

Uygur Türkçesi metinlerinde isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinden sonra çokluk eki kullanılmaktadır. Sıfat-fiil yapıları genel olarak adlaşmış sıfat yapısı oluşturmaktadır. Çokluk ekinden sonra da hal ekleri de gelebilmektedir.

"al altaġ ***uza[nmaklarıġ]*** *taşkarıp.*

adınlarka asıġlıġ işig işlettingiz.

azmış[la]rka yolçı yirçi boltunguz.

ayıġ [kılınç]lıġ şımnu iligintin ozġurtung[uz]" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 44).

"alku ödte buyanları aşılıp üstelip

adasız uzun yaşamakta ulatı

alku türlüg küsüşleri kanıp bütüp

alkunı bilteçi burkan kutın ***bulmakları*** *bolzun." (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 238).*

"tört ilig tengri-lerde ***tanıġmalar.***

tengri nomın ***todaġ-malar.***

tünerig yeklerke ***tapunuġ-malar.***

*tümenlig irinçü **kılıġmalar**" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Ölüm Tasviri, Arat, 2007: 24).*

*"botulmaklıġ ilgü tüpke **sırılmışlarka***

burkanlar uluşınga barġu yoluġ k[örkittingiz].

buyanlıġ sumır taġ[ıġ tur]ġurtunguz.

bu ……. un gürlük bulturtunguz" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Ölüm Tasviri, Arat, 2007: 24).

"katıġı bedümiş pad.

ka……teglükleri.

kararmış köngüllüg monkul…

*ka…… kıvırkak **saranlar**" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 46).*

*"**utmış-lar-nıng** vışay-ı buda avatansaka.*

uluġ kölüngü sudur-ta uz tiz-ip nomlamış.

uġan-lar-nıng on kut kolunç yorıġ-ı bu nomuġ.

una anı iyin kez-igçe okıdu söz-lelim" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü Niyâz Usûlü, Arat, 2007: 134).

*"eŋ kėninte öŋi öŋi **adrıltaçılar** ol üstün [bav]ag(ė)r altın aviş tamu katakė kim özlügler bar erser 'eŋ kė[n]inte ölmegince ozmakla[rı] yok" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 203).*

*"kaçan t(e)ngri t(e)ngrisi burkan üskinte **tegdüklerinte** töpülerin 'engitdürüp…" (Altun Yaruk, III. Tegzinç, Kaya, 1994: 118).*

*"yavız yavlak **öglilerke** iyin bolup .. turkaru kıltım erser kamag ayıg kılınçlarıg…" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 107).*

2.2.1.2.3.3. +lAr Ekinin Zamirlerle Kullanımı

Çokluk eki olarak kullanılan +lAr ekinin Uygur Türkçesi metinlerinde kişi ve işaret zamirlerinden sonra kullanıldığı görülmektedir. Biz ve siz zamirlerine gelen çokluk eki +lAr eki çokluktan ziyade kuvvetlendirme, pekiştirme ve nezaket bildirmek için kullanılmaktadır. Bazı örnekler şu şekildedir:

"alkış başik sözlegüg.

ayıġ kılınçıġ ökü[ngüg].

ayu yarlıkadıngız ***olarka****" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 56).*

"budġıl alku burkan-lar-nıng büdkerlig tuymış-nıng.

boşġut-luġ-nung boşġut-suz-nung bodısatav tidmiş-ning.

bolmak-takı bartagçan-nıng buyan-lıġ iş-leringe.

bular-ka *iyin ögirmekig bodulu iş-lelim" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, On Türlü Niyâz Usûlü, Arat, 2007: 134).*

"ol ok yanglıġ ontın sıngar tınlıġ-lar oġuş-ı.

utġuradı busuş-ı yok mengi ök teginü.

olar *köni nomluġ asıġ-ın tapmak-tın.*

ukşadınçsız edgü dıntar bolġu-sın küselim" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Canlılara Faydalı Olmak, Arat, 2007: 138).

"[…] ***bizlerni*** *körüp meniŋ köŋülüm[in…] (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 223).*

"t[apıgçılarıma] tėmin ök ***bolarnı*** *ėltiŋler" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 197).*

"amtı [o]k tıdıgsız köŋülin d(a)ntipalė ėligke [bar]ıp ***sizlerke*** *isig öz bėreyin amrak meniŋ isig özümin satay(ı)n ..* ***sizleriŋ*** *özüŋüzlerni satgın alayın uz[un] turkaru meŋilig boluŋlar" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 197).*

2.2.1.2.3.4. +lAr Ekinin Sayı Sıfatlarıyla Kullanımı

Uygur Türkçesi metinlerinde, Köktürk metinlerinde görülmeyen bir özellik olarak sayı sıfatlarından sonra kullanılan ismin +lAr eki aldığı tanıklanmaktadır. Bu yapının da kuvvetlendirme, pekiştirme ve nezaket anlamları taşıdığını söylemek mümkündür.

"tüz-ün bilge kişi-ler tirile(l)im

tengri-ning bitigin biz işidelim

***tört ilig tengri-lerke** tapınalım*

tört ulug emgekde kurtulalım" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Ölüm Tasviri, Arat, 2007:24).

*"asurı başlap **tört yol-larta** barıp toġġuluġ.*

altı-lı iki-li tegінçsiz-lerte istim turġuluġ.

anta tegingülüg kılınçım erser erksiz sergülüg.

arız-un alkınz-un kşantı kılıp bolz-un ertgülüg." (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, İstigfâr, Arat, 2007: 182).

*"t(ä)ŋrim biligim(i)zni köŋülümüzni **bo tört türlüg t(ä)ŋrilärdä** agıtd(ı)m(ı)z ärsär, orunta kamşat<t>(ı)m(ı)z ärsär täŋri tamgası buzultı ärsär, amtı t(ä)ŋriö yazokda boşunu ötünür biz" (Huastuanift, Özbay, 2014: 86).*

*"ölüm küni yagudukda köŋülleri yürekleri sıkılıp taŋılıp adınlarıg askançulayu sözlemiş savları ol ugurta ne erser tusulmaz mantran etöz kodsarlar **üç yavl[ak yollarta]** togup açıg emgek emgenürler" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 175).*

*"alku burkanlarnıng alkınçsız ulug nom mengisin mengiledeçi ulalmak sapılmaklıg kezigin üzüksüz mengi teginteçi **altı kaçıg b(e)lgüleri** üze uçsuz kıdıgsız **biş biligler** üze **bişer bişer atkangularıg** tıdıgsız kavşuru bilteçi onunç orunka tegmiş." (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 86).*

2.2.1.2.3.5. +lAr Ekinin Alıntı Kelimelerle Kullanımı

Uygur Türkçesi metinlerinde, Mani öğretisine bağlı olarak Manici çevrede Maniheizme ait kelimelerin, Budizme ait öğretilerin anlatıldığı Budist çevrede de Budizme ait kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Alıntılanan bu kelimeler de diğer isimler gibi çokluk eki alabilmektedir. Alıntı kelimelere getirilen çokluk ekinin Türkçeye adapte edilmediği ve bazı örneklerde kalınlık-incelik uyumu kuralının dışına çıkıldığı görülmektedir.

"tengri yaruk küçlüg bilgeke yalvarar biz

ötünür biz kün ay tengrike

yaşın tengri nom kutı

*mar mani **firiştilarka**" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlâhi (Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı), Arat, 2007: 12).*

*"ertingü sansız asanki **paramıt-larıġ**.*

engrek sokımı yirinte ertürmiş bolur.

ertmiş kelmedük köz-ünür arıġ uluş-lar

engeyü özte atırdlıg köz-ünür." (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Gevezelik Boyası (Çısuva Tutung), Arat, 2007: 122).

*"törtünç söki t(ä)ŋri yalavaçı burhanlarka buyançı bügtä<g>çi arıg **dendarlarka** bilmätin näçä yaz(ı)nt(ı)m(ı)z ärsär, yme kertü t(ä)ŋri yalavaçı burhan tepän ädgü kılınçl(ı)g arıg dendar tep kertkünmäd(i)m(i)z ärsär, t(ä)ŋri nomın sözläsär biligsiz(i)n utru üznäd(i)m(i)z ärsär, nomug törög yadturmatın tıdtım(ı)z ärsär, täŋrim amtı ökünür biz" (Huastuanift, Özbay, 2014: 82).*

*"ayıg kılınçlag kişiniŋ ölüm{M}i yakın keltükde eŋ aşnu etözinteki **ind(i)riları** kaçıgları başıntın ölüp barır…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 80).*

*"öngi öngi **lakşanlar** edgüler üze tolu tükel yaratıglıgka…" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 111)*

Uygur Türkçesinde çokluk eki olarak bilinen +lAr ekinin kullanımının genişlediği görülmektedir. Köktürk Yazıtlarında sadece isimlere gelen ek Uygur Türkçesinde fiillere, zamirlere ve sıfatlara sirayet etmektedir. Ayrıca Köktürk Yazıtlarında ekin yüksek zümreye ait akrabalık isimlerine ve beg sözcüğüne geldiği görülürken Uygur Türkçesinde böyle bir sınırlandırma bulunmadığını, bütün kelimelerle kullanıldığını söylemek mümkündür Bunun en önemli nedeni, yaşam şeklindeki değişikliktir. Köktürkler göçebe bir yaşam sürdürürken, Uygurlar yerleşik yaşama geçmiştir. Uygurların yerleşik yaşama geçmesi, onların düşünce yapısını da değiştirmiş, dinde yaşanılan değişimle birlikte o dinin öğretilerini öğrenebilmek için çeviri metinlere ihtiyaç duyulması, çeviri metinlerde de çokluk ifadesine ihtiyaç duyulması sebebiyle ekin genişlemiş olması muhtemeldir. Dinsel değişim sebebiyle başka kültürlerle etkileşimde bulunan Uygurların, o kültüre ait eserlerdeki yapıları da kendi dilinin bünyesine yerleştirmeye başlamıştır. Bu nedenle de Köktürkçede kolektiflik bildiren yapının çokluk yapısına dönüşmesi mümkündür. Uygur döneminde +lAr yapısı anlamsal bağlamda kolektiflik bildirmeye devam etse de, ek, birden fazlalık, nezaket, kuvvetlendirme ve pekiştirme anlamlarını da taşımıştır. Ayrıca nezaket bildiren ifadelerde kelime +lAr ekiyle kullanılsa bile kelime tekil olarak düşünülebilmektedir.

Çokluk eki olarak kabul edilen +lAr eki, morfolojik bağlamda bakıldığında ekin yapım ve çekim eklerinden sonra kullanıldığı görülmektedir. Nadiren de olsa çokluk ekinden sonra yapım ekinin kullanıldığına rastlanmaktadır. Çokluk eki +lAr olan ekin, kapsamı dar olduğu için, ekin çokluk bildirmekten başka bağlayıcı bir görevi bulunmadığından dolayı genel olarak isim çekim eklerinden önce gelmektedir. Metinlerde, +lAr ekinin fiil çekim eklerinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

Çokluk ekinin siz zamirinden ve -IngIz ifadelerinden sonra kullanıldığı ve bu durumun kuvvetlendirme ve pekiştirme işleviyle bulunduğu görülmüştür. K. Grönbech, ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerde günlük hayattaki konuşma şekilleri, bozkır göçebelerindekinden başka türlü teşekkül ettiğini söyleyerek, yeni nazik hitap kavramının ilk olarak burada çıktığını, Uygurların eski çokluk şekillerden olan siz ve -ıngız eklerini kullandığını fakat bu şekillerin çokluk bildirme güçlerini kaybettiğini bu nedenle de eski şekillerin, yaygın çokluk eki ile genişletilmesi suretiyle oluştuğunu ifade etmektedir (Grönbech, 2011: 63). Uygur Türkçesinde

Köktürkçeden farklı olarak iki ve ikiden fazla sayılardan sonraki isimlerde çokluk ekinin kullanıldığına değinilmiştir. Ayşe Kılıç Cengiz ve Duygu Özge Gürkan, bu yapının Hint-Avrupa dil ailesindeki yapıya benzediğini söyleyip bu kuralı Çince ile de karşılaştıran araştırmacılar, Çincede sayı sıfatlarından sonra çokluk ekinin kullanılmadığını dile getirmektedir (Cengiz-Gürkan, 2016: 64). Kemal Eraslan da bu durumu belirli çokluk başlığı altında değerlendirmiş, isme getirilen çokluk ifadesinin ifadeyi kuvvetlendirdiğini belirtmiştir (Eraslan, 2012: 126). Kısacası, sıfattan sonra çokluk ifadesinin kullanılması Altayistlere göre Altay dil ailesinin bir özelliği değil, Hint-Avrupa dil ailesinin özelliğidir. Anlamsal bağlamda kuvvetlendirme ve pekiştirme ifadesi taşımaktadır.

Uygur Türkçesinde +lAr eki, birleşik fiil yapılarında da kullanılmaya başlanmıştır. Köktürkçede +lAr yapısının fiillerle kullanılmadığı bilinmektedir. Bu nedenle de birleşik fiil yapılarında +lAr ekinin kullanılmaya başlaması, Uygur Türkçesine ait bir durumudur. Fonetik bağlamda incelendiğinde +lAr ekinin kalınlık incelik uyumu kuralına uyduğunu söylemek mümkündür ancak alıntı kelimelerde ekin kalınlık incelik uyumu kuralına uymadığı görülmektedir.

2.2.1.3. Karahanlı Türkçesinde +lAr Çokluk Ekinin Kullanımı

Karahanlı Türkçesinde çokluğu ifade etmek için +lAr eki kullanılmaktadır. Metinlere bakıldığında Karahanlı Türkçesindeki yapının Uygur Türkçesindeki yapıya benzediğini söylemek mümkündür. Alıntı kelimelerde yaşanan bazı değişimlerin olduğu görülmekte olup Maniheizm'i ve Budizm'i kabul etmiş olan Uygurlar, bu dinlerin terminolojisini kullanırken, İslam'ı tercih eden Karahanlılar İslami terminolojiyi kullanmıştır. Kısacası alıntı kelimelerin alıntılandığı diller değişerek çokluk eki de bu kelimelere gelmeye başlamıştır. Bir başka dikkat çekici noktaysa, Arapçadan çokluk olarak alınan kelimelerin ayrıca +lAr eki alabilmesidir. Karahanlı Türkçesinde ek ile ilgili bazı örnekler şu şekilde görülmektedir:

"bu kitab yavlak 'aziz turur çin ***hukemalarınıng emsalleri*** *birle bezenmiş maçin* ***'ulemalarınıng eş'arları*** *birle araste kılınmış turur" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 1).*

Bu kitap çok aziz bir kitaptır. Çin hakîmlerinin hikmetleri ile bezenmiş ve Maçin âlimlerinin şiirleri ile süslenmiştir (Arat, 1974:1).

Yukarıdaki örnekte ekin, Arapça çokluk ifade eden yapılara geldiği görülmektedir. Aşağıdaki örnekte ise, yardımcı fiil yapısına getirilen, çokluk ifadesi bulunmaktadır. Diğer örneklerde de ekin fiil çekiminde, zamirlerle, sıfatlarla, alıntı kelimelerle kullanımıyla karşılaşılmakta olup, ekin diğer eklerle kullanımlarına da yer verilmiştir. Karahanlı Türkçesinde bu ekin topluluk yapılarına da ulandığı tanıklanmaktadır.

*"çin ü maçin **'alimleri** ve **hakimleri** kamuġ **ittifak boldılar**" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 1-2).*

Çin ve Maçin âlimleri ile hakîmlerinin hepsi ittifak etmişlerdir (Arat, 1974: 1).

*"t**uranlıġlar** kutadġu bilig tip **aymışlar**"(Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 2).*

Turanlılar ise, Kutadgu bilig demişlerdir (Arat, 1974: 1):

*"takı **anlar** ara munazara su'ali cevabı keçer teg **sözler** sözlemiş turur" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 2).*

Yine müellif kendi fikirlerinin suâlli-cevaplı münâzara tarzında, bunlara atfederek, ifâde etmiştir (Arat, 1974: 2).

"kayu kend uluş ordu karşı yire

*kitabka öngin at **atamışlara**" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991:6).*

Her memleket, şehir ve sarayda bu kitaba ayrı-ayrı adlar verilmiştir (Arat, 1974: 4).

*"bu meşrik ilinde **uluġlar** munı*

*zinetü'l-ümera **tiyürler** köni" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 6).*

Bu maşrik ilinin büyükleri buna doğruca Zînetü'l-ümerâ derler(Arat, 1974: 4).

*"iranlıġlar şahname **tirler** mungar*

turanlıġ kutadġu bilig tip ukar" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 6).

İranlılar buna Şehnâme derler, turanlılar Kutadgu bilig diye anarlar(Arat, 1974: 4).

“bu yanglıġ melikni ***budunlar*** *sever*

yüzini körey tip ***adınlar*** *iver” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 8).*

Böyle bir hükümdarı halk sever ve yüzünü göreyim diye, herkes ona koşar(Arat, 1974: 6).

“yana bu kitabnıng beyanın ayur

bu tört nik şerifler *özele kılur” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 9).*

Yine bu kitabın içindekileri söyler; bunu şu dört iyi temel üzerine kurar (Arat, 1974: 7).

“bu kün kim okısa ***olarıġ*** *bilir*

angar ötgünür andın edgü kelir” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 41).

Bugün bu kitapları kim okursa, onları tanır; onlara benzemeğe çalışır ve bundan kendisine iyilik gelir (Arat, 1974: 31).

“kılu berse erdi mening ***işlerim***

körü barsa erdi içim ***taşlarım****” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 57).*

Memleketin iç ve dış işlerini tâkip husûsunda bana yardımda bulunmalıdır (Arat, 1974: 41).

“sanga men kereking baka turġa men

kamuġ ***işleringni*** *seve kılġa men” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 69).*

Senin için gerekli olan şeyleri ben tâkip edeceğim ve bütün işlerini severek yapacağım (Arat, 1974: 69).

“karaka bilig birdi bilgi açuk

buşar ödte ***beglerke*** *barma yaġuk” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 95).*

Bilgisi herkesçe müsellem olan âlim halka şunu bildirmiştir: kızdıkları zaman beylere yaklaşma (Arat, 1974: 67).

“üyük çim osuġluġ bolur ***bilgeler***

çıkar suv kayuda adak ***tepseler****” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 115).*

Âlimler sulak yerlere benzerler; nereye ayak vururlarsa, oradan su çıkar (Arat, 1974: 81).

“törütti tümen ming ***halayıklarıġ***

tili birle tengrig ***ögerler*** *arıġ” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 120).*

Tanrı yüz binlerce mahlûku yarattı; onların hepsi Tanrıyı dilleri ile öğerler (Arat, 1974: 85).

“kutuldı budun kitti ***emgekleri***

kuzı birle katlıp yorıdı böri” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 121).

Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamağa başladı(Arat, 1974: 86).

“yanut birdi ögdülmiş aydı ay beg

bilig ordusı ay ***kişilerde*** *yig” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 183).*

Öğdülmiş cevap verdi: -Ey beyim, ey bilgi hazinesi, ey insanların iyisi dedi (Arat, 1974: 183).

“ajun budnı barça angar kul bolur

ajun yir bu ***begler*** *tilekin bulur” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 224).*

Bütün dünya halkı ona kul olur; bu gibi beyler dünyaya hâkim olurlar ve bütün dileklerine kavuşurlar (Arat, 1974: 156).

*“****isizlerke*** *kaşıġ kerek* ***korksalar***

yavaşlarka *edgü kerek* ***sevseler****” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 244).*

Kendisinden korkmaları için, onun kötülere karşı heybetli görünmesi, sevmeleri için de, yumuşak huylu kimselere iyi davranması lâzımdır (Arat, 1974: 172).

“negü ötnü alsa yana birse terk

*angar **birgeler** neng kaçan kolsa terk” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 292).*

Ödünç aldığı şeyleri zamanında öderse, ona da istediği malı derhâl verirler (Arat, 1974: 207).

“kür alp er kötürse yaşın teg temür

*azıġlıġ **erenlerde** teşlür tamur” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 313).*

Cesûr, kahraman adam, yıldırım gibi kılıç sallarsa, azılı muhâriplerin damarı patlar (Arat, 1974: 224).

Yukarıdaki örnekte, Köktürkçede topluluk eki olarak karşılaşılan +An ekinden sonra çokluk ekinin kullanıldığı görülmektedir, bu örnekten de anlaşılacağı üzere +An ekinin topluluk işlevini kaybettiği görülmektedir.

“neçe bolmasa halkka mindin asıġ

*yime **körmegeyler** meningdin yasıġ (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 339).*

Her ne kadar benden halka fayda yok ise de, onlar benden zarar da görmezler (Arat, 1974: 245).

*“buzulġu turur bu **itilmişlering***

*saçılġu turur bu **yumıtmışlarıng** ” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 357).*

Sağladığın bu nizam bozulacaktır; bu topladıkların tekrar dağılacaktır (Arat, 1974: 259).

“çıġay bay ikigün ölümde kidin

*yana **tüz bolurlar** kara yir katın” (Kutadgu Bilig, 1991: 363).*

Fakir ve zengin, ölümden sonra, her ikisi de kara toprağın altında tekrar müsâvi olur (Arat, 1974: 263).

*“ikigü bayat **kullarımız** biz ök*

bu kulluk içinde kurumız tüz ök” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 377).

Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız; bu kulluk husûsunda ikimiz de aynı mertebedeyiz (Arat, 1974: 272).

*"olar **kut tururlar** kut elgi uzun*

*küyer **ot tururlar** küyürgey özün" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 412).*

Onlar ikbâldirler, ikbâlin eli her şeye uzanır; onlar yanar âteştirler, başkalarını yakarlar (Arat, 1974: 296).

*"velikin **bularsız** yime bolmaz iş*

tilin edgü sözle angar bolma iş" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 434).

Fakat yine bunlarsız iş olmaz; onlara karşı iyi muâmelede bulun, fakat onlarla arkadaşlık etme (Arat, 1974: 312).

*"**ayınglamasunlar** sini halk ara*

atıng artamasun munı ked köre" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 448).

Çok dikkat et, halk arasında seni kötülemesinler; adın lekelenmesin (Arat, 1974: 323).

*"**silerke** meningdin asıġ söz kerek*

özümde körü bu sözüm edgürek" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 485).

Size benim faydalı sözlerim lâzımdır; benim sözlerim kendimden daha iyidir (Arat, 1974: 351).

"yarım suv içip kodtum erse yarım

*yarım kalġay erdi **tirigliklerim** (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 601).*

Ben de suyun yarısını içip, yarısını bırakmış olsa idim, ömürümün yarısı kalmış olurdu (Arat, 1974: 434).

*"telim yilke birdi sini **teglerig***

*keçürdi ilig teg telim **beglerig** (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 607).*

O senin gibi bir çok insanları yele verdi; hükümdar gibi bir çok beyleri gördü geçirdi (Arat, 1974: 438).

"severing öküş bolsu ***sevmezlering***

saçılsu birerin kingüsü yiring" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 634).

Dostların çok olsun, düşmanların perişan olsun, memleketin genişlesin (Arat, 1974: 460).

"Uluğlukuğ bolsa sen edhgü kılın

Bolgıl kişiğ Begler katın yaxşı ulan." (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 64).

Büyüklüğe eriştiğin zaman iyi huylu ol,

Beyler yanında iyiliğe araç olan kişi ol (Atalay, 2013: 64).

*"***olar** *için* ***ėtişdiler****" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 76).*

Onlar kendi aralarında barıştılar (Atalay, 2013: 76).

"Erdi uza ***erenler***

Erdem begi bilig tag

Aydı öküş ***ögütler***

Könğlüm bolur anğar sağ" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 89).

Geçmişte fazilet Beyi, bilgi dağı gibi adamlar vardı; söz söyler, öğüt verirlerdi. Onlara gönlüm açılır (Atalay, 2013: 89).

"Aydum anğar sewük

Bizni taba ne elük

Keçtinğ yazı kerik

Kırlar *edhiz bedhük" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 94).*

Sevgilime söyledim: Bizim tarafa yüksek, büyük, geniş kırları geçerek nasıl geldin? (Atalay, 2013: 94).

"Öpkem kelip ogradım

Arslanlayu kökredim

***Alplar** başın togradım*

Emdi meni kim tutar" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 125).

Öfkem geldi, uğradım, arslan gibi kükredim, yiğitlerin başını doğradım. Şimdi beni kim tutar? (Atalay, 2013: 125).

"Ögreyüki mındağ ok

Mında adhın tegdeğ ok

Atsa ajun uğrap ok

***Tağlar** başı kertilür (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 160).*

Gerçekten âdeti böyledir; bundan başka ortaya çıkan sebep te vardır. Dünya ok atsa dağların başı kertilir (Atalay, 2013: 160).

*"**Kaklar** kamuġ kölerdi*

***Taglar** başı ilerdi*

Ajun tını yılırdı

Tütü çeçek çerkeşür" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 179).

Kuru yerler hep gölerdi; dağ başları göründü, göze ilişti; dünyanın soluğu ılıdı, türlü çiçekler sıralandı (Atalay, 2013: 179).

*"**olar** ikki arışdı" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 182).*

Onlar birbirlerini aldattı (Atalay, 2013: 182).

*"**alplar** birle uruşma, **Begler** birle turuşma" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 182).*

Yiğitlerle vuruşma, Beylerle duruşma (Atalay, 182).

*"Eren alpı **okuştılar***

*Kınğır közün **bakıştılar***

*Kamuğ tolmun **tokuştılar***

Kılıç kınka küçün sıgdı" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 183).

Yiğitler çağrıştılar -erler yiğidi çağrıştılar-, yan gözle bakıştılar, bütün silâhlarla vuruştular, kılıç kına güç sığdı (Atalay, 2013: 183).

"Koygaşup yatsa anınğ yüzinğe

Alsıkar ökin anınğ sözinğe

Minğ kişi yolugı bolup özinğe

***Bėrgeler** ödhin anınğ közinğe" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 243).*

Kim onun koynuna girip yüzüne bakarak yatsa, onun sözleriyle aklını aldırır. Bin kişi kendini ona fedâ eder, onun gözlerine kendilerini verirler (Atalay, 2013: 243).

"Kelnğizleyü aktımız

***Kendler** üze çıktımız*

Furxan ewin yıktımız

Burxan üze sıçtımız" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 343).

Seller gibi aktık, şehirler üzerine çıktık, put evini yıktık, putlar üzerine yestehledik (Atalay, 2013: 344).

"Tamga suwı taşra çıkıp tagığ öter

***Artuçları** tegre önüp tizgin yeter" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 424).*

Bu suyun kolu dışarıya çıkarak dağı geçer; çevresinde at dizgini gibi sıra sıra ardıç yetişir (Atalay, 2013: 424).

*"Bıçgas bitik **kılurlar***

*And key yeme **bėrürler***

*Xandın basut **tilerler***

Basmıl Çomal tirkeşür" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 459).

Andlaşma bitiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl, Çomıl toplanıyor (Atalay, 2013: 459).

*"**olar** ikki tawar **satışgan alışganlar ol**" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 519).*

Onlar birbiriyle mal alıp satmaktadırlar (Atalay, 2013: 519).

*"**bular** budhun ol tutçı tėrilgen" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 521).*

Bunlar her zaman toplanan bir ulustur (Atalay, 2013: 521).

*"**barınğlar** ikigü" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, II. Cilt, 2013: 45).*

İkiniz gidiniz (Atalay, II. Cilt, 2013: 45).

*"ol er ol **ışlarka** turgan" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, II. Cilt, 2013: 53).*

O adam işlere çok çalışan, büyük işlere kalkışan adam (Atalay, 2013: 53).

*"Sende kopar **çadhanlar***

*Kudhgu sinğek **yılanlar***

*Dük minğ kayu **temenler***

Kudhruk tikip yügrüşür" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, III. Cilt, 2013: 367).

Çıyanlar, cibinler, sinekler yılanlar sende çıkar. Binlerce iğnelerini, kuyruklarını dikerek koşuşur (Atalay, III. Cilt, 2013: 367).

*"**Ayurlar**: bittimiz. Kaçan hali **bolsalar ısrurlar** sizing üze **ernekleri** uçını öwkedin, aygıl: **ölüngler** öwkengiz birle, Ol Tangrı bilgen **köngüllerdekini**" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 3).*

*"Eger tegse sizke bir edgülük yawuz kelür **olarka**, eger tegse sizke bi yawuzluk şād **bolurlar** anıng birle, eger serse **sizler** sakınsa **sizler** ziyān kılmaz sizke **olarnıng** alları, nesre. Ol Tangrı ol kim **kılurlar** kapsayu bilgen" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 3).*

"Kılmadı anı Tangrı meger müjde sizke amrulsun üçün ***köngülleringiz*** *anıng birle, yāri yok meger" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 3).*

"Kesmek üçün bir buçgaknı ***anlardın*** *kim* ***tandılar*** *azu töpen kılur* ***olarnı, yansalar*** *nevmid bolup anlar" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 3).*

"Korkunglar *ol otdın, ol kim anutuldı* ***kāfirlarka****" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 3).*

Boyun ***sunglar*** *Tangrıka hem yalavaçka bolġay kim rahm* ***kılınġay sizler*** *(Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 3).*

*"****Ewingler*** *yarlıkamakka İdingizdin hem uştmah, anıng eni* ***köklerçe yerlerçe,*** *anutuldı* ***saknuklarka****" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 3).*

*"****Anlar*** *kim kaçan* ***kılsalar*** *körksüz işni azu* ***küç kılsalar özleringe yād kılurlar*** *Tangrını, yarlıkatu* ***kolarlar yazuklarnı*** *kim yarlıkasa* ***yazuklarnı*** *kim yarlıkasa* ***yazuklarını*** *meger Tangrı, tutaşı* ***turmazlar*** *anıng üze kim* ***kıldılar, olar bilürler****" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 4).*

"Süstelmeng, kadġurmang ***sizler, sizler üstünler*** *siz eger* ***mü'min erse sizler****" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, 2013: 4).*

Yukarıdaki örnekte "siz" zamirine gelen bir çokluk eki yapısından bahsetmek mümkündür. Bu yapıda ifadenin çokluk anlamı taşımadığı, ifadeyi kuvvetlendirme pekiştirme anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

"Ārzūlamang anı kim artuk kıldı Tangrı anıng birle amarıngızını amarı üze, ***erenlerke*** *ülüş andın kim* ***kazgandılar, uragutlarka*** *ülüş andın kim* ***kazgandılar, tilengler*** *Tangrıdın artuklukından, Ol Tangrı erür kamug nengni bilgen" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'n-Nisā', 2013: 7).*

*"**Erenler** adakın **turġanlar uraġutlar** üze, anıng birle kim artuk kıldı Tangrı **amarılarını** amarı üze, anıng birle kim **hezine kıldılar māllarından** edgü **uraġutlar boyun suġanlar, küdezgenler** gaybka, anıng birle kim küdezdi Tangrı, ol **tişiler** kim **korkar sizler yaraşmamaklarından**, pend bering **olarka**, kesiling **olardın töşekler** içinde, urung olarnı, eger **boyun berseler** sizke tilemeng olar üze yol, Ol Tangrı erür yüksek ulug" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'n-Nisā', 2013: 7).*

*"Kayda kim **bolsa sizler** yeter **sizlerke** ölüm, neçeme **bolsa sizler** ediz yüksek **ükekler** içinde, eger tegse **olarka** bir edgülük **ayurlar**: bu, Tangrı üskinde ol, eger tegse **olarka** bir yawuzluk **ayurlar**: bu sening üsküngde ol, aygıl: kamug Tangrı üskinde ol, ne ol bu kavmnüng hāli, **tilemezler** kim **ukgaylar** sözni" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'n-Nisā', 2013: 11).*

*"**Aydılar**: ey Mūsā, bütünlükin anıng içinde bodun **küçlügler**, biz hiç kirmez-miz anga çıkmagınça **olar** andın, eger **çıksalar** andın biz **kirgenler-miz**" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Mā'ide, 2013: 21).*

Yukarıdaki bütün örnekler, Uygur Türkçesindeki yapılara benzemektedir. Bazı yapılarda çokluk ekinden sonra 1. teklik şahıs iyelik eki olarak -mIz ekinin kullanıldığı görülmektedir. Divanü Lûgat-it Türk adlı eserde çokluk eki olarak +lA ekine rastlanmaktadır. Metin bağlamında bakıldığında +lA eki gerçekten de çokluk ifade etmektedir. Besim Atalay, "bilgėlege" kelimesinin aslının "bilgelerge" olması gerektiğini ve "atlaka", "tatlaka" kelimelerinde de olduğu gibi burada da "-r" ekinin düştüğünü düşünmektedir (Atalay, III. Cilt, 2013: 158). Talat Tekin de ek üzerine düşünerek "atlaka", "tatlaka" ve "ıtlaka" örneklerinde verme halinde çokluk isimler olduğu ifade edilerek, bu kelimelerdeki çokluk ekinin de -la olduğunu söyleyerek, konuyla ilgili bazı izahlara yer vermektedir. Brockelmann'ın eki -lak olarak değerlendirdiğini söyleyen Tekin, Menges'in de aynı görüşe sahip olduğunu paylaşmaktadır. Araştırmacı, bu görüşün kaf üzerinde şedde olmaması nedeniyle kabul etmenin zor olacağını söyleyerek erken bir ünsüz tekleşmesinin de mümkün olamayacağını dile getirmektedir. Kelimenin sonunda bulunan -r ünsüzünün de düşme ihtimalini düşünen araştırmacıların olduğunu söyleyen Tekin, bu ses değişmesinin de daha geç bir zamanda meydana geldiğini belirtmekte, sonuç olarak ise, ekin arkaik bir çokluk eki hüviyetinde görülen +lA eki olduğunu düşünmektedir

(Tekin, 2017: 165-166). Aysu Ata da +lA eki üzerine düşünmüş ve Rylands nüshası satırarası Kur'an tercümesinde benzer örnekler bularak, eserin bir Kur'an tercümesi olması dolayısıyla bir kudsiyetinin bulunması nedeniyle bir istinsah yanlışının olmayacağını dile getirmektedir. Araştırmacın bu ekin hem isim hem de fiil yapılarında da kullanıldığını belirtirken Divanü Lûgat-it Türk'te ekle, sadece isim yapılarında karşılaşılmaktadır. Poppe'nin +lA arkaik çokluk eki görüşüne değinen Ata, Divanü Lûgat-it Türk ve Rylands nüshası satıraltı Kur'an tercümesindeki yapının da bu arkaik çokluk olduğuna değinmektedir. Araştırmacı ayrıca, Horasan ve Karaçay-Balkar Türkçesinde görülen -lA ekinin de bu yapıyla alakadar olduğuna yer vermektedir (Ata, 2009: 89-99; Ata, 2013: 177-180).

"Beçkem urup ***atlaka***

Uygurdaki ***tatlaka***

Ogrı yawuz ***ıtlaka***

Kuşlar gibi uçtımız" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, 2013: 483).

Atlara belge vurarak Uygurdaki Tatlara, hırsız, kötü itlere kuşlar gibi uçtuk (Atalay, 2013: 483).

"turgan ulug ***ışlaka***

tirgi urup ***aşlaka***

tumlug kadır ***kışlaka***

kodtı erig umduru" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, II. Cilt, 2013: 54).

Büyük işlere kalkışan, yemeğe sofra seren, katı kışlarda halkı umutta bıraktı (Atalay, 2013: 54).

"Tegür meninğ sawımı ***bilgelėge*** *ay*

Tınar kalı atatsa kısrak sıpı tay" (Divanü Lûgat-it Türk, Atalay, III. Cilt, 2013: 158).

Hey, benim sözümü bilgelere eriştir, kısrakların yavrusu olan tay ay olursa kısrak dinlenir, çünkü anasının yerine taya binilir (Atalay, III. Cilt, 2013: 168).

*"**Aydıla**: biz ıdıldımız" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Hicr, 2013: 49).*

*"**Cāvidānele** anıng içinde, yawuz **olarka** kopmak küninde yük" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü Tāhā, 2013: 70).*

*"Idmadımız hiç kend içinge korkutguçıdın meger **aydılar** ni'met içre **ulgaymışla**: biz ol kim ıdıldıngız angar, **kāfirler-miz**" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü Sebe', 2013: 85).*

*"Ermez siz anıng üze **azıtıglıla**" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü's-Saffāt, 2013: 97).*

*Kidin salar sen kimni kim tilese sen **olardın**, sıgındurur sen sanga kimni tilese sen, kimni tilese sen andın kim seçse sen yime yazuk yok sening üze, ol yakınrak kim yarusa olarnıng **közleri**, **kadgurmasunlar** yime hoşnūd **bolsunla** anı kim berding **olarka**, **olarnıng kamugları**, Ol Tangrı bilür ol kim **köngülleringiz** içinde erür, Tanrı bilgen keçürgen (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Ahzāb, 2013: 81).*

2.2.2. +t Çokluk Eki

Eski Türkçede kullanılan çokluk eklerinden biri de -t ekidir. Ek Moğolcadan ödünçlenmiş bir ek olarak bilinmektedir. Ekin Köktürk metinlerinde az örnekte görüldüğü, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde ise çokluk vazifesini kaybettiği görülmektedir. Ayrıca ekin bazı özel kelimelerde -n ünsüzünün yerine geçtiğiyle de karşılaşılmaktadır. Şinasi Tekin, bu ekle yüksek mevkili kişilerin çoğulu yapıldığını söylerken, bazı araştırmacılar ekin başka türlü kelimelerde de kullanıldığını izah etmişlerdir. Araştırmacıların bu ekle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Ahmet Cevat Emre, *-t ekinin Moğolcada çokluk belgisi olduğunu ve eski yazıtlara sahip olan Göktürklerin Moğollara son vererek, kendi devletlerini kurarak onların devlet unvanlarını yadigar bıraktığını ve Göktürklerin bu unvanları

kullandıklarını söyleyerek Radloff'a karşı çıkmış ve *-t ekini eski bir Türkçe çoğul belgisi olarak saymamıştır (Emre, 1940: 40-41).

Zeynep Korkmaz, +t çokluk ekinin Moğolcadaki +d, +ud/+üd eklerine tekabül ettiğini söylemiştir. Oġlıt, tarkat, yılpaġut, bulıt, tigit, süt, taġşut, uruñut örneklerini veren Korkmaz, bu ekin Eski Türkçede seyrek kullanılan ve artık çokluk fonksiyonunu yitirmiş arkaik bir ek olduğunu ifade etmiştir. Tigin kelimesinin bir ek yığılmasına uğradığını ve tigitler şeklinde yeniden bir çokluk eki aldığını da belirten araştırmacı, Çağataycadaki "biget" örneğinin yanı sıra bulut, kanat, süt kelimelerinin artık çokluk değil teklik gösterir olmalarının kalıplaşmanın açık delili olarak görmüştür. Eski Türkçe uzmanlarının ve Altayistlerin, +t çokluk ekinin Türkçeye Moğolcadan geçmiş yabancı kökenli bir ek olduğuna dair görüşleri olduğunu söyleyen Korkmaz, Doerfer'in bu görüşe karşı çıktığını ve Türkçenin Moğolcadan çok fazla ek almadığını dile getirdiğini zikretmiştir. Türkçeye Moğolcayla birlikte girme olasılığının da bulunmadığını söyleyen Doerfer'in, +t ekini almış kelimelerin Moğolcadan geldiğine dair sağlam kriterlerin olmadığını belirttiğine değinmiştir. Zeynep Korkmaz da bu görüşü savunarak bir ekin kalıplaşma yoluyla terk edilmiş olmasını gerektirmediğine yer vermiştir. Korkmaz ayrıca Eski Türkçe devrinde +t ekindeki çokluk görevinin artık hissedilmez olduğunu, kana kelimesinin belki tek bir kuşun kanadını ifade ederken, kanat kelimesinin de tüylerin çokluğunu belirttiğini düşünmektedir ancak bu çokluk anlamının daha sonra tek bir kuşun kanadı anlamına geldiğini söylemiştir. Aynı durumun süt ve begit sözcüklerinde de görüldüğünü izah etmiştir (Korkmaz, 1986: 47-48).

Marcel Erdal, Eski Türkçenin, Moğolca ve Soğdca'da yaygın olan +t çokluk ekine sahip olduğunu söyleyerek Doerfer'in de ekin Moğolca'dan ödünçlendiğine dair görüşüne yer vermiştir. Marcel Erdal ise, ekin İranca kökenli olduğunun kanıtlanması durumunda ekin Soğdca kökenli olduğunu varsayacağını dile getirmiş, Türkler tarafından üretilen en erken tarihli metin olan Soğdca Bugut yazıtının +t çokluk ekini içerdiğini söylemiştir. N. Sims Williams'ın -t çokluk ekinin çekim ve yapım eki arasında bir sınırda yer aldığını dile getiren Erdal, bunun Runik yazıtlar gibi erken tarihli metinler için kabul edilebilir bir görüş olduğunu belirtmiştir. Çoğu erken tarihli örnekte /n/ ile biten kelimelere eklendiğini ifade eden araştırmacı, bu /n/ ünsüzünün ek aldığında düştüğünü izah etmiştir. Marcel Erdal, Türkçede, Uygur yazıtlarında çokluk içeriğine rastlanıldığını söyleyerek, bazı yazıtlardan örnek

vermiştir. Araştırmacı, "tarkat" , "säŋüt" ve "tegit" kelimelerindeki +t ekinin baskın bir son ek olduğunu dile getirmiş ekin çokluk eki olmasının yanı sıra "kulut", "küŋüt" ve "orŋut" gibi örneklerde sınıf ve sosyal tabaka bildirdiğini belirtmiştir (Erdal, 1991: 78-79).

Doerfer çalışmasında -t çokluk ekiyle ilgili bazı görüşlere yer vermiştir. Araştırmacı, Gabain'in, Şçerbak'ın ve Clauson'un -t ekinin Moğolcadan ödünçlenen yabancı kökenli bir ek olarak gördüğünü, Ramstedt'in Altaycadan miras kalan gerçek çokluk eki olduğunu düşündüğünü, Menges'in de -t ekini orijinal bir çokluk eki olarak kabul ettiğini dile getirmiştir. Araştırmacı ise, ekin orijinal Türkçe ek olmadığını ve Şçerbak'ın görüşünün doğru olabileceğini belirtmiştir (Doerfer, 1975-1976: 39-42).Şinasi Tekin ise, +t çokluk ekinin yüksek rütbeli kişiler için kullanıldığını söylemiştir (Tekin, 1992: 87).

Cengiz Alyılmaz, -t ekinin işlek olmadığını söyleyerek, ekin menşei hakkında farklı görüşlerin olduğunu, ancak genel görüşün Moğolcadaki çokluk eki -t ile aynı olduğu düşüncesinin olduğunu belirtmiştir. Ekin sonu -n ile biten birkaç unvan isminin çokluğunun yapılmasında kullanıldığını söyleyen araştırmacı, "tarkat" ve "oglıt" örneklerini vermiştir (Alyılmaz, 1994: 39).

Ahmet Caferoğlu, bugünkü Moğolcada -d şeklinde kullanılan ekin, Göktürkçede birkaç kelimede -t olarak kullanıldığını söylemiş ve oglıt, tarkat, şadapıt örneklerini vermiştir (Caferoğlu, 2000: 141).

Necati Demir, +(I)t/(U)t çokluk ekinin daha çok millet ve kavim adlarında kullanıldığını söyleyerek, örnek olarak da Ahmet Bican Ercilasun'un "Saka" adı ve "+t" çokluk eki düşüncesine değinmiştir. Zeki Velidi Togan'ın da benzer bir şekilde Türküt, Sikilüt ve Barulat biçiminde de +t çokluk eki bulunduğu görüşünü paylaşmıştır. Araştırmacı, ekin M. Ö. II. yüzyıldan beri kullanıldığını, -z ekiyle aynı görevi paylaştığını ve her ikisinin de çokluk bildirmesinin kendiliğinden ortaya çıktığını söylemiştir. Demir, Eski Türkçeden itibaren görülen +(I)t/+(U)t çokluk ekli kelimelere tigit, alpagut, oglıt, tarkat, karşıt örneklerini vermiştir. Bulıt ve kanat sözcüklerine de değinen araştırmacı bu kelimelerin köklerinin bilinmemesi nedeniyle -t çokluk ekinin olup olmadığı konusundan kesin bir hükme varmamıştır. W. Bang'in kanat sözcüğünün "+t" ekiyle türetildiğini söylediğini ancak kökü hakkında yorum yapmadığını belirten Demir, Clauson'un da benzer bir görüşte olduğunu zikretmiştir.

Çalışmada, +(I)/+(U)t eki, Moğolca ile Türkçede ortaklaşan bir çokluk eki olarak değerlendirilmiştir (Demir, 2005: 437-440).

N. Poppe, Türkçe -t ekinin, birkaç arkaik kelimede, bir ek olarak korunduğunu ifade ederek daha çok Eski Türkçede görüldüğünü söylemiştir. Poppe Gabain'in tarkat, tigit, taisut ve süt örneklerine yer vererek, buna ek olarak "lotut" örneğini ifade etmiştir. Yine Eski Türkçe olan alpaiut, uruñut ve bayaiut örneklerinde arkaik -iut ekini bulduğunu söyleyen araştırmacı, Pelliot ve Gabain'in alpaiut ve bayaiut kelimelerinin kökeninin alpaiu ve bayaiu olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Poppe arkaik çokluk şeklinin -t ile biten kabile adlarında bulunduğuna da değinerek Teleñgit, Soyot, Burut örneklerini vermiştir. Araştırmacı son olarak ise, eski sesin *t olduğunu düşünmüştür (Poppe, 2008: 97-98). Ahmet Bican Ercilasun ek hakkında bilgi vermeyerek sadece "og(u)l+ıt", "tarkat" ve "yılpagu+t" örneklerini ifade etmiştir (Ercilasun, 2008: 180). Feyzi Ersoy, Larry V. Clark'ın +t ekinin Soğdakça kökenli olduğunu düşündüğünü belirtmiştir (Ersoy, 2008: 325). Feyzi Ersoy, Talat Tekin'in kanat sözcüğünü Moğolcadaki kana sözcüğüyle karşılaştırdığını ve kelimenin eski şeklinin *kāna şeklinde tasarladığını ifade etmiştir (Ersoy, 2008: 332).

Nurettin Demir- Emine Yılmaz, Eski Türkçe tarka-t, tigi-t kelimelerinde görülen -t ögesinin Altayca bir çokluk ekinin kalıntısı olduğunu söylemişlerdir (Demir-Yılmaz, 2009: 183). Nadir İlhan da ekin, Eski Türkçe döneminde bile çokluk fonksiyonunu yitirmeye başladığını veya Moğolcadan gelen ekin Türkçede tam anlamıyla tutunamadığı sonucunu çıkarmıştır (İlhan, 2009: 104).

Kaare Grönbech, -t çokluk ekinin Türkçe olmadığını ve alıntı birkaç unvanda bulunan bir ek olduğunu dile getirmiştir. Kitabelerdeki "tarkat" kelimesinin tarkan kelimesinin çokluğu olarak bulunduğunu söyleyen Grönbech, oglıt "oğullar" kelimesindeki -t ekinin çokluk eki olup olmadığından emin olamamıştır. Araştırmacı, Uygurcadaki "tegin" kelimesinin çokluğunun da "tigitler" olduğunu ifade etmiştir (Grönbech, 2011: 59).Kerime Üstünova, "bulıt" örneğiyle -t çokluğunu örneklendirmiştir (Üstünova, 2012: 382).

Hasan Sevban Kapdan +t çokluk ekli örneklerin, Köktürkçede oglıt, yılpagut, tarkat, tigit, säŋüt; Uygur Türkçesinde kanat ve ol iki tigitler olduğunu söylemiştir(Kapdan, 2014: 152-153).

Talat Tekin +(x)t ekini çokluk ekleri içerisinde değerlendirmiş ve Moğolca çokluk eki -d, -ud/-üd ekleriyle karşılaştırmıştır. Örnek olarak oglıt, yılpagut ve kanatı sözcüklerini gösteren Tekin, /n/ ile biten unvanlara eklendiğinde /n/ ünsüzünün düştüğünü ifade etmiştir. Buna örnek olarak ise, tarkat, tigit ve säŋüt kelimelerini ortaya koymuştur (Tekin, 2016: 97).

Metinlerde ek ile ilgili görülen örnekler şu şekildedir:

"ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(ı)m birki ug(u)ş(u)m bod(u)n(u)m bir(i)ye ş(a)d(a)pıt b(e)gl(e)r yır(ı)ya ***t(a)rk(a)t*** *buyruk b(e)gl(e)r ot(u)z […….] tokuz og(u)z b(e)gl(e)ri bod(u)nı bu s(a)b(ı)m(i)n (e)dgüti (e)şid k(a)t(ı)gdı tiñla" (Kül Tigin Yazıtı, Güney Yüzü, Tekin, 2010: 20).*

Yukarıdaki örnekte tarkan kelimesinin çokluğu olan "tarkat" ifadesi kullanılmıştır. Kelimede çokluk ifadesinin olduğunu, cümlede kendisinden sonraki kelimeler de ortaya koymaktadır.

"(a)nta kisre in(i)si k(a)g(a)n bolm(ı)ş (e)r(i)nç ***oglıtı*** *k(a)g(a)n bolm(ı)ş (e)r(i)nç (a)nta kisre inisi (e)çisin t(e)g kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç oglı k(a)ñin t(e)g kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç bil(i)gsiz k(a)g(a)n ol(u)rm(ı)ş (e)r(i)nç y(a)bl(a)k k(a)g(a)n ol(u)rm(ı)ş (e)r(i)nç buyrukı y(e)me bil(i)gs(i)z <(e)rm(i)ş>(e)r(i)nç y(a)bl(a)k (e)rm(i)ş (e)r(i)nç" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Yüzü, Tekin,2010: 24).*

Yukarıdaki örnekte +t çokluk ekinin "ogul" kelimesine eklendiği görülmektedir. Yapıda bir süreç ifade edildiği için bu kelimede çokluk ifadesinin olduğunu göstermektedir.

"(a)nta toñra ***yılp(a)gutı*** *bir ug(u)ş(u)g toña tig(i)n yog[ınta] (e)g(i)re tokıd(ı)m" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü, Tekin, 2010: 60).*

Marcel Erdal, +AgUt yapısının ilk elementinin "+AgU" eki olduğunu, ikinci unsurun ise +t olarak görüldüğünü söylemiştir. +AgU ekini kolektiflik eki olarak kabul eden Erdal, +AgUt ekinde ise, kolektiflik anlamının olmadığını ifade etmiş, bunun ikinci ekle alakalı olduğunu dile getirmiştir (Erdal, 1991: 80-81).

"üç [k(a)rluk l(a)gz(ı)n yılka tok(u)z t(a)t(a)r <…> tok(u)z buyruk <…> [b]i[ş] ***s(ä)ŋüt*** *k(a)ra bod(u)n tur(u)y(ı)n k(a)ŋ(ı)m k(a)nka öt(ü)nti (ä)çü (a)pa atı b(a)r t(e)di (Taryat Yazıtı, Şirin, 2016: 655).*

Marcel Erdal, bu kelimeyi Thomsen'in Çinli bir ifadeyle benzer bir anlam taşıdığını belirttiğini söyledikten sonra, kelimenin bazı İranlı dillerden ya da Eski Moğolcadan ödünçlenmiş bir kelime olmasının pek mümkün olmadığını ifade etmiştir. Erdal, eğer [b]e[ş] kelimesinin yazımı doğruysa -t ekinin sayılarla görülebildiğini bu durumun Türk çokluk yapımına uygun olmadığını, bu durumun ekin yabancı kökenli bir kelime olduğunun bir başka göstergesi olabileceğini, ayrıca, isimlere gelen +t ekinin bir karakterize özellik gösterdiğini sonrasında ise +lAr ekinin gelebilmesini açıklamada yardımcı olacağını düşünmektedir (Erdal, 1991: 78).

"ul(u)g çigşi (a)k(ı)nçu (a)lp b(i)lgä çigşi… og(u)z bod(u)n [(a)lt]ı yüz ***s(ä)ŋüt*** *bir tüm(ä)n bod(u)n k(a)zg(a)ntı" (Taryat Yazıtı, Kuzey Yüzü, Şirin, 2016: 656).*

"t(ä)ŋri k(a)n(ı)m (a)tl(ı)gı tok<u>z t(a)<t(a)r> [y(e)ti y(e)g(i)rmi (a)z] buyruk [toŋra (ä)d]ä ***s(ä)ŋüt*** *b<ı>ŋ[a uyg(u)r] bo<d>(u)nı t(i)g(i)t(i)m(i)n bo bit(i)dükdä k(a)n(ı)ma turg(a)k b(a)şı k(a)g(a)s (a)t(a)çuk bgzkr çigşi bıla b(a)ga t(a)rk(a)n üç yüz turg(a)k turdı" (Taryat Yazıtı, Kuzey Yüzü, Şirin, 2016: 657).*

Yukarıdaki örneklerde ise "seŋün" kelimesinin çoğulu olan "seŋüt" kelimesine rastlanılmaktadır. Ayrıca örneklerde sayı sıfatlarından sonra kullanılması da oldukça mühimdir. Marcel Erdal'ın beş seŋüt gibi bir ifadenin doğru olması durumunda ekin alıntı olduğunun söylenebileceğine dair görüşüne ek olarak altı yüz seŋüt ifadesi de bunu düşündürebilmektedir. Kısacası, Türklere has olmayan bir kural olan, sayı sıfatlarından sonra çokluğun kullanılma durumu, yazmalardan daha önce kullanılmaya başlanmış olabilir. Bu da ekin çeviri metinler vasıtasıyla geçmiş olabileceği düşüncesini çürütmektedir.

"çik bod(u)nka tutuk birt(i)m ışb(a)r(a)s ***t(a)rk(a)t*** *(a)nta (a)nçul(a)d(ı)[m" (Şine Usu Yazıtı, Güney Yüzü, Şirin, 2016: 653).*

Kaşgarlı Mahmut, tėgit kelimesini, tėgin kelimesinin çoğulu şeklinde tanımlamıştır. Kelimenin aslında köle olduğunu söyleyen Kaşgarlı Mahmut, kelimenin daha sonra hakan oğullarına unvan olduğunu dile getirmiş, bu çokluk ifadesinin kuraldışı olduğunu söylemiştir (Atalay, 2013: 355-356).

"anantımadı başlaġ-sız uz-un.

aġlançıġ sansar içindeki.

arasız oksuz ağtınu ine.

altı yol-larta tegşinü turur.

aranz umuġ-suz tınlıġ-larıġ.

açıġ emgek-tin osġurdaçı.

artukrak kınıġ katıġlanmak-lıġ.

***alpaġut** er-ke yükünürmen." (Eski Türk Şiiri, Otuz Beş Burkana Saygı, Arat, 2007: 86).*

"bu erdini-lig idig-ler.

***bulıt** teg töz-üde yatılu.*

bulung yıngak-ta tap iyin.

burkan-lar iş-in işleyü." (Eski Türk Şiiri, İstiğrak İle İlgili Parçalar, F, Arat, 2007: 206).

"arslan bilge tengri ilig künçük ıduk kut.

ançulayu ok ekem tölek kız tengrim.

*adın kalmış katun-lar **tigin-ler** yime.*

adasız usun yaşamak-ta ulatı.

alku türlüg küsüş-leri kanıp bütüp…" (Eski Türk Şiiri, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 222).

Yukarıdaki örnekteki yapı çok nadir bir kullanıma sahiptir. Tigit kelimesinin tekili olan tigin kelimesinin çokluğu yapılırken, Göktürk yazıtlarından farklı olarak, tekil yapıyla çokluk eki +lAr ifadesi getirilmektedir. Bu da tigit kelimesinde -t ekinin işlevinin çokluk ifadesi olup olmadığını düşündürmektedir.

"Artuk süz-ük kirtgünç-lüg kung tay kıu kutı-nıng

*ançulayu ok kung kıu-nung **tigit-ler-ning** yime*

alku öd-lerte kut-ları buyan-ları aşılıp üsdelip.

adasız-ın usun yaşamak-ta ulatı.

alku türlüg küsüş-leri kanıp bütüp.

alku-nı bilteçi burkan kutın bulmak-ları bolzun." (Eski Türk Şiiri, Hâtime Duâsı, Arat, 2007: 230).

"bir ugurta ol d(a)ntipalė ėlig alp katag avçı erenleri ***alpagutları*** *birle arıg simekde avka atlanıp bartı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 67).*

"ol ok şrav(a)st kentde çoglug yalınlıg kutlug kıvlıg alku edke tavarka tükellig çayasėnė atl(ı)g ***bayagut****…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 92).*

"ant[ag] osuglug ot em al altag yaratı[glıg] kalmaşapadė ėlignіŋ etözinteki yügin ***kanatın*** *kėterip ikileyü baran(a)s kentde ėl han ornınta olgurtdı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 120).*

"ötrü mahėndarasėnė ėlig begniŋ bo montag savın ėşidip kunçuyı başın küünteki yinçge kırkınlar ***tėgitler*** *buyruklar kamag k(a)rab odun suvdın ünmiş balık teg yıglayu sıgtayu ınaru berü agnadılar" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 161).*

Yukarıdaki örnekte -t çokluk ekinin işlev kaybettiği, kendisinden önceki kelimeyle kalıplaştığı ve bu nedenle de üzerine ayrıca çokluk eki aldığı görülmektedir.

"monçulayu yangın bodıs(a)t(a)vlar ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg ulug bilge biliglig bo iki törlüg ***kanatları*** *üze sansarlıg kök kalık içinte tıdıgsız uçup tınl(ı)glarıg ozgurguluk kutgarguluk ulug iş ködüglerig işley{Y}ürler bütürürler" (*Altun Yaruk*, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 191).*

"uzun üdün olarnı inç mengilig bolguluk iş ködügüg kılayın tip monçulayu sakınıp ötrü ol ***bayagut*** *oglı atası udakatatı…" (Altun Yaruk, IX. Tegzinç, Kaya, 1994: 312).*

"men kamag beglerig … alp ***alpagut*** *erenlerig…" (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 332)."*

"Ikılaçım erik boldı

Erik bolgu yeri kördi

__Bulıt__ örüp kök örtüldi

Tuman türüp tolı yagdı" (Divanü Lûgat-it Türk, I. Cilt, Atalay, 2013: 139).

"Ay kopup ewlenüp

Ak __bulıt__ örlenüp

Bir bir üze öklünüp

Saçlüp suwı enğreşür" (Divanü Lûgat-it Türk, I. Cilt, Atalay, 2013: 258).

Kaşgarlı Mahmut yukarıdaki örnekte bulut sözcüğünün çevirisini yaparken "bulutlar" ifadesini kullanmıştır. Bu nedenle de kelimede -t ekinin çokluk göreviyle kullanılıp kullanılmadığı tartışılması gereken bir durumdur.

"Korkma anğar otru tutup tegre yėre

Kapsa anınğ __alpagutın__ andan yara" (Divanü Lûgat-it Türk, III. Cilt, Atalay, 2013: 422).

"kılınçı karı körse yaşı yigit

angar mungluġ arzun öge ya __tigit__" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 204).

Çokluk eklerinden olan +t ekinin kökeni hakkında tartışmalar bulunsa da iki görüşün daha baskın görüldüğü söylenebilir. Ekin kökeninin, Altayca orijinal bir ek olarak düşünülebileceği gibi, Soğdca kökenli olması da muhtemeldir. Çok fazla örnekte görülmeyen ekin, bazı kelimelerde çokluk yapıp yapmadığı eklenen kelimenin kökeninin bilinmemesi ile alakalıdır. Bu bağlamda Clauson, alpagut, bayagut ve aragut ifadelerinin üzerinde durarak, kelimelerin fiil kökeninden geldiğini, türemiş fiillere gelen ekin de -gut eki olduğunu söylemiştir (Clauson, 2007: 192). Benzer şekilde kanat, bulıt ve süt kelimelerinin kökenleri de tam olarak izah edilemediği için, bu kelimelerde de çokluk yapısının bulunup bulunmadığı tartışmalı bir konudur. Örneğin bulut kelimesi, göz kelimesi gibi cümle bağlamında kullanıldığında kendiliğinden çokluk bildirmektedir. Ancak bu çoğul ifadelerin, ekler vasıtasıyla mı oluştuğu, yoksa kelimenin kendiliğinden mi çokluk taşıdığı bilinmemektedir. Bu nedenle de araştırmacıların görüşlerine dayandırılarak bu

örneklere yer verilmiştir. Belki -t çokluğunun en belirgin örneği tigin kelimesinin çokluğu olarak kullanılan tigit ifadesidir.

2.2.2.1. Altay Dillerinde +t Çokluk Ekinin Görünümü

N. Poppe, Moğolcada - d şeklinde görülen ek ile ilgili olarak Schmidt ve Bobrovnikov adlı araştırmacıların görüşüne yer vermiştir. Bu görüşe göre, ek +n ve +sun ile biten gövdelere getirilmektedir. Schmidt'in görüşünün ekin r ile biten pek çok kelimeye geldiği olduğunu söyleyen Poppe, Vladimircov'un görüşünün ise, ekin l ile biten birkaç gövdeye ve -çi biten isimler ile , -i çı/ -gçi ekli fiil isimlerine eklendiği şeklinde olduğunu belirtmiştir. Poppe ayrıca, -d ekinin pek çok kabile ismi oluşturduğunu dile getirmiştir. Araştırmacı, Mostaert'in Urdus lehçesinde bu ekin -d eki -D ya da -t olduğunu dile getirdiğini, n, l ve r harflerinin yerini aldığını ve orada -ud ekinin -zt ekine dönüştüğünü söylemiş, kendisinin de Halhada aynı eklerin bulunduğunu tespit ettiğini ifade etmiştir.

N. Poppe, Yazılı Moğolcada, -iud/--güd şeklinde bir ekin olduğunu, bu ekin Moğol gramerlerinde fazla değerlendirilmediğini ve az rastlanan bir ek olduğunu zikretmiş, bu ekin daha sonra Türkçede -iut şeklinde bulunduğuna değinmiştir. Schmidt'in yazılı Moğolcada, l, r ve n ünsüzleriyle biten gövdelere eklenen bir -nuiud ekinden bahsettiğini dile getiren Poppe, bu ekin pek çok kabile adını türettiğine yer vermiştir. Araştırmacı ayrıca, -narzt, -dzt, -szt, -hzt, -nhzt eklerinde de birincil ek olarak kabul edilen -t ekinin bulunduğunu, -çud, -'t'şzt, -şzt ve -tşzD, -nad eklerinde de benzer bir ekin görüldüğünü ifade etmiştir. Poppe'nin değindiği bir başka ek ise -mad ekidir. Araştırmacı bu ekin, artık çokluk yapan bir ek olmadığını, ekin orijinal anlamını yitirdiğini ve yapım eki haline geldiğini belirtmiştir (Poppe, 2008: 94-97).

Poppe, Modern Tunguzcada -t çokluk ekinin olmadığını, ancak bu ekin izlerinin bazı yapılarda bulunduğunu, bu yapının iyelik eki -tin ekinde de görüldüğünden bahsetmiştir. Poppe, Vasileviç'in Tunguzcadaki kabile adlarında da bu ekin bulunduğuna dair görüşüne yer vermiş, -*t ekinin ve -*ta ekinin Mançucada pek çok ismin çokluğunu yaptığına değinmiş, Peeters'in +ta yapılı çokluk

şekillerinin birkaç meslek isminden ve akrabalık isimlerinde teşkil edildiği görüşünü zikretmiştir. Çalışmada son olarak Munkacsi'nin -*ta ekinin Moğolca ve Türkçede -d ekini karşılaştırdığını söylemiştir (Poppe, 2008: 98).

S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak tarafından hazırlanan "An Etymological Dictionary of Altaic Languages" adlı çalışmada Proto-Altaycada -*t şeklinde olan ekin, Proto-Mançu-Tunguzcada *-ta(n)/ *-te(n) şeklinde 3. çokluk kişi yapısında kullanıldığı, Moğolcada -d, Türkçede *-t, Proto-Japoncada *ta-ti, Proto-Korecede *-ti-r şeklinde karşılandığını dile getirilmiş, bu ekin en yaygın ek olduğuna ve Ana Altaycada orijinal bir ek olabileceğine değinilmiştir (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003: 221).

2.2.3.+s, +ş Çokluk Eki

Araştırmacılar tarafından ifade edilen çokluk eklerinden bir diğeri de +s/+ş çokluk ekidir. Bu ek, Eski Türkçe metinlerde nadiren görülmektedir. Araştırmacıların ifade ettiğine göre ek, unvan kelimelerinden birinde, kabile adlarında, yer adlarında ve "yış" kelimesinde kullanılmaktadır. Ödünçlenen bir ek olan +s/+ş eki çalışmalarda çokluk açısından değerlendirilerek ekle ilgili bazı düşüncelere yer verilmektedir:

Ahmet Cevat Emre, en eski çoğul belgisinin *-s(-*s/-*z) olduğunu söylemiş ve bu ekin Proto-Türkte de görüldüğünü dile getirmiştir. Bunu tanıklayan durumları da, biz-siz zamirleriyle, Çuvaşçada çokluk belgisinin -es, -se ve -sem/n eklerinin olmasıyla, ikiz sözcüğü gibi örneklerle açıklamıştır (Emre, 1940: 43).

Doerfer, Şçerbak ile Clauson'un -t ve -s çokluk eklerinin yabancı kökenli olduğunu Ramstedt'in ise bu eklerin Altay dil ailesinden miras kalan bir ek olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Doerfer kendi düşüncesinin ise, -s ekinin orijinal bir Türkçe ek olmadığı ve ışbara kelimesinin Hintçeden gelmesi gibi ekin de Hintçeden ödünçlenmiş olabileceğine dairdir (Doerfer, 1975-1976: 39-42).

Zeynep Korkmaz ise, Köktürk yazıtlarında Işbaras Tarkan gibi bir rütbede, Tölis, Tardus ve Türgis gibi kavim adlarında yer aldığını belirtmiş ve Moğolcada da ekin görüldüğünü örnekle açıklamıştır (Korkmaz, 1986: 49).

Alyılmaz, bazı araştırmacıların, +s ekini çokluk kategorisi içerisinde değerlendirdiğini belirtmiştir (Alyılmaz, 1994: 41).

Osman Fikri Sertkaya, Cengiz Alyılmaz'ın "yış" kelimesinin yapısında -ş çokluk ekinin olduğuna dair görüşünün doğru olduğunu ifade etmiş, Talat Tekin'in ve Kononov'un görüşlerine yer vermiştir. Araştırmacı, Karl Heinrich Menges'in de "kengeris" kelimesinde bu ekin olduğunu belirttiğine değinmiştir (Sertkaya, 2003: 10).

Marcel Erdal "A Grammar of Old Turkic" adlı çalışmasında +s çokluk ekinin sadece Sanskritçe'den ödünçlenen "işvaras" kelimesinde görüldüğünü Moğolca ve Soğdca'da +t ekinin yanında +s ekinin de olmasına rağmen Hint-Avrupa dil ailesinde göründüğünü dile getirmiştir (Erdal, 2004: 158).

Annemarie Von Gabain ise eki çokluk ekleri arasında dile getirmemiştir. Nicholas Poppe, -s çokluk ekinin sadece kabile isimlerinde arkaik bir son ek olarak bulunduğunu söyleyerek, ışbaras ve töles örneklerini vermiştir. Kotwicz'in üçüncü iyelik ekinde görülen +s ekinin çokluk eki olduğuna dair görüşe yer veren araştırmacı, -s çokluk ekinin Korece haricinde Altay dillerinin bütün kollarında devam ettiğini belirtmiştir (Poppe, 2008: 100). Feyzi Ersoy, Larry V. Clark'ın +s çokluk ekinin Hint-Avrupa kökenli düşündüğünü ifade etmiştir (Ersoy, 2008: 325).

Nadir İlhan, Kononov'un ise Talat Tekin'in örneklerini tekrar ettiğini ve bunlardan başka oğuş, oduş ve ödüş örneklerini, bu ekle kullanılmış çokluk ifade eden kelimeler olarak belirttiğine değinmiştir (İlhan, 2009: 107).

Kerime Üstünova, tarihi dönemlerde -s çokluk ekinin tölis ve tardus kelimelerinde görüldüğünü dile getirmiştir (Üstünova, 2012: 382).

Talat Tekin "A Grammar of Orkhon Turkic" adlı çalışmasında {+s} ekine örnek olarak işbaras, tölis, tardus, türgis kelimelerini belirtmiştir (Tekin, 1997: 122). Tekin, Türkçe olarak yazdığı Orhon Türkçesi Grameri adlı araştırmasında ise, sadece "inisi kagan bolmış erinç" cümlesinde geçen "inisi" kelimesini örneklendirmiştir (Tekin, 2016: 97).

*"**ışb(a)r(a)s** t(a)rk(a)t (a)nta (a)nçul(a)d(ı)[m …" (Şine Usu Yazıtı, Güney Yüzü, Şirin, 2016: 653).*

"…b(e)ş yüz b(a)şı ul(u)g ur(u)ŋu ***töl(i)s*** *b(ä)gl(ä)r oglı b(ı)ŋ b(a)şı* ***töl(i)s*** *kül(ü)g (ä)r(ä)n* ***t(a)rduş*** *b(ä)gl(ä)r oglı b(ı)ŋ b(a)şı* ***t(a)rduş*** *kül(ü)g (ä)r(ä)n* ***[t(a)rduş] ışb(a)ras*** *b(e)ş bıŋ (ä)r b(a)şı ışb(a)ra s(ä)ŋün y(a)gl(a)k(a)r…" (Taryat Yazıtı, Batı Yüzü, Şirin, 2016: 656).*

Yukarıdaki örnekte Hintçeden ödünçlenen "işbara" kelimesine gelen bir +s eki görülmektedir. Bu ekin de bazı araştırmacılar tarafından ödünçlenme olarak kabul edildiği bu örneğin de Hintçeden alıntı olduğu düşünülmektedir. İlk örnekte kendisinden sonra "tarkat" kelimesinin gelmesi de bu ekin çokluk eki olduğunu ortaya koymaktadır.

"ol bod(u)n(u)m ***k(ä)ŋk(ä)r(ä)sdä****…" (Tes Yazıtı, Kuzey Yüzü, Şirin, 2016: 648).*

*"****tür[g(i)ş*** *bod(u)n (e)]tdükdä kül i(ç) çor özlüki y(ä)gr(ä)n (a)t bin(i)p…" (Kül İç Çor Yazıtı, Doğu Yüzü, Şirin, 2016: 646).*

"[k(a)r]luk tir(i)gi b(a)rı ***türg(i)şkä*** *k[irti]" (Şine Usu Yazıtı, Batı Yüzü, Şirin, 2016: 654).*

Yukarıdaki örneklerde de ekin boy adlarında kullanıldığı görülmektedir.

"(a)nta kisre ***in(i)si*** *(e)çisin t(e)g kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç oglı k(a)nın t(e)g kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç" (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Yüzü, Tekin, 2010: 24).*

"(a)nta kisre ***in(i)si]*** *k(a)g(a)n [bolm(ı)ş (e)r](i)nç" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü, Tekin, 2010: 50).*

*"****in(i)si*** *[(e)ç]isin bilm(e)z (e)rti" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü, Tekin, 2010: 56).*

Eski Türkçede -s ekinin kullanımı oldukça sınırlı olmakla birlikte en belirgin örnek "ışbaras" kelimesidir. "Işbara" kelimesi Hint asıllı bir kelime olması dolayısıyla ekin de bu dilden ödünçlenmesi muhtemeldir. Diğer örneklerde çokluk yapısı belirgin olmamakla birlikte araştırmacılar, bu eklerin de çokluk ifade ettiğini bildirmiştir. "Yış" örneği ise, ekin kökeninin Ana Altaycada kullanılan bir ek olduğunu da düşündürmektedir. Belki de Türk dilinin Eski Türkçe bölümünde iki ayrı +s eki görülmektedir. Bu eklerden ilki, Ana Altaycadan gelen ve kelimeye kalıplaşan +s eki iken, ikinci ek ise "işbara" şeklinde ödünçlenen bir kelimeye gelen Hint-Avrupa ailesine ait olduğu düşünülen +s ekidir.

2.2.3.1. Altay Dillerinde +s Çokluk Ekinin Görünümü

N. Poppe, -s ekinin Yazılı Moğolcada ünlü ve diftong ile biten gövdelerden sonra kullanılarak çokluk yaptığını ifade eder, -s ekinin genellikle -z ekini ortaya çıkardığını belirtir. -s ekinin Mongur dilinde yaşayan tek çokluk eki olduğunu söyleyen araştırmacı, ekin birçok birleşik ekin bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Ordos dilinde -zs ekinin olduğunu dile getiren Poppe, örnek olarak "BiDanzs" ifadesini vermiştir.

N. Poppe, Mançu-Tunguzcada görülen -sa ekinin topluluk isimleri yaptığını dile getirmiştir. Mançucada ekin -sè, -si, -so biçimlerinin de bulunduğunu belirten araştırmacı, Mançuca -sa < -*sal eki ile -sal(-hal) eki arasında paralellik olduğuna yer vermiş, Tunguzcada -sal ekinin n veya t ile biten gövdelerin çokluğunu yaptığına değinmiş, n ve r ünsüzlerinin düştüğünü söylemiştir. Poppe, -sal ekinin birleşik bir ek olduğunu, -sa çokluk eki ve bir başka çokluk eki -l ekinden oluştuğunu dile getirmiştir, -nasal ekinde de -sal ekinin bulunduğunu izah etmiş, -sa ekinin ünlüleşmesi bakımından Moğolca çokluk eki -s'den ayrıldığına dair görüşüne yer vermiştir (Poppe, 2008: 99-100).

S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak tarafından hazırlanan "An Etymological Dictionary of Altaic Languages" adlı çalışmada Proto-Altaycada -s ekinin *-s şeklinde görüldüğü, Proto-Mançu-Tunguzcada *-sa-l ekinin bulunduğu, Moğolcada da ekin *-s şeklinde karşılandığı belirtilmiştir (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003: 221).

2.2.4.+z Çokluk Eki

Eski Türkçe araştırmacıları tarafından kabul edilen çokluk eklerinden biri de +z ekidir. Ek daha çok ikizlik(dualite) ifadesi ile irdelenmiştir. Ekin sayılardan sonra geldiği ve çift olan organ isimlerinden sonra kullanıldığı genel kabul görmüş bir meseledir. Arkaik bir ek olan ekin, r=z denkliğiyle de ifade edildiği görülmektedir. Araştırmacıların ek ile ilgili bazı görüşleri şu şekildedir:

Ahmet Cevat Emre, ayrıksama yoluyla çıkan ikinci morfem elemanının *-r olduğuna değinmiştir. Bunu tanıklayan durumlar ise, Çuvaşçada ebir/esir <<biz, siz>>, sag, sirer <<sizler>>, olar, bular, şolar/şular, Çağatayca ikir(=ikiz) ve dağıtma sayılarında birer, üçer şeklinde ortaya konulmuştur (Emre, 1940: 43-44).

Doerfer'in aktardığına göre Vietze, Moğolcadaki +r ekinin ikilik eki olarak görev yaptığını ve Türkçede de görülen +z eki ile karşılaştırılabileceğini söylemiştir. Ramstedt +z ekini fiilden isim yapım eki olarak ifade ederken, Menges, +z ekinin ikilik eki değil, yapım eki olduğunu dile getirmiştir. Ramstedt ve Menges'in yanında Clauson, Şçerbak ve Doerfer'e göre de +z eki ikilik eki değildir. Doerfer bunu çift olmayan organ isimlerinde de görebileceğimi, çift olan bacak gibi organlarda bu ekle karşılaşmadığımızı söylemektedir.

Doerfer, Moğolcadaki paralellerine göre Türkçenin son eklerini üçe ayırmaktadır: fiilden türeyen son ekler +*'rAn, vücudun bölümleri için kök olan +r, yine bir son ek türevi +'rA. Doerfer "biz" sözcüğünde de çokluk anlamı bulmadığını dile getirmektedir (Doerfer, 1975-1976: 39-42).

Gabain, "Târîhî Türk Şîveleri" adlı çalışmadaki Eski Türkçe bölümünde ise, +z ekinin ikizlik bildiren arkaik bir unsur olduğunu söylemiştir (Gabain, 1979: 41).

Zeynep Korkmaz ise +z çokluk ekinin, Eski Moğolca ikizlik eki +ra/+re ile karşılaştırılabileceğini, Eski Türkçede işlek bir ek sayılmayacağını, sayı bakımından iki veya daha fazla şeye işaret eden ekin köz, köküz, müyüz, tiz gibi kalıplaşmış kelimeler oluşturduğunu dile getirmiştir (Korkmaz, 1986: 49).

Şçerbak, Türk dilleri üzerinde çalışan araştırmacıların Ana Türkçede -(ı)z/-(i)z ekinin dual veya çokluk ekinin varlığını öne sürdüğünü ve bu hipotezin ilk görüşte gerçeğe yakın gördüğünü söylemiştir. Ancak -z dual ve çokluk ekinin var olduğunu gösteren olguların bulunamadığını söyleyen araştırmacı, Eski Türkçede ve bugünkü Türk dillerinde "z" unsurunun tek başına dual veya çokluk ekinin görevini görmediğini, başka unsurlara bağlanarak meydana geldiğini izah etmiştir. Sonuç olarak ise fiil çekiminde bulunan "z" unsurunun ortaya çıkmasının, analoji yoluyla -sız/-siz, -bız/biz ekine benzetilmesiyle oluştuğunu düşünmüştür (Şçerbak, 1989: 319-320).

Cengiz Alyılmaz +z çokluk ekinin arkaik bir ek olduğunu ifade etmiştir. Genellikle ikizlik eki olarak görüldüğünü söyleyen araştırmacı, Kononov'un bu eki kavim adlarının yapımında kullanıldığına dair görüşe de yer vermiştir (Alyılmaz, 1994: 40).

Kuznetsov, Psyançin'in -sız ekini -sı/-si 3. teklik kişi iyelik eki ve +z çokluk eki yapısıyla oluştuğu görüşüne yer vermiştir (Kuznetsov, 1995: 196).

Mehmet Hazar, +(I)z çokluk ekinin Türk dilinde çekimli fiillerde kullanılmayan, ikilikten farklı, zamanla fonksiyonunu kaybetmiş bir çokluk eki olarak tanımlamıştır. İsimlerde ve zamirlerde aynı türden birden çok varlığı anlatmak için, abartma için, mensubiyet ve genelleştirme için kullanılan +lAr ekinin yanında işlek olmayan, aynı türden iki varlık arasındaki ilişkiyi belirten ekin +(I)z eki olduğunu dile getirmiştir (Hazar, 2003: 131).

Necati Demir, "Oguz" kelimesinin ok kelimesine +(U)z eki getirilerek oluşturulduğunu söyleyerek +(I)t/+(U)t ekiyle birlikte her ikisinin de çokluk bildirdiğini belirtmiştir (Demir, 2005: 438). Burhan Baran, Gürer Gülsevin'in +z ekini arkaik bir çokluk, ikizlik eki olarak kabul ettiğini, birkaç kelimede de kalıplaşmış taban olarak kullanıldığını söylemiştir. Burhan Baran da biz, siz, diz, göz kelimelerinde görülen +z ekinin çokluk fonksiyonunda kullanıldığını hatta üzerine +lAr ekini alabildiğini dile getirmiştir (Baran, 2006: 27).

Annemarie Von Gabain, "biz", "siz", "köz" ve "müŋüz" sözcüklerinde ikilik bildiren bir ekin var olabileceğinden bahsetmiştir (Gabain, 2007: 62). Ayfer Aytaç, Gagauz ve Gırgız sözcüklerinde görülen +(I)z ekinin topluluk bildirdiğini dile getirmiştir (Aytaç, 2007: 246).

Poppe, ise -*r çokluk ekinin Ana Türkçede -z ekine dönüştüğünü söylemiştir. Araştırmacı bugün -z ekinin ikilik eki olduğuna şüphe olmadığını ifade etmiştir (Poppe, 2008: 104-105).

Onur Balci, Ahmedi Iskakov'un Kazak dilinde görülen bu ekin, eski zamandan gelen kalıntı şeklinde tek tük kelimede rastlandığını söylediğini dile getirmiş, biz, siz, göz, ikiz gibi kelimelerde kendi başına kullanılamayan ölü ek şeklinde korunduğuna vurgu yapmış, ekin öncelikli bir çokluk eki olmadığını, iki tane olan organların adlarına eklenen bir ek olarak nitelediğini belirtmiştir (Balci,

2010: 120-121). Muharrem Daşdemir ise, +z çokluk ekli isimlerin, Og+uz ve *bi+z kelimelerinin olduğunu söylemiştir (Daşdemir, 2013: 311).

Yukarıdaki bütün görüşlere rağmen +z eki herhangi bir çokluk ifadesi oluşturmadığı için çokluk eki bağlamında değerlendirilmemiştir ancak ekle ilgili görüşlere yer verilerek araştırmacıların bu bağlamdaki düşünceleri ifade edilmiştir.

2.2.5. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, çokluk ifadesi taşıyabilen eklerdendir. Özellikle birinci çokluk kişi, ikinci çokluk kişi, üçüncü çokluk kişi ifadeleri, nesnenin birden fazla kişiye ait olduğunu göstermektedir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de çokluk iyelik eklerine sahip örneklerle karşılaşılmaktadır. Köktürk yazıtlarında, yazmalarda ve Uygur bitiglerinde genel olarak, 1. çokluk kişi iyelik eki olarak +mız/+miz ve +müz yapıları kullanılmıştır:

*"**(ä)çüm(ü)z (a)pam(ı)z** […]mA k(a)g(a)n tört bul(u)ŋ(u)g (e)tm(i)ş yıgm(ı)ş y(a)ym(ı)ş basm(ı)ş" (Çoyr Yazıtı, Şirin, 2016: 644).*

*"**k(a)ñ(ı)m(ı)z (e)ç(i)m(i)z** kazg(a)nm(ı)ş bod(u)n (a)tı küsi yol bo[lm(a)zun] tiy(i)n türük bod(u)n üç(ü)n tün udım(a)d(ı)m künt(ü)z ol(u)rm(a)d(ı)m in(i)m küül t[ig(i)n] birle [(e)ki ş(a)d birle ölü yitü k(a)zg(a)nt(ı)m" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü, Tekin, 2010: 58).*

*"kanım ėlim e esizim e yıta bökmedim kanım **ėlimiz** yıta adrıltım" (Elegest I Yazıtı, Aydın, 2015: 51).*

*"(e)r (a)t(ı)m (a)d(ı)nç on (o)k **<y(a)r(ı)ş(ı)m(ı)z>**" (Koçkor 1 Yazıtı, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 339).*

Uygur Türkçesinde 1. çokluk eki olarak Runik metinlerde kullanılan +mız, +miz, +muz ve +müz ekleri kullanılmıştır. Kemal Eraslan, ekin 1. teklik şahıs eki ve +z çokluk ekinin birleşiminden meydana geldiğini söylemiştir (Eraslan, 2012: 162). Metinlerden bazı örnekler şu şekildedir:

“kut kolur biz tengrime

etüzümüzni *küzeding*

üzütümüzni *boşung”* (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, İlâhi(Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı), Arat, 2007: 12).

“…mäŋigü t(ä)ŋri yerin unıtu ıddı, y(a)ruk t(ä)ŋrilärdä adrıltı, antadata bärü t(ä)ŋrim yäk kılınçıŋa anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu **ögümüzni sakınçım(ı)zn**ı azgurdukın a[r]kun biligsiz ögsüz **boltukumuz üçün** kam(a)g y(a)ruk üzütlärniŋ tö[ziŋä] [yıl]tızıŋa, arıg y(a)ruk äzrua t(ä)[ŋ]rikä [näçä y]azıntım(ı)z yaŋılt(ı)m(ı)z ärsär…” (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).

“inçge tering bilge biliglig ***begimiz-ning.***

iniş ödteki-ler-ke ulalz-un tip sakınç-ın koşmış.

ıduk kirdü kuruġ-uġ okıdtaçı bu şloknı.

ilip tardıp ki-e bitimiş boldum asıġ tutung.” (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, 2007: 160).

“amtı biz y(i)me ol edgülüg ç(a)ştanė ėligkerü yakın barıp ol kutlug tınl(ı)gıg körmekin ***közümüzni*** *kutlug kıvlıg kılalım” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 161).*

“ol kamag burkanlar kutınga ***yilikimizdin süngükümizdin*** *berü kop süzük* ***köngülümüz*** *üze* ***töpümizni*** *yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp ötügçi bolu teginür biz” (Altun Yaruk, III. Tegzinç, Kaya, 1994: 130).*

Karahanlı Türkçesi metinlerinde de 1. çokluk kişi iyelik için +mız ve +miz ekleri kullanılmıştır. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyulmadığı görülmektedir. Örnekler şu şekildedir:

“bizing ***könglümiz*** *öldi bolġa bu kün*

hava nefs me kıldı boyun ked yoġun” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 490).

“ikigü bayat ***kullarımız*** *biz ök*

bu kulluk içinde ***kurumız*** *tüz ök” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 377).*

"Bolmadı olarnıng aymakı meger kim aydılar: ***İdimiz-ā****, örtgil bizing* ***yazuklarımızını,*** *tengde* ***keçtükümizni****, işimiz içinde üstüvār kılgıl* ***adaklarımızını****" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, Ata, 2013: 4).*

Runik harfli metinlerde 2. çokluk kişi iyelik yapısında +ıŋız, +iŋiz, +uŋuz, +üŋüz ekleri kullanılmıştır. Metinlerdeki örnekler şu şekildedir:

"bunça bit(i)g bit(i)gme kül tig(i)n (a)tısi yol(lu)g tig(i)n bitid(i)m yig(i)rmi kün ol(u)r(u)p bu t(a)şka bu takma koop yol(lu)g tig(i)n bitid(i)m ıg(a)r ***ogl(a)n(ı)ñ(ı)zda t(a)ygun(u)ñ(ı)zda*** *y(e)gdi ig(i)dür (e)rt(i)g(i)z uça b(a)rd(ı)g(ı)z" (Kül Tigin Güney-Doğu Yüzü, Tekin, 2010: 40).*

*"****kanıŋız*** *yoklayur* ***kadaşlarıŋız*** *kazganur esiz e" (Oznoçenneya Yazıtı, Aydın, 2015: 76).*

"[alt]mış er ***adaşıŋız*** *elig er edgü èşiŋiz özüŋin alpıŋız …" (Oçurı Yazıtı, Aydın, 2015: 78).*

*"****edgüŋüz****" (Haya-Baji Yazıtı, Aydın, 2015: 72).*

*"…(e)s(e)ni k(e)z(i)g…-m(e)s(e)r…/ …****(e)s(e)niŋ(i)z*** *(e)gs(i)km(e)s(e)r..." (Mendur Sokkon IV Yazıtı, Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım, 2016: 299).*

Uygur Türkçesinde 2. çokluk iyelik eki olarak +ıngız, +ingiz, +unguz, +üngüz, +ıngızlar, +ingizler, +unguzlar ve +üngüzler ekleri bulunmaktadır. Kemal Eraslan'agöre ifade edilen yapı, 2. teklik kişi iyelik eki ve +z çokluk ekinin birleşiminden oluşmuştur (Eraslan, 2012: 163). +lAr çokluk ekli yapılar, daha kuvvetlendirme ve pekiştirme göreviyle kullanılmıştır. Bazı örnekler şu şekildedir:

"uzatı üzüksüz munı teg.

uluġ asıġ tusu kıltıngız.

ol ***buyanıngız*** *tüşinte.*

utġurak burkan [kutın bultunguz]" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Arat, 2007: 48).

"kaltı neteg kün tengri-ning çoġ-ı öz-e.

kar kırağu salkım suv-ı erür erser.

kamağ kadġu nız-vanı-lar terz sü-zek-ler.

*kangım siz-*ing ***küç-üngüz-te*** *alkınur-lar" (Eski Türk Şiiri, Burkan Muhitinde Yazılan Eserler, Arat, 2007: 158).*

*"**sėzikiŋizler** bolsar…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 182).*

*"azu y(i)me adın sever **amrakıŋız** bar erki anı üçün mėni kodup barır siz" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 188).*

*"ötrü sizlerning t(e)ngridem **çogunguzlar yalınıngızlar tiriningizler kuvragıngızlar** asılur üstelür" (Altun Yaruk, III. Tegzinç, Kaya, 1994: 143).*

*"körgeli seviglig **.. lakşanlarıngız** itigi…" (Altun Yaruk, VII. Tegzinç, Kaya, 1994: 274).*

*"**köngülüngüz kögüzüngüz** .. turkaru arıg süzük titir.." (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 341).*

*"Ayurlar: bittimiz. Kaçan hali bolsalar ısrurlar sizing üze ernekleri uçını öwkedin, aygıl: ölüngler **öwkengiz** birle, Ol Tangrı bilgen köngüllerdekini" (Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, Rylands Nüshası, Sūretü'l-Āl-i 'İmrān, Ata, 2013: 3).*

İyelik eklerinden 3. çokluk kişi yapısı +ları, +leri biçimbirim yapılarından oluşmuştur. Kemal Eraslan'a göre yapı çokluk eki ve 3. teklik kişi iyelik yapısıyla oluşmuştur (Eraslan, 2012: 163).

2.3. KELİME HALİNDEKİ ÇOKLUK İFADELERİ

Eski Türkçede çokluk ifade eden kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler, isim, sıfat, zarf ve fiil sözcük türlerinden biri olarak kullanılabilen kelimelerdir. Genellikle sıfat ve zarf yapısında görülen bu kelimelerin, Eski Türkçe metinlerindeki görünümleri şu şekildedir:

alku: Clauson kelimeyi zarf olarak tanımlamıştır. İsim ve sıfat yapısında kullanıldığını söyleyerek kelimenin, kelimenin herkes, her şey anlamlarına gelen bir ifade olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 137). Hüseyin Namık Orkun ise kelimeyi, hep, herkes olarak anlamlandırmıştır (Orkun, 2011: 759).Kemal Eraslan, kelimenin alk- fiiline gelen -u ekiyle oluştuğunu ifade etmiştir (Eraslan, 2012: 207). Ahmet Caferoğlu, algu ve alku kelimelerinin hep, bütün, hepsi anlamlarına sahip olduğunu ifade etmiştir (Caferoğlu, 2015: 10-12). Caferoğlu ayrıca aynı kökten olan, alkugun ve alkunı kelimelerine de yer vermiştir. Araştırmacıya göre alkugun, büsbütün, hep, bütünü ile anlamlarına geldiğini, alkunı kelimesinin hepsi anlamıyla karşılanmaktadır (Caferoğlu, 2015: 12).

*"<...> [i]çinte bėş **alku**sı artuk begimis?"* (Podkuninskaya Yazıtı, Aydın, 2015: 140).

*"Amtı amrak oglanım, ança bilingler: Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp **alku** kentü ülügi erklig ol"* (Irk Bitig, Tekin, 2013: 26).

*"**alku** biş a[junlarnı]ng umuġı.*

aryayışa töz n[om ...]çi ...

ayançang köngülin yüküngü.

ayaġlıġ atlıġ kangım mani burka[nım]" (Eski Türk Şiiri, Mani Muhitinde Yazılan Eserler, Büyük İlâhi(Mani İçin), Arat, 2007: 36).

*"birök bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı okıdaçı sözledeçi tınl(ı)glarıg ögser küleser ayasar agırlasar biz kamagun ol ilig kanıg **alku** iligler kanlar arasınta agırlıg ayaglıg..." (Altun Yaruk, V. Tegzinç, Kaya, 1994: 234).*

arığ: Beşir Atalay, Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't Türk adlı eseri için oluşturduğu dizin bölümünde, kelimenin anlamının epeyce, çokça olduğunu belirtmiştir (Atalay, IV. Cilt, 2013: 32).

"törütti tümen ming halayıklarıġ

*tili birle tengrig ögerler **arıġ**" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 120).*

*“Ödhlek **arıg** kewredi*

Yunçığ yawuz tawradı

Erdem yeme sawradı

Ajun Begi çertilür” (Divanü Lûgati’t Türk, Atalay, III. Cilt, 2013: 41).

artuk: Clauson kelimeyi ek, ekstra tutar olarak tanımlamıştır. Erken tarihli metinlerde sayısal ifadelerde kullanıldığını söyleyen araştırmacı, daha sonra genellikle ekstra tutar olarak bulunduğunu, daha az sayıdaki örnekte de aşırı anlamıyla yer verildiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 204). Kemal Eraslan, kelimenin art-uk şeklinde oluştuğunu dile getirmiştir (Eraslan, 2012: 236). Kaşgarlı Mahmut kelimenin artık, ziyade anlamında kullanıldığını söylemiştir (Atalay, I. Cilt, 2013: 99).

*“ymä kam(a)g yäklär ul[u]glar todunçsuz uvutsuz suk yäk [birlä] yüz **artokı** kırk tümän yäk[nıŋ yavlak] biliginä katılıp ögsüz köŋülsüz boltı…” (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).*

*“antada mıŋ tümen **artuk** alp ol burhanlarnıŋ edgüsin tükel sözlegeli...” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 116).*

*“raçabumı atl(ı)g **artuk** ilig kan orunı yitinç orıntakı bodıs(a)t(a)vlarka yügerü üsüklerinte tamuka tüşe turur” (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 194).*

“kamuġka yaraşur bu kut ursa yüz

*ukuşluġka **artuk** yaraşur ked uz” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 188).*

*“yogurkanda **artuk** adhak kösülse üşiyür” (Divanü Lûgati’t Türk, Atalay, II. Cilt, 2013: 137).*

asankė: Ahmet Caferoğlu ise, kelimenin anlamının süre, zaman mesafesi olduğunu ifade etmiştir (Caferoğlu, 2015: 22). Murat Elmalı, kelimenin anlamının sayısız, çok, sayılamayacak kadar gibi anlamlara geldiğini ve başka dillerdeki şekillerini göstermiştir (Elmalı, 2016: 44). Aşağıdaki örnekte de kelimenin anlamının süreç olması muhtemeldir:

*"yüz k(a)lp üç **asankė** içinte uzun turkaru biz" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 147).*

ayı: Ahmet Caferoğlu, kelimenin anlamının çok olduğunu söylemiştir (Caferoğlu, 2015: 27).

*"monta ınaru **ayı** ırak ermez" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 188).*

"aya yolda azmış başı tezginük

***ayı** sevme dünyaġ tüpi ol üyük (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 317).*

barça: Kaşgarlı Mahmut, kelimenin hepsi anlamına geldiğini söylemiştir (Atalay, 2013: 417). Clauson kelimenin bar kelimesine gelen eşitlik hali ile oluşan, "hepsi" anlamına gelen sözcük olarak tanımlamıştır. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kelime tanıklanmıştır (Clauson, 1972: 356).

*"t(e)ŋri teg amrak begim(i)ze bo bir tınl(ı)gnıŋ isig özin satgın alıp biziŋ özümüzni **barça** urunçak yėgey siz ataŋız br(a)hmadatė ėlig beg ertingü kadır yavlak ol odgur[a]k bizni barça açıg emgek emgetip yarlıkançsız köŋülin ölürgey" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 173).*

*"yirtinçülüg edremlerig biş törlüg **barça** vıdyaastan tigli biş bilge bilig orunların **barçanı** ötgürmekke tayanıp bilge bilig p(a)ramıtıg bütürmek…" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 170).*

"sınadı kör ilig bu ögdülmişig

*könilik öze buldı **barça** işig" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 189).*

"Idhu bėrüp boşuttum

Tawar yoluğ taşuttum

Eren essin? aşuttum

*Yükün **barça** özi çagdı" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013:210).*

barı: Hatice Şirin, kelimenin anlamının hepsi anlamına geldiğini dile getirmiştir (Şirin, 2016: 722). Metinlerde baru şeklinde de geçmektedir.

*"cefa cevri **barı** manga tegmesüni*

otun bifalardın sıngardın bolayı" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 650).

başça: Erhan Aydın, kelimenin çok sayıda anlamında kullanılmış olabileceğini söylemiştir, ancak anlamın yanına soru işareti koyması kelimenin anlamında tereddüt ettiğini göstermektedir (Aydın, 2015: 195).

"başça barım yaşça yılkı esizim e awda gėyik at<d>ım kan<ı> ergey" (Hemçik-Çırgakı Yazıtı, Aydın, 2015: 104).

bunça: Clauson kelimenin bu kelimesinin eşitlik haliyle oluştuğunu belirtmiş, kelimenin anlamının da çok, birçok olduğunu izah etmiştir (Clauson, 1972: 349).

*"**bunça** iş(i)g küç(ü)g birtükg(e)rü s(a)k(ı)nm(a)tı türük bod(u)n ölür(e)yin ur(u)gs(ı)r(a)t(a)yin tir (e)rm(i)ş" (Kül Tigin Yazıtı Doğu Bölümü, 10: Tekin, 2010: 26).*

büte: Kaşgarlı Mahmut kelimenin çok anlamına geldiğini belirtmiştir (Atalay, III. Cilt, 2013: 217).

*"men ańgar **büte** yarmak berdim" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, III. Cilt, 2013:217).*

çok: Kelime Kutadgu Bilig adlı eserde "çok" anlamıyla kullanılmıştır.

*"hazine nerek köp er at **çok** kerek*

begi bay kereksiz budun tok kerek" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 312).

erüş: Clauson kelimenin birçok, çok sayıda olduğunu dile getirmiştir. Araştırmacı erüş ile üküş kelimelerinin sık sık birlikte kullanıldığını ifade etmiş, ekin Uygur ve Karahanlı sahasında tanıklandığını, Karahanlı sahasında ürüş şeklinde görüldüğünü belirtmiştir (Clauson, 1972: 239). Ahmet Caferoğlu ise kelimenin pek çok, sayısız, hesapsız anlamlarına geldiğini zikretmiştir (Caferoğlu, 2015: 76). Kemal Eraslan, kelimenin tahlilini *er-ü-ş şeklinde izah etmiştir (Eraslan, 2012 207).

*"...süülegeli ugramış ilig yagınıng ilinte uluşınta **erüş** üküş yavız irü b(e)lgüler b(e)lgürtüp ig kegen adası üküş bolmagay" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 238).*

*“rakşas bar ol rakşas barıp edgü yumşak savlar sözlep **erüş** üküş tınl(ı)glarıg ölürür” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 187).*

ertiŋü: Clauson kelimeyi sınıflandırma sıfatı olarak kabul etmiş, kelimenin anlamının aşırı, çok fazla olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 212). Murat Elmalı, kelimenin pek, çok fazla, son derece, fevkalade anlamlarında metinlerde kullanıldığını belirtmiştir (Elmalı, 2016: 369). Kemal Eraslan da kelimenin ert-i-n-gü biçimiyle oluştuğunu söylemiştir (Eraslan, 2012: 237).

*“sakışsız tınl(ı)g oglanları kamagun barça bir yanglı altun önglüg kırtışlıg otuz iki lakşanlıg **ertingü** körklüg mengizlig bolsunlar” (Altun Yaruk, Kaya, 1994: 224).*

*“bir ugurta ol ėlig begniŋ aşçı[sı] begiŋe aşlık et [bulma]dın isig [öziŋe] **[ertingü]** korkup [ince tėp tėdi]…” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 108).*

gaŋavaluk: Murat Elmalı kelimenin, ganj nehrindeki kum gibi, sayısız anlamına geldiğini ve Sanskritçe olduğunu söylemiştir (Elmalı, 2016: 374).

*“kamag **gaŋavaluk** burhanlar bo monı teg ülgüsüz üküş edgülerniŋ agılıkı teg bolurlar tėp tėdi” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 117).*

idi: Clauson kelimenin çok, aşırı anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 41).

*“**idi** yakşı aymış kör ilçi başı*

kamuġda küçi bek kadaşlıġ kişi… (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 323).

kalın: Hüseyin Namık Orkun, kalın kelimesinin çok, fazla anlamına geldiğini dile getirmiştir (Orkun, 2011: 835). Ahmet Caferoğlu, kelimenin anlamlarının, çok, sayısız, sık, pek, kalabalık, koyu olduğunu belirtmiştir (Caferoğlu, 2015: 162). Murat Elmalı da “kalın” kelimesinin çok, kalabalık anlamlarını vermiştir, kalınçsız kelimesinin de büsbütün tamamen anlamında bulunduğunu ifade etmiştir (Elmalı, 2016: 380). Kemal Eraslan, kalın sözcüğünün kal-ı-n şeklinde oluştuğunu açıklamıştır (Eraslan, 2012: 208).

*“ötrü [br(a)]manlar **kalın** kunçu<y>larıg [ö]ŋ[i] öŋi yıŋak uduzu ėltip ol…” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 143).*

*"**kalın** üküş tınl(ı)glarka altun agısın…" (Altun Yaruk, BE. 3b., Kaya, 1994: 351).*

*"kapuġda **kalın** bod tirildi tolu*

kanı bir işimke yaraġlı talu (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 178).

"Alp eren ni udhurdum

Boynın anınğ kadhırdım

Altun kümüş yudhurdum

*Süsi **kalın** kim öter (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 371).*

kalısız: Clauson kelimenin kalansız olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 624). Talat Tekin de kelimenin eksiksiz, pek çok anlamına geldiğini dile getirmiştir (Tekin, 2016: 134). Ahmet Caferoğlu, kelimenin eksiksiz, tam olarak, kalıntısız anlamında kullanıldığını söylemiştir (Caferoğlu, 2015: 163). Murat Elmalı da tamamen, büsbütün, bütün, hep anlamlarını ifade etmiştir (Elmalı, 2016: 380).

*"… asılıp emgeklig esürmekleri **kalısız** tarıkıp bartı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 117).*

*"ikinti tözin bilmek üze **kalısız** bilmek ukmak neteg ol tip tiser…" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 176).*

kamag: Clauson kelimenin hep, bütün anlamına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 627). Hatice Şirin bunun yanında "kamagı" kelimesinin olduğunu ve anlamının da hepsi olduğunu dile getirmiştir (Şirin, 2016: 731). Betül Özbay, kamag kelimesinin tamamı, hepsi, bütün, bütünüyle anlamlarına geldiğini belirtmiştir (Özbay, 2014: 149). Murat Elmalı, bu kelimenin yanında kamagu, kamugu kelimelerinin de Dasakarmapathāvadānamālā adlı metinde ifade edilen anlamlarda kullanıldığını göstermiştir (Elmalı, 2016: 381). Kemal Eraslan ise kelimenin Orta Farsça hamāg kelimesiyle ilişkilendirmiştir (Eraslan, 2012: 206).

*"**k(a)m(a)g** yer üzäkin(i)ŋ kutı kıvı öŋi mäŋ(i)zi özü üzüti küçi y(a)rukı tözi yıltızı beş t(ä)ŋri ol" (Huastuanift, 2014: 81-82).*

*"**kamag** t(e)ngriler kuvragı sanı sakışı kolusuz sakınu yitinçsiz titirler" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 256).*

*"ötrü **kamag** tözün bursaŋ kuvrag t(e)ŋri burhan [y(a)rlı]gın töpülerinte tuta teginip şra[v(a)st] kentke pinvatka [kir]ti" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 154).*

*"bu meşrik ilinde **kamuġ** türk-ü çin*

munı teg kitab yok ajunda adın" (Kutadgu Bilig, B, Arat, 1991: 5).

*"Ödhlek **kamuğ** küfredi*

Erdem arığ sewredi

Yunçığ yawuz tuwradı

Erdem Begi çertilür" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 103).

ked: Clauson, kelimenin Soğdca bir kelimeyle alakalı olduğunu, kelimenin çok ve aşırı anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 700).

*"**ked** öglüg kerek hem biligli ukuş*

biliglig kişining yağısı öküş" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 213).

koduru: Clauson kelimenin çok az da olsa aşırı anlamına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 606). Ahmet Caferoğlu da kelimeyi tamamiyle, bütünüyle, büsbütün anlamlarıyla ifade etmiştir (Caferoğlu, 2015: 180).

*"t(e)ngrining tering bilge biligintin artmış hormuzta t(e)ngrining **koduru** katıglanmaklıg y(i)ti kınıgınta ozmış" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 248).*

kolti: Ahmet Caferoğlu, Sanskritçede koti şeklindeki kelimenin, sayısız, hesapsız, hadsiz şeklinde anlamının olduğuna yer vermiştir(Caferoğlu, 2015: 181). Murat Elmalı, kelimenin sayısız, çok, sonsuz, sonsuz derecede çok anlamında kullanıldığını dile getirmiştir (Elmalı, 2016: 393).

*"vayragyabumı atl(ı)g vayrag barmış öngi orunlug onunç oruntakı bodıs(a)t(a)vlarka sobak <altun önglüg et'özlüg> altun önglüg ök y(a)ruklar et'özinte saçırayu üne turur körü kanınçsız körkle burkan<lar> körki ülgüsüz üküş **koltı** sanınça azrua t(e)ngriler kuvragı üze tegriglep tapıg udug agır ayag alu*

üzeliksiz üstünki yig sogançıg noş tatıglıg nom tilgenin evire nom nomlayu y(a)rlıkamışları közünür" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 194-195).

"tümen ***kolti*** *ikinti ajunta burhan kutın bultaçı bodis(a)t(a)vnıŋ küçleri tėrilser tėmin ök bir közünür ajunta burhan kutın bultaçı bodis(a)t(a)vnıŋ küçin bilm[iş] kergek…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 118).*

kop: Clauson kelimenin sıfat olarak kullanıldığında tamamen, iyice anlamında görüleceğini, isim olarak ise, hepsi anlamında kullanıldığını söylemiştir. Kelimenin ko- fiiline gelen -p zarf-fiil eki şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir (Clauson, 1972: 579). Hatice Şirin, kopın kelimesinin de kullanıldığını ve anlamının tümüyle, bütünüyle, toptan, tamamen olduğunu izah etmiştir (Şirin, 2016: 733). Muhtemelen bu kelime vasıta hal ekiyle genişlemiş haliyle kullanılmıştır. Kelime köp şeklinde de metinlerde görülmektedir.

"…ädgüg anıgag ***kop*** *t(ä)ŋri y(a)ratmış ol tedim(i)z ärsär…" (Huastuanift, Özbay, 2014: 79).*

*"****kop*** *tınl(ı)glarnıng nızvanılıg çolmakların tarkarur kiterür siz" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 111).*

"burhanlar ***kop*** *ödün alku bėş ajun tınl(ı)glarka tüzü tıdıgsız y(a)rlıkançuçı köŋüllüg bolurlar" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 117).*

"hazine nerek ***köp*** *er at çok kerek*

begi bay kereksiz budun tok kerek" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 312).

"ogul ***kop*** *bedhüdi" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 319).*

*"****köp*** *sögütge kuş konar; körklüğ kişige söz kelir" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 319).*

nayut: Kemal Eraslan kelimenin anlamının çok, sonsuz olduğunu söylemiştir (Eraslan, 2012: 635).

"yüz ming tümen koltı ***nayut*** *sanınça burkanlarka barçaka agır ayag kılmış bolur (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 241).*

ökil: Kaşgarlı Mahmut kelimenin Kıpçakçada çok anlamına geldiğini ifade etmiştir (Atalay, 2013: 74).

*"**ökil** kişi" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 74).*

sansız: Clauson kelimenin sayısız, çok anlamına geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 842). Ahmet Caferoğlu, kelimeyi sayısız, hadsiz, hesapsız ifadelerini kullanarak açıklamıştır (Caferoğlu, 2015: 197). Murat Elmalı kelimenin, sayısız, hesapsız, çok anlamlarına yer vermiştir (Elmalı, 2016: 422).

*"**sansız sakışsız** dyanlıg bilge biliglig y(a)rukların anta ornatıp utunçsuz teprençsiz bolurlar" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 195).*

*"montada adın ülgüsüz **sansız** emgekleri bar" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 86).*

telim: Clauson kelimenin çok anlamına geldiğini söyleyerek Budist metinlerde yaygın bir şekilde kullanıldığına yer vermiştir. Ek Karahanlı Türkçesinde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 499). Ahmet Caferoğlu, telim ifadesinin, çok, sayısız, sınırsız anlamını ihtiva ettiğini belirtmiştir (Caferoğlu, 2015: 232). Murat Elmalı, kelimenin pek çok anlamını taşıdığını ifade etmiştir (Elmalı, 2016: 437). Kemal Eraslan telim kelimesinin *teli-m şeklinden oluştuğuna yer vermiştir (Eraslan, 2012: 208).

*"üküş **telim** buşı birürler" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 152).*

*"turkaru **telim** üküş yula kö[ye]r osuglug yalınlayu turur tamu erkligleri kızarmış [temir]lig bergen tokıyu ol sögüt üze yoklagalı ayurlar" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 85).*

*"**telim** neng tavar birdi ögdi öküş*

ağırladı birdi kör altun kümüş" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 93).

"Emdi udhın udhundı

*Kidin **telim** ökündi*

El bulgalı igendi

Andağ eriğ kim utar" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 200).

tolp: Clauson kelimenin bütün, tam, tamamen anlamlarına geldiğini dile getirmiştir (Clauson, 1972: 492-493). Ahmet Caferoğlu, tolp kelimesinin bütün, hep anlamlarıyla metinlerde kullanıldığını belirtmiştir (Caferoğlu, 2015: 245).

*"**tolp** sansarta b(e)lgülüg .. barçada kutlug tityük siz" (Altun Yaruk, V. Tegzinç, Kaya, 1994: 210).*

tolu: Clauson kelimeyi, tam anlamıyla izah etmiştir (Clauson, 1972: 491). Ahmet Caferoğlu ise kelimenin çok, dolu, tekmil anlamına geldiğini belirtmiştir (Caferoğlu, 2015: 245).

*"sek(i)zinç togmaksız nom taplagın bütün **tolu** tanuklamak üze bir yme kkirlig kirsiz nomlarnıng asılmakın korumakın körmedeçi b(e)lgüli yirtinçli erkinçe tayak boltaçı atl(ı)g ertükteg tözüg" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 165).*

tümen: Clauson kelimeyi, on bin olarak ve büyük bir sayı olarak nitelemiştir. Toharcadan alıntı bir kelime olarak ifade etmiştir. Pulleyblank'ın ise kelimenin Orta Çinceden ödünçleme bir ifade olduğunu dile getirdiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 507). Betül Özbay da kelimenin çokluk bildiren sayı sıfatı olduğunu dile getirmiştir (Özbay, 2014: 154).

*"**on tümen** kolti çar(a)mabavikė közünür ajunta kut bultaçı bodis(a)t(a)vlarnıŋ küçleri yıgılsar…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 118).*

*"k(e)ntü özleri yadag yorıp adakların irkleyü mang sayu mang mangmışça **yüz ming tümen** koltı nayut sanınça burkanlarka barçaka agır ayag kılmış bolur" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 241).*

"katıġlangu ötrü yetürgü tapuġ

***tümen** edgülükke açılġay kapuġ" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 485).*

*"**Tümen** çeçek tizildi*

Bükünden ol yazıldı

Öküş yatıp üzeldi

Yerde kopa adhrışur" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 234).

üküş: Clauson kelimenin çok anlamına geldiğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 118). Betül Özbay ise kelimeyi çok, pek olarak açıklamıştır (Özbay, 2014: 155). Kelimenin "öküş" şeklinde de örnekleri bulunmaktadır. Kemal Eraslan öküş, üküş ifadesinin *ök-ü-ş biçiminde oluştuğunu dile getirmiştir (Eraslan, 2012: 208).

*"bo montag hansasvarė tėgin **üküş** türlüg ugrın atasıŋa ol aşçı erig arılayu [öt]ünüp [ata]sı br(a)hmadatė ėlig tıŋlagalı umadı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 173).*

*"busuşı emgeki **üküş turur**" (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 327).*

*"**öküş** sözleme söz birer sözle az*

tümen söz tügünin bu bir sözde yaz" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 34).

*"tiriğ esen bolsa tanğ **öküş** körür" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 62).*

ülgüsüz: Clauson'a göre kelime sayılamaz, ölçülemez anlamlarına sahiptir (Clauson 1972: 144).

*"s(e)n **ülgüsüz** sansız türk yigit kızlarnıŋ ėtigin yaratıgın ėtinmiş yar[atınmış] közünür s(e)n" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 197).*

*"ötrü **ülgüsüz** sansız tınl(ı)glar tört uluglarnıng biş ok yene kayuka yme barmaksız bolur" (Altun Yaruk, V. Tegzinç, Kaya, 1994: 221-222).*

yumgı: Kaşgarlı Mahmut kelimenin toplu, çok anlamına geldiğini söylemiştir (Atalay, III. Cilt, 2013: 35). Clauson da yomgı olarak sözlüğüne aldığı kelimenin çok miktarda toplanmış anlamına geldiğine bazen de hepsi anlamında kullanıldığına yer vermiştir (Clauson, 1972: 935).

"'arabça tejikçe kitablar öküş

*bizing tilimizçe bu **yumġı** ukuş" (Kutadgu Bilig B, Arat, 1991: 10).*

*"kişi **yumgı** keldi" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, III. Cilt, 2013: 35).*

Eski Türkçede çokluk anlamı taşıyan bazı fiiller de bulunmaktadır. Bu fiiller, çoğalmak, fazlalaşmak ve artmak anlamlarıyla kullanılmıştır. Sayıları çok olmayan fiiller de metinlerde karşılaşılan durumlardandır. Örnek fiiller şu şekildedir:

art-: Hatice Şirin, kelimenin artmak, çoğalmak anlamında metinlerde kullanıldığını dile getirmiştir (Şirin, 2016: 720).

*"ulugı tigin bo savıg eşidip yene ortun inisinge ay nim alp titgülük tavar alp iş neng inçip isig özde **artmaz** tip tidi" (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 322).*

*"yėrtinç yėr suv aŋar **arta**…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 79).*

"tilekin bulur edgü künde yangı

*isizning küninge ming **artar** mungı" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 49).*

*"**arttı** neng̃" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, III. Cilt, 2013: 425).*

asıl-: Caferoğlu, fiilin arttırılmak anlamına geldiğini ifade etmiştir (Caferoğlu, 2015: 22). Murat Elmalı ise kelimenin çoğalmak, artmak anlamı taşıdığını söylemiştir (Elmalı, 2016: 345).

*"…[i]çdin sıŋar [arıg ı]dok nomnuŋ şazınnıŋ **asıl[maklıg** üst]elmeklig sa[k]ın[ç]ın tıd[mamak]dın…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 59).*

birik-: Clauson kelimenin, bir araya gelme, birleşme anlamına sahip olduğunu ifade etmiştir (Clauson, 1972: 363). Ahmet Caferoğlu ise, birikmek, toplanmak anlamında kullanıldığını dile getirmiştir (Caferoğlu, 2015: 43). Murat Elmalı da kelimenin birikmek, birleşmek, çoğalmak anlamlarıyla kullanıldığını söylemiştir (Elmalı, 2016: 355).

*"kaltı kamag kut bulmış tözünler yorıguluk yorımaguluk nomlarnıng kirtü tözinge **birikmiş** üçün anın öngi ermez tip titir" (Altun Yaruk, Kaya, 1994: 222).*

*"k[a]zganmış buyan edgü kılınçlarınıŋ ėsilü **birikü** kelip tüş bėrmeki üze ıdok tujit orduda orun ornag tuta y(a)rlıkamış erip…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 60).*

irkil-: Kaşgarlı Mahmut kelimenin anlamını çoğalma, toplanma olarak ifade etmiştir (Atalay, 2013: 249). Clauson da kelimenin, toplanma, çoğalma anlamında olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 226).

*"sü telim **irkildi**" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013:249).*

üklit-: Clauson kelimenin artmak anlamına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 271). Ahmet Caferoğlu da kelimenin artırmak, çoğaltmak anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Caferoğlu, 2015: 271). Kemal Eraslan, ükli-, üküli- fiillerinin de çoğalmak anlamına geldiğini dile getirmiştir (Eraslan, 2012: 618).

*"ol yme m(a)haratı ilig kan ertingü ulug bay barımlıg tsangları agılıkları ı tarıg ed tavar üze tolu alp atım süülüg küçinge tükellig törtdin sıngar yir orunug iymiş basmış üküşke ayatmış agırlatmış ürüg uzatı köni nomça törüçe başladaçı imerigme kamag bodunın karasın asmış **üklitmiş** kopdın sıngar yagısız yavlaksız erti" (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 320-321).*

*"tawar kiminğ **ökilse** Beglik anğar kergeyür*

tawarsızın kalıp Beg erensizin emgeyür (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 362).

üstel-: Clauson kelimenin büyütülmek, çoğalmak, artmak anlamına geldiğini söylemiştir. Uygur ve Karahanlı sahasında görüldüğünü örnekle ifade etmiştir (Clauson, 1972: 244). Ahmet Caferoğlu, kelimenin çoğaltılmak, artırılmak, büyütülmek anlamlarıyla Uygur metinlerinde kullanıldığını dile getirmiştir (Caferoğlu, 2015: 274). Murat Elmalı da kelimenin çoğalmak, artmak anlamına geldiğine yer vermiştir (Elmalı, 2016: 458).

*"[arıg ı]dok nomnuŋ şazınnıŋ asıl[maklıg **üst]elmeklig** sa[k]ın[ç]ın tıd[mamak]dın…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 59).*

*"tengriler kuvragı asılur **üstelir**" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 239).*

*"suw **üsteldi**" (Divanü Lûgati't Türk, Atalay, I. Cilt, 2013: 246).*

3. BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE TOPLULUK YAPISI

3.1. BİÇİMBİRİMLER YOLUYLA OLUŞAN TOPLULUK İFADELERİ

Topluluk ifadesi, birden fazlalığı bildirdiği halde ne kadar kişi olduğunu bilinmediği, bir kalabalık durumun ortaya çıktığı, belirli bir grubun belirtildiği yapı olarak tanımlanabilir. Eyüp Bacanlı, topluluk ifadesini tanımlamadan önce, topluluk yapısı ile grup çoğulu ifadelerinin dilbilimine göre birbirlerinin yerini tutmadığını söylemektedir. Corbett'in topluluk yapısıyla ilgili, üyelerin hep birlikte tek bir birim olarak ele alınması şeklindeki tanımına yer veren Bacanlı, Corbett'in topluluk biçimbirimlerinin genellikle insan uzuvlarının, doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların birlikteliğine ve aynı zamanda, aynı mekanda bulunmaya işaret ettiğini belirttiğini dile getirmektedir. Bacanlı, bu durumun Türk dilinde farklılık gösterdiğini, Türk dilinde topluluk ifadelerinin akraba adlarında kullanıldığını ve aynı zamanda aynı mekanda bulunma şartının olmadığını dile getirmektedir (Bacanlı, 2013: 168). Gerçekten de örneklere bakıldığında, topluluk ifadelerinin, ilk başta akraba adlarında görüldüğü, daha sonra ise canlı ve cansız varlıklarda karşılaşıldığı görülmektedir.

Marcel Erdal, Eski Türkçede topluluk yapısı üreten tek ifadenin +AgU olduğunu söyleyerek, Ana Türkçenin başka bir topluluk biçimbirimine ihtiyaç duymadığını söylemiştir. Erdal ayrıca, +lAr ekinin de muhtemelen topluluk yapısı oluşturduğunu, ekin Çuvaş Türkçesinin Ortak Türkçeden ayrılmasından sonra çokluk eki olabileceğini düşünmektedir. Orhon Türkçesinde sınırlı kullanıma sahip olduğunu söyleyen araştırmacı, -An ekinin üretken bir ek olmadığını ve topluluk anlamının uzun bir süreyi kapsamadığını ve bu özellikleriyle de +lAr eki gibi bu işlevi çok fazla gerçekleştirmediğini söylemiştir (Erdal, 1991: 90).

Anlamsal bağlamda içerisinde bir çokluk anlamı taşıyan topluluk ifadesi, Eski Türkçe metinlerinde eklerle ve kelimelerle ifade edilmektedir. Örneklere bakıldığında +lAr, +An ve +AgU/+AgUn eklerinin topluluk ifadesi oluşturdukları görülmekte olup, bu eklerin topluluk ifade etmesine, genel olarak Runik metinlerde rastlanılmaktadır. Talat Tekin bu eklere ayrıca +un ekini eklemektedir ancak yanına soru işareti koyarak bu görüşünden emin olmadığını ortaya koymaktadır (Tekin,

2016: 82). Belirli bir zümreye ait kişiler ifade edilmek istendiğinde sözü geçen ekler kullanılmaktadır. Uygur ve Karahanlı dönemlerinde bu eklerin sözcüklerle kaynaştığı ve görevinden uzaklaştığı söylenebilir ancak Karahanlı dönemindeki metinlerin bazılarında +An topluluk ekinin, görevini devam ettirdiğine dair örneklere rastlanılmaktadır. Yine özellikle Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde +An ve +AgU/+AgUn ekleri, işlevlerini kaybetmeye başladıkları için, bu eklerden sonra +lAr eki de getirilmeye başlanmıştır.

3.1.1.+AgU/+AgUn Topluluk Eki

G. Doerfer, Annemarie Von Gabain'in +gUn ekini orijinal bir çokluk eki olarak görmediğini ve kelimenin Moğolcaki gu'un kelimesiyle alakadar olabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Doerfer, Kononov'un ise, ekin ayak, yanak gibi kelimelerin sonunda görülen -k ekiyle alakalı olduğunu düşündüğünü fakat ekin +kün biçiminde görünmediğini bu nedenle de bu görüşe karşı çıktığını söylemiştir. Araştırmacı, Pritsak'ın sadece +gün yapısının olduğunu düşündüğünü, Rasanen'in de kelimenin Türkçe "kün" kelimesiyle alakadar olduğunu zikrettiğini söyleyerek bu görüşün doğru olabileceğini Menges'in de bu düşünceyi kabul ettiğini ama ana biçimin +gün olduğunu, kün ifadesinin daha sonra ortaya çıktığını belirtmiştir. Vietze'nin ekin +*qu sınıf eki +n çokluk eki birleşiminden oluştuğu görüşüne de yer veren Doerfer, son olarak Şçerbak'ın bu eki çokluk değil küçültme eki olarak belirtmesini irdelemiştir (Doerfer, 1975-1976: 41).Gabain, Târîhî Türk Şîveleri adlı çalışmada ekin kün kelimesinden geldiğini söylemiştir (Gabain, 1979: 41).

Zeynep Korkmaz, Köktürk yazıtlarında yalnız kelin+gün+üm ve tay+gun+guñuz, iniy+gün+üm gibi akrabalık ve şahıs gösteren birkaç kelimeye gelmiş olan bu ekin Moğolca ile ortaklığı konusunda bir görüşün mevcut olmadığını dile getirmiştir. Uygurcada alku+gun ve kamag+gun yapılarında görülen ekin klasik öncesi Moğolcada geçerli bir ek olmadığından bahseden Korkmaz, yaygınlaşmadan kaybolmuş olan bu ekin durumunun araştırmaya muhtaç olduğuna değinmiştir (Korkmaz, 1986: 48).

Marcel Erdal, +gUn ekinin isim ve sıfatlarda tek üretken topluluk yapısı olduğunu, +AgU ekinin üç şekilde görüldüğünü ifade etmiştir. İlk olarak, +AgU

ekinin sayılara geldiğini söyleyen araştırmacı, ikinci olarak topluluğu ifade eden sıfatlarda kullanıldığını, üçüncü olarak da sözlük birimlerde kullanıldığını dile getirmiştir. +AgU ekinin akuzatif ekiyle kullanımına değinen araştırmacı, ilkin +(X)g akuzatif ekiyle kullanıldığını belirtmiş, zamirlerin akuzatif hallerinde ise +nI ekinin görüldüğünü ifade etmiştir. Ekin birden ona kadar sayılarda kullanıldığının ispatlandığını belirten araştırmacı, +AgU ekinin baskın bir ek olmadığını, genellikle sesli ile bittiğini dile getirmiştir. Vasıta hal ekiyle zarflaştığının da görüldüğünü söyleyen Erdal, araştırmacıların +n ekini anlamakta başarısız olduklarını söyleyerek, +AgU ekinin +n ekiyle genişletilmiş biçimi olduğunu belirtmiştir. Ekin günümüzde benzer bir yapıyla karşılandığını Kırk Haramiler, Üç Silahşörler örneğiyle açıklar. Ekin birle de kullanıldığını örnekleyen açıklayan Erdal, biregüsi yapısının artgönderimli ikigüsi yapısıyla benzetme yoluyla oluşmuş olabileceğini, bu şekilde oluşturulan yapıların her zaman bir grubun üyesini ifade ettiğini izah etmiştir.

Marcel Erdal, artzamanlı +AgU yapısının amarıları ve kayuları kelimelerine paralel olarak kullanıldığını söylemiştir. Araştırmacı, ekin kullanıldığı örneklerin, sakardagun, üküşägü, barçagun, yumgıgun, tüzügün, alkogu, alkogun, kamagu, adınagu kelimelerinin olduğunu örneklerle açıklamıştır. Araştırmacı, ekin +agu olduğunu ve ünlü ile biten bir kelimeden sonra geldiğinde önceki kelimede bazı değişiklikler yaptığını açıklamıştır. +AgU ekinin 3. tipinin yani zamirlerin çokluk yapısını taşıdığını söylemiştir. negü kelimesini de açıklayan Erdal, zamirlerin sayılabileceğini örnekleyen adınagu kelimesinin önemli bir doküman olduğunu belirtmiş, adunagu ile adınlar arasındaki farkın, +lAr ekinin gerçek fonksiyonunu ortaya çıkarmada önemli bir nokta olduğuna işaret etmiş ve Grönbech'in de +lAr ekinin çokluk yapısına işaret ettiğini dile getirmiştir. Divanü Lûgati't Türk adlı eserdeki kadın kadnagun yapısına da değinen Erdal, bu ekin akrabalık adlarını belirten +AgUn grup ekin erken bir kalıntısını içerdiğini söylemiştir (Erdal, 1991: 93-97).

Talat Tekin, ekin topluluk adlarında görüldüğünü ifade ederek "*iniy+gün", kälin+gün ve taygun+uŋuz örneklerini vermiştir (Tekin, 2016: 97). Şinasi Tekin de +gUn ekinin isimden isim yapım eklerinden biri olduğunu belirterek, çokluk olduğu iddia edilip de Eski Türkçe devresinde bu fonksiyonu kaybetmiş olan eklerden biri olarak kabul etmiştir. Bu ekin kalıplaşarak yapım eki hüviyetinde görüldüğünü dile

getirmiştir (Tekin, 1992: 81). Şinasi Tekin ayrıca çokluk eklerinden saydığı +gUn ekinin yaşça küçük akraba için kullanıldığını zikretmiştir (Tekin, 1992: 87).

Cengiz Alyılmaz, ekin çok işlek bir ek olmadığını, bazı araştırmacıların bu ekin oluşumunun kün kelimesinin ekleşmesiyle oluştuğuna dair görüşlerinin bulunduğunu söylemiştir (Alyılmaz, 1994: 38). Alyılmaz, yapım ekleri içerisinde değerlendirdiği +AgUn ekinin asıl sayıların üzerine gelerek topluluk sayıları yaptığını belirtmiştir, +AgU ekinin de sayı ve miktar isimlerinden topluluk isimleri teşkil ettiğini zikretmiştir (Alyılmaz, 1994: 18).

Ahmet Caferoğlu ekin, topluluk ifade etmek için kullanıldığını, sınırlı kelimede görüldüğünü "kün" kelimesinden türeme olabileceğini zikretmiştir (Caferoğlu, 2000: 140-141).

Annemarie Von Gabain, kitabelerde, şahıs işaretlerine gelen bir +kün, +kun, +ġun ve +gün ekleri olduğuna yer vermiştir (Gabain, 2007: 62). Araştırmacının isimden isim yapım eki olarak ele aldığı ekin, çokluk yaptığını, soyut isim yaptığını dile getirmiştir (Gabain, 2007: 44). Clauson eki, topluluk isimleri yaptığını, çok nadir görülen ve işlek olmayan bir ek olarak ifade etmiştir. -agu/-egü ekinin de topluluk eki yaptığını ve adınağu örneğinde olduğu gibi birkaç örnekte rastlanıldığını söylemiştir (Clauson, 2007: 190-191). Clauson ayrıca +gut ekine de değinerek ekin, fiilden isim yapan ek olduğunu zikretmiştir. Çalışmada örnek olarak da alpa+gut, baya+gut ve ara+gut örnekleri verilmiştir (Clauson, 2007: 192). Ahmet Bican Ercilasun, ekin ini-y-gün, kelin+gün ve tay+gun örneklerinde görüldüğünü ifade etmiştir (Ercilasun, 2008: 180).

Nadir İlhan, +gUn ekinin Eski Türkçe döneminde çokluk göreviyle kullanılan eklerden biri olduğunu ve farklı fonetik varyantlarının olduğunu ifade etmiştir. Bu ekin günümüze çokluk işleviyle ulaşamayan eklerden biri olduğunu söyleyen İlhan, ekin +kun ve +kün ekli şekillerinin eserlerde tanıklanamadığını belirtmiştir (İlhan, 2009: 99). Aysu Ata, +gUn ekinin çokluk eklerinden biri olduğunu söylemiş, birkaç örnek vererek ekin +lAr eki hariç tutularak diğer ekler gibi zamanla kök kelimeye ulanarak işlevlerini unuttuklarını dile getirmiştir (Ata, 2009: 90). Ersin Teres de eki topluluk adları ve sıfat türeten biçim olarak açıklayarak Grönbech'in ekin addan eylem yapan -a ve eylemden ad yapan -ġu ekinden meydana geldiğine dair görüşüne yer vermiştir (Teres, 2009: 90).

K. Grönbech, ekin çokluk eki olduğunu ve hiçbir dönemde yaygın olmadığını, ağızlarda da bilinmediğini söylemiştir. Araştırmacı, ekin bağımsız bir kelimeden teşkil ettiğini düşünmüştür (Grönbech, 2011: 51).

Muharrem Daşdemir, ekin "kün" kelimesiyle birleşebileceğini söylemiştir (Daşdemir, 2013: 311).

Eyüp Bacanlı Runik yazıtlardaki bazı kelimelerde -gUn şeklinde bir topluluk ekinin bulunduğunu dile getirmiştir. Tenişev'in -gUn ekiyle ilgili olarak sözlükleşmiş izlenimi veren kadın kadnagun örneğini verdiğini ifade eden Bacanlı, çokluk ifadesinin -gUn ekinden değil, ikilemeden kaynaklandığını belirtmiştir. Yazıtlar Türkçesinde 3 sözcükte kullanılan ekin, keliŋünüm ve iniygünüm kelimelerinde konuşana ait gelinler ve küçük kardeşler topluluğuna gönderme yaptığını söyleyen araştırmacı, taygunuŋız kelimesinde kelimenin anlamının farklı şekillerde açıklandığını belirtmiştir, Marcel Erdal'ın kelimenin anlamını taylarınız şeklinde verdiğini söyleyen Bacanlı, eğer bu anlamlandırma doğruysa, ekin belirttiği topluluğun insan dışı varlıklara işaret ettiğini açıklamıştır. Eyüp Bacanlı son olarak, ekin Eski Türkçede yaygın olmadığını, bunun iki nedeni olabileceğini, bunlardan ilkinin ekin bazı sözcüklerde arkaik bir ek olarak düzenli kullanılmış olması olarak göstermiştir. İkinci neden olarak da ekin başka sözcüklerde +lAr ekiyle nöbetleşe olarak kullanılmış olabileceğini düşünmüştür. Bacanlı bu nedenle de ekin topluluk ve çokluk eki olduğunu ancak aynı işlevi +lAr ekinin de görebileceğini dile getirmiştir (Bacanlı, 2013: 168-169). Metinlerdeki bazı örnekler şu şekildedir:

"ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m ***keliñünüm*** *kuunç(u)yl(a)r(ı)m bunça y(e)me tir(i)gi küñ bolt(a)çı (e)rti öl(ü)gi yurtda yolta y(a)tu k(a)lt(a)çı (e)rt(i)g(i)z kül tig(i)n yok (e)rs(e)r koop ölt(e)çi (e)rt(i)g(i)z" (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 9-10, Tekin, 2010: 38).*

"(e)ki ş(a)d ul(a)yu ***in(i)ygün(ü)m*** *ogl(a)n(ı)m b(e)gl(e)r(i)m bod(u)n(u)m közi k(a)şı y(a)bl(a)k bolt(a)çı tip s(a)k(ı)nt(ı)m" (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 11, Tekin, 2010: 38).*

"ıg(a)r ogl(a)n(ı)ñızda ***t(a)ygun(u)ñ(ı)zda*** *y(e)gdi ig(i)dür (e)rt(i)g(i)z" (Kül Tigin Yazıtı, Güney-Doğu Yüzü, Tekin, 2010: 40).*

Yukarıdaki örnekte ekin anlamı araştırmacılar tarafından farklı anlamlandırılmıştır ancak Hemçi Çırgak yazıtında da karşılaşıldığı gibi, ek benzetme anlamı taşımaktadır. Kelimenin anlamını "tay gibileriniz" şeklinde çevirmek daha doğru olacaktır.

"kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e èçiçim er ögler oglan er ***küdegülerim*** *kız kelinlerim bökmedim" (Uyuk-Turan Yazıtı, Aydın, 2015: 40).*

"kaçan birök bo ok süŋükleri ardılıp içi ***içegüsi*** *taşılsar arıgsızı aka siŋiri tamırı üzülüp yıdıg etözin kurt koŋuz kayına alkuka yarsıguluk teg bolup yatur" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 90-91).*

Kaşgarlı Mahmut içegü kelimesinin anlamının kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı, içirik olduğunu dile getirmiştir (Atalay, I. Cilt, 2013: 137). Ekin, kamag, adın ve alku gibi kelimelerde Uygur döneminde kullanıldığı görülmektedir.

"kalmaşapadė ėligke köŋülçe tavar ıdalım ėlig beg ikileyü barmazun ėlig[ig] [beg]ig ölüm matar agzıntın butlumuz ermez mü biz ***kamagu*** *barça [begi]m(i)z üçün kalmaşapadė ėlig begke baralım" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 114).*

"ançulayu y(i)me m(e)n ***ad(ı)nagunı*** *öl[ür]geli aymak ertingü alp ol" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 218).*

*"****adınaguka*** *ayıp kılturtum erser" (Altun Yaruk, III. Tegzinç, 1994: 120).*

*"****alkugun*** *bir teg körü y(a)rlıkasunlar" (Altun Yaruk, III. Tegzinç, 1994: 121).*

"emgeklig tınl(ı)glar üze övke sakınçın kiterip mengilig tınl(ı)glar üze azlanmak sakınçın kiterip ***kamagunı*** *bir teg teng tüz alku emgeklerintin ozgurgalı küsemek erür" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 174).*

"inçip ol nomçı olurguluk asan tüpinge yaguk yıdlıg yıparlıg suv töküp tüü törlüg esringü hua çeçekler saçıp kim biz ***kamagun*** *ol yalanguklar kanı birle olurup nom tınglaguluk tört örgünler kılsun" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 243).*

"Agruk agır işiŋni ***adhnaguka*** *yüdhürme*

*Agrub özünğ öşerib **adhnagunı** todhurma" (Divanü Lûgat-it Türk, III. Cilt, Atalay, 2013: 68).*

Sınırlı sayıda kelimede kullanılan +gUn ekinin, Runik harfli metinlerde üst düzey kişilerin, yazıttaki konuşucunun akrabalarını ifade eden kelimelerde kullanıldığı görülmektedir. Uygur devresine doğru bu işlevini kaybeden ek, adın, alku ve kamag gibi çokluk gibi kelimelerden sonra gelerek birliktelik anlamı kazandırmaktadır. Ekin Karahanlı Türkçesi metinlerine kadar tanıklandığını söylemek mümkündür. Ekin kökeninin de yukarıda ifade edilen bilgiler ışığında "kün" kelimesi olduğunu söylemek mümkündür, ancak metinlerde ekin -kun ve -kün biçimleriyle kullanılmadığı görülmektedir.

Topluluk Sayı Sıfatları

Sayı sıfatlarından sonra kullanılan +AgU eki, sayıda bir beraberlik oluşturmaktadır. Anlamsal bağlamda sayıyla birlikte, her biri, her ikisi, her üçü, her dördü gibi anlamlar taşımaktadır. Metinlerde genel olarak, bir, iki, üç ve dört sayılarında ekin görüldüğünü söylemek mümkündür. Ekin kullanımına, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanılmaktadır.

*"**birügüsi** bedük berke tutmış" (Altun Yaruk, I. Tegzinç, Kaya, 1994: 62).*

*"**biregü** tutar iş kişig tengrilik*

bu işlik içinde yok ol egrilik" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 423).

*"ili k(a)mş(a)g boltukınta bod(u)n il(i)g **ik(e)gü** boltukınta izg(i)l bod(u)n birle süñ(ü)şd(ü)m(i)z" (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 3, Tekin, 2010: 37).*

"elig köz tutar kör kitab sözleri

***ikigün** ajunda iter işleri" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 5).*

*"barınlar **ikigü**" (Divanü Lûgat-it Türk, II. Cilt, Atalay, 2013: 45).*

*"ança ötüntüm tavgaç oguz kıtany **buçegü** kavı<ş>sar kaltaçı biz" (Tonyukuk Yazıtı, Güney Bölümü 5-6, Aydın, 2012: 109).*

"sakınuk tile sen kisi ay bügü

sakınuk bolunsa bolur ***törtegü****" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 452).*

3.1.2.+An Topluluk Eki

G. Doerfer, Annemarie Von Gabain'in +An ekinin yoğunluk anlamında kullanıldığını söylediğini, Brockelman'ın ise ekin çokluk eki olduğunu düşündüğünü, Rasanen'in ise ekin Pers dilinden ödünçlendiğini ifade ettiğini, Menges'in +An ekinin orijinal bir Türkçe çokluk eki olduğunu belirttiğini, kendisinin de +An ekini Türkçe'nin son eklerinden kabul ettiğini izah etmiştir (Doerfer, 1975-1976: 39-41).

Zeynep Korkmaz, +an/+en çokluk ekinin, Moğolcadaki +°n çokluk eki ile ortaklaştığını Eski Türkçede oglan, eren ve örten gibi kelimelerde görülen arkaik bir bir ek durumunda olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, ekin küçültme ve kuvvetlendirme fonksiyonu taşıdığını söyleyen bilim insanlarının bulunduğu gibi, orun, kidin, üstün ve asın gibi örneklerde görülen arkaik yer zarflarındaki +°n ile ilişkilendiren araştırmacıların da bulunduğunu belirtmiştir (Korkmaz, 1986: 49). Osman Fikri Sertkaya, isim tabanına gelen -an/-en ekinin, Eski Türkçe devresinin başlarında çokluk fonksiyonunda isim çekim eki olarak kullanıldığını ifade etmiş, ekin Eski Türkçe devresinin sonlarına doğru çokluk fonksiyonunu kaybederek kalıplaştığını isim çekim eki yerine isim yapım eki olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Sertkaya ayrıca -an/-en ekli kelimelerin yeniden +lar/+ler ekiyle çokluk haline getirildiğini izah etmiştir (Sertkaya, 1989: 335).

Marcel Erdal, +An ekinin eski ve kolayca fark edilebilen bir topluluk eki olarak tanımlamıştır. Araştırmacı, tanıklanan en iyi örneklerin oglan ve ärän kelimelerinin olduğunu söyleyerek kelimenin bazen är+in şeklinde de görülebileceğini ifade etmiştir, aynı zamanda yazıtlarda oglan ve ärän kelimelerinin diğer çokluk ve topluluk yapılarıyla birlikte kullanıldığını belirtmiştir. Uygur Türkçesinde ekin çokluk ifade etmede kullanıldığını dile getiren Erdal, bu durumu örneklerle açıklamış, Uygur Türkçesinde bir başka örnekte de ogulanıg ve oglanlarıg yapısının bir arada kullanılmasının, +lAr ekinin +An ekini dışladığı gibi

görülmemesi gerektiğini, +An ekiyle benzer işleve sahip olduğunu zikretmiştir. Zieme'nin Maniheist metinlerde +An ekinin tekil, +AnlAr ekinin çokluk yapısı olduğu görüşüne de yer veren araştırmacı, ärŋäk kelimesinin de ärän sözcüğünden türediğini söyleyerek, parmakların grup yapısı oluştururken, ogul+an ve är+än kelimelerinin sadece grubu değil, doğal grubun üyelerini de işaret ettiğini izah etmiştir. Erdal ayrıca, Diğer dillerde de bulunan bu yapının vücut organlarını ifade etmek için kullanılan +z ekiyle paralel olabileceğini düşünmüştür.

Maitr'nin iki kısmında görülen tor+an ekinin ağlar sistemi anlamına geldiğini söyleyen Marcel Erdal, burada da +an ekinin varlığından söz etmiştir. Bodun kelimesine de değinen araştırmacı, bodun kelimesinin de +(A)n ekini içerdiğini ifade ederek bod kelimesinin orijinalinin +bodX olduğunu belirtmiştir. özän kelimesindeki yapının da topluluk ifadesi olduğunu düşünen Erdal, benzer yapı olarak öz+ägü örneğini vermiştir. Araştırmacı, kaçan ve arslan kelimelerinde böyle bir yapının olmadığını, örtän kelimesinde de +än ekinin olduğunu ancak bu örnekte bir kesinliğin bulunmadığını izah etmiştir (Erdal, 1991: 91-92).

Şinasi Tekin de +An ekinin isimden isim yapım eklerinden biri olduğunu belirterek, çokluk olduğu iddia edilip de Eski Türkçe devresinde bu fonksiyonu kaybetmiş olan eklerden biri olarak kabul etmiştir. Bu ekin kalıplaşarak yapım eki hüviyetinde görüldüğünü dile getirmiştir (Tekin, 1992: 81). Şinasi Tekin ayrıca çokluk eki olan +An ekinin belli bir kudrete sahip kişiler için kullanıldığını zikretmiştir (Tekin, 1992: 87).

Cengiz Alyılmaz, +°n ekinin işlek olmadığını birkaç kelimede geçtiğini ve bazı araştırmacıların eki küçültme eki olarak kabul ederken bazı araştırmacıların ise, çokluk eki olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Alyılmaz, bodun kelimesinin de bu eki aldığını düşünmektedir (Alyılmaz, 1994: 38).

Burhan Baran, Karahanlı Türkçesinde +An ekinin, bazı örneklerde çokluk fonksiyonuyla bazı örneklerde ise kalıplaşmış olarak kullanıldığını, çoğunlukla eren ve oğlan kelimelerinde görüldüğünü ayrıca Kutadgu Bilig'de geçen Türkan kelimesinin de bu örneklere eklenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Baran, Karahanlı Türkçesinde +lAr eki almadan çokluk ifade ettiği örnekler olduğunu, bunun yanında tek bir varlığı da işaret edebildiğini, bazen de çokluk eki alabildiğini belirtmiştir (Baran, 2006: 25-26).

Annemarie Von Gabain, ärän kelimesindeki +an ekinin küçültme eki değil, çokluk eki olarak kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Gabain, 2007: 62). Araştırmacı eke, isimden isim yapma eki kısmında da değinerek ekin, sadakat ifadesi olduğunu ve kuvvetlendirme, nadiren de eski çokluk bildirdiğini zikretmiştir (Gabain, 2007: 44). Clauson ekin, eski bir çokluk eki olduğunu, 11. yüzyılda bu çoğul yapma işlevini kaybettiğini dile getirmiştir (Clauson, 2007: 190).

Ayfer Aytaç, +An ekinin özen, düzen, oğlan, torun, eren, ġoşun, bodun ve bütün kelimelerinde görüldüğünü söylemiştir. Ekin İran dillerinde de çok yayıldığını söyleyen araştırmacı, bazı araştırmacıların bu nedenle ekin Türk dillerinde alıntı kabul ettiğine değinmiştir. Çokluk bildiren +an//+ın ekinin biçimbilimsel sesbilimsel yorumuyla ilgili iki olasılığın ortaya çıktığını söyleyen araştırmacı ilk olasılığın, eski topluluk, çiftlik bildiren bu ekin araç durumu -ın biçimi ile dönüşlülük çatısı eki -ın ekiyle bağlantılı olabileceğini söylemiş, Şçerbak'ın da kişi işaret zamiri olarak gösterdiği bir *ın sözünün de olduğunu ve bütün bu örneklerdeki - n elementinin aynı kökenden geldiğini dile getirmiştir. İkinci olasılığın ise, topluluk bildiren -an/-ın ekiyle, yapım eki -an/-ın ekinin aynı kaynaktan gelebileceğini meselesi olduğunu söyleyen Aytaç, Ön Azerbaycan ve Ana Türkçede -an biçimbiriminin çokluk, topluluk ve çiftlik eki olduğunu zikretmiştir (Aytaç, 2007: 247-248).

N. Poppe, -an ekinin muhtemel bir çokluk eki olarak ilk defa Grönbech tarafından ortaya konulduğunu söyleyerek, araştırmacının eren ve oglan kelimelerine işaret ettiğine yer vermiştir. Poppe, ekteki -a ve -e ünlülerinin yardımcı ünlü olamayacağını, çünkü yardımcı ünlünün sadece -ı ve -i olduğunu söylemiş ve -an/-en ekindeki a/e ünlüsünün sorun olmadığını n ünsüzünün çokluk eki olduğunu ifade etmiştir (Poppe, 2008: 103). Ahmet Bican Ercilasun, +an ekinin og(u)l+an er+en örneklerinde görüldüğünü söylemiştir (Ercilasun, 2008: 180).

Nadir İlhan, +An çokluk ekinin, Eski Türkçe dönemi gramerlerinde birkaç kelimede çokluk fonksiyonuyla kullanılan bir ek olarak karşılaşılmasına rağmen, bu fonksiyonun günümüzde kaybedildiğini dile getirmiştir. Ekin er ve ogul sözcüğünden başka hiçbir kelimede görülmediğini söyleyen araştırmacı, ekin çokluk fonksiyonunu kaybederek yapım eki hüviyetine büründüğünü belirtmiş, kelime köküyle kaynaşarak yeni bir kök veya gövde olması şekliyle kullanılmaya devam ettiğini belirtmiştir. Ahat Üstüner'in ekin çokluk işlevinin yanı sıra pekiştirme işlevine sahip olduğuna ve

bu şekilde kullanımda kalabildiklerine dair görüşüne yer veren İlhan, Hamza Zülfikar'ın ek ile alakalı, isimden isim yapım eki olarak kullanıldığına, fiilin bildirdiği anlamın daha sınırlı ve belirli olduğunu anlattığına ve örneklerinin oglan, eren ve kızan olduğuna dair düşüncesini de ele almıştır. Nadir İlhan ayrıca +An ekinin çokluk görevinde kullanımının tarihi metinlerde takip edilemediğini ve günümüz Türk lehçelerinde de kullanılmadığını zikretmiştir (İlhan, 2009: 96-98).

Aysu Ata, +An ekini çokluk eki olarak kabul ederek, zamanla ulanan ekin işlevinin unutulması ve kalıplaşması sonucu, kök kelimeden küçük bir anlam farkıyla eren ve oglan gibi yeni kelimelerin ortaya çıktığını dile getirmiştir. Ata ayrıca ekin Moğolca ve diğer Altay dillerinde ortak kullanım alanı bulan eklerden olduğunu izah etmiştir (Ata, 2009: 90). Ersin Teres, +An ekinin topluluk adı türeten eski bir çoğul eki olduğunu dile getirerek, fazla bir türeticiliğe sahip olmadığını, Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde bu ekle biçimlenmiş çok az örneğin bulunduğunu zikretmiştir (Teres, 2009: 89).

K. Grönbech, +an ekini beraberlik eki olarak nitelendirmiştir. Ekin, kitabelerin iki yerinde, diğer beraberliklerle birlikte oglan kelimesinde de geçtiğini belirtmiştir. Oğlan kelimesinin oğul kelimesinin beraberliği olduğundan yana ihtimallerin fazla olduğunu söyleyen araştırmacı, bu durumun kelimenin daha sonraki metinlerdeki kullanılışına uygun düştüğünü izah etmiştir. Grönbech, -lar ekinin çokluk eki olarak genişlemesinin ve genelleşmesinin neticesinde diğer birliktelik şekillerinin bildirme gücünü kaybettiği ve kaideleşmiş +lAr ekiyle genişletildiğini ifade etmiştir. Araştırmacı, oğlan, sözcüğünün, oğul sözcüğünün çokluğu olduğunu söyleyerek, oğul sözcüğünün -lar'lı çokluğunun görülmediğini dile getirmiştir. Uygur metinlerinde ayrıca oğlan sözcüğünün yanında anlamsal fark olmayan oğlanlar yapısının da kullanıldığını söyleyen Grönbech, eren yapısında da aynı durumun geçerli olduğunu göstermiştir. Araştırmacı ek ile ilgili son olarak, -an ekinin bir zamanlar çok canlı olduğunu bu nedenle de Yeni Türkçede de bu kullanımın devam ettiğini belirtmiştir (Grönbech, 2011: 57-58).

Muharrem Daşdemir ekin Farsça +an ekiyle birleşebileceğini söylemiştir (Daşdemir, 2013: 311). Kaşgarlı Mahmut eren kelimesini izah ederken, onun er sözcüğünün kuraldışı çoğul şekli olduğunu söylemiştir. Çünkü Kaşgarlı Mahmut'un düşüncesine göre çokluk işaretleyici lar, ler ekleridir (Atalay, I. Cilt, 2013: 35).

Araştırmacı benzer durumun oglan sözcüğünde de olduğunu söylemiş, sözcüğün çokluk biçiminin oglanlar olması gerektiğini söylemiştir (Atalay, I. Cilt, 2013: 74).

Talat Tekin, +An ekini çokluk ekleri arasında saymıştır ve Moğolca çokluk eki +n ile karşılaştırılabileceğini söylemiştir (Tekin, 2016: 97).

Metinlerde +An ekinin genel olarak "er" ve "ogul" kelimelerine getirildiği görülmektedir. Özellikle Runik metinlerde kelimenin topluluk anlamı taşıdığı, daha sonra ise birden fazlalık anlamıyla kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca ekin zamanla işlevini kaybettiği, ekin kelimeyle ekleşerek yeni bir kelime hüviyetine büründüğü ve kendisinden sonra çokluk eki de almaya başladığı bilinmektedir. Örneklerde de bu durum mevcuttur. Metinlerdeki bazı örnekler şu şekildedir:

"s(a)b(ı)m(ı)n tük(e)ti (e)şidg(i)l ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ***ogl(a)n(ı)m*** *birki ug(u)ş(u)m bod(u)n(u)m bir(i)ye ş(a)d(a)pıt b(e)gl(e)r yır(ı)ya t(a)rk(a)t buyruk b(e)gl(e)r ot(u)z..." (Kül Tigin Yazıtı, Güney Bölümü 1, Tekin, 2010: 20).*

"kül tig(i)n ögs(ü)z (a)kin bin(i)p tokuz ***(e)r(e)n*** *s(a)nçdı" (Kül Tigin Yazıtı, Kuzey Bölümü 8-9, Tekin, 2010: 38).*

"bo tavgaçda yırya tg oguz ara yėti ***eren*** *yagı bolmış" (Ongin Yazıtı, Doğu Bölüm 5, Aydın, 2012: 130).*

"erdem b[ol]sar bodunug erk bodunug atım ***eren*** *uluga erdem<li>g batur men" (Altın-Köl II Yazıtı, Aydın, 2015: 85).*

"esiz ėlim e kunçuyum a ***oglanım*** *a bodunum a esizim e altmış yaşımda atı el togan totok" (Uyuk- Tarlak Yazıtı, Aydın, 2015: 35).*

"s(ä)b(i)gl(i)g ög(ü)ç ***(ä)r(ä)n(i)m(i)z*** *(ü)ç(ü)n (e)k(i)r(ä)r çär(i)g köm(ü)lä" (Tuyıkta A Yazıtı 88, Şirin, 2016: 678).*

"amtı amrak ***oglanım****, ança bilingler: Bu ırk bitig edgü ol" (Irk Bitig, Tekin, 2013: 26).*

"üçünç ymä beş t(ä)ŋrikä horm(u)zta t(ä)ŋri ***oglanıŋa*** *bir tıntura t(ä)ŋri, ikinti yel t(ä)ŋri, üçünç y(a)ruk t(ä)ŋri, törtünç suv t(ä)ŋri beşinç ot t(ä)ŋri" (Huastuanift, Özbay, 2014: 81).*

“iki kırk törlüg ulug ***erenler*** *b(e)lgüleri uz itiglig yaratıglıg siz sekiz on törlüg iyin edgüler üze artukrak tolu tükel siz” (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 111)*

“ol bayagut oglı udakanışandı atl(ı)g urı yme tapınça y(i)g(i)rmi talu ulug yangalar alıp k(e)ntününg iki ***oglanı*** *birle üküş telim kaplarta tolkuklarta ol yangalarka küçi yitmişçe suv yüdtürüp tavratı iltip ol <köl> suvı öngrekide ikileyü tolı bolmışda ...” (Altun Yaruk, IX. Tegzinç, Kaya, 1994: 318).*

“edgü ***e[renler*** *kunçuy]larnıŋ yalganturu sözlemiş savın yėrmezler küsüşlerin kantururlar” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 94).*

“amrak ***oglanlarım*** *amtı korkmaŋlar aymanmaŋlar munaçı m(e)n sizlerke isig öz bėrgelir üçün yakın keltim” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 119).*

“Bardı ***eren*** *konuk körüp kutka sakar*

Kaldı yawuz oyuk körüp ewni yıkar” (Divanü Lûgat-it Türk, I. Cilt, Atalay, 2013: 85).

*“****oglan*** *kutruşdı” (Divanü Lûgat-it Türk, I. Cilt, Atalay, 2013: 218).*

Yukarıdaki örnekte “kutruşdı” kelimesinde işteşlik çatısı bulunmaktadır ve ek birliktelik, birden fazlalık bildirir. Bu nedenle de yukarıdaki örnekte +lAr eki bulunmasa bile eskicil +An ekinin topluluk işleviyle kullanıldığı görülmektedir.

“ajunda ne yanglıġ ***eren*** *toġdı kör*

bir ança yorıdı yana öldi kör” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 39).

“apa ***oġlanın*** *barça erklig bayat*

açıġlı toduġlı törütti bu at” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 368).

Biçimbirimler yoluyla yapılan topluluk ifadesinin eklerinden olan +An eki, araştırmacılar tarafından isimden isim yapım eki olarak ifade edilmiştir. Ekin kökeni hakkında bazı düşünceler bulunsa da ekin kökeninde bir -n çokluk eki olduğu muhakkaktır. Genel olarak metinlerde eren ve oglan örneklerinde rastlanılan ek, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde topluluk özelliğini kaybetmeye başladığı, ancak bu özelliğini tamamen kaybetmediği görülmektedir. Bodun kelimesinde de

ekin olduğuna dair görüşler bulunsa da kelime çalışmada leksikal yolla yapılan topluluk yapıları içerisinde değerlendirilecektir.

3.2. KELİME HALİNDEKİ TOPLULUK ADLARI

Metinlerde topluluk ifadelerinin sözlüksel yolla da ifade edildiği görülmektedir. Bu kelimelerden bazılarında çokluk eki kelimeye gelerek kalıplaşarak topluluk yapısı oluştururken, bazı kelimeler kendiliğinden bu anlamı taşımaktadırlar, ya da çok erken tarihlerde çokluk bildiren morfemlerini kaybetmişlerdir.

arag/arıg: Murat Elmalı kelimenin orman anlamına geldiğini dile getirmiştir (Elmalı, 2016: 342).

*"atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim birök bo altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom erdinig kin keligme üdlerte kayu kayu illerte uluşlarta kentlerte **arıglarta** önglerte kürtüklerte kayuda erser tegmiş yadılmış orunlarta birök ol yir oruntakı iligler kanlar bon om erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidser tınglasar ögser küleser…" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, 1994: 237).*

*"bı bıçgu üze töşemiş teg asip(a)travan atl(ı)g **aragka** kirürler" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 81).*

arkış: Clauson kelimeyi, ticaret için ya da resmi amaçlı seyahat yapan grup olarak tanımlamıştır (Clauson, 1972: 216). Hüseyin Namık Orkun kelimenin, kervan anlamına geldiğini söylemiştir (Orkun, 2011: 763). Kaşgarlı Mahmut da kelimenin kervan anlamına geldiğini dile getirmiştir (Atalay, 2013: 97).

*"y(e)g(i)rmi y(a)ş(ı)ma b(a)sm(ı)l ıduk(ku)t ug(u)ş(u)m bod(u)n (e)rti **(a)rk(ı)ş** ıdm(a)z tiy(i)n sül(e)d(i)m" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 25, Tekin, 2010: 58).*

*"ötrü buyruklar kançanapatė balıkda çüŋ silktürüp **arkışlarka** sav tutuzup ince tėp tėdiler" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 207).*

*"yırak yėr sawın **arkış** keldürür" (Divanü Lûgat-it Türk, I. Cilt, Atalay, 2013: 97).*

“yağız yir yaşıl torku yüzke badı

*hıtay **arkışı** yadtı tavgaç edi” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 24).*

bodun/budun: Clauson kelimenin çokluk ya da topluluk olduğunu söyleyerek, organize bir kabile topluluğu olarak anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 306). Kaşgarlı Mahmut, kelimenin ahâli, halk, avam anlamlarına geldiğini ve Çiğilce olduğunu söylemiştir (Atalay, I. Cilt, 2013: 398).

*“sogd(a)k **bod(u)n** it(e)yin tiy(i)n yinçü üg(ü)z k(e)çe t(e)mir k(a)p(ı)gka t(e)gi sül(e)d(i)m(i)z” (Kül Tigin Yazıtı, Doğu Bölümü 39, Tekin, 2010: 34).*

*“altı bag **bodunta** beg<i> ertim” (Uyuk- Tarlak, Aydın, 2015: 35).*

*“kara ig(i)l **bod(u)n(u)g** yok kılm(a)d(ı)m” (Şine Usu Yazıtı, Doğu Bölümü, Şirin, 2016: 651).*

*“boz bulıt yorıdı, **bodun** üze yagdı” (Irk Bitig, Tekin, 2013: 24).*

*“kim bo kamag kara **bodun** monı monçulayu ig agrıg emgeki üze sıkılmış tangılmışlar ol” (Altun Yaruk, IX. Tegzinç, Kaya, 1994: 312).*

*“ötrü mahėndarasėnė ėlig begniŋ bo montag savın ėşidip kunçuyı başın küünteki yinçge kırkınlar tėgitler buyruklar kamag k(a)ra **bodun** suvdın ünmiş balık teg yıglayu sıgtayu ınaru berü agnadılar” (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 160-161).*

“Usıtgan kuyaş kapsadı

Umunçluğ adhaş yaysadı

Ertiş suwın keçsedi

***Budun** anın ürküşür” (Divanü Lûgat-it Türk, I. Cilt, Atalay, 2013: 165).*

“sevüg savçı ıdtı bağırsak idi

***budunda** talusı kişide kedi” (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 20).*

bölük: Clauson kelimenin bölüm, parça anlamlarına geldiğini dile getirmiştir (Clauson, 1972: 339). Kaşgarlı Mahmut, kelimenin isim biçiminin, hayvanlardan

bölük anlamına geldiğini söylemiş, bu ismin cemi gösteren isimlerden biri olduğuna değinmiştir (Atalay, 2013: 385). Kelimenin fiil biçimini de Kaşgarlı Mahmut ifade etmiştir. Kaşgarlı Mahmut, herhangi bir hayvan sürüsü bölük bölük bir yerde toplanırsa yine böyle denir demektedir (Atalay, II. Cilt, 2013: 118).

"üjik bitig bilge bilig erser k(a)ltı üç agılık iki y(i)g(i)rmi ***bölük*** *nomlarıg bilmek ukmak erür" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 182).*

"koyun ***bölükti****" (Divanü Lûgat'it Türk, II. Cilt, Atalay, 2013: 118).*

bukuk: Kaşgarlı Mahmut kelimenin çiçek topluluğu anlamına geldiğini söylemiştir (Atalay, 2013: 285).

"Tegme çeçek öküldi

Bukuklanıp *bükülди*

Tügsin tügün tügüldi

Yazlıp yana yörgeşür" (Divanü Lûgat'it Türk, II. Cilt, Atalay, 2013: 285).

bursaŋ/bursuŋ: Murat Elmalı, Çinceden alıntı olan kelimenin rahipler cemiyeti, topluluğu anlamına geldiğini belirtmiştir (Elmalı, 2016: 360).

*"****bursang*** *kuvrag erdinig uçuzlamadın" (Altun Yaruk, II. Tegzinç, Kaya, 1994: 102).*

"anta tegdükde tün kün katıglanıp ***bursaŋ*** *kuvragka tapıngalı [u]gradı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 75).*

"bir ugurta ol karaja tonlug ayıg kılınçl(ı)g toyın tėrilmiş ***bursuŋ*** *kuvrag arasınta s[uv] üleyü yo[rı]dı ol ok k[uvrag] arasın[ta adın bi]r altı türlüg…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 76-77).*

cema'at: Özge Eker, kelimenin insan topluluğu anlamına geldiğini söylemiştir (Eker, 2015: 331). Kelime Arapçadan Türkçeye geçmiş kelimelerden biridir.

*"****cema'at*** *bile kıl fariza namaz*

çıġaylar hacı kıl adına namaz" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 328).

çamrak/çar çamrak: Kaşgarlı Mahmut, kelimenin ve ikilemenin çoluk çocuk anlamına geldiğini söylemiştir (Atalay, 2013: 134).

god: Murat Elmalı, kelimenin Sanskritçe godhā kelimesiyle alakalı olduğunu ve anlamının büyük baş hayvan sürüsü olduğunu söylemiştir (Elmalı, 2016: 374).

*"kesilgüde ulatı sekiz tümen kurt koŋuz yaglag et yıdın tuyup tört [sı]ŋart[ın] kelip ol **god** keyikniŋ…" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 225).*

kün: Hüseyin Namık Orkun kelimenin, kavim, halk anlamına geldiğini belirtmiştir (Orkun, 2011: 817).

"ne edgü bolur beg ol edgü kişi

*kişilik bile itse il **kün** işi" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 60).*

kutu: Özge Eker, kelimenin, sürü, nesil ve topluluk anlamlarına yer vermiştir (Eker, 2015: 683).

*"takı bir **kutusı** bu uzlar turur*

tirilgü tilep özke uzluk kılur" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 447).

kuvrag: Clauson kelimenin kalabalık, topluluk anlamlarına geldiğini, Uygurcada ise, manastıra ait topluluk olarak tanımlamıştır (Clauson, 1972: 585). Murat Elmalı, kelimenin topluluk, dini topluluk ve cemaat anlamlarına geldiğini söylemiştir (Elmalı, 2016: 399).

*"anta ok br(a)hmadatė [ėlig] badra kızıg kalın **kuvrag** arasınta üstünki yėg kunçuy kıltı" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 99).*

*"birök toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin **kuvrag** bon om erdinig boşgunsarlar tutsarlar…" (Altun Yaruk, VI. Tegzinç, Kaya, 1994: 249).*

oba: Clauson kelimenin küçük bir sosyal birimin adı olarak açıklamış, kelimenin anlamının birliğin konakladığı yerden geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 5). Hüseyin Namık Orkun da kelimenin anlamlarının kabile, aşiret, boy olduğunu dile getirmiştir (Orkun, 2011: 820).

öğür: Clauson kelimenin sürü anlamına geldiğini özellikle de atlar sürüsünü ifade ettiğini ama diğer hayvanlar için de kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 112).

*"**ügringe** kutlug adgır men" (Irk Bitig, Tekin, 2013: 25).*

*"**Ögür** sürüğ koy tėwi yundı bile*

Yumurlayu erkenin sütin sagar" (Divan Lûgat-it-Türk, I. Cilt, Atalay, 2013: 389).

saŋ: Ahmet Caferoğlu, kelimenin ilk anlamını cemaat, halk, topluluk anlamlarını vermiştir (Caferoğlu, 2015: 196). Murat Elmalı, kelimenin Çince bir kelimeyle alakalı olduğunu ve cemaat, topluluk anlamına geldiğini söylemiştir (Elmalı, 2016: 422).

*"namo but nam[o d(a)rm.. namo] **saŋ** " (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 61).*

semek/simek: Murat Elmalı, kelimenin orman, koru anlamına geldiğini söylemiştir (Elmalı, 2016: 424).

*"br(a)hmadatė ėlig arıg **s(e)meklerig** kezip evr[i]lip öz uluşıŋa [bartı]" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 107).*

*"bo arıg **semek** içinte kadır yavlak keyikler bar bolup biz yokadguluk emgengülük bolmalım tip…" (Altun Yaruk, X. Tegzinç, Kaya, 1994: 321).*

sürüğ: Clauson kelimenin özellikle koyun ya da diğer küçük hayvanlar sürüsü anlamlarına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 850).

"Koçnğar teke seşildi

*Saglık **sürüğ** koşuldı*

Sütler kamığ yuşuldı

Oglak kuzı yamraşur" (Divanü Lûgat-it Türk, III. Cilt, Atalay, 2013: 102).

*"bular ol **sürüg** koyka erkeç sanı*

koyuġ başlasa sürse yolça köni" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 437).

tewey: Kaşgarlı Mahmut, kelimenin deve anlamında olduğunu söyleyerek bir tek deveye ve topluluğa söylendiğini belirtmiştir (Atalay, 2013: 225).

tirin: Clauson kelimenin kurul, topluluk anlamına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 551). Ahmet Caferoğlu ise kelimenin dernek, topluluk, güruh, cemaat anlamlarına geldiğini söylemiştir (Caferoğlu, 2015: 240).

"anta ötrü uluş ulugı tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi burkan ol kamag ***tirin*** *kuvrağka raçaşast(ı)r tigme begler törüsin nomlayu y(a)rlıkap yene ince tip yarlıkadı" (Altun Yaruk, IX. Tegzinç, Kaya, 1994: 306).*

tirkiş: Clauson kelimenin birlikte gezmek anlamında olduğunu söylemektedir (Clauson, 1972: 545). Hüseyin Namık Orkun da kelimenin kervan, kafile anlamına geldiğini söylemiştir (Orkun, 2011: 865).

"ötük(e)n yir ol(u)r(u)p (a)rk(ı)ş ***tirk(i)ş*** *ıs(a)r n(e)ñ buñ(u)g yok" (Kül Tigin Yazıtı, Güney Bölümü 8, Tekin, 2010: 22).*

ügür: Özge Eker, kelimenin sürü anlamına geldiğini söylemiştir (Eker, 2015: 1118).

"uçar kuş işin bildi tuttı ***ügür***

kişi sen katılğu kişigni üdür" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 423).

uguş: Clauson kelimenin, eski dönemde kabileden küçük bir nüfus birimi olarak tanımlamıştır (Clauson, 1972: 96). Talat Tekin de kelimenin boy, kabile, grup anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Tekin, 2010: 181).

"(a)nta toñra yılp(a)gutı bir ***ug(u)ş(u)g*** *toña tig(i)n yog[ınta] (e)g(i)re tokıd(ı)m" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 31, 2010: 60).*

"öz yėgen alp turan altı ***uguş*** *bodunda üç yėgirmi altı ėlim kanım a adrıldım" (Barık I Yazıtı, Aydın, 2015: 44).*

"inçip alku başlag savlarnıng atkangulug ***uguşlarınıng*** *öçmeki amrılmaklı ol dyan titir…" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 182-183).*

urug: Clauson kelimenin boy, kabile anlamına geldiğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 214).

*"akbay? **urugın** artımga altım" (Hemçik-Çırgakı Yazıtı, Aydın, 2015: 104).*

*"süngükke mangal uygur **urugı** yadılguka…" (Altun Yaruk, BE., Kaya, 1994: 352).*

yılkı: Clauson kelimenin çiftlik hayvanları anlamına geldiğini söylemiştir. Maniheist metinlerde hayvanın insanın karşıtı olduğunu söyleyen araştırmacı, koyunların, develerin, sığırların ve atların sürüsü olarak da kelimeyi tanımlamıştır (Clauson, 1972: 925-926).

*"ol **yılkıg** (a)l(ı)p ig(i)t(ti)m" (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Bölümü 38, Tekin, 2010: 64).*

*"artuk **yılkıg** igit<d>i" (Kül İç Çor Yazıtı, Doğu Bölümü 13, Aydın, 2012: 148).*

*"sekiz adaklıg barımıg üçün **yılkı** tüketi bardım" (Begre Yazıtı, Aydın, 2015: 56).*

*"(a)g(ı)l(ı)m on **yılkım** s(a)ns(ı)z (ä)rti" (Suci Yazıtı, Şirin, 2016: 650).*

*"agılıngta **yılkıng** bolzun" (Irk Bitig, Tekin, 2013: 24).*

*"ymä äv bark tutduk üçün **yılkıka** bar(ı)mka bolup azu muŋumuz takım(ı)z t(ä)gip ymä todunçsuz uvutsuz suk yäk üçün ymä korkınçsız köŋlümüz üçün, ärinip ärmägürüp ärkligin ärksiz(i)n baçak sıd(ı)m(ı)z ärsär yme baçak olorup ädgüti nomça töröçä baçamad(ı)m(ı)z ärsär, t(ä)ŋrim amtı yazokda boşunu ötünür biz" (Huastuanift, Özbay: 2014: 88).*

*"**yılkı** ajunınta togdukda böy tiler kayır yılan bolmışların kaçan kişi ajunınta tokdukda öngsüz kırtışsız sevigsiz taplagsız bolmışların…" (Altun Yaruk, IV. Tegzinç, Kaya, 1994: 187).*

*"**[yılkı** ajun]ınta barsarlar y(i)me [isig] özlerin tit[i]p ezüg armak sav sözlemezler" (Dasakarmapathāvadānamālā, Elmalı, 2016: 122).*

*"**yılkı** yıdhlaştı" (Divanü Lûgat-it Türk, III. Cilt, Atalay, 2013: 104).*

"amulluk siliglik ukuş kılkı ol

*ukuşsuz kişiler kamuġ **yılkı** ol" (Kutadgu Bilig, Arat, 1991: 74).*

yış: Clauson kelimenin dağ ormanı anlamına geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 142). Hüseyin Namık Orkun kelimenin üstü ormanla kaplı dağ, orman anlamına geldiğini ifade etmiştir (Orkun, 2011: 894).

*"bir(i)ye çug(a)y **yış** tög(ü)ltün y(a)zı [koo]n(a)yin [tis(e)r] türük bod(u)n öls(i)k(i)g"(Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey Bölümü 5, Tekin, 2010: 44).*

*"ol üç kagan ögleşip altun **yış** üze kavışalım tėmiş ança ögleşmiş"(Tonyukuk Yazıtı, Doğu Bölümü 3, Aydın, 2012: 112).*

*"altun soŋa **yış** kėyiki artgıl taşgıl" (Altın-Köl I Yazıtı, Aydın, 2015: 81).*

SONUÇ

Eski Türkçe metinlerinin incelenmesiyle oluşturulan bu tez, çokluk ve topluluk ifadelerinin kökenlerini, görevlerini, anlamlarını ve yapılarını incelemektedir. Köktürk Yazıtları, Runik harfli yazmalar, Maniheist ve Budist döneme ait şiirler, Huastuanift, Dasakarmapathāvadānamālā, Altun Yaruk, Eski Uygurca Din Dışı Metinler, Kutadgu Bilig, Divanü Lûgat-it Türk ve Rylands nüshalı Kur'an Tercümesi adlı eserler incelenerek bu eserlerdeki çokluk ve topluluk yapıları derlenmiştir.

Çokluk, aynı türden varlığın birden fazla olması durumudur. Topluluk ise, anlamsal olarak birden fazlalık bildiren bir kelimenin, şekil itibariyle tekil olması durumudur. Dilbilgisi ve dilbilim kitaplarındaki genel görüş de bu şekildedir. Çokluk ekinin karşısında, tekliği bildiren ek olduğunu düşünen araştırmacılar, bu eki sıfırbiçimbirimle açıklamaktadırlar. Bakıldığı zaman çokluk karşısında bir yapının bulunması muhtemeldir ve bu yapı da herhangi bir ek görünümünün olmamasından dolayı sıfırbiçimbirimdir. Bazı araştırmacılar, çokluk ifadesinin her zaman sesle dile getirilmediğini, çokluk ifadesinin kendi içerisinde bulunduğunu söylemişlerdir.

Çokluk ifadesi dünya dillerinde farklı görünümler arz etmektedir. Çokluk dillerde genel olarak son eklerle yapılmaktadır. Ancak bazı dillerde çekimlenme, artikel ve partikel yardımıyla çokluk yapma, ikileme yoluyla çokluk yapma, aynı kökten yeni bir kelime olarak türeme ya da hiç görünmeden bağlamdan yola çıkılarak yapılan çokluk yapıları bulunmaktadır. Altay dillerinde ise çokluk ifadesinin dillerde farklı görünümlerinin bulunduğu ve birden fazla eke sahip oldukları görülmektedir.

Eski Türkçede çokluk ve topluluk yapısının ekler ve kelime yardımıyla yapıldığına rastlanılmaktadır. Özellikle Köktürk harfli metinlerde, çokluk ifadesine tam anlamıyla görülmemektedir. Köktürk harfli metinlerde daha çok topluluk ifadelerinin bulunduğu, çokluk belirtilmek istendiğinde ise leksik yolların tercih edildiği görülmektedir. Yani ekler yardımıyla çokluk yapımından ziyade, kelime yoluyla çokluk Köktürkçede daha yaygındır. Eklerle yapılan çokluğun, Uygur Türkçesinde daha yaygınlaştığı örneklerden anlaşılmaktadır. Hatta bu durumun Uygur Bitiglerinde ve Runik harfli yazma metinlerde görülmeye başlandığı

söylenebilir. Karahanlı Türkçesinde ise durum Uygur Türkçesindeki durumla benzerlik göstermektedir ve ek ile yapılan çokluğun geniş bir kullanıma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Uygur Türkçesinde çokluk ekinin yerleşmesinin en önemli sebebi, Uygur Türklerinin yerleşik bir hayata geçmesidir. Yerleşik hayata geçen ve daha modern bir yapıya geçen Uygurlar, çeviri metinlerin de yardımıyla çokluk ekini geliştirmiştir. Runik harfli metinlerde çokluğu ifade etmek için +lAr, +t ve +s eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu eklerin ne derece çokluk bildirdiği tartışmalı olsa da +lAr ekinin topluluk anlamı bildirdiği bir gerçektedir. +lAr ekinin kökeninin iki çokluk ekinden oluştuğuna dair görüş, diğer görüşlere bakıldığında daha geçerli bir görüştür. Bu durumu destekleyen belki de Karahanlı metinlerinde görülen +lA yapısıdır. +lA eki, metinlerdeki örneklerde çokluk bildirmektedir. Bu bağlamda bakıldığında +lA şeklinde bir çokluk eki var ise, +r de başka bir çokluk yapısıdır. Çokluk eklerinden +t ve +z ekleri Türkçenin orijinal çokluk ekleridir. +t çokluk ekleriyle oluşan bazı kelimelerin tekil hallerinin +n şeklinde karşılandığı örneklerde karşılaşılan bir durumdur. +s çokluk eki ise sadece "işbara+s" örneğinde görülen Hintlere ait bir çokluk ekidir. Değinilmesi gereken bir başka nokta ise, +z ekinin çokluk eki olup olmadığı meselesidir. Örneklere bakıldığı zaman +z eki çokluk eki olarak görülmemektedir. Bu nedenle de çalışmada ekle ilgili görüşlere yer verilmesine rağmen ek çokluk yapısı olarak değerlendirilmemiştir. Organ isimlerinde, çift organ ismi yapan ek olarak tanımlanabilir. İkiz, üçüz ve onun türevlerindeki +z eki ise benzerlik, beraberlik anlamı katmaktadır.

Göktürk Yazıtlarında ve Uygur Bitiglerinde +lAr ekinin çokluk eki anlamından ziyade bir kolektiflik anlamında kullanıldığı, bu nedenle de belirli başlı kelimelere geldiği ve özellikle de yüksek zümreye dair akrabalık adlarına, bey kelimesine bunlardan farklı olarak da esiz, tañ, at, bil-, öçeş-, abroşan, üzen-, una-, ingoşak, rakşas, kek, er, taş, sab, bayırku ve koyçı gibi kelimelerde görülmektedir. Özellikle Göktürk Bengü taşları ve yazıtları ile Uygurlara ait bitiglerde 42 kez "beg" sözcüğü geçmektedir.İncelenen yazıtlarda, bitiglerde ve yazmalarda çokluk eki olarak kabul edilen +lAr eki, kuunçuy, kadaş, ini, sagdıç, uya ve taş kelimeleriyle iki kez; ogul, ög, eke, esiz, tañ, at, küdegü, kelin, öçeş-, abroşan, üzen-, una-, ingoşak, kek, er, sab, bayırku, koyçı kelimeleriyle bir kez kullanılmıştır. Irk Bitig'de ise +lAr eki sadece "biling" kelimesinde 54 kez geçmektedir.

Uygur Türkçesi metinlerinde sayı sıfatlarından sonra çokluk ekinin kullanımı oldukça yaygındır. Bu yapının nedeninin çeviri metinler olduğu kabul edilse de tam anlamıyla kabul gören bir görüş bulunmamaktadır. Bu şekilde kullanımın belki de en önemli nedeni ifadeyi kuvvetlendirmesidir. Metinlerde ekin kuvvetlendirme bağlamında zamirlerden sonra, bazı kiplerden sonra çokluk bildiren bir yapıya getirilen +lAr ekidir.

Çokluk eki olan +lAr ekine fonetik bağlamda bakıldığında, ekin kalınlık-incelik uyumuna uyduğu görülmektedir. Ancak Uygur ve Karahanlı dönemlerinde alıntı kelimelerin bu uyuma uymadığı görülmektedir. Karahanlı döneminde vezinli çokluk ifadelerinin yanında +lAr eki de kullanılmaktadır. Morfolojik bağlamda bakıldığında ekin, genel olarak kelimeden sonra ya da yapım ekinden sonra kullanıldığı çekim eklerini daha sonra aldığı görülmektedir. Ancak zaman zaman bu uyuma uyulmadığı, yapım ekinin +lAr ekinden sonra kullanıldığı nadiren de olsa karşılaşılan bir durumdur. Semantik bağlamda bakıldığında ise, ekin topluluk, çokluk, nezaket ve kuvvetlendirme gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmek mümkündür.

Kelime halindeki çokluk ifadeleri, metinlerde alku, arıġ, artuk, asankė, ayı, barça, barı, başça, bunça, büte, çok, erüş, ertiŋü, gaŋavaluk, idi, kalın, kalısız, kamaġ, ked, koduru, kolti, kop, nayut, ökil, sansız, telim, tolp, tolu, tümen, üküş, ülgüsüz, yumgı, art-, asıl-, birik-, irkil-, üklit-, üstel- şeklinde görülmektedir. Bu kelimelerin genel olarak anlamları çokluktur. Bu ekler metinlerde isim, sıfat, zarf ve fiil görevleriyle kullanılmaktadır.

Eski Türkçede topluluk bildiren iki ek bulunmaktadır. Bunlar, +AgU/+AgUn ve +An ekleridir. +AgU ekinin yanı sıra +AgUn ifadesinin bulunması ve +n ekinin görülmesi, ekin fonksiyonunu düşündürtmüştür. Ekin metindeki fonksiyonu vasıta hal eki olmasıdır. Kısacası +AgU ekinin +n vasıta hal ekiyle genişletildiği görülmektedir. Her iki ek de çekim ekinden ziyade yapım eki olarak kabul edilmektedir. +AgU eki Runik harfli metinlerde yaygın olarak görülmektedir. Ek daha sonra işlevine kaybederek kelimenin kökenine yapışmaktadır. Ayrıca topluluk sayı sıfatı bildiren sözcüklerde de +AgU ekinin görüldüğü söylenebilir. +An topluluk ekine ise, genel olarak "er" ve "ogul" kelimelerinde karşılaşılmaktadır. Bu örneklerin sayısı oldukça azdır.

Kelime halindeki topluluk adlarını arag/arıg, arkış, bodun/budun, bölük, bukuk, bursaŋ/bursuŋ, cema'at, çamrak/ çar çamrak, god, kün, kutu, kuvrag, oba, öğür, saŋ, semek/simek, sürüğ, tewey, tirin, tirkiş, ügür, ügüş, urug, yılkı, yış şeklinde sıralamak mümkündür. Çokluk ekleriyle ilgili bazı eksik yanlar da bulunmaktadır. Bu eksik yanlar daha sonra ortaya çıkabilecek metinler sayesinde daha net açıklanabilecektir. Özellikle eklerin kökeniyle ilgili tartışmalı konular, yeniden okunacak metinler sayesinde ya da yeni çıkacak metinler sayesinde ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Adalı, Oya (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.

Ak, Sebiha (2016). *Şükrullah el-Amasyavî'nin Kitâbu Behçeti't-Tevârîh'inin Mustafa el-Fârisî Çevirisinin İsim Şekil Bilgisi Açısından İncelenmesi (vr. 61b-91a),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akalın, Mehmet (1979). *Târîhî Türk Şîveleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Akar, Ali (2005). *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Aksan, Doğan (1998). *Her Yönüyle Dil(ana çizgileriyle dilbilim),* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Alimov, Rysbek (2013). "Eski Türk Metinlerindeki Esiz Üzerine", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 49. sayı, Erzurum, ss. 17-18.

Alkaya, Ercan (2008). "Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden Sonra Kullanılan +lAr Çokluk Eki Üzerine", VI. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, Ankara.

Alyılmaz, Cengiz (1994). *Orhon Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Arat, Reşit Rahmeti (1974). *Kutadgu Bilig II*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.

Arat, Reşit Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Arat, Reşit Rahmeti (2007). *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ata, Aysu (2009). "Türk Dillerinde +lA Çokluk Eki", İnternational Journal of Central Asian Studies, Volume: 13, ss. 89-99).

Ata, Aysu (2013). *Karahanlu Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi(Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Atabay, Neşe. Özel, Sevgi. Kutluk İbrahim (2003). *Sözcük Türleri*, Edt. Doğan Aksan, Papatya Yayıncılık, İstanbul.

Atalay, Besim (2013). *Divanü Lûgat-it Türk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.*

Avcıoğlu, İlker (2012). *Kuzey-Batı(Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerinde Çokluk Şekilleri,* Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.

Ayazlı, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aydın, Erhan (2012). *Orhon Yazıtları(Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Kömen Yayınları, Konya.

Aydın, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.

Aytaç, Ayfer (2007). *Feridun A. Celilov'un Azerbaycan Dilinin Morfonologiyası' adlı eserinin Türkiye Türkçesine aktarımı ve Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin biçim bilimsel ses bilim (morfonologiya) açısından karşılaştırılması*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Bacanlı, Eyüp (2013). "Türk Dillerinde Topluluk ve Grup Çoğulu Bildiren Morfemler", Yalım Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı, Ed. Hatice Şirin User – Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 167-178, Ankara.

Balci, Onur (2010). *Bugünkü Kazak Türkçesi Gramerlerinde Ses ve Şekil Bilgisinin İşlenişi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Banguoğlu, Tahsin (1979). *Ana Hatlarıyla Türk Grameri: Kılavuz Kitap,* Dergah Yayınları, İstanbul.

Baran, Burhan (2006). *Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Başdaş, Cahit (2011). "Türkçede Çokluk Kavramı ve Ekleri", IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Muğla.

Berbercan, Mehmet Turgut (2014). "Türk Yazı Dilinin Tarihî Dönemleri ve Orta Türkçenin Yeri Meselesi", Tarih Okulu Dergisi, Mart 2014, XVII. Sayı, 765-783.

Berta, Arpad (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin… Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Ankara.

Bilgegil, M. Kaya (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Bilgin, Muhittin (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları; 2874, Ankara.

Biray, Nergis ve Keskin, Esra Gül (2015). "Birleşik Eklerle İlgili Bir Teori Denemesi", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Kültürü Dergisi, ss. 109-133.

Biray, Himmet (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Bolulu, Osman (1974). *Türkçe Bilgileri*, Duruluk Yayınları, Ankara.

Bozkurt, Fuat (2005). *Türklerin Dili*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, Fuat (2010). *Türkiye Türkçesi*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Busmann, Hadumod (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Routledge, London.

Caferoğlu, Ahmet (2000). *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Caferoğlu, Ahmet (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Can, Kaya (1986). *Üniversite ve Yüksekokullar İçin Türk Dili*, Kıral Matbaası, İstanbul.

Cengiz-Kılıç, Ayşe ve Gürkan, Duygu Özge (2016). "Eski Uygur Türkçesinde Niceleyen ve Nicelenen İle Kurulmuş Yapılarda Çokluk Uyumu", Türk Bilig 32, ss. 63-72.

Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford.

Clauson, Gerard (2007). "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler", Dil Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, ss. 185-196).

Çotuksöken, Yusuf (1992). *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Daşdemir, Muharrem (2013). "Türkçede Miktar Kavramı ve Sayı Sistemi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Academic Journal Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı, Volume 8/13, Fall 2013, 309-336.

Delice, H. İbrahim (2012). *Sözcük Türleri*, Asitan Yayıncılık, Ankara.

Demir, Necati (2005). "Çokluk Eki +(I)t / +(U)t Üzerine", Türk Dili, S. 647, s. 437-441.

Demir, Nurettin ve Yılmaz Emine (2009). *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Demir, Tufan (2013). *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara.

Deny, Jean (1936-1937). "Türkçede 'ler' Edatının Menşei", Üçüncü Türk Dil Kurultayı, İstanbul, ss. 291-295).

Doerfer, Gerhard (1975-1976). "Proto-Turkic Reconstruction Problems [=Eski Türkçe Yeni Yapılanma Sorunları]", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, ss. 1-59).

Ediskun, Haydar (2003). *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Eker, Süer (2009). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Eker, Özge (2015). *Kutadgu Bilig Dizini*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

Elmalı, Murat (2016). *Dasakarmapathāvadānamālā*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Emre, Ahmet Cevat (1940). "Türkçe'de Çoğul Belgisi -ler'in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma", TD-Belleten II/5-6. Sonteşrin.

Emre, Ahmet Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi: Türkçenin Bugün ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.

Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ercilasun, Ahmet Bican (2000). "Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi", TDAY- Belleten 1997, s. 41-47.

Ercilasun, Ahmet Bican (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları.

Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden: Harassowitz.

Erdal, Marcel (2004) *A Grammar of Old Turkic,* Brill, Boston.

Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dilbilgisi*,Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.

Erkman-Akerson, Fatma (2007). *Dile Genel Bir Bakış: Türkçe Örneklerle*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Ersoy, Feyzi (2008). *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Frawley, William J. (2003). *İnternational Encyclopedia of Linguistics,* Oxford University Press,Oxford.

Gabain, Annemarie Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Göker, Osman (2001). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Gömeç, Saadettin (1996). *Terhin Yazıtının Tarihi Açıdan Değerlendirilmesi*, DTCF. Tarih Araştırmaları, 27/28, Ankara.

Grönbech, Kaare (2011). *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gülensoy, Tuncer (1995). *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri.

Güllüdağ, Nesrin (2014). *Kırımçak Türkçesi Grameri*, Gece Kitaplığı, Ankara.

Günşen, Ahmet (2004). "Edirne ve Yöresi Ağızlarında Aile ve Topluluk İsimleri Yapan Ekler", Türk Dili 626, ss. 150-162.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Hartmann, Reinhard Rudolf Karl ve Stork, F. C. (1972). *Dictionary of Language and Linguistics*, Applied Science Publishers, London.

Hazar, Mehmet (2003). "Türk Lehçelerindeki Sözcüklerle Kaynaşmış Bir Çokluk Eki +(I)z Üzerine", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. Ankara: TDK yayınları, Sayı: 15, s 131-141.

Hengirmen, Mehmet (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.

Hüseynzade, Çengiz (2006). "Azerbaycan Türkçesinde Teklik Çokluk Kategorisi Üzerine", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi sayı:38; 93-102, Ankara.

İlhan, Nadir (2009). *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yayıncılık, Elazığ.

İmer, Kamile ve Kocaman, Ahmet ve Özsoy, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Johanson, Lars (2002). "Güneybatı Türkçesinde Çokluk Eki Şekilleri", Türk Bilig Türkoloji Araştırmaları, s. 3, ss. 174-187).

Johanson, Lars (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kaçalin, Mustafa Sinan (2002). “İyelik Tamlamasında Çokluk Üçüncü Kişi Sorunu”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 142-146.

Kapdan, Hasan Sevban (2014). *Ermeni harfli Kıpçakça Zebur=Psalter" Adlı Eser ile Memlük Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış "İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn" Adlı Eserin Şekil Bilgisi Bakımından Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Karahan, Leyla (1998). “Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki –IAR’ın Yeri”, Türk Dili s. 563, ss. 381-388).

Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, Orkun Yayınevi, İstanbul.

Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kazımov, Qezenfer Şirin (2010). *Müasir Azerbaycan Dili, Morfologiya,* Elm ve Tahsil, Bakü.

Korkmaz, Zeynep (1988). “Türkçe ile Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri”, TDAY-B 1986, Ankara: 43-52.

Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kormuşin, İgor; Mozioğlu, Emine; Alimov, Risbek; Yıldırım, Fikret (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.

Köseraif, Fuat (1947-1948). “Çoğul takımızın çıkanağı (=Menşei) nedir?”,TD-BelletenIII/10 -11. Ocak -Aralık.

Kuznetsov, Petro İ. (1995). “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1995, S. 193-262.

Lyons, John (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*, çev. Ahmet Kocaman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Nedeva, Aliona (2008). *Gagavuzca ve Türkiye Türkçesinde İsim ve Fiil Çekimi Karşılaştırması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Orkun, Hüseyin Namık (2011). *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Öner, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi(Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Özbay, Betül (2014). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Özçelik, Sadettin ve Erten, Münir (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Paçacıoğlu, Burhan (1987). *Çerçeve Programa Göre Hazırlanmış Türk Dili Dersleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.

Poppe, Nicholas (2008). "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri", çvr. Caner Kerimoğlu, Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, ss. 93-110).

Poppe, Nicholas (2016). *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, çvr. Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Richards, Jack C. ve Schmidt, Richard (2010). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*, Longman, Harlow.

Sebzecioğlu, Turgay (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Serebrennikova, Boris Aleksandroviç ve Gadjieva, Ninel Zeynalova (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*, çev. Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Sertkaya, Osman Fikri (1989). "-an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, ss. 335-352.

Sertkaya, Osman Fikri ve Harcavbay, Sartkocaulı (2000). "Hoyto Tamir(Moğolistan)'dan Yeni Yazıtlar(Ön Neşir)", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı– Belleten, 2000: 313–346.

Sev, Gülsel (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Starostin Sergei; Dybo, Anna Viladimirovna; Mudrak Oleg Alekseeviç (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages Part One (A-K), Part Two (L-Z), Part Three (Indices),* Brill, Leiden-Boston.

Svitseva, Natalia, Süleymanova, Gulnara (2014). "Yakut Dilinde Belirlilik-Belirsizlik ve Çokluk Kategorisi Sorunu Üzerine", Sibirya Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Kış 2014, 83-86.

Şçerbak, Aleksandr Mihayloviç (1989). "Türkçe Morfoloji Tarihi İnceleme Meselesine Dair", TDAY- Belleten 1989, TDK Yayınları, Ankara, s.317–321.

Şen, Serkan (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Şirin, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, Şinasi (1992). *Eski Türkçe*¸ Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss. 69-119).

Tekin, Şinasi (2015). *İstikakçının Köşesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Tekin, Talat (1997). *A Grammar of Orkhon Turkic*, İndiana University, Bloomington.

Tekin, Talat (2010). *Orhon Yazıtları*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, Talat (2013). *Irk Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, Talat (2017). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divānu Lüġati't- Türk'teki Manzum Parçalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tenişev, Ethem Rahimoviç (2012). "Eski Yazı Dilleri: Türk Yazılı Abidelerinin Dilleri", çvr. Janılmırza Bapaeva, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 1/1, ss. 53-68.

Teres, Ersin (2009). *Çağataycada Söz Yapımı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Tolkun, Selahittin (2011). "Fiil Çekiminde Görülen İstisnaî Hâller", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ICANAS, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Ankara.

Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Torun, Yeter (2014). "Tarama Sözlüğü Verilerine Göre Türkçede Çokluk Bildiren Fiiller ve Birlikte Kullanıldığı İsimlerle Sayılabilirlik Bağlamında Görünümleri", Mehmet Özmen Armağanı, edt. Nurettin DEMİR, Faruk YILDIRIM, Çukurova Üniversitesi Yayınları, Adana.

Tosun, İlker (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Edirne.

Trask, Robert Lawrence "Larry" (2010). *Language and Linguistics: The Key Concepts,* edt. Peter Stockwell, Routledge, New York.

Turan, Zikri (2000)."Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?", 4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, İzmir, ss. 1835-1844.

Uzun, Nadir Engin (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırma Dizisi 39, İstanbul.

Üstünova, Kerime (2012). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi(Biçim Bilgisi),* Sentez Yayıncılık, Bursa.

Vardar, Berke (yönetiminde : N. Güz, E. Öztokat, M. Rifat, O. Senemoğlu, E. Sözer) (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Vardar, Berke (yönetiminde: N. Güz, E. Öztokat, O. Senemoğlu, E. Sözer) (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.

Xudiyev, Nizami (2015). *Qedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Prezidant Kitabxanası, Bakü.

Yılmaz, Hikmet (2003). "Çokluk Eki: -lar/-ler Üzerine", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 15, 125-130.

Yılmaz, Seda (2014). "İsim Çoğul Ulamının Morfolojik ve Semantik Açıdan Değerlendirilmesi", İnternational Journal of Languages' Education and Teaching, 214-221, Almanya.

Zeynalov, Ferhat (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli, Cem Yayınevi, İstanbul.